

ACTA PAPENSIA

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
KÖZLEMÉNYEI

A TARTALOMBÓL

„Keservesen panaszkodni kényszerítettünk...” – A református iskolák, tanáregyéniségek, diákmozgalmak emberformáló hatása – Pápa város zsidó társadalma a XIX. század első felében – Egy XVII. századi pápai polgár, városbíró életútjának három dokumentuma – Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspök fogsága

HATODIK ÉVFOLYAM (2006) 1–4. SZÁM

ACTA PAPENSIA (AP)

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

ISSN 1587-6292

Főszerkesztő

Dr. Hudi József

Felelős szerkesztő

Mezei Zsolt

Munkatársak

Dr. Köblös József, Kránitz Zsolt

Felelős kiadó

Köntös László gyűjteményi igazgató
Dunántúli Református Egyházkerület
Tudományos Gyűjteményei

Szerkesztőség

8500 Pápa, Március 15. tér 9.

Postafiók: 48.

Tel/fax: (89) 324-240

e-mail: ref.lib@papacollege.hu

Megjelenik évente négy szám két kötetben

Egy összevont szám ára: 700.- Ft

Megrendelhető és előfizethető
a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj: 1400.- Ft / év

E számunk kiadását támogatta

PÁPA VÁROS ÖNKORMÁNYZATA
VESZPRÉM MEGYE KULTÚRÁJÁÉRT KÖZALAPÍTVÁNY

KÖBLÖS JÓZSEF

„Keservesen panaszkodni kényszerítettünk...”*(A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért a XVIII. század elején)*

HÁBORÚT TOLLAL IS LEHET VÍVNI, nemcsak karddal. Nemrég jelentettük meg annak a hivatalos levelezésnek a fellelhető dokumentumait, amelyek a pápai református egyház XVIII. század eleji kétségbeesett küzdelmét örökítik meg vallásgyakorlatuk szabadságának biztosítása érdekében.¹ Ennek nyomon követése közben — ismervén az országos helyzetet, a levelezés hátterét — pillanatnyi kétségünk sem lehetett afelől, mi lesz ennek a küzdelemnek a kimenetele. Mégis, miközben olvassuk a „keserves panaszkodást”², és mögötte meglátjuk a katolikus földesúr és a különféle kormányhatóságok indokaival szemben gondosan megfogalmazott ellenérveket is, szinte megelevenednek a sorok, átüt rajtuk a törvények szövegének értelmezésével bajlódók, a kérvények szövegének fogalmazását készítők küszködése, és mi is újraéljük velük együtt azt a kételyekkel vegyes reménykedést, ami éltette őket munkájuk során ebben az akkor még egyáltalán nem lezárult küzdelemben.

Kik voltak ennek a tollal vívott háborúnak az eklézsia képviselőiben fellépő tollforgatói? Milyen források, segédeszközök alapján állították össze érvrendszerüket? Hogyan született meg a kérvények végső, letisztázott szövegében kifejtett logikus érvrendszer? Röviden ezekre a kérdésekre próbálnak választ adni az alábbi sorok.

Ami az első kérdést illeti, viszonylag tömör válasz adható rá, hiszen a szakirodalom röviden érintette már ezt a témakört. A Pápán lakó nagyszámú nemességnek volt egy módosabb, szűk felső rétege. Ezeket rokoni kapcsolatok sűrű szövedéke fűzte számos dunántúli református kis- vagy középnemesi családhoz. Javarészt a **Chernel – Kenessey – Eőry Szabó – Torkos –**

¹ KÖBLÖS 2005.

² A címben is olvasható kifejezéssel kezdik egyik felségfolyamodványukat a pápai vitézek. 1719. január eleje. KÖBLÖS 2005. 39.

Csuzi Cseh – Sándor – Pázmándy – Pálffy – Eőry rokonsági hálózatból, illetve ennek holdudvarából kerültek ki azok a jogot végzett, vagy legalábbis jó jogi érzékkel rendelkező személyek, akik magukra vállalták a pápai, sőt az egész dunántúli reformátusság ügyeinek képviselését.

Az 1710-es évektől kezdve ennek a csoportnak legmarkánsabb alakja **Kenessey István** volt. Minthogy tanulmányunknak is egyik központi személyisége, nézzük röviden életrajzát!

1677-ben született módosabb kisbirtokos nemesi családban. Thury Etele szerint „a nemes ifjak példája szerint a jogtudományokat tanulta”³, ami későbbi tevékenysége alapján valóban valószínűsíthető (talán Pozsonyban vagy Sopronban?), de erre semmiféle adatunk nincs.⁴ Később az Esterházyak familiárisa lett: Antal gróf titkára vagy jószágkormányzója, a Rákóczi-szabadságharcban is ott küzdött ura mellett a kurucok oldalán. 1709-ben vette feleségül Szondy Zsuzsannát, a dunántúli középbirtokos Chernel Gábor özvegyét. Ezzel megindult az anyagi felemelkedés útján. 1714-ben vásárolta mezőföldi birtokait, többi birtokszerzésének időpontjára nincs pontos adatunk, halálakor azonban már Pápán majort, Mezőlakon földeket, Szentgálon házat és malmokat, a Balaton mellett szőlőket birtokolt, itteni borokkal és mezőföldi búzájával kereskedett.

A Rákóczi-szabadságharc bukása után nem emigrált, de nem is állt a császárhű Esterházyak mellé: kapcsolatait felhasználva ekkor kezdett országos politikai karriert befutni. 1712-ben Veszprém vármegye egyik követe volt a koronázó országgyűlésen, később az 1714–15-ös folytatáson, valamint az 1722–23-as, 1728–29-es országgyűléseken és az 1735-ös concursuson is vármegyei követként vett részt. A vármegyei közigazgatásban is szerepet vállalt: 1713-tól főszolgabíró, egyszersmind megyei adószedő is. 1717-től másodalispán, majd 1720-tól, mikor erről a tisztségéről lemondott, haláláig táblabíró lett. Ilyen tisztséget később Somogy, Fejér, Tolna, sőt Arad vármegyében is viselt. Szolgálatait Mária Terézia 1744-ben királyi tanácsosi címmel jutalmazta.

A pápai református egyházköztség közvetlen igazgatásában nem vett részt,⁵ de az I. Carolina Resolutio nyomán létrejött egyházszervezetben neki is szerepet szántak: 1734-től ő lett a dunántúli egyházkerület főgondnoka. 1750-ben halt meg.⁶

³ THURY 1998. II. 350.

⁴ A hazai kollégiumok kiadott diáknévsoraiban nevét nem leltük.

⁵ Az egyházköztség jegyzőkönyvében aláírása sehol sem szerepel.

⁶ Életről: THURY 1998. II. 350–351. TRÓCSÁNYI 1981. 49–50. Egyházpártoló tevékenységéről a Ráday Pálhoz 1719–1733 között írott levelei alapján PATAKY 1980. 365–391. Temetésén három beszéd hangzott el: [Torkos Jakab:] *Istenfélő hivekhez méltó halotti sírás...*, Hevesi Sámuel:

Egyházáról halála után felesége, Szondy Zsuzsanna is gazdagon megemlékezik 1752-ben kelt végrendeletében: a pápai egyházközség és kollégium mellett több dunántúli gyülekezet, a sárospataki és a debreceni kollégium is a kedvezményezettek közt van, de az egyetemes magyarországi reformátusságnak is juttat bizonyos javakat. Így például feltűnő, hogy 10 nemes ifjú **jogi** tanulmányait támogatja, felmértvén, milyen fontos a reformátusság számára a „tollharcok” idején a képzett jogászok tevékenysége.⁷

Kenessey mind vármegyéjében, mind országos ténykedésében a pápai, sőt az egész dunántúli reformátusság érdekeinek védelmezője volt. Az 1718-as királyi rendelet kiadása után ő állt az élére annak a közel kétéves küzdelemnek, melyet a pápaiak vívtak szabad vallásgyakorlatuk visszaállításáért, amint erről említett forráskiadványunk is tanúskodik. Emellett egyháza érdekeit országos szinten is képviselte: tagja volt az 1721–22-ben működött pesti, majd pozsonyi vallásügyi bizottságnak is.

A vezetők közti folytonosság a XVIII. század további éveiben sem szakadt meg: a református ügyek védelmében a stafétabotot sorban egymás után a Torkos Jakab püspök atyafiságához tartozó ügyvédek vették át. Keneseyt halála után, sőt már élete utolsó éveiben is **Csuzi Cseh Pál** és **Soós Imre** követte, az ő érdemük az 1752-es királyi rendelet utáni helyzet, az adásztevelői korszak status quo-jának kialakítása. Az 1750-es évek elejétől már **Sándor Gergelyt** is maguk mellé vették, akire haláluk után az a feladat hárult, hogy fenntartsa a kialakított helyzetet. Mellette egyidőben feltűnt a színen **Eőry János** is, aki először Sándor Gergely segítőtársa volt, majd az újabb nagy változás, a türelmi rendelet kiadása után már egyedül alakította ki a szabadságát visszanyert eklézsia létezésének jogi kereteit.⁸ Lássuk röviden az ő életpályájukat is!

Csuzi Cseh Pál családja az egész egyházkerület életében igen jelentős szerepet játszott. **Dédapja, János** 1626-tól dunaszerdahelyi, majd komáromi, végül losonci lelkész.⁹ **Nagyapja Jakab** (1639–1695), a pápai, majd sárospataki diák négy nyugati egyetemen is megfordult, teológiai doktorátussal tért

Emlekezetnek oszlopa... és [Kun János:] Néhai jó emlékezetű ... Kenesei István ... utolsó tisztességtele... Ezek sok életrajzi adatot is tartalmaznak. Az első kettő fénymásolatban megtalálható: DREK K IV. 5738. Adatait kivonatosan ismerteti: DREKK O. 1092/258.

⁷ A végrendelet szövege öt példányban is: DREL I. 1. b. Pápai református egyházkerület ügyviteli iratai. 1753:7. Kiadása: GALGÓCZY 1906. Tartalmilag ismerteti: TRÓCSÁNYI 1981. 59–60.

⁸ TRÓCSÁNYI 1981. 68–69.

⁹ ZOVÁNYI 1977. 131. Komáromban, Frankfurtban, majd Franekerben tanult. HELLEBRANT 1886. nem ismeri. 1623 Frankfurt: *Johannes Kreh Cruzinus* (!). ZOVÁNYI 1889. 198. Hogy bizonyosan Csuzi Cseh Jakab apja, arra bizonyíték: ESZE 1964. 265–266.

haza. Komáromi rektor, majd 1666-tól komáromi lelkész lett, 1670-től komáromi esperes. 1673-tól losonci lelkész, 1675-ben a pozsonyi véstörvényszék elítéltjeként Buccarit is megjárta. Visszatért Losoncra, majd 1679-ben Kocson lett lelkész. 1681-ben az országgyűlés protestáns prédikátora volt, majd Debrecenbe, 1682-ben pedig újra Komáromba ment lelkésznek. Innen elűzték, rövid losonci tartózkodás után újra Debrecenbe került. 1686-ban szőnyi, 1692-ben vagy 1693-ban pápai lelkész lett, 1693-ban dunántúli püspöknek is megválasztották.¹⁰ **Apja, József** Debrecenben kezdte tanulmányait, majd győri rektor lett. 1691-ben a franekeri, 1693-ban a groningeni egyetemen tanult. 1696-ban a pápai kollégium rektora, 1698-tól haláláig, 1731-ig pápai prédikátor volt, 1730-tól a pápai egyházmegye esperese is.¹¹ **József nővére, Erzsébet** Torkos Jakabhoz ment feleségül, így ő lett az idősebb Jakab püspök (1711–1785) anyja, és az ifjabbik Jakab püspök (1749–1813) nagyanyja.¹² **József öccse, János** az 1680-as években Pápán kezdte tanulmányait,¹³ majd 1699-ben a franekeri egyetemre ment, haza 1702-ben orvosdoktori diplomával tért. Először ácsi, majd győri lelkész lett. Több orvostudományi munka szerzője.¹⁴ Hírnevét elsősorban az a hároméves európai előadó-körút alapozta meg, melynek során bemutatta a szőnyi szíami ikerpárt. Ezalatt latin magyarázó versekkel ellátott képüket is kiadta.¹⁵ Nőtlenül halt meg Győrben 1732-ben.¹⁶ **Pál bátyja**, aki szintén a **János** nevet viselte, tanulmányait a pápai kollégiumban kezdte, majd a sárospataki és a kolozsvári kollégiumban tanult, 1724-ben ideiglenesen a pápai kollégium rektora lett. Ezután három év alatt öt nyugati egyetemen is megfordult, majd hazatérte után 1728-ban Banán, 1731–1732-ben Rédén, végül 1733-ban Pákozdon lett lelkész. 1751-ben halt meg.¹⁷

¹⁰ MIKLÓS 1917. 6. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2005. 35.

¹¹ KÖBLÖS–KRÁNITZ 2005. 36., 45.

¹² Torkos Jakab 1725. október 1-én kelt címereslevelében Csuzi Cseh Erzsébet felesége és név szerint felsorolt gyermekei is szerepelnek. Eredetije: MOL R 64. (1526 utáni gyűjtemény), Hazai címereslevelek és nemesi iratok. I. tétel, 44. doboz. Szövegének hiteles másolata: MOL A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii XXXV. 230–231. Nyilvántartása: STRAUB 2000. 105 (1457. sz.). Erzsébet asszony 1762. április 1-jén halt meg, fia, Jakab püspök temette Adásztevelen. DREL III. 36. e. Adászteveli református egyházközség I. sz. anyakönyve. 253.

¹³ Szeremlyei János rektorságában írta alá a törvénykönyvet 1683 és 1691 között: *Johannes Cse Csuzi* [később neve mellé írva:] *medicinae doctor et minister verbi Divini Jaurinensis*. Liber legum coetus Papensis. DREKK O. 353. 77.

¹⁴ A *Tragoedia podagrica* a köszvény természetéről szól, a *Praxis medica Csuziana* pedig az ismert betegségeket és gyógymódjukat ismerteti. MAGYARY–KOSSA 1929. 340–342.

¹⁵ SZINNYEI 1891–1914. II. 459. TÓTH 1899. 108–115.

¹⁶ ZOVÁNYI 1977. 131.

¹⁷ KÖBLÖS–KRÁNITZ 2005. 47. SZINNYEI 1891–1914. II. 459.

Pál¹⁸ szintén a pápai kollégiumban kezdte tanulmányait,¹⁹ majd jogot tanult.²⁰ Kenessey nyomdokaiba lépve minden jogszerű és olykor annak híján lévő, de célravezető eszközt is megragadott, hogy a vallásszabadságot ért támadásokat elhárítsa. Számtalanszor megjárta Bécset, Pozsonyt, Győrt és Veszprémet, tárgyalta Dömjén Gergely ágenssel, beadványokkal ostromolta a kancelláriát, a helytartótanácsot és a vármegyét, megbízottai voltak a kormányhatóságoknál, sőt Esterházy Károly kancelláriai tanácsos titkárárt is lefizette.²¹ A pápai református egyházközségben is vezető szerepet vitt: az 1730-as évek elejétől presbiter, az 1750-es évek közepén pedig már forrásokkal bizonyíthatóan az egyházközség főgondnoka is.²² 1753-tól a pápai egy-

¹⁸ TRÓCSÁNYI 1981. 49. és 68. nem tudja beilleszteni Pált a Csuzi Cseh család leszármazásába. „E család egy tagja, Csúzy Cseh Pál lesz 1752 és 1757 közt a pápai reformátusok vallásgyakorlatáért és iskolájáért vívott harc egyik vezére.” A családfába illesztést a következő tanulmány tette lehetővé: MAGYARY-KOSSA 1901. 127–132. Az ott közölt családfa helyességét támasztotta alá egy permelléklet is, mely a Csuzi Cseh család leszármazását mutatja. Ez Csuzi Cseh József és Tholdi Katalin három gyermekét említi: **János** és Magyary(-Kossa) Zsuzsanna Juditot és Józsefet szülte, az utóbbi az irat kiállításakor már halott, **Pál** és Hajnal Julianna Terézia Pált szülte, végül **Zsófia**, aki Horváth Margavics József oldalán Debórát, Juliannát és Józsefet szülte. 1786. – DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1786:23. 2. sz. melléklet. Zsófiának egy Erzsébet nevű leánya is volt, akit 1745. szeptember 6-án kereszteltek, de az előbbi irat keletkezésekor már nem volt életben. PREI. Pápai II. sz. akv. 27. A Csuzi Cseh József pápai lelkész temetésén elhangzott egyik beszéd, melyet valószínűleg Szikszai Pál, akkori adásztevelő lelkész mondott el, búcsúztatójában is világosan bizonyítja, hogy Pál József másodszületett fia volt, mert Józsefet először feleségétől, majd János, utána Pál fiától, Zsófia lányától, végül János öccsétől búcsúztatja. OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 1043. Tóth Ferenc Analectái. II. kötet, fol. 135–147, különösen 144–146. Nyilvánvalóan Pálra vonatkozik a következő jegyzetben említett adat kiemelt része is.

¹⁹ *Paulus Csuzi* az 1718. december 21-én kelt iskolai névsorban, a nemesek között. DREKK O. 1029. 2.

²⁰ *Filios meos duos, quos mihi DEUS dedit, et hactenus in vita superstites conservabit, secundum debitam parentalis officii obligationem cum domestica educatione, tum scholastica institutione praeavia praeparatos eum in vitae statum promovendos avens, in quo constituti maturiori tandem aetate Deo et patriae inseruire valeant, postquam a teneris humanioribus literis operam natarunt, et jam ex ephelis excesserunt, altero quidem eorum natu minore heic natali in solo manente, juridicisque studiis incumbente, alterum maiorem, nomine Johannem firmo tum suo, tum nostro, parentum proposito sacro ministerii ecclesiastici muneri obeundo, si fas ita dicere veluti haereditario et a quarta usque generatione, si Dominus voluerit et ipse vixerit, ad se devolvendo devotum studiorum et experientiae gratia peregrinaturum exteris in regiones, et signanter ad florentissimum vestrum Athenaeum expediri ...* DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai, Liskay-gyűjtemény 167. A második, kisebb fiú nevét, aki itthon maradván a jogi pályát tanulta ki, nem említi, de bizonyára Pálról van szó.

²¹ TÓTH 1941. 215–218. TRÓCSÁNYI 1981. 68–69.

²² Azokban a ritka időkben, amikor a presbitérium tanácskozása idején otthon volt, mindig ő szerepelt első helyen az aláírók között. 1732. február 21., 1734. március 23., 1742. március 14., 1755. február 17. PREI. Pápai I. sz. jkv. 63., 78., 106., 151. Főkurátorként 1755-ben és halálakor említik.

házmegye gondnokaként is emlegették.²³ Több adat szerint a Fejér megyei Aba faluban birtokolt.²⁴ 1756-ban halt meg.²⁵

Csuzi Cseh Pál küzdelmeiben jobbkeze és segítőtársa **Soós Imre** volt, aki szintén előkelőbb nemesi családból származott.²⁶ 1691-ben született, 1716-ban vette feleségül Páriz, másképp László Juditot, 1756-ban halt meg.²⁷ **Imre** fia a pápai, majd a debreceni kollégiumban, végül az utrechti egyetemen is tanult.²⁸ **István** fia²⁹ szintén Debrecenben végezte tanulmányait,³⁰ nyilván

PREI. Pápai II. sz. jkv. 1. Lásd még a 25. sz. jegyzetet. Itt jegyezzük meg, hogy a presbitérium tisztségviselőit illetően az első jegyzőkönyvek szóhasználatában a különféle kifejezések között elég nehéz rendet tenni. A XVIII. század folyamán a pápai egyházközségben a pénzügyeket a *curator* intézte, akit ugyanakkor *perceptor*ként is emlegettek. 1755-ös *főkurátor* címe alighanem 1752-ben, az eklézsia elárulásakor született, és azt fejezhette ki, hogy lelkész híján egyedül ő áll a presbitérium élén. Halála után 1768-ig ezt a feladatkört nem töltötték be, akkor pedig Sándor Gergelyt választották főkurátornak. Azokban az időkben, amikor főkurátor állt a presbitérium élén, a pénzügyek tényleges intézőjét sokszor *vicecurator et perceptor* megjelöléssel titulálták.

²³ 1753-ban felsorolják az előjárókat, köztük: *nemzetes Csuzi Cseh Pál, a Pápai Helvetica Confessióon lévő Szent Társaság curatora*. PREI. Pápai III. sz. akv. 1. Lásd még a 25. sz. jegyzetet.

²⁴ Az 1754/55-ös országos nemesi összeírásakor a Fejér megyei birtokos nemesek között szerepel Csuzi Cseh Pál a 45. sorszám alatt. SCHNEIDER 1934. 13. TÓTH 1941. 204. 1756. február 9-én és 23-án Abáról keltezi két levelét, az utóbbiban írja, hogy készül felmenni az ügyeket intézendő Pozsonyba vagy Bécsbe, de egyelőre nem mehet. Március 13-án itt, Abán halt meg. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1756:3-4. Halálának helyszínére lásd a következő jegyzetet.

²⁵ 1756. március 13. *Csuzi Cseh Pál, a Pápai Venerabilis Tractusbeli Ekklesiáknak curatora Abán megholt...* PREI. Pápai III. sz. akv. 13. 1756. június 14-én már özvegye ad át egy bizonyos összeget Torkos Jánosnak. PREI. Pápai I. sz. jkv. 152.

²⁶ Az 1754/55-ös országos összeírás szerint Veszprém megyében Soós családbeliek voltak: Ádám, Imre, Sámuel, 2 István, János és Márton. KEMPELEN 1911–1932. IX. 423. Ezek túlnyomó részben pápaiak lehettek, hiszen ilyen nevek a gyülekezet anyakönyveiben és a gyülekezet adófizető névsoraiban is sűrűn előfordulnak, sokuk **Soós Szabó** formában is. 1752. Az *egregii et nobiles* kategóriában: *Emericus Sos, Stephanus Soos*; a *nobiles* csoportban: *Samuel Sos, Adamus Soos*; a *dominae viduae* között: *Joannis Sos*. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1752:21. 1–4. 1755. *Nemzetes Soos Imre Uram*. Uo. 1755:20. 1. 1754. május 4. *Nemes és nemzetes Soós István*. DREL III. 36. e. Teveli I. sz. akv. 128. 1758. január 5. *Nemzetes Soós Márton*. Uo. 150. 1756. július 27. és november 15. *Nemzetes pápai Soós Imre és testvér öcsöcse, Soós Ádám*. Uo. 244. 1716. szeptember 29., 1725. október 20., 1727. május 3. *Soós Szabó Imre*. PREI. Pápai I. sz. akv. 88r, 96r, 147r. 1719. november 13. *Soós Szabó Ádám*. Uo. 148r. Az általunk közölt dokumentumok között a 3., 5–7. sz. szövegekben is szerepel Soós Ádám és Sámuel. Emellett Szentkirályszabadján is tudunk Soós nevű közbirtokos családról. BÉL 1989. 107.

²⁷ Születési évét halotti bejegyzéséből következtettük vissza. Esküvője 1716. szeptember 29-én volt. PREI. Pápai I. sz. akv. 147r. Meghalt 1756. november 14-én, 65 éves korában. PREI. Pápai III. sz. akv. 13. DREL III. 36. e. Teveli I. sz. akv. 244.

²⁸ 1718. március 3-án született. PREI. Pápai I. sz. akv. 42v. 1741-ben subscribált Pápan. *Emericus Soós. Concessit Debrecinum*. DREKK O. 353. 102. 1743-ban subscribált Debrecenben. *Emericus Soós e schola Papensi*. THURY 1908. 220. 1751-ben Utrechtben tanult teológiát Soós Imre Debrecenből. ANTAL 1888. 410. SEGESVÁRY 1935. 31.

jogot végzett, mert később ügyvéd lett.³¹ Ahogy a függelékben közölt forrásaink egy része is igazolja,³² alighanem végzettségének köszönhetően az egyházközség rá is többször bízta ügyeinek képviselőjét. Végül **Márton** fia Eőry Szabó lányt vett feleségül,³³ így a Soós család is bekerült a pápai vezető református családok rokoni hálózatába.

Imre 1730-tól haláláig a pápai református egyházközség egyik presbitere volt,³⁴ 1732–1735 között pedig pénztáros is.³⁵ Sokszor járt el a pápai reformátusok nevében máshol is anyagi ügyeik intézésében.³⁶ Emellett ő is többször megjárta Bécset, Pozsonyt, hogy a kormányhivataloknál a vallásügyi sérelmek orvoslását elérje.³⁷

²⁹ Születési adataira a pápai anyakönyvben nem sikerült rábukkannunk, nyilván máshol, talán Szentkirályszabadján keresztelték. Az azonban bizonyos, hogy Soós Imre fia, és Mártonnál idősebb, az kérdéses, hogy Imre a legidősebb, vagy a középső fiú volt. Ezekre az a kötelezvény a bizonyíték, melyben anyjával és öccsével egyetemben 600 rajnai forintot ajánl fel a teveli második prédikátor és az iskola fenntartásának céljára. 1758. január 2., Pápa. Kezdeté: *Mi, László Judith, néhai nemzeti vitézlő Soos Imre Uram meghagyott özvegye, ugy Soos Istvány és Mártony, nevezett László Judith Afßonyinak Fiai ...* DREL I. 8. b. Pápai református köztartás pénzügyi iratai. Számlák, nyugták. Szám nélkül.

³⁰ 1736-ban és 1737-ben subscribált Debrecenben. THURY 1908. 213., 215.

³¹ 1771. február 19. Több prédikátornak hozzá intézett levele. Címzése: *Perillustri ac gratioso domino Stephano Soos, per inclytum regnum Hungariae fori utriusque jurato advocato...* DREL I. 1. b. Pápai református egyházkerület ügyviteli iratai. 1771:6.

³² 5–7. sz. dokumentum.

³³ 1727. május 3-án született. PREI. Pápai I. sz. akv. 96r. 1737 után a pápai kollégiumban tanult. A classisták között: *Martinus Soos e comitatu Veszpremiensi Papa*. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény 226. 2. A subscribálásig nem jutott el. Nem tudjuk pontosan, mikor volt esküvője Eőry Pordán Zsuzsannával, először 1753. december 12-én említik őket együtt keresztstülőként. DREL III. 36. e. Teveli I. sz. akv. 126. 1765. január 6-án halt meg. Uo. 255.

³⁴ Aláírása a presbitériumi jegyzőkönyvben: 1730. február 23., 1738. március 5., 1739. március 17., 1740. január 7., 1741. március 12., 1742. március 14., 1744. január 27., 1745. március 15., 1746. március 14., 1751. március 24., 1755. február 17. PREI. Pápai I. sz. jkv. 56., 90., 93., 99., 104., 106., 120., 123., 128., 142., 151.

³⁵ Hol *perceptor*, hol *curator* címmel. 1732. február 21., 1733. március 7., 1734. március 23., 1735. június 2. PREI. Pápai I. sz. jkv. 59., 64., 76., 79.

³⁶ 1738. április 28-án pl. 2000 rajnai forintot juttat el Debrecenbe, hogy kiegyenlítse az egyházközség tartozását. PREI. Pápai I. sz. jkv. 91.

³⁷ 1752-ben pl. Csuzi Cseh Pállal és Oroszy Istvánnal együtt nyújtott be felségfolyamodványt a kancelláriánál, 1754 nyarán pedig szintén Csuzi Cseh Pállal és Eőry Jánossal együtt járt Bécsben és Pozsonyban. Az 1752-ben beadott kérvény másolatának hátlapján: *Genuina copia porrectae instantiae exhibita est excellentissimo domino comiti Leopoldo de Nadasd cancellario die 30^a mensis Maii anno 1752. per egregios Paulum Cheh Csuzi, Emericum senioretem Sos et Stephanum Oroszi*. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény 306. 8. Az 1752 és 1754 között Csuzi Cseh Pál által kiküldetési kiadásairól vezetett számadás tételei között: *Anno 1754. die 21ma Julii Sos Imre és Őri János Uraimékkal és Deákkal el indulvan Páparul...* A füzet hátlapján Csuzi Cseh kezével írva,

Az ügyvédek következő generációját képviselő **Sándor Gergely** családja Vas megyéből származik, előnevét Ságfa falujáról kapta. A címereslevelet Sándor György nyerte II. Ferdinándtól 1622-ben,³⁸ neki már Pápán is volt kőháza.³⁹ Egyes családtagok a XVII. században Sopronban,⁴⁰ illetve Pápán⁴¹ éltek. A família a XVIII. század közepére már két kőházat is birtokolt Pápán, mindkettőt a Hosszú utcában, emellett egy malmot a Tapolcán, szőlőket Pápa határában és a Badacsony melletti Kisórs-hegyen, részbirtokokat a Vas megyei Csöngén, Kovácsiban és Károlypatyon, a Veszprém megyei Ajkán és Békáson, a Fejér megyei Nyéken és Dég pusztán.⁴² A család a megyei közéletben is jelen volt,⁴³ és a református egyházközség vezetésében is képviselte magát: Sándor Ferenc 1726-ban,⁴⁴ Sándor László pedig 1755-ben presbiteri tisztséget viselt,⁴⁵ 1757-ben távollakó presbitereket is választott az egyházközség, ezek közé került be Sándor László és Sándor József is.⁴⁶

Gergely 1724-ben született Pápán,⁴⁷ apja Sándor Ferenc kuruc huszár ezredes, anyja Pázmándy Éva, Ferenc második felesége volt.⁴⁸ Tanulmányait a pápai kollégiumban kezdte, majd 1747-től két évig a Kenessey-Szondy ösz-

hiányokkal megszakítva: *Közönseges Instantianknak es dolgun[knak] folytatasa [...] ab anno [175]2 usque [1754] altalam erogalt Kölcseneknek [speci]ficatioja renáben v[...] anno praeattacto 1[...]. Csuzi Cs[...]. Más kézzel: Cseh Csuzi Uram által adjunctussával edgyütt a' Religio dolgában tett Költségekről való Jegyzések és dírib darab fragmentumok de annis 1752., 1753., 1754. ... Anno 1754. die 21ma Julii Sos Imre és Óri János Uraimékkal és Deákkal el induloan Paparul ... DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1752:23. 6–7.*

³⁸ A családról – sok hibás adattal – a két alapmunka is bőven szól: NAGY 1857-1868. X. 40–43., 905–906. KEMPELEN 1911–1932. IX. 220–221. Az adatokat javítja és kiegészíti: THALY 1871. 143–150.

³⁹ HARIS 1998. 360.

⁴⁰ 1663. szeptember 8. Szelei György pápai lelkész leltárba veszi a gyülekezet javait. Egyik tétel: *Item Sopronban vagyon Sándor Gergely es Sandor György Uramek gondviselesek alatt Taller Száz.* DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény 52. 2.

⁴¹ 1659. május 27. Sándor György a pápai reformátusok egyik meghatalmazottja. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény 35. 1700. március 6. A pápai reformátusok Sándor László egyháztagot hatalmazták fel ügyeiknek a különféle kormányhivataloknál folytatandó képviselőjére. Az eredetiből csak egy töredék maradt fenn, az irat alja, 5 rányomott pecséttel. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény 105. Regesztája: LISZKAY 1875. 48.

⁴² HARIS 1998. 356., 360. HUDI 1997. 166.

⁴³ Pl. 1719-ben Sándor István Veszprém megye táblabírája volt. Lásd a 3. sz. dokumentum névsorában, az 1. helyen!

⁴⁴ 1726. január 16. PREI. Pápai I. sz. jkv. 33.

⁴⁵ 1755. február 17. PREI. Pápai I. sz. jkv. 151.

⁴⁶ 1757. december 24. PREI. Pápai II. sz. jkv. 13. TÓTH 1941. 199.

⁴⁷ 1724. augusztus 2. PREI. Pápai I. sz. akv. 72v.

⁴⁸ THALY 1871. 148–149.

töndíjjal Sopronban tanult,⁴⁹ nyilván ott szerezte meg későbbi tevékenységéhez szükséges jogi végzettségét.⁵⁰ 1749-ben Pápán a syntaxisták praepceptora volt.⁵¹ Nem sokkal később többi családtagját követve ő is bekapcsolódott a pápai egyházközség vezető testületének munkájába: 1755-től működött presbiterként,⁵² 1761-ben pedig a pápai egyházmegye kurátoraként emlegették.⁵³ 1755-ben tűnt fel először a vallásügyi sérelmekben eljáró jogi képviselők között: Soós Istvánnal együtt vitték Bécsbe a pápai reformátusok felségfolyamodványát,⁵⁴ 1756-ban pedig a Veszprém vármegye közgyűlésén történeteket jelentette Csuzi Cseh Pálnak.⁵⁵ Mint jogot tanult embert, Csuzi Cseh Pál halála után és Soós Imre végelgyengülésének idején „mélyvízbe dobták”: még ebben az évben, majd a következőben is Eőry Jánossal együtt Pozsonyban nyújtott be kérvényt a helytartótanácsnak,⁵⁶ az utóbbi alkalommal Nogell István ágens⁵⁷ segítségét is igénybe véve.⁵⁸ Ettől kezdve pályája felfelé

⁴⁹ 1747. február 21., Pápa. Sándor Gergely, Veres József és Szép János pápai diákok kötelezővénye arról, hogy kétéves soproni tanulmányaik alatt is a kollégium törvényei szerint élnek, visszatérésük után pedig a kollégiumba visszatérnek, és egy vagy két évig praepceptorságot vállalnak. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény 263. 1748. február 8., Sopron. Ugyanők pénzt kérnek patrónusaiktól tanulmányaik folytatásához. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1748:4.

⁵⁰ Ő is felesküdtött ügyvéd volt. Kenessey Lázár két hozzá intézett levelének címzése: *Perillustri ac generoso domino Gregorio Sándor per inclytum regnum Hungariae fori utriusque jurato advocato...* 1780. július 11., 1781. január 23. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1780:2., 1781:2.

⁵¹ DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1732:2. 1. Nincs nyoma, hogy subscribált volna.

⁵² 1755. február 17., 1756. június 14., 1757. augusztus 18., december 24., 1758. április 25., 1761. szeptember 21. PREL. Pápai I. sz. jkv. 151., 152., 153., 154., 162. PREL. Pápai II. sz. jkv. 13.

⁵³ Eőry Jánossal együtt. 1761. január 15. PREL. Pápai I. sz. jkv. 160. 1770-ben is úgy írja alá a számadásokat, mint a pápai egyházközség és az egyházmegye kurátora, alighanem tractusbeli tisztségét már régóta viselte. 1770. január 2. Uo. 176.

⁵⁴ *Exhibita est haec instantia Viennae excellentissimo domino cancellario Leopoldo de Nádasd die 3^a Octobris 1755. per dominos Stephanum Soós et Gregorium Sándor deputatos communitatis.* DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény 339. 4.

⁵⁵ 1756. január 16., Pápa. Sajnos az irat eredetije lappang, regesztája: LISZKAY 1875. 118.

⁵⁶ Az 1756-os kérvény másolatának hátlapján: *Praesentata die 19^a Julii 1756. Posonii, excellentissimo domino comite Paulo Balassa qua eotum in Consilio praesidi per Gregorium Sandor et Joannem Eöri.* DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1756:8. Az 1757-es kérvény másolatának hátlapján: *Praesentata die 31^a Julii 1757. Posonii excellentissimo domino comiti Josepho Keglevics qua eotum in excelso Consilio praesidi per Gregorium Sándor et Joannem Eöri.* Uo. 1757:7.

⁵⁷ 1737–1759 között működött a Pozsonyban székelő helytartótanács mellett a magyarországi reformátusok ágenseként. ZOVÁNYI 1977. 16. Az ágensi intézményről később szólunk.

⁵⁸ *Anno 1757. die 26^a Julii Posonyba az Instantianak sürgetésére indulni készülvén kölcségre vettem kezemhez 20, id est Huß Holland aranyot Torkos János Urtul, mellyből erogaltom Intertentiora ...* Ezzel

ívelt. 1767-ben Adásztevelen kötött házasságot az idősebbik Torkos Jakab püspök második gyermekével, Torkos Zsuzsannával,⁵⁹ így megerősítette helyét a pápai református nemesek családi szövetségében, ahová a Pázmány-rokonságból való anyja révén születésekor bekerült. Ez tovább segítette őt a pápai egyházközségben betöltött vezető szerep kiépítésében: egy évvel később megválasztották az egyházközség főkurátorának,⁶⁰ vagyis ő lett a presbitérium első embere; ezt a tisztségét haláláig viselte. 1784 novemberében halt meg.⁶¹

A türelmi rendelet kiadását megelőző időkben működött jogászi gárda utolsó, működését Sándor Gergellyel együtt kezdő, de őt időben túlnövő tagja **Eőry János** volt.

Családja nemességét a nagypapa, Eőry János szerezte 1663-ban⁶², aki 1701-ben a pápai egyházközség ügyeiben járt el,⁶³ 1713-ban pedig Veszprém vármegye esküdtje volt.⁶⁴ Az apa, Mózes a pápai református egyházközségben vitt vezető szerepet: 1730-tól haláláig presbiter volt.⁶⁵ Emellett Vecse szék esküdti tisztségét is viselte.⁶⁶

a címmel indul augusztus elejéig terjedően útiköltségeinek elszámolása. Az utolsó tétel: *Die 31^a Julii: Az Agens Nogel Uramnak adtam fárótságáért 2 Holland aranyat.* Keltezése és aláírása: *Pápán, die 2^a Augusti, 1757. Sándor Gergely manu propria.* DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1757:8.

⁵⁹ 1767. január 7. DREL III. 36. e. Teveli I. sz. akv. 500.

⁶⁰ 1768. november 10. PREI. Pápai I. sz. jkv. 172. Pápai II. sz. jkv. 13.

⁶¹ 1784. november 8. PREI. Pápai IV. sz. akv. 387. 1784. november 12-én választják meg utódjául Eőry Jánost egyházközségi főgondnoknak. PREI. Pápai II. sz. jkv. 41.

⁶² 1674-ben Eőry János felesége: Nagy Katalin, gyermekei: Márton, Tamás, János és Erzsébet, valamint testvérei: Mihály és Tamás nevében kihirdetett címerüket. VeML IV. 1. a. Veszprém vármegyei köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek. 1674. évi kötet, 189. 1733. február 9. A néhai Eőry János fia Mózes nemessége elismertetése érdekében bemutatta az I. Lipót által 1663. augusztus 2-án apjának adományozott és Veszprém vármegye 1674. február 19-én tartott közgyűlésén kihirdetett címereslevelét. VeML IV. 1. e. aa. Nemességvizsgáló jegyzőkönyvek II. 9.

⁶³ 1701. február 28. *Nobiles Joannes Eőri et alter Joannes Alistálj qua Reformatae Helveticæ confessionis ecclesiae Papensis ablegati* tiltakozást jelentenek be a veszprémi káptalan előtt. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény 106.

⁶⁴ 1713. január 2. Eőry János, Veszprém vármegye esküdtje I. Lipót magyar király által adományozott címereslevellel igazolta nemességét. VeML IV. 1. e. aa. Nemességvizsgáló jegyzőkönyvek I. 1713. január 2-i bejegyzés.

⁶⁵ 1730. február 23., 1731. február 7., 1733. március 7., 1734. március 23., 1737. február 22., 1738. március 5., 1738. április 28., 1741. március 13., 1742. március 14., 1745. március 15., 1746. március 14., 1749. március 17., 1750. március 18., 1752. március 7., 1755. február 17., 1761. január 15. PREI. Pápai I. sz. jkv. 56., 63., 65., 78., 85., 90., 91, 104., 106., 123., 128., 138., 140., 145., 151., 161.

⁶⁶ 1760. november 23., Pápa. Aláírás egy tanúsítványon: *Eőri Mojses, Vetse Széknek Esküdtje.* DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1760:5.

János 1727-ben született.⁶⁷ Az 1730-as évek végén a pápai kollégiumban tanult,⁶⁸ majd 1740-ben Debrecenben tűnt fel,⁶⁹ végül 1745-ben Sopronban tanult tovább,⁷⁰ jogi végzettségét nyilván itt szerezte.⁷¹ Házasságot 1764-ben kötött Torkos Juliannával,⁷² az idősebbik Torkos Jakab püspök unokahúgával, ezzel ő is tagja lett a vezető pápai református családszövedéknek. 1807-ben halt meg.⁷³

Felmenőihez hasonlóan ő is töltött be megyei tisztséget: Veszprém megye táblabírája volt.⁷⁴ Igazán jelentős szerepet azonban a pápai református egyházközség életében vitt: 1755-től presbiter,⁷⁵ 1761-ben pedig a pápai egyházmegye kurátoraként emlegették.⁷⁶ 1784-ben, Sándor Gergely halála után választották meg az egyházközség főkurátorának.⁷⁷ Ezt a tisztségét haláláig viselte.

Először 1756-ból van adatunk arra nézve, hogy egyházközsége megbízásából annak ügyeit intézi: négy akó bort küld Balogh László kancelláriai titkárnak alighanem abból a célból, hogy egyengesse ügyeiket a kormányhivatal berkeiben.⁷⁸ Amint a függelékben közölt megbízólevelek némelyike is

⁶⁷ 1727. december 17. Anyja Nemes Judit. PREI. Pápai I. sz. akv. 99.

⁶⁸ Egy 1737 után keletkezett névsorban a classisták között szerepel: *Johannes Eőri e comitatu Veszpremiensi Papa*. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liskay-gyűjtemény 226. 2.

⁶⁹ 1740. április 29-én subscribál *Joannes Eőri*. THURY 1908. 217.

⁷⁰ 1745. március 7., Pápa. Ferencz István, Madarász János és Őri János pápai diákok kötelevénye arról, hogy két éves soproni tanulmányaik alatt is a kollégium törvényei szerint élnek, visszatérésük után pedig a kollégiumba visszatérnek, és egy vagy két évig praeceptorságot vállalnak. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1745:1.

⁷¹ Felesküdtött ügyvéd volt. Pl. 1776. április 15. és 1778. augusztus 25. Festetich Viktória két levele Eőry Jánoshoz. Megszólítása: *Bizodalmas jo akaro Kedves Fiscalis Uram!* Címzése: *Perillustri ac generoso domino Joanni Eőri per inclytum regnum Hungariae utriusque fori causarum jurato advocato...* DREKK O. 794. 354/11.

⁷² 1764. május 22. DREL III. 36. e. Teveli I. sz. akv. 312.

⁷³ 1807. július 6. PREI. Pápai IV. sz. akv. 417.

⁷⁴ Erről a halotti anyakönyv bejegyzése tanúskodik. Lásd az előző jegyzetet. Emellett egy elismervényen, melyet meg is pecsételt, aláírása: *Joannes Eőry, inclyti comitatus Veszpremiensis tabulae judiciariae assessor et ecclesiae reformatae Papensis curator manu propria*. 1785. május 12. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liskay-gyűjtemény 497.

⁷⁵ 1755. február 17., 1757. december 24., 1761. január 15., szeptember 21., 1764. december 2., 1768. november 10., 1772. február 8., 1773. január 30., 1774. január 8., 1776. január 31., 1778. március 7., 1780. március 5., 1781. február 23. PREI. Pápai I. sz. jkv. 151., 161., 162., 172., 179., 184., 187., 192., 203., 220., 227, 232. PREI. Pápai II. sz. akv. 13.

⁷⁶ Sándor Gergellyel együtt. 1761. január 15. PREI. Pápai I. sz. jkv. 160.

⁷⁷ 1784. november 12. PREI. Pápai II. sz. akv. 41.

⁷⁸ Az erről beszámoló forrás sajnos lappang. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liskay-gyűjtemény 352. Regesztája: LISZKAY 1875. 119–120. Az ebből az ügyből támadt botrányról részletesen a 21. sz. jegyzetben felsorolt munkák számolnak be.

bizonyítja, az 1760–70-es években többször is képviselte egyházközségét a központi kormányhivatalok előtt.⁷⁹ 1772-ben például Véghely Sándorral és Nagy Sámuel bécsi ágenssel együtt ő nyújtotta be személyesen Mária Teréziának és férjének azt a latin és német nyelvű felségfolyamodványt, melyben a pápai reformátusok újból kérték vallásszabadságuk helyreállítását.⁸⁰ Emellett fennmaradt ágensekkel folytatott levelezése pár példánya is, melyekből két levelet illusztrációképpen függelékünkben is közlünk.⁸¹

Miután a legmarkánsabb alakok rövid bemutatásával vázoltuk azt a kört, ahonnan kikerültek ennek a tollakkal vívott háborúnak legfontosabb tollforgatói, most térjünk rá a tanulmány elején feltett kérdések közül a második megválaszolására, mely a használt segédeszközökre vonatkozik!

Az 1. sz. alatt közölt forrás maga is említi, hogy a pápai református vallásgyakorlat kétszáz éve fennálló folyamatossága bizonyítható olyan kötetek segítségével, melyek részben Pápán nyomtatott, részint kézzel írott egyházi kánonokat és törvényeket tartalmaznak, sőt a földesúr, Enyingi Török István, Szij Ferenc, Pápa város bírása és Hatos Bálint pápai alkapitány aláírásával és pecsétjével is meg lettek erősítve. A kötetek nagy része ma már lappang, így sajnos az az egykori egyházkerületi kánonoskönyv is, amit a XIX. század elején Tóth Ferenc még a kezében tartott, s amelyikben az 1576-os hercegszőlősi kánonok végén valóban látható volt az említett három aláírás és pecsét.⁸² Ugyanakkor ma is kézbe vehető az a részben kéziratokat, részben nyomtatványokat egybefűzve tartalmazó kolligátum, ami a tudományos köztudatba **Gál Imre kánonoskönyve**⁸³ néven ment át.

⁷⁹ Lásd a 8–9. sz. dokumentumokat!

⁸⁰ A latin nyelvű beadvány másolatának hátlapi feljegyzése: *Anno 1772. die 26^a Januarii per dominos deputatos Papenses, utpote Joannem Eörj, Alexandrum Véghelius et agentem Viennensem dominum Samuëlem Nagy Suae Maiestati in personali audientia exhibita et praesentata est cum omnibus documentis ac succincta et nervosa Germanica instantia totius rei meritum in se contenta. Nota Bene! Praesens instantia etiam excellentissimo domino vicecancellario et aliis excelsae Cancellariae commembris pro uberiori et pleniori informatione in distinctis exemplaribus et copiis singillatim fuit exhibita anno 1772. die 27. Januarii.* DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszky-gyűjtemény 415. 12. A német nyelvű kérvény: Uo. 416. sz. A Lotharingiai Károlynak átadott latin nyelvű folyamodvány hátlapján: *Anno 1772. die 27^a Januarii per dominos deputatos Papenses, utpote Joannem Eörj, Alexandrum Veghelius et agentem Viennensem dominum Samuëlem Nagy Suae Imperatoriae Maiestati exhibita et praesentata est cum acclusa fundamentali instantia.* Uo. 417. sz. 4. Február 13-án még Nagy Sámuel ágens is átadott a királynőnek egy német nyelvű emlékeztetőt. Uo. 419. sz. Nagy Sámuelre lásd a 209. sz. jegyzetet.

⁸¹ 10–11. sz. dokumentumok.

⁸² TÓTH 1808b. 19–20. A hercegszőlősi kánonokat kinyomtatta Huszár Gál Pápán 1577-ben. Lásd erről bővebben a 98–100. sz. jegyzetet.

⁸³ DREKK O. 1055. Tartalmilag ismerteti SZABÓ 1987. 174–176 (764. sz.).

Eme kötet lapjait alighanem az 1620-as évek elején foglalták díszes bőr kötéstartáblák közé. Első tulajdonosa Gál Imre akkori veszprémi lelkész volt, aki a 15. oldalra rajzolta be tulajdonjelét,⁸⁴ és a 121. oldalon is fellelhető egy személyes bejegyzése.⁸⁵ Gál eredeti célja egy egyházi törvényszövegeket magában foglaló segédkönyv összeállítása lehetett. Ennek megfelelően a kötet eredeti törzsanyagát az 1567-es debreceni (35–102. old.) és az 1595-ös felsőmagyarországi kánonok (103–120. old.), az 1612-es köveskúti (123–147. old.), az 1576-os hercegszőlősi (151–187. old.) és az 1577-es váradi zsinatok (189–199. old.) kánonjai teszik ki – amint a 737. oldalra bejegyzett tartalomjegyzék mutatja –, de ezeken felül még itt található az 1587-es csepregi zsinat kánonjai (200–202. old.), az 1598-as Sopron vármegyei kánonok (203–231. old.), 1559-ből zürichi egyházi törvények (239–273. old.), az 1611-es nagyszombati kánonok (279–312. old.), az 1623-as komjáti (315–410. old.) és az 1610-es zsolnai zsinat kánonjai (411–423. old.) is. Igen terjedelmes részt foglalnak el a több helyről kimásolt, házasságjogra (különösen a házassági akadályokra és a válásra) vonatkozó törvények, szabályok és esetek (425–547, 551–570. old.), és található papszenteléssel (148–150. old.) és kiközösítéssel kapcsolatos kérdések is (573–577. old.). Emellett még liturgikus szövegek is kerültek a kötetbe: lelkézszen-telési ének (17–20. old), könyörgések, hálaadások, áldások, eskük szövegei (23–29, 121–122. old.), egyházi ünnepek felsorolása (231–234. old.).

Kérdéses, hogy a kötetet Gál Imre után ki birtokolta, mindenesetre a XVIII. század elején már a pápai egyházmegye tulajdonában volt. Ebben a korszakban másolta bele Naszályi István pápai lelkész⁸⁶ az 1681-es soproni országgyűlés 25–26., és az 1687-es pozsonyi diéta 21. törvénycikkét⁸⁷ (583–

⁸⁴ *Maledictus omnis, qui facit opus JEHOVAE fraudulentem. Jerem[ias] 48, versus 10. Ex libris Emerici Gal A[llso]lyndvensis, ministri ecclesiae Wesprimiensis anno 1624. Maii 11.* Magyarul: *Átkozott mindenki, aki az Úr dolgát hanyagul végzi. Jeremiás 48, 10. vers. Alsólendvai Gál Imre, a veszprémi egyház lelkésze exlibrise. 1624. május 11.* és az A, E, G kezdőbetűk egybeszerkesztésével meg-rajzolt tulajdonjel. Gál Imre 1596-ban született Alsólendván. Iskoláit helyben kezdte, majd Debrecenben, végül külföldi akadémiákon folytatta. Visszatérése után valahol lelkészi állást vállalt, majd 1623-tól lett veszprémi lelkész. 1627-ben emellé veszprémi alesperessé, 1633-ban esperessé választották. Végül 1649–1655 között a dunántúli egyházkerület püspöke volt. THURY 1998. I. 346–349., 354. TÓTH 1808a. 105–112.

⁸⁵ Az újonnan szentelt papok esküszövege után írja: *Amen. Vae mihi, si non evangelizavero. Ita assentior ego, Emericus Gal minister ecclesiae Wesprimiensis manu propria.* Magyarul: *Úgy legyen! Jaj nekem, ha nem hirdetem az evangéliumot! (Igei idézet: 1Kor 9,16b.) Ezzel én, Gál Imre, a veszprémi egyház lelkésze egyetértek. Saját kezűleg.*

⁸⁶ 1698-ban subscribált a debreceni kollégiumban. 1711–1731 között volt pápai lelkész. 1731-ben halt meg. KÖBLÖS-KRÁNITZ 2005. 36.

⁸⁷ Kézírása egyértelműen azonosítható, ha összevetjük lelképásztori naplójának írásképével, vagy a presbitériumi jegyzőkönyvben az 1726-os évnél megtalálható bejegyzéssel és aláírásával. DREKK O. 430. és PREI. Pápai I. sz. jkv. 32–33., 55.

589. old.), az esperesek pedig az üres oldalakon tovább szaporították a különféle liturgikus, egyházi és egyháztörténeti feljegyzéseket. Közülük név szerint azonosítható Komáromi Sülye József⁸⁸ és Felsőbányai Allós István,⁸⁹ akiktől a legtöbb bejegyzés származott.⁹⁰ A kötetben kaptak helyet az 1711–1823 között újonnan felszentelt pápai egyházmegyei lelkészek saját kézzel írt, és sokszor pecsétjükkel is megerősített kötelezvényei is.⁹¹ Végül a kötetet 1823-ban az egyházmegye az egyházkerületi levéltárnak adományozta⁹².

Ami miatt számunkra ez a kötet igen nagy jelentőségű, az az, hogy alighanem nem egyszer megfordult **Kenessey István** kezében is. Ez a könyv valószínűleg egyike lehetett azon, az **1. sz.** dokumentumban emlegetett köteteknek, melyek részben Pápán nyomtatott, részben kézzel írott egyházi tör-

⁸⁸ 1684 körül született. 1701-ben a debreceni, 1704-ben a sárospataki kollégiumban subscribált. Ezután pelsőci rektor volt, majd átmenetileg polgári foglalkozást választott (kereskedő lett). 1714-ben a franekeri egyetemen tanult, majd pákozdi, 1731-től pedig pápai lelkész volt; 1732-től a pápai egyházmegye esperese is. 1750-ben halt meg. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2005. 37.

⁸⁹ 1695-ben a gyulafehérvári, 1705-ben a nagyenyedi, az 1710-es években a kolozsvári kollégiumban subscribált, majd bánffyhungyadi rektor lett. 1715 és 1718 között a pápai kollégiumban is subscribált egy ilyen nevű személy, talán ez is ő volt. Következő adataink bő 10 évvel későbből indulnak: 1730–1748 között kéttornyúlaki, 1748–1753 között csöglei, 1753–1756 között görzsönyi, 1757–1759 között adászteveli, 1759–1763 között tapolcafői lelkész volt; 1751-től a pápai egyházmegye esperese is. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2005. 54–55.

⁹⁰ Komáromi Sülye József az első kötéstábla belső lapjára jegyezte be a Pápán 1746. február 3-án felszentelt lelkészek nevét, majd az 5. oldalon – saját neve feltüntetésével – 1747. június 14-i dátummal Kanizsai Pálfi János esperességéről illetve püspökségéről közölt adatokat, a 9–14. oldalakon a dunántúli egyházkerület 1732-ben létező gyülekezeteit sorolta fel egyházmegyénként, sokhelyütt a lelkészek nevét is megadva, az 578. oldalra házasságjoggal kapcsolatos jegyzeteket készített, végül az 591–595. oldalakra a lelkészek felszentelésének liturgiáját írta be. Felsőbányai Allós István a 4. oldalra a szatmári zsinat kiközösítéséről, a 6–7. oldalakra a debreceni zsinat házassági akadályokról szóló rendelkezését, a 8. oldalra a lelkészi eskü, a 313–314. oldalakra az esperesi eskü, az 547–549. oldalakra egy lelkészszentelésre való prédikáció szövegét jegyezte be, a 613. oldalon pedig Pető György lelkész életrajzi adatait közölte. Saját nevét nem említette egyik bejegyzésnél sem, de kézírása azonosítható a 627. oldalon található 1730. március 7-i kötelezvénye alapján. Kettejükön kívül még több esperes is jegyeztetett a kötetbe. A 3–4. oldalon az exmittálásra készülő jelölt esküjének szövege szerepel, a 719–720. oldalakon pedig 1760-ból és 1774-ből kerültek lelkészek életrajzi adatait rögzítő feljegyzések.

⁹¹ A legkorábbiak a 618–619., illetve a 620–621. oldalak közé lettek beillesztve, az egyes cédulákat két lappá ragasztották össze, majd behajtogatva kötötték a többi lap közé. A többi reversális már a kötetbe lett beírva, szám szerint a 614., illetve a 623–687. oldalakra.

⁹² Bejegyzés az első kötéstábla belső oldalán: *Ezen Ekklesiái Régiségekkel telyes igen betses Könyvet ajándékozta a Főtiszteletű Tul a Dunai Superintendentzia Archivumának a Pápai Venerabilis Tractus, mint ezt az 1823. esztendei Május 29^{dik} sat. napjain Tatában tartott Köz Gyűlés Jegyző Könyvének 49^{dik} száma alatt láthatni. Feljegyezte Pápán 1823^{ik} esztendő Junius 8^{dik} napján Tóth Ferentz Generalis Notarius és a Pápai Venerabilis Tractus Esperestje manu propria.* Az ajándékozás ténye valóban olvasható a közgyűlési határozatok között. DREL I. 1. a. A dunántúli református egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei. IV. 448–450.

vényeket tartalmaznak, hiszen a felsorolt kánonok közül kettő: az 1567-os debreceni⁹³ és az 1623-as komjáti nyomtatott formában fordulnak elő, a második történetesen 1625-ben **Bernhard Máté pápai nyomdájában** készült!⁹⁴ Emellett a kézzel írottak egy része is nyomtatott formából lett bemásolva, így kerültek a kötetbe az 1577-es váradi⁹⁵, az 1610-es zsolnai⁹⁶ és az 1611-es nagyszombati kánonok⁹⁷, valamint az 1576-os hercegszőlősi zsinat által hozott törvények is. Ez utóbbi ismét különleges csemege: a nyomtatványok ugyanis, melyek alapján bemásolták, szintén **Pápán** készültek 1577-ben **Huszár Dávid nyomdájában**. Huszár a zsinati kánonok latin⁹⁸ és magyar⁹⁹ kiadását is elkészítette, Gál Imre pedig mindkét kiadást használva kötetébe bilingvis formában másolta a kánonok szövegét úgy, hogy a latin szöveg a páros, a magyar pedig vele párhuzamosan futtatva a páratlan oldalakra került. Egyébként azt is joggal feltételezhetjük, hogy Kenessey könyvtárában meglehetősen a két Huszár Dávid-féle nyomtatvány is, könyvtárunkból mindezenetire ma hiányzanak.¹⁰⁰

⁹³ *Articuli ex verbo Dei et lege naturae compositi... Debrecini excudebat Michaël Tæræc anno MDLXVII.* RMK II. 104. SZABÓ–HELLEBRANT 1879–1898. II. 25. RMNY I. 226. BORSA et al. 1971. 253.

⁹⁴ *Canones ecclesiastici in quinque classes distributi ... Papæ, typis Matthæi Bernhardi, anno MDCXXV. salutis.* RMK II. 438. SZABÓ–HELLEBRANT 1879–1898. II. 121. RMNY II. 1343. BORSA–HERVAY 1983. 399.

⁹⁵ *De disciplina ecclesiastica seu gubernationis ecclesiasticæ legitima forma... composita consilio et opera Georgii Göncii pastoris ecclesiæ Dæbræcceniensis anno Christi MDLXXVII. I. Corinth. 14. Omnia honeste, decenter & ordine ad ædificationem fiant inter vos. Vitebergæ, typis Clementis Schleich & Antonii Schön MDXCI.* RMK III. 666. SZABÓ–HELLEBRANT 1879–1898. III/1. 195. Létezik egy másik bővített, debreceni kiadása is, de a mi kötetünk a wittenbergi kiadást másolta le. RMK II. 219. SZABÓ–HELLEBRANT 1879–1898. II. 60. RMNY I. 657. BORSA et al. 1971. 572–573.

⁹⁶ *Acta et conclusiones conventus seu synodi... Zolnæ... anno Domini MDCX. ...Bartphæ impressit Jacobus Klæz.* Két, némileg eltérő kiadása: RMK II. 333. SZABÓ–HELLEBRANT 1879–1898. II. 92. RMNY II. 987. BORSA–HERVAY 1983. 118–119. és RMK II. 331. SZABÓ–HELLEBRANT 1879–1898. II. 91. RMNY II. 988. BORSA–HERVAY 1983. 119–120.

⁹⁷ *Decreta et sanctiones synodi provincialis... Tirnaviæ, anno salutis MDCXI. Impressum Posonii, in aula archiepiscopali MDCXI.* RMK II. 342. SZABÓ–HELLEBRANT 1879–1898. II. 94. RMNY II. 1023. BORSA–HERVAY 1983. 147–148.

⁹⁸ *Articuli consensus [Christianarum] ecclesiarum, quibus universitas fratrum subscripsit Herceg-Szælasini in Barovia anno Domini MDLXXVI. ...Finis. Impressum Papæ, 14. die Augusti, anno Domini MDLXXVII.* RMK II. 141. SZABÓ–HELLEBRANT 1879–1898. II. 36. RMNY I. 394. BORSA et al. 1971. 388–389. A szögletes zárójel közti szó kötetünkben a másolásakor tollban maradt.

⁹⁹ [Az also es Fölsö Baronyaban valo ecclesiaknac articulusi, mellyec Herceg szölsösön irattanac ... anno Domini 1576.] ... *Vege. Papan nyomtatott 1577. esztendöbenn.* RMK I. 136. SZABÓ–HELLEBRANT 1879–1898. I. 73–74. RMNY I. 393. BORSA et al. 1971. 388. A szögletes zárójel közti részt kötetünkben a másoló kihagyta.

¹⁰⁰ Annyi biztos, hogy Pápán volt még legalább egy példány, amit Pápa földesura, bírása és alkapitánya is aláírt és megpecsételt (lásd a 82. sz. jegyzetet). Ma a latin nyelvű kiadás csak

Mármost ami a tollal vívott jogvédő harcok többi forrását, segédeszközét illeti, tulajdonképpen úgy is fogalmazhatjuk a feladatot: próbáljuk meg összeállítani annak a „virtuális könyvtárnak” a katalógusát, amit az érdekvédelemmel foglalkozó személyek valamelyike, például **Kenessey István, Csuzi Cseh Pál, Soós Imre, Sándor Gergely** vagy **Eőry János** gyűjthetett a gyülekezeti terem vagy saját szobája polcaira, hogy adott esetben tudjon mit leemelni, a kellő oldalakon felütni és érvelése alátámasztásában felhasználni. Ismertetésünk eme részében gyűjteményünk könyvtárának és levéltárának olyan köteteiről és iratairól adunk rövid formai és tartalmi ismertetést, melyek szóba jöhettek volna eme virtuális könyvtár darabjaiként, természetesen megnevezve egykori valódi tulajdonosát és tényleges mai lelőhelyét is. Ezek közül a segédeszközök közül néhányat valószínűleg, egyet pedig bizonyítottan is használt **Kenessey István**, a pápai eklézsia nagy pártfogója.

Milyen tárgyi csoportokból állhatott ez a könyvtár, és milyen tipikus, gyűjteményeinkben ma is valóságosan létező darabok tartoztak, illetve tarthatnak volna az egyes csoportokhoz?

Az egyik főcsoportot azok a kötetek alkothatták, melyek a vallásügyi küzdelmek **országos** szintű folytatásához szolgáltatottak érveket, vagy nyújtottak információkat.

1. Törvényekről, királyi rendeletekről, kormányhatósági leiratokról, vallásügyi beadványokról készült **kéziratos másolati könyvek**. Levéltárunk anyagából példaképpen négy ilyen kötetet is említhetünk:
 - a. *Libellus diversarum in materia et negotio religionis emanatarum benignarum resolutinum regiarum, aliorumque in eadem materia factorum solidorum scriptorum.*¹⁰¹ Szentkirályszabadja, 1765. 273 old. DREL II. 217. a. Veszprémi egyházmegye jegyzőkönyvei. (Régi jelzete: DREKK O. 1081/I.)

Budapesten, a Dunamelléki Egyházkerület Ráday Gyűjteményében, a magyar nyelvű ugyanott és Debrecenben, a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában van meg egy-egy példányban. A mi könyvtárunk Huszár Dávid katekizmusát és imádságos könyvét őrzi nagy büszkeséggel. [1.] *A keresztény hitről való tudomannac rövid kérdésekben foglaltatott sommaia ...* [2.] *Ugyan ezennec az végen mingyiarthon imadkozo könyvet is nyomtattunc. Papan 1577. RMK I. 137. SZABÓ–HELLEBRANT 1879–1898. I. 74. RMNY I. 395. BORSA et al. 1971. 389–390.* Ez a kötet rajtunk kívül szintén csak Budapesten, az Országos Széchényi Könyvtárban lelhető fel még egy példányban.

¹⁰¹ Magyarul: *A vallás tárgyában és ügyében kiadott különféle kegyes királyi rendeletek, és más, ugyanebben a tárgyban keletkezett örök érvényű iratok jegyzéke.*

Vallásügyben kiadott királyi rendeletek és benyújtott kérvények gyűjteménye az 1691–1764 közötti időszakból. Az anyagot Győrffi József állította össze, aki a címlap szerint joggyakornok volt a már említett **Soós István** ügyvéd, Soós Imre fia mellett.¹⁰² A kötet összeállítása alighanem része volt Győrffi gyakornoki tevékenységének. Munkáját gondosan elvégezte: a könnyebb használhatóság érdekében tárgymutatót is készített az anyag végére.

- b. *Cím nélkül.* A vallásügyi bizottság protestáns tagjainak felterjesztése, 1722. 334 old. DREL II. 217. a. Veszprémi egyházmegye jegyzőkönyvei. (Régi jelzete: DREKK O. 1081/II.) Egy kéz munkája, keletkezési körülményei ismeretlenek.
- c. *Cím nélkül.* Vallásügyben kiadott királyi és helytartótanácsi rendeletek az 1701–1783 közti időszakból. 359 old. DREL II. 217. a. Veszprémi egyházmegye jegyzőkönyvei. (Régi jelzete: DREKK O. 1081/III.) Több személy kézírása fedezhető fel benne. Nem tudjuk, milyen körülmények között készült.
- d. *Collectiones nonnullarum instantiarum in negotio religionis ad thronum regium de genu exhibitarum, ac resolutionum regiarum in praemisso negotio emanatarum tam idealium ac normativarum, quam et in specialibus casibus interventarum.*¹⁰³ 266 old. DREL I. 1. t. Dunántúli református egyházkerület, Collectiones. (Régi jelzete: DREKK O. 1082.)

A kötet királyi rendeletek és vallásügyi beadványok gyűjteménye az 1646–1812 közti időszakból, a 161. oldalig ugyanannak a kéznek a munkája. Ez a másoló 1767-ben fejezte be munkáját, majd utólag még az 1768-ban született rendeleteket is bemásolta. Pár lap kihagyása után 1774-től kezdve szerepelnek újra rendeletek, de innentől kezdve legalább 4–5 kéz munkája ismerhető fel, és helyi ügyek iratai is bekerültek (pl. a Szabolcs megyei Egyek református lakosainak pere, a veszprémi plébánossal zajló pereskedés, vagy protestáns hitre áttért személyek különféle ügyei).

¹⁰² A cím folytatása: [Libellus ...] per me, Josephum Győrffi in patvaria perillustris ac generosi domini Stephani Sóós causarum per inclytum Hungariae regnum fori utriusque jurati advocati conscriptus anno 1765. in possessione curialí Szent Király Szabadja.

¹⁰³ Magyarul: A vallás ügyében a királyi trón elé alázatosan benyújtott néhány folyamodvány, valamint a fenti ügyben kiadott, részint elvi és irányadó, részint pedig egyes konkrét esetekre alkotott királyi rendeletek gyűjteménye.

Az egyik bejegyző személye is megállapítható: **Tatai Imre** Veszprém megyei táblabíró, aki két helyütt is ott hagyta a kötetben keze nyomát. Bejegyzéseiből kiderül: ő is arra használta a könyvet, hogy vallásügyi viták esetén érveit meggyőző hivatkozásokkal tudja alátámasztani.

Tatai első bejegyzését (190–192. old.) megelőzően egy vámosi ügy leírása szerepel. A helytartótanács 1812-ben a vámosi református lelkészt kérdőre vonta arról, hogyan mert beengedni az imaházba két vegyesházasságból származó leányt. A lelkész válaszában úgy védekezett, hogy istentisztelet alatt nem tud arra is figyelni, kik vannak jelen. Tatai szerint a vita alapja még mindig az 1606-os bécsi béke egy vitatott kifejezése,¹⁰⁴ melyre újra és újra hivatkozni szoktak, holott a bécsi békét megerősítő 1608-as koronázás előtti törvények megfelelő cikkelyéből¹⁰⁵ ez a záradék már kimaradt. Az elhagyás okául azt jelöli meg, hogy a protestáns rendek tiltakoztak eme záradék beillesztése miatt, Mátyás főherceg pedig megígérte, hogy a megerősítésből ki fog maradni. Bizonyítékul Tatai Lampe egyháztörténetéből bemásolta a főherceg eme oklevelének szövegét,¹⁰⁶ a bemásolást pedig azzal indokolta, hogy ez az oklevél alig hozzáférhető, holott döntő fontosságú, hiszen ennek révén a sokszor citált és mélyen a jogászok tudatába is beivódott záradék érvényét veszítette, és többé nem lehetne rá hivatkozni.¹⁰⁷

¹⁰⁴ A kifejezés: *absque tamen praeiudicio Catholicae romanae religionis*, magyarul *de a római katolikus vallás sérelme nélkül*. 1606. bécsi béke 1. cikkely 2. §. MÁRKUS 1899. 960–961.

¹⁰⁵ 1608-as koronázás előtti törvények 1. cikkely, 1. §. MÁRKUS 1900a. 8–9.

¹⁰⁶ LAMPE, Adolphus Fridericus: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania...* Utrecht, 1728. A művet néhány oldallal később részletesen is ismertetem. Az oklevél szövege a 336. oldalon található, a vitatott záradékról pedig egészen pontosan azt állítja, hogy nem rosszhiszeműségből lett a szövegbe illesztve, hanem hogy mindkét fél zavartalanul megmaradhasson vallása gyakorlásában és templomai birtokában.

¹⁰⁷ *Nota Bene! Ezt én nehéz kezeimmel azért irtam ide, mivel Második Mátyás Princznek ezen Levelet nem mindenütt lehet találni, és így ha valaha a dolog kívánná!/: melyet Isten távoztasson! :/, a Bécsi Bibliothekába meg lehetne találni. Továbbá azért is, hogy az 1606^{dk} Esztendei 1st Articulusnak praeiudiciosus paragraphusa az 1608^{dk} Esztendei Diaetan Articulo 1mo juxta testimoniales domini Mathiae principis ki hagyattatván az többé ártalmas nem lehet. De nem lehet ártalmas még azért is, mert 3^{dk} Ferdinánd alatt is!/: noha Ő Felsége a Protestánsok ellen kemény volt!/: az előbbi esztendöbeliek, mellyek az Protestánsok virágzázokra (!) hozattattanak, nevezetesen 1638. Articulo 1mo és 1647. Articulo 5to, non obstantibus contradictionibus venerabilis cleri et aliorum quorumvis Catholicorum secularium, immo iisdem in perpetuum nullum vigorem habentibus acceptantur, approbantur et confirmantur. Ezen Articulusokat pedig Leopold 1^{mus} is per diploma, de 1687-be is per Articulum 25. confirmalta ugyan, de mi haszonnal? Nem sokkal! Az utolsó sorokban olvasható latin nyelvű záradék*

Tatai második bejegyzése (219. old.) röviden arról a nagy eseményről emlékezik meg, melynek során 1782 tavaszán II. Józsefnek személyesen nyújtotta át a veszprémi reformátusok szabad vallásgyakorlatért folyamodó kérvényét.¹⁰⁸

A kötet végén a lapok közé egy rövid nyomtatvány is be lett fűzve (254–261. old.): Zichy Ferenc győri püspök 1771-ben kiadott utasítása az egyházi ünnepek megtartásáról. Ezután már csak a szintén Tatai által készített tartalomjegyzék olvasható a 262–265. oldalakon.

Érdekességképpen említem, hogy a hátsó kötéstábla belső oldalán még egy negyednapos hidegtelelés elleni kúra olvasható, a szöveg azonban félbeszakadt.¹⁰⁹

Kérdés, hogy eredetileg a kötet kiknek a tulajdonában volt, talán valamelyik Veszprém környéki eklezsia lelképásztora, vagy a veszprémi egyházmegye valamely tisztségviselője állította össze, és ennek jogvédői használhatták. Az első kötéstábla belső oldalán található bejegyzés szerint 1830 előtt a vilonyai lelkész birtokolta, aki ekkor az egyházkerületi levéltárnak adományozta.¹¹⁰

2. Törvények és országos vonatkozású királyi rendeletek **nyomtatott** kiadásai. Gyűjteményeink anyagában például megtalálhatók egy 1606–1715 közti időszakot felölelő, vallásügyi törvénycikkeket tar-

dék majdnem azonos formában valóban az 1647. évi 5. törvénycikk kezdő soraiban fordul elő, mely az 1645-ös linzi béke szövegét vezeti be. Magyarul: [az előbbeni esztendőbeliek] a tisztelendő papság és bármely más katolikus világi [úr] ellentmondását figyelmen kívül hagyva, sőt ezeknek örök időkre semmiféle erőt nem hagyva lettek elfogadva, jóváhagyva és megerősítve.

¹⁰⁸ GLORIA IN EXCELSIS DEO! 1781, die 19^a Martii ego, Emericus Tataj exhibui instantiam pro obtinendo religionis exercitio Veszpremiensium Helveticæ confessioni addictorum imperatori Josepho 2do, et per quadrantem horæ sum locutus cum eodem. Instantia erit in cista ecclesiæ, si non perit, ego etenim retuli. Magyarul: Dicsőség a magasságban Istennek! 1781-ben, március 19. napján én, Tatai Imre II. József császárnak benyújtottam egy kérvényt a református vallásnak elkötelezett veszprémi lelképásztorok elnyerése érdekében, és negyedórán át beszélgettem vele. A kérvény az egyház ládájában lesz, ha nem veszett el, én mindenestre átadtam. Az agg Tatai az évszámra már rosszul emlékezik, mindez egy évvel később, 1782-ben történt. Részletesebb leírása: THURY 1893. 38–39.

¹⁰⁹ Negyednapos hidegtelelés ellen. 1 ½ lat Peruviai Port a Patikába 12 dosisra el oſtva kell venni, mellyet így kell kérni: Cortex Peruvianus pulverisatus semi duarum unciarum in 12 doses aquales divisos. Ezen följegyzett porral ilyen formán kell élni. 1ma: Hidegtelelés előtt való nap [...]

¹¹⁰ Vilonyai Predikátor Tisztelendő Márton Albert Úr ajándékja a' Túl a' Dunai Fő Tiszteletű Superintendenzia Archivumába. 1830. 15. Junii. Nagy István Generalis Notárius maga kezével.

talmazó kiadvány latin, latin-német bilingvis és magyar nyelvű változatai.

- a. *Extractus articulorum et diplomatum super religionis negotio in inclyto regno Hungariae conditorum.*¹¹¹ Szerkesztő, kiadó, hely és dátum nélkül. 28 lapos füzet. DREL II. 26. a. Drégelypalánki egyházmegye egyházközigazgatási iratai.
Az 1606. évi bécsi béke egyes passzusait, az 1608., 1625., 1630., 1635., 1647., 1649., 1655., 1659., 1681., 1687. és 1715. évi országgyűlések egyes törvénycikkeit, valamint II. és III. Ferdinánd, továbbá I. Lipót koronázási hitleveleinek egyes szakaszait hozza. A puha fedőlapján található feljegyzés szerint 1819-ben került a drégelypalánki egyházmegye birtokába, előző tulajdonosa Nyári Ignác egyházmegyei gondnok volt.¹¹² Korábban talán a család egy jogvédő tagjái lehetett, aki sok helyütt lapszéli bejegyzésekkel is ellátta a törvénycikkeket.
- b. *Extractus articulorum et diplomatum super religionis negotio in inclyto regno Hungariae conditorum. Extract dererienigen Articuln und Diplomatum, welche in Religions-Sachen in dem Læblichen Kænigreich Ungarn sind errichtet worden.* Kiadó, hely, dátum nélkül [1715–1731 között]. 151 számozott oldal. DREK K. II. 2898.
Az előbbi nyomtatvány bilingvis kiadásának általam ismert legkorábbi kiadása. Ebben a kötetben a törvénycikkek száma jelentősen megszaporodott, emellett függelékben közli az 1691-es és 1708-as királyi törvényt magyarázó rendelet egyes szakaszait, az 1712-es szatmári béke vallásügyi passzusát és két esküformulát. Az egész szöveg elé tematikus tartalommutató került. A kiadvány így a korábbihoz képest jelentősen megduzzadt, a bőr kötéstáblák közé azonban még legalább háromszor ennyi üres oldalt kötöttek. A három első üres oldalra kézzel bemásolva az 1731-es I. Carolina Resolutio szövegének magyar fordítása ol-

¹¹¹ Magyarul: *A jeles Magyar Királyságban a vallás ügyében kiadott törvények és kiváltságlevelek kivonata.*

¹¹² *Venerabilis Drégely Palánki Tractusnak ajándékozta Tekéntetes Nyárj Ignátz Tractualis Curator Ur Diós Jenón tartott Tractualis Gyűlésbenn die 7^a Februarii, 1809.*

vasható.¹¹³ A másoló kézírása alapján egyértelműen azonosítható: az idősebbik Deáki Márkus István veszprémi esperes volt.¹¹⁴ A tulajdonosi bejegyzések alapján megállapíthatjuk, hogy a kötetet először tanulmányunk egyik főszereplője, **Kenessey István** birtokolta, aki alighanem sűrűn forgatta is a jogvédő harcok idején. 1745-ben, mikor már visszavonult az aktív politizálástól, a veszprémi egyházmegyének ajándékozta a könyvet.¹¹⁵ **Deáki Márkus István** az ezt követő három-négy év folyamán másolta be a már említett 1731-es rendelet szövegét. A kötet 1751-ben, **Keresztúri Tuba István** esperessége idején is a veszprémi egyházmegye tulajdonában volt,¹¹⁶ nem tudjuk, mikor került könyvtárunk állományába.

¹¹³ *Summa resolutionis Viennensis Suae Maiestatis 1731. 21. Martii ad acta Commissionis Pesthiensis. Magyarul: Ófelsége 1731. március 21-i bécsi rendeletének kivonata a pesti [vallásügyi] bizottság ténykedéséhez.*

¹¹⁴ 1676-ban született. Alsóbb iskoláit Sajószentpéteren és Szendrőn végezte, a felsőbb iskolákat Miskolcon járta ki. 1696-ban subscribált a debreceni kollégiumban. 1703–1706 között a pápai kollégium rektora, 1706–1709 között alsóörsi, 1710–1714 között veszprémi, 1714–1749 között felsőörsi lelkész volt, 1711-től haláláig a veszprémi esperes tisztségét is viselte. 1749-ben halt meg. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2005. 45. Adatait a veszprémi egyházmegye sokáig általa vezetett jegyzőkönyvébe illesztett bejegyzései alapján egészítettem ki, ezek a helyek egyben írásképe beazonosításában is segítettek. DREKK O. 969. A veszprémi egyházmegye I. sz. jkve. 42v, 107r (*Exmissi per Stephanum Deáki seniore Veszprimiensem*), 160r, 173v.

¹¹⁵ A címlap alján található bejegyzés: *Spectabilis ac generosus dominus Stephanus Kenessei consiliarius regius, ecclesiarum hinc Danubianarum supremus curator, etc. in exemplarium donavit venerabili tractui Veszpremiensi 1745. 3. Maji. Magyarul: A nemzetes és vitélő Kenessey István királyi tanácsos úr, a dunáninnyi egyházak főgondnoka, stb. adományozta mintapéldánynak a tisztelendő veszprémi egyházmegye részére 1745. május 3-án. A dunáninnyi kifejezés meglepő, de érthető. Az ország XVIII. századi négy kerületének neve (dunáninnyi, dunántúli, tiszáninnyi, tiszántúli) az akkori „fővárosból”, Pozsonyból tekintve született, onnan nézve a mai Dunántúl valóban a Dunán túlra esett. Pápáról vagy Veszprémből nézve azonban a dunántúli egyházkerület egyháza a Dunán innen helyezkednek el, emiatt kezdetben volt némi bizonytalankodás az egyházkerület nevével kapcsolatban. Így például az 1745. május 2-án Peremartonban tartott közgyűlés jegyzőkönyvének 1. pontja így kezdődik: „Hogy a’ Dunán *innen* lévő *venerabilis Superintendentiának egy közönséges Cassája légyen ...*” Ugyanakkor pár sorral lejjebb már: „12^a. *Tekintetes Nemzetes Csejtei Sigmond Uram az Ur Fő Curator Tekintetes Nemzetes Kenessei István Urunk mellé pro Curatore Coadjutore ezen Trans Danubiana Superintendentiában egész consensusbul választatik.*” DREL I. 1. a. Dunántúli református egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei. II. (1652–1800) 156.*

¹¹⁶ A fedőlap belső oldalán: *Ex libris venerabilis tractus Veszpremiensis sub senioratu Stephani Tuba Kereszturi comparantis et assessoribus: Francisco Hollosi, Szöke János, Michaële B. Hollosi manu propria, Stephano Bekényi. Signatum Sz[ent]k[irály]szabadáni, 1751. die 16. Februarii. Magyarul: A tisztelendő veszprémi egyházmegye könyvei közül az adományozó Keresztúri Tuba István esperessége, Hollósi Ferenc, Szöke János, Hollósi B. Mihály (saját kezűleg) és Bekényi István egyházmegyei ülnöksége*

- c. *Extractus articulorum et diplomatum super religionis negotio in inclyto regno Hungariae conditorum. Auszug dererjenigen Artikeln und Diplomaten, welche in Religionssachen in dem lœblichen Kœnigreich Ungarn sind errichtet worden.* Kiadó, hely nélkül, 1790. 150 oldal. DREK K. II. 555.
Az előbbi nyomtatvány későbbi, javított kiadása. A címlap hátoldalán szereplő tulajdonosi bejegyzés szerint¹¹⁷ Bárkás Mihály akkori kis- és nagypirityi lelkész¹¹⁸ vásárolta, majd hagyatékának elárverezésekor 1823-ban a pápai kollégium könyvtára vásárolta meg.¹¹⁹
- d. *Kivonása azon Törvény-Tzikkeknak és Diplomáknak, mellyek a' Vallás dolgában Magyar Országban hozattattak. Fordittatott T[ekintetes]*

idején. Megjelölve Szentkirályszabadján, 1751. február 16. napján. Az idősebbik Keresztúri Tuba István 1719-ben subscribált a sárospataki kollégiumban, 1728-ban ugyanott a seniori tisztséget töltötte be. Tanulmányait 1729–1730-ban a franekeri egyetemen folytatta. 1732–1735 között a pápai kollégium rektora, 1735–1763 között szentkirályszabadjai lelkész volt, 1749-től haláláig veszprémi esperes is. 1763-ban halt meg. Hollósi Ferenc 1696–1698 között a pápai, 1706-ban a sárospataki, 1707-ben a debreceni kollégiumban subscribált. 1717–1719 között köveskáli, 1721–1723 között monoszlói és henyei, 1723–1728 között tótvázsonyi, 1728-tól kb. 1756-ig nemesvámosi lelkész volt. Kocsi Szőke János 1719-ben subscribált a debreceni kollégiumban, majd 1729-ben a baseli, 1730-ban a zürichi, 1731–1732-ben a berni, végül 1732-ben újra a baseli akadémián tanult tovább. 1733–1743 között kenesei, az 1750-es években várpalotai, 1763-ban vörösberényi lelkész volt. Hollósi Mihály 1715–1718 között subscribált a pápai, 1724-ben a sárospataki kollégiumban. 1730-ban győri rektor volt, majd 1733-ban a franekeri egyetemen tanult tovább. 1735–1738 között vörösberényi, 1743–1763 között kádártai lelkész volt. 1767-ben halt meg. Bekényi István Mikófalván született, 1720-ban a marosvásárhelyi, 1725 körül a sárospataki kollégiumban subscribált. 1731-ben szentpéteri rektor lett, majd 1734-ben a franekeri egyetemen tanult tovább. 1735–1741 között alsóörsi, 1741–1747 között kajári, 1747–1751 között csopaki, 1754-ben polgárdi lelkész. 1768-ban halt meg. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2005. 48., 55., 84., 85., 95.

¹¹⁷ *Michaëlis Bárkás 1790. vagyis Bárkás Mihályé 1790.*

¹¹⁸ Bárkás Mihály 1768–1771 közt pápadereskei, 1771–1773 közt adorjánházai, 1773–1783 közt bakonyszentkirályi, 1783–1786 közt kercai, 1786–1787 közt nagyacsádi, 1787–1791 közt nagy- és kispirityi, 1791–1796 közt pedig egyházsrádóci lelkész volt, 1796-ban, 52 évesen halt meg. DREL I. 1. u. A dunántúli református egyházkerület egyházközségeire vonatkozó cédulagyűjtemény. Pápadereske, Adorjánháza, Bakonyszentkirály-Csesznek, Egyházsrádóc. TÓTH 1927. 16., 31., 50., 57., 61., 75. PATAKY 1990. 162.

¹¹⁹ A kötetábla belső oldalán: *Liber illustrissimi Collegii Reformati Papensis, in auctione Bárkásiána in rationem thecae e reliquis exemptus die 25^a Februarii 1823. Signavit Antonius Kiss manu propria, huius thecae bibliothecarius.* Magyarul: *A pápai református kollégium könyve, a Bárkás-féle árveréskor lett a maradékból kiemelve a könyvtár számlájára 1823. február 25. napján. Megjelölte Kiss Antal, ezen gyűjtemény könyvtárosa saját kezűleg.* A kollégiumi könyvtár leltárkönyvében a kötet az 1823. évnél az adományozott könyvek közt szerepel, az adományozó nevét és az adományozás napját feltüntetető rubrikák üresen lettek hagyva. DREKK O. 903. 136.

*N[emes] Wespzprém Vármegye' Registrátora, N[emzetes] Somogyi Ge-
deon által. 1817. DREK K. IV. 972. b.*

Az előző két nyomtatványban szereplő törvénycikkeket fordítja le magyarra, a tematikus tartalomjegyzékkel és a függelékekkel együtt. Mindez a Fábíán József tótvázsonyi református lelkész és veszprémi esperes által szerkesztett második magyar nyelvű magyarországi protestáns folyóirat, a *Lelki Pásztori Tárház* 1818-ban Pesten megjelent III. kötetében látott napvilágot, annak V. fejezeteként, a 77–146. oldalakon.¹²⁰

3. Vallásvédelmi célból készült **nyomtatott okmánytárak.**

A magyarországi protestáns egyháztörténetírás a XVII–XVIII. század fordulóján jutott el odáig, hogy megjelentethette első jelentős, még közel egykorú forrásokat is közlő és elemző, összegző történeti munkáit. Ekkor már mindkét protestáns felekezetben voltak olyan lelkészek, ügyvédek, vagy más teológiai vagy jogi tanultsággal rendelkező szakemberek, akik tudatosan és tervszerűen, apologetikus céllal gyűjtötték és értelmezték az egyházaikat érintő dokumentumokat: törvénycikkeket, királyi rendeleteket, kormányhatósági leiratokat, vármegyei utasításokat. Ez a tevékenység szorosan összeforrott az országos politika mindennapos fejleményeivel: a Rákóczi-szabadságharcot többek közt kiváltó vallási sérelmek orvoslásával, valamint azokkal a tárgyalásokkal, amelyeket a protestánsok a szabadságharc alatt és után az udvarral folytattak.¹²¹

Ennek az adatgyűjtő iskolának két legtipikusabb, könyvtárunkban is megtalálható eredménye:

- a. Evangélikus: [Okolicsányi Pál:] *Historia diplomatica de statu religionis evangelicae in Hungaria*¹²² ... [Frankfurt,] 1710. Különféle vallásügyi dokumentumokat (törvénycikkek, királyi rendeletek, kancelláriai leiratok, egyházi és világi méltóságok körlevelei, utasításai, országgyűlési beszédek) közöl az 1523–1702 közötti időszakból, rövid összekötő szöveggel. 250 oldal. DREK K. II. 330.

¹²⁰ Fábíán Józsefről és az általa szerkesztett Prédikatori Tárház és Lelki Pásztori Tárház című folyóiratokról bővebben: HUDI 2001. 15–18. HUDI 2002. 25–28.

¹²¹ KOSÁRY 1951–1958. I. 249.

¹²² Magyarul: *A magyarországi evangélikus vallás helyzetének okleveles története.*

Csatlakozik hozzá egy másik mű: *Brevissimum compendium principatus Transylvanici historiae*¹²³ ... [Frankfurt,] 1710. Ez rövid történeti áttekintés után különféle erdélyi vonatkozású vallásügyi iratokat közöl az 1526–1703 közötti időszakból (béketárgyalások anyaga, királyi rendeletek, vallási előjárók utasításai). 56 oldal. DREK II. 332.

Az egymás után kötött, külön címlappal rendelkező két munka elé egy fő címlap is van kötve, eszerint Christoph Lehmann 1707-ben és 1709-ben megjelent két kötetes munkájának ez a folytatása, harmadik kötetként mintegy függeléke. Az első kötet a *De pace religionis acta publica et originalia, das ist Reichs Handlungen, Schrifften und Protocollen über die Constitution des Religion-Friedens in drey Büchern abgetheilet*.¹²⁴ címet viselte, a másodikat csak *Lehmannus Suppletus et continuatus*-ként emlegeti¹²⁵, ennek megfelelően eme kötet fő címe: *Lehmanni Suppleti et Continuati tomus novus, das ist Fernere Fortsetzung Einiger Reichs Handlungen, darinnen die Historia der Evangelischen Religion von Hussi Zeiten bis auff gegenwertige vorgestellet wird ...*¹²⁶. A teljes kötet leírása szerepel az RMK III. 4721. szám alatt.¹²⁷

Nem tudni, kiadása után először ki vásárolta meg a kötetet. Egy tulajdonosi bejegyzés szerint egykor Tóth Ferenc dunántúli református püspöké volt,¹²⁸ alighanem ő ajándékozta könyvtárunknak.

¹²³ Magyarul: *Az erdélyi fejedelemség történetének igen rövid összefoglalása.*

¹²⁴ Magyarul: *Nyilvános és eredeti okmányok a vallásbékéről, azaz a birodalmi tárgyalások, okmányok és jegyzőkönyvek a vallásbéke alkotmányáról, három kötetre felosztva.* Az 1555-ös augsburgi békéről van szó.

¹²⁵ *Lehmannus Suppletus et Continuatus, das ist Fortsetzung der Reichs Handlungen, Schrifften und Protocollen über des Heiligen Romischen Reichs Constitutiones von dem Land- und Religion-Frieden...* Magyarul: *Lehmann kiegészítése és folytatása, azaz a birodalmi tárgyalások, okmányok és jegyzőkönyvek folytatása a Szent Római Birodalomra vonatkozó területi és vallási béke alkotmányáról.*

¹²⁶ Magyarul: *Lehmann kiegészítésének és folytatásának új kötete, azaz további folytatása néhány birodalmi tárgyalásnak, amelyek alapján az evangélikus vallás története Husz idejétől a jelenkorig bemutatható.*

¹²⁷ SZABÓ–HELLEBRANT 1879–1898. III. 715–716.

¹²⁸ A kötéstábla belső oldalán: *Tóth Ferentzé.* A történetíróként is ismert Tóth Ferenc (1768–1844) Debrecenben, majd 1801-ben Göttingenben tanult, 1801-től Pápán teológiai tanár, 1816-tól egyházkerületi főjegyző, 1817-től pápai lelkész, 1823-tól a pápai egyházmegye esperese, 1827-től a dunántúli egyházkerület püspöke. ZOVÁNYI 1977. 653.

A könyv, illetve szerzője maga is külön tanulmány tárgya lehetne. **Okolicsányi Pál** a felvidéki evangélikus vallású tekintélyes megyei köznemesiség tipikus képviselője. Apja, Okolicsányi Sebestyén Turóc vármegyei birtokos család sarja. Pál 1650 körül született. Ügyvéd volt, az 1681-es és 1687-es országgyűléseken távollévő urak követeként vett részt, így vált részesévé a vallásügyi vitáknak. 1697-től Bercsényi megkeresésére jelen volt a szabadságharcot előkészítő titkos tárgyalásokon, Rákóczi tanácsosa lett. 1701-ben az udvar ellene is elfogató parancsot adott ki, erre Lengyelországba menekült. Később kegyelmet kapott, és nem csatlakozott a felkelőkhöz, hanem Bécsben maradt, és megpróbált közvetíteni a felek közt úgy, hogy közben képviselje az evangélikus nemesség érdekeit. A császár megbízottjaként vett részt 1704-ben a selmeci, 1705-ben és 1706-ban a nagyszombati béketárgyalásokon, majd 1708-ban a labanc országgyűlésen is. A sors tragikus fordulata, hogy feleségétől, Rakovszky Zsuzsannától született egyetlen fia, Kristóf, aki ekkor Turóc megye főjegyzője, csatlakozott Rákóczihoz. Az 1707-es ónodi országgyűlésen azonban rokonával, Rakovszky Menyhért turóci alispánnal együtt Kristóf szembefordult Rákóczival, mire a felháborodott nemesek összekaszabolták őket, Kristófot pedig lázadóként ki is végezték.¹²⁹

Mindez bizonyosan mély nyomot hagyott a másik táborban tevékenykedő apában, aki azonban nem hagyott fel ezután sem az udvarnál hitsorsosai védelmezésével. Az 1712–15-ös országgyűlésen is részt vett a vallásügyi küzdelmekben. Az 1712. május 18-i ülésen a nádor őt is jelölte a Szent Koronát kísérő küldöttség tagjai közé, a klérus azonban panaszt tett személye ellen, ezért a nádor visszalépésre szólította fel. Két nappal később Okolicsányi beszédben tiltakozott a nem csupán őt, hanem az általa képviselt vármegyét is ért sérelem miatt, de hiába szólalt fel mellette Ráday Pál is, a klérus a megválasztást megakadályozta.¹³⁰ 1715. április 8-án a protestáns rendek nevében ő nyújtott át a királynak egy emlékiratot sérelmeik orvoslása és a soproni országgyűlési végzések helyes értelmezése tárgyában, ekkor beszédet is mondott.¹³¹ Végül az 1715. évi 30. törvénycikk mondta ki, hogy – többek között **Kenessey István**nal együtt – őt is beválasztották a vallásügyi bizottság nemesi tagjai közé.¹³² Ebben ténylegesen tevékenykedni már nem tudott, mert a bizottság először 1721 tavaszán ült össze, Okolicsányi pedig bizonyíthatóan 1720 augusztusában már halott volt.¹³³

¹²⁹ EMBER–HECKENAST 1989. 165., 221., 283., 331. KENYERES 1967–1985. II. 314. NAGY 1857–1868. VIII. 108., 211.

¹³⁰ THURY 1903–1904. 5.

¹³¹ SZÜCS 1918. 30.

¹³² 1715:30. tc. 4. §. MÁRKUS 1900b. 462–465.

¹³³ A pesti vallásügyi bizottság 1721. március 24-én tartott első ülésén felolvasták többek

Ami a fent ismertetett kötet szerzőjének kilétét illeti, a régebbi kutatók inkább fivérért, **Okolicsányi Mihály** jogtudóst valószínűsítették,¹³⁴ az újabbak Pálra gyanakodnak. A nyomdász nyilatkozata szerint a munka az 1704-es békealkudozások alapanyagául készült, eredetileg nem is kiadásra volt szánva. A szerző írnoka küldte ki egy külföldi pártfogójához, ő juttatta Lehmannhoz, aki megjelentetésre érdemesnek ítélte.¹³⁵ Akár fivére, akár ő volt a szerző, akár mindketten, esetleg egy népesebb forrásgyűjtő csapatot vezetve, mindenképpen jelentős szerepe volt az első hazai evangélikus egyháztörténet megjelenésében.

- b. Református: Adolf Friedrich Lampe (valójában Debreceni Ember Pál): *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania...*¹³⁶ Utrecht, 1728. 919 oldal.

A könyv három részből áll. Az elsőben rövid áttekintés található a szkítáktól és Pannonia provinciától kezdve a valdenseken, albigenseken és a huszita háborúkon át, egészen a XVI. század elejéig. A második, legnagyobb terjedelmű rész 1518-tól 1725-ig a magyarországi és erdélyi református egyházak történetét rajzolja meg időrendben, évenként haladva, igen sok eredeti forrást közölve. A harmadik, szintén terjedelmes rész mintegy függeléke az eddigieknek: először a magyarországi református egyház szervezetét és lelkészeit írja le, másodsor az erdélyi reformáció kezdeteiről közöl forrásokat a medgyesi, nagyszebeni és brassói levéltárakból, harmadszor a magyarországi református egyházak istentiszteleti rendjét, helyi liturgikus szokásait ismerteti, negyedszer rövid áttekintést ad a magyarországi bibliafordításokról, zoltároskönyvekről, nyomdákról, végül **Kocsi Csergő Bálint** *Narratio brevis...* kezdetű visszaemlékezésének I–IX. fejezetét közli a gályarabságba hurcolt prédikátorok peréről, fogságáról, viszontagságairól és megszabadulásáról.

Ami a szerző személyét illeti: **Debreceni Ember Pál** 1661-ben született Debrecenben.¹³⁷ 1678-ban subscribált a az ottani kollégiumban, majd több

között azt az 1720. augusztus 3-án kelt királyi intimatumot is, mely rendelkezett az idő közben elhalálozott bizottsági tagok pótlásáról. A rendelet az elhunyt Okolicsányi Pál helyére Okolicsányi Mihályt állította. HOFFER 1878. 94–95.

¹³⁴ WALLASZKY 1808. 308–309.

¹³⁵ SZABÓ–HELLEBRANT 1879–1898. 715–716 (RMK 4721. sz.). SZINNYEI 1891–1914. IX. 1250–1251.

¹³⁶ Magyarul: *A református egyház története Magyarországon és Erdélyben.*

¹³⁷ KATHONA 1961. 219.

osztály praepceptora volt. 1682-ben Sárospatakra került, ahol először a kollégium rektora,¹³⁸ majd 1683-tól a gyülekezet másodlelkésze lett.¹³⁹ 1684-ben a leideni,¹⁴⁰ 1685-ben a franekeri egyetemen¹⁴¹ tanult tovább. Ezután visszatért sárospataki lelkészségébe, majd 1687-ben Hotykára, 1695-ben Losoncra, 1701-ben Szatmárra került prédikátorként. 1703-ban innen menekülnie kellett, így nyerte el Debrecenben az ötödik lelkészi állást. 1705-ben lizskai lelképásztor lett, ott halt meg 1710-ben.¹⁴²

Egyháztörténeti művét Lizskán készítette el. Ennek eddig két kézirata került elő, melyek azt mutatják, hogy eredeti munkájának más volt a felépítése. Emellett mindkét kézirat tartalmazza Pápai Páriz Ferenc *Rudus redivoivum...* című munkáját, hiányzik viszont belőlük Kocsi Csörgő Bálint *Narratio brevis*ének részlete. Címlapjukon az 1706-os évszám szerepel, amihez egy 1708-ban írt terjedelmes előszó is csatlakozik.¹⁴³

Halála után művét valószínűleg Helmei István küldte el Adolf Friedrich Lampe utrecht-i egyetemi tanárhoz, aki a terjedelmes előszót elhagyva, másutt is kihagyásokkal, és – ami erkölcsileg is erősen kifogásolható – saját neve alatt jelentette meg a munkát, mindössze egyetlen sorban emlékezve meg a valódi szerzőről.¹⁴⁴

A könyvnek két példánya is fennmaradt gyűjteményünkben.

- ❶ Az egyik példány első tulajdonosi bejegyzése olvashatatlanáig ki lett vakarva a kötetstábla belső oldalán. Az ezt követő szennylapon szereplő bejegyzés szerint 1791-ben **Dömsödi István** szerezte a kötetet **Jósvai Mihály** özvegyétől.¹⁴⁵ Ez alapján feltételezhető, hogy a kivakart szöveg Jósvai tulajdonosi bejegyzése lehetett. Ami a két tulajdonost illeti, Jósvai Mihály és Dömsödi István is sárospataki diákként kezdte,¹⁴⁶ majd mind-

¹³⁸ THURY 1908. 151.

¹³⁹ SZINNYEI 1891–1914. II. 1278.

¹⁴⁰ *Paulus Debretzeni*. ANTAL 1888. 439.

¹⁴¹ *Paulus Debrecinus* 1685. augusztus 20-án subscribált. HELLEBRANT 1886. 797.

¹⁴² SZINNYEI 1891–1914. II. 1278–1279. Teológiai nézeteiről, társadalomszemléletéről, igehirdetéséről részletesen ír KATHONA 1961.

¹⁴³ Címe: *Historia ecclesiastica regni Hungariae anno 1706*. Magyarul: *Magyarország egyháztörténete az 1706. évből*. A debreceni kéziratot részletesen ismerteti RÉVÉSZ 1882. Az oxfordi Bodley Könyvtárban fellelt másik kéziratról: PONGRÁCZ 1908.

¹⁴⁴ BALOGH 1879. 20–21. KISS 1879. 32 (1. sz. jegyzet).

¹⁴⁵ *Piam memoriam clarissimi domini Michaëlis Jósvai per viduam recolit apud Stephanum Dömsödy ab anno 1791*. Magyarul: [Ez a könyv] az igen fényességes Jósvai Mihály úr kegyes emlékeztétét ápolja özvegye révén Dömsödi Istvánnál az 1791. évtől.

¹⁴⁶ Jósvai Mihály középiskolai tanulmányait is Sárospatakon végezte, majd 1740. május 4-én

ketten tanultak a zürichi akadémián is,¹⁴⁷ bár egyik helyen sem egyidőben, tehát ismeretségük máshonnan származik. Jósvai talán zürichi tanulmányai idején vásárolta a könyvet. Mindenestre egy alkalommal a kötet Dömsödinél is ott volt Zürichben (talán éppen ottani tanulmányai idejére kapta kölcsön Jósvaitól, vagy már a könyv megszerzése után járt a svájci városban), mert a hátsó szennylapra jegyzetelt is:

Versus memoriales, qui appositi sunt imagini Stephani Sellei in Collegio Abbatissano Tiguri apud Helvetios:

Hungaricos inter Papensis mysta ministros

Sellaeus Stephanus tollit ad astra caput.

Verbera, tonsuras, ergastula, vincla, triremes

Pro Christo martyr vivus, oransque tulit.

*Quos propria manu descripsit in eodem collegio Stephanus Dömsödy.*¹⁴⁸

A bejegyzésben említett kép és felirata nem ismeretlen a szakirodalomban. A megszabadult gályarabok szűk másfél évig élvezték a zürichiek vendégszeretetét: kettesével lettek elszállásolva a városi templomok lelkészeinél és az akadémia tanárainál.¹⁴⁹ Ezalatt még 1676-ban Rudolf Hospinianus akadémiai igazgató Konrad Meyerrel elkészíttette Séllyei István püspök és pápai lelkész portréját, majd 1677-ben egy közös képre Séllyei és a másik legtekintélyesebb gályarab-prédikátor, Harsányi István rimaszombati lelkész mellképét. Ez utóbbi alatt az összes gályarab-prédikátor neve van felsorolva, majd Johannes Ulrichnak, a zürichi Fraumünster-templom lelkészének¹⁵⁰ a két lelki-

subscribált ugyanitt. Dömsödi István 1760. március 2-án subscribált Sárospatakon. HÖRCSIK 1998. 256., 281.

¹⁴⁷ Jósvai Mihály 1751–1753 között, Dömsödi István 1770–1772 között. HEGYI 2003. 96 (615. sz.), 98 (647. sz.).

¹⁴⁸ Magyarul: *Emlékoers, mely Séllyei István képéhez van illesztve a svájci Zürichben, az apácamosztor kollégiumában: A magyar lekipásztorok között a pápai pap, Séllyei István a csillagok felé tartja fejét. Sebeket, kopaszra nyírást, kényszermunkát, bilincseket, gályát viselt el élve s imádkozva Krisztusért [ez a] vértanú. Ezt saját kézzel írta le ugyanabban a kollégiumban Dömsödy István.*

¹⁴⁹ THURY 1998. II. 145–146.

¹⁵⁰ Johannes Ulrich volt Mangó Szentpéteri István, a Gömör megyei Simonyi lekipásztorának szállásadója, Séllyei István emlékkönyvébe mindketten be is jegyezték magukat. *Stephanus Mang Szent Péteri, ecclesiae Simoniensis in Hungaria Superiori minister ... in aedibus ... Johannis Huldrici, pastoris ecclesiae abbatis[anae], hospitis liberalissimi. és Johannes Huldricus ecclesiae Tigurinae abbatissanae pastor.* ZSILINSZKY 1866a. 280., 453. RÁCZ 1889–1905. II. 198.

pásztort külön-külön, és együtt is méltató versikéi olvashatók.¹⁵¹ A Séllyei képe alatt lévő versről műfordítás is készült:

„Égre emelt fővel, magyar egyház pásztori közzül
Séllyei István ez, pápai pap, ki verést,
Nyírást, tömlöcöt és robotot s gályát örömetst túrt,
Mint élő s győztes vértanu Krisztusáért.”¹⁵²

A festmények a XIX. században kerültek a zürichi Városi Könyvtárba (Stadtbibliothek)¹⁵³, mely 1629 és 1917 között az egykori Wasserkirche épületében volt.¹⁵⁴ Amint Dömsödi feljegyzése is tanúsítja, a XVIII. század végén a Séllyeiről készült képet – a rá vonatkozó verssel együtt – még a zürichi Fraumünster-templom régi kolostorépületében őrizték.¹⁵⁵

¹⁵¹ HÄNE 1904. 176. RÁCZ 1889–1905. II. 68. THURY 1998. II. 189–190. DEZSÉNYI 1946. 49. A Fraumünster Thurnál Freumünsterre, Dezsényinél már Freimünsterre torzul.

¹⁵² RÁCZ 1889–1905. II. 176–177. THURY 1998. II. 257.

¹⁵³ THURY 1998. II. 378 (84. jegyzet).

¹⁵⁴ A XVIII. század végi utazó, Keresztési József is azt írja naplójában, hogy a Bibliothékát Wasserkirknek is hívják, 3 emeletes épület a Limagus felett, és rengeteg kép díszíti belülről. KERESZTESI 1925–1926. 155. VINKÓ 1989. 104–107.

¹⁵⁵ A reformáció-kori Zürich két legjelentősebb működő temploma a középkori Großmünster és Fraumünster volt. (Számos korábbi templomot szekularizáltak: a *Wasserkirche* először raktárként szolgált, majd – mint már említettük – a Városi Könyvtár fogadta be, a *Predigerkirche*, a volt dominikánus kolostor temploma pedig szociális célokat szolgált: naponta egyszer itt főztek és osztottak meleg ételt a rászorulóknak.) A *Großmünstert* még Nagy Károly alapította Szent Félix és Regula vértanúk sírja fölött a VIII. sz. közepén, először bencés monostor volt, majd 870 körül Kövér Károly társaskáptalanná alakította át. 1519-ben Zwingli lett a plébánosa, Zürich reformálása után pedig a mindenkori főpap (antistes) székhelye lett. Keresztési József is említi, hogy az általa *Münster Sancti Felicisként* emlegetett templomban „az antistes pap”. A korábbi káptalani iskolából Zwingli *Prophezey* néven bibliafordító és lelkészképző iskolát szervezett, mely az 1660-as évektől – utalva a Nagy Károly-féle alapításra – már a *Schola Tigurinorum Carolina*, később *Collegium Carolinum* nevet viselte. Jelentős akadémiává alakult, mely helyileg a XIX. század közepéig a régi káptalani épületben volt, amikor is lebontották. Az épületről Keresztési is említi, hogy 3 emeletes. Az akadémia lett a magja az 1833-ban alapított Zürichi Egyetemnek. A lebontott régi épület helyén ma az egyetem teológiai kara és az Institut für Schweizerische Reformationsgeschichte működik. A *Fraumünstert* 883-ban Lajos császár alapította bencés apácák számára. 1525-ben utolsó apátnője, Katharina von Zimmern átadta az épületet és az intézményt a városi tanács részére. Ettől kezdve reformált lelkipásztor állt a templom élén. Keresztési a Fraumünster templomát az *asszonyok abbátiája* néven említi. A hajdani kolostori iskola továbbra is működött, *Collegium Humanitatis* néven szintén bibliafordítással, bibliatanulmányozással foglalkozott. Ezt az intézményt nevezi Dömsödi *Collegium Abbatissanum*nak. Az épületet a XIX. század elején lebontották, helyén épült fel a Városháza (Stadthaus). KERESZTESI 1925–1926. 154–156. VINKÓ 1989. 84–90., 92., 122–130., 146–147.

A kötetben majdnem 100 évvel későbbi tulajdonosi bejegyzések is találhatóak,¹⁵⁶ ezek szerint 1884-ben Thury Etele vásárolta meg. Tollal írt bejegyzéseivel, javítgatásaival, kiegészítéseivel a kötet számtalan oldalán találkozhatunk. (DREK II. 256. a.)

- ② A másik példányban két tulajdonosi bejegyzés található. Az első szerint a kötetet az idősebbik **Torkos Jakab** későbbi dunántúli püspök szerezte meg 1734-ben a könyv kiadási helyén, Utrechtben, mikor ott egyetemi tanulmányait végezte.¹⁵⁷ Később a kötetnek jó hasznát vehette, hiszen amellet, hogy mint lelkipásztor jeles igehirdető volt,¹⁵⁸ püspökként pedig komoly egyházszerzői tevékenységet is kifejtett,¹⁵⁹ a jogvédő harcokban is tevékenyen részt vállalt. Ennek legfőbb bizonyítéka a 2. sz. egyházkerületi jegyzőkönyvben általa összegyűjtött jelentős forrásanyag: a korszak vallásügyi rendeletei és országgyűlési határozatai, emellett egyházmegyénként az egyes gyülekezetek

BÜSSER 1995. 85–90. *Johannes Lavaterus in collegio Carolino philosophiae professor*. ZSILINSZKY 1866b. 549. GYSEL 2002. 404–407.

¹⁵⁶ Az első szennycímdalón: *Thúri Etelájé. Ács, 1884. Vettem öt osztrák értékű forintért*. A címdalón: *Thúri Etelájé. Ács, 1884*. Az általunk is sűrűn idézett Thury Etele egyháztörténészről (1861–1917) van szó, aki Pápan végezvén tanulmányait, több rektori, kápláni, majd helyettes lelkészi beosztás után 1886-tól fehérvárcsurgói, 1892-től nemesvámosi lelkész lett. 1897-ben egyházkerületi aljegyző, 1900-tól a pápai Református Theológiai Akadémián az egyháztörténeti tanszék vezetője. ZOVÁNYI 1977. 636–637.

¹⁵⁷ A kötetábla belső oldalán: *Jacobi Torkos, Trajecti ad Rhenum 1734*. Magyarul: *Torkos Jakabé, Utrechtben, 1734*. A könyv első tulajdonosa Torkos Jakab és Csuzi Cseh Erzsébet (lásd a 12. sz. jegyzetet) fia, 1711-ben született. Tanulmányait a pápai kollégiumban kezdte (1718-ban grammatista, 1725-ben rhetor volt), majd 1727-ben a sárospataki kollégiumban subscribált. 1733–34-ben a zürichi akadémián, 1734–35-ben az utrechti egyetemen tanult tovább. Hazatérte után 1735 folyamán rövid ideig a pápai kollégium rektora volt, majd 1735-től a vallásgyakorlat elvesztéséig, 1752-ig pápai lelkész. 1752–1758 között peremartoni, 1758–1775 között adásztelevi prédikátorként működött. 1775-től nyugállományba vonult. Lelkészi beosztásai mellett 1745-től haláláig a dunántúli református egyházkerület püspöki tisztségét is betöltötte. 1785-ben halt meg. PREI. Pápai I. sz. akv. 22. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2005. 37., 48.

¹⁵⁸ Gyűjteményünkben két kötetnyi prédikáció maradt fenn. *Varii sermones ecclesiastici, olly elmélkedések...* DREKK O. 670. Emellett őrzünk tőle három (névtelenül kiadott), irodalmi szempontból jelentős színvonalú könyörgést is. *A Papai nemes árva Ecclesiának siralmas éneke...* DREKK O. 988. Beszédeit méltatta TÓTH 1937. és TÓTH 1941. 157–159. Könyörgéseit közli és elemzi SZABÓ 1988.

¹⁵⁹ 1747-ben püspöksége egész területén szervezett egyházlátogatásba fogott, ez azonban csak részlegesen sikeredett, mert a kormányzervek munkáját meggátolták. 1774-ben aztán egyházkerületi közgyűlési határozat alapján sikerült az összeírást egyházmegyénként elkészíttetni, egyedül a drégelypalánki nem maradt fenn. Az 1747-es vizitációról: SZABÓ 1989. és SZABÓ 1990. Az egyházlátogatás szövegét **Kránitz Zsolt** kollégám készítette elő kiadásra. Az 1774-es egyházlátogatás anyaga: HUDI et al. 2002. Lefolyása: Uo. 11–17.

sérelmeire vonatkozó dokumentumok,¹⁶⁰ melyeket – a Lampe-Ember-kötettel együtt – biztosan sűrűn kellett használnia mindegyik jogvédőnek.

A másik tulajdonosi bejegyzés¹⁶¹ arról tanúskodik, hogy Torkos Jakab püspöktől a kötetet fia, a jogászi pályát választott **Torkos Pál**¹⁶² örökölte. (DREK K II. 256. b.)

Érdekességképpen említem, hogy gyűjteményünkben fennmaradt egy egykor az ő tulajdonában lévő másik, kéziratos könyvecske is, egy ún. *cynosura*, melyet még pesti joggyakornokoskodásának idején, 1762-ben állított össze. Ez abc-rendben tárgyszavazva sorolja fel a joggyakorlatban leginkább használt törvénycikkeket.¹⁶³

A már végzett jogász 1768 és 1773 között az árvaságát élő pápai református egyházköztségben presbiteri tisztséget viselt, nyilván

¹⁶⁰ DREL I. 1. a. Dunántúli református egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei. II. (1652–1800) 167–402. Méltatja: TÓTH 1941. 156–157.

¹⁶¹ A címlapon: *Pauli Torkos*. Magyarul: *Torkos Pálé*.

¹⁶² Torkos Pál Torkos Jakab legidősebb gyermekeként 1737-ben született. PREI. Pápai I. sz. akv. 138. Családjával együtt 1752-ig Pápán élt, majd Peremartonba költöztek, apja új lelkeszi állomáshelyére. A debreceni kollégiumban tanult: 1758-ban írta alá a törvényeket. *Paulus Torkos, nobilis ex comitatu Veszprémiensi, Peremartoniensis, die 21. Januarii anno 1758*. THURY 1908. 455. 1762-ben Pesten tűnt fel, alighanem patvaristaként készült a jogászi pályára valamely ügyvéd mellett. Amennyiben egy protestáns ifjú nem végzett jogot valamely külföldi egyetemen – márpedig esetében erre semmi adat –, ez maradt számára az egyetlen lehetőség jogászi pályára lépésre. KOSÁRY 1996. 168–159. Az 1760-as évek második felében azonban már Pápán lakott: nagyapja, Jakab és két nagybátyja, János és József nyomdokaiba lépve 1768-ban ötödik helyen választották meg presbiternek. 1768. november 10. PREI. Pápai I. sz. jkv. 172. Pápai II. sz. jkv. 27. TÓTH 1941. 200. Mégsem maradt Pápán: az 1773 elején tartott presbiteri gyűlés már tényként beszélt elköltözéséről, emiatt új presbitert választottak helyette. 1773. január 30. *Torkos János és Torkos Pál uraimék innénd Páparul el vették lakásukat, nem is lehet reménleni, hogy többet vissza jőjjenek ...*PREI. Pápai II. sz. jkv. 30. Az ülés napirendi pontjairól egy jegyzet is készült, ennek 3. pontja: *Torkos János és Torkos Pál uraimék helyett más praesbiterek választattanak*. Végül több jelölt közül Oroszváry Sándort és Tóth Pétert választották meg. 1773.– DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1773:14. Valamikor az 1770-es évek folyamán, de 1781-től már bizonyíthatóan a Fejér megyei Baracskán telepedett le. 1781-ben mindenestre Veszprém vármegye az apa, Torkos Jakab kérésére állított ki igazolást a maga, Pál fia és Menyhért unokája részére, akik Fejér megyébe költöztek. Pápán 1781. május 23-án tartott közgyűlés. VeML IV. 1. e. Nemességvizsgálati iratok T. Fasc. I. Nr. 21. Fejér megyében ezt a Veszprém megye által kiállított bizonyírólevelet az 1782. márciusi közgyűlésen hirdették ki. SCHNEIDER 1935. 209. Baracskán Torkos Pál alighanem ügyvédként tevékenykedett. Nem tudjuk, mikor halt meg.

¹⁶³ A belső címlapon: *Cynosura juris Hungarici. Conscripta Pestini, die 2^a Junii, anno 1762. P. T.* Az utolsó előtti lap jobb oldalán, alul: *Ex libris Pauli Torkos manu propria*. DREK O. 112. *Cynosura* = zsinórmérték, szabály, vezérfonal. BARTAL 1901. 193.

szükség volt szakértelmére a létéért küzdő eklézsia jogvédő harcaiban. Ennek során ő is hasznosan forgathatta a Lampe-Ember-kötet birtokában lévő példányát.

A vallási jogvédő harcok során használt segédeszközök másik főcsoportját azok az iratok és kötetek alkotják, melyek konkrétan a **helyi** egyházközség ügyeire vonatkoznak. Ezek is három alaptípusba oszthatók.

1. Az egyházközségnek szóló, felsőbb kormányzervektől kapott **rendeletek**, illetve az azokhoz címzett **beadványok másolatai**.
 - a. **Az ügyviteli iratok közé téve**, esetünkben a pápai református egyházközség vagy a dunántúli református egyházkerület iratai között (DREL III. 62. e. vagy DREL I. 1. b.).¹⁶⁴
 - b. **Jegyzőkönyvekbe másolva**, pl. levéltárunkban a dunántúli református egyházkerület II. sz. közgyűlési jegyzőkönyvében (DREL I. 1. a.), melyről már Torkos Jakab püspök tevékenységéről szólva említést tettünk.¹⁶⁵
 - c. **Egybemásolva, kisebb gyűjteményekbe foglalva**, pl. levéltárunkban két ilyen dokumentum is fennmaradt:

- ❶ Egy füzet cím nélkül. 24 oldal. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1734:2.

Több kéz írása, alighanem több szakaszban készült. Kezdő oldalon az 1734-es 2. *Carolina Resolution*nak a 4–4 superintendens választását engedélyező részlete szerepel, majd a 2. oldalon más kéz írásával egy 1763-as helytartótanácsi leirat szövege található. Egy harmadik kéz az 1718–1720-as időszak és az 1730-as év küzdelmeire vonatkozó dokumentumokat jegyezte le, majd belefogott az adászteveli száműzetést közvetlenül megelőző évek, illetve a kezdeti időszak iratainak másolásához, de az első 1749-es okmány közepétől egy újabb kéz vette át a tollat. Ez azután 1749–1753 közti iratokat másolt a füzetbe. A dokumentumok között uralkodói parancsok, felsőbb kormányzervektől származó és vármegyei utasítások, felségfolyamodványok és kormányzerveknek benyújtott kérvények találhatóak, és helyet kapott az 1719-es felségfolyamodvány mellékleteként beadott azon terje-

¹⁶⁴ Ezek közül az 1718–120 közötti időszakra vonatkozóan többet publikáltunk már emlegetett kiadványunkban. KÖBLÖS 2005.

¹⁶⁵ Lásd a 160. sz. jegyzetet!

delmes indoklás is, mely az Esterházy grófok érvelését cáfolja pontról pontra.¹⁶⁶

- ② Egy füzet *Brevis descriptio, qualiter in privilegiato oppido Papa liberum religionis Helveticae confessioni addictorum exercitium ab anno 1718. impetitur, qualiterve contra impetitores Divino auxiliante numine defensum extitit*¹⁶⁷ címmel. Az üres hátlapon: *Fata ecclesiae reformatae Papensis*.¹⁶⁸ 60 oldal. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1749:10.

Egységes szerkesztésű füzet, egyetlen kéz írása (kivéve a 7–18. oldalt).¹⁶⁹ Az 1718. november 5-i királyi rendelettel kezdve egészen 1749-ig sorra közli a pápai református gyülekezet sorsát érintő legfontosabb dokumentumokat, melyek közül a legtöbb azonos az előző füzetben lévő okmányokkal, így ez is közli az 1719-es felségfolyamodvány terjedelmes mellékletét.¹⁷⁰ Az iratok három időbeli csomópont köré tömörülnek: az 1718–1720-as küzdelmek, az 1730-as „utóvédharc” az egyházközség telkeinek birtokjoga körül, és az adászteveli száműzetéshez vezető újabb küzdelmek kezdőéve, 1749.

2. Az előbbieket alapján összeállított, **eseménysorokat rögzítő** hosszabb-rövidebb **feljegyzések**. A gyűjteményünkben fellelhető ilyen dokumentumok két csoportba sorolhatók:
- a. Azok az iratok, melyek úgy mutatnak be köztörténeti eseményeket, hogy **időrendbe szedett okmányok tartalmát** ismertetik. Ez a forma már lazulást mutat az előző típushoz képest, de még mindig erősen kötődik a forrásokhoz, és valószínűleg továbbra is elsősorban jogvédelmi célt szolgál. Ugyanakkor felsejlik egy távolabbi cél is: az eseménysorok megőrkítésének szándéka, másképp szólva **megjelenik a történeti érdeklődés**.

¹⁶⁶ Erről bővebben később szólunk. Lásd a 181. sz. jegyzetet!

¹⁶⁷ Magyarul: *Rövid leírása annak, hogyan lett megtámadva az 1718. évtől kezdve a helvét hitvallást követők szabad vallásgyakorlata a kiváltságolt Pápa mezővárosban, továbbá hogyan lett Isten akaratának segítségével megvédve a támadókkal szemben.*

¹⁶⁸ Magyarul: *A pápai református egyház nyomorúsága.*

¹⁶⁹ Lásd a következő jegyzetet!

¹⁷⁰ A melléklet elé utólag lett egy kisebb lap befűzve (5–6. old.) melyre magának a felségfolyamodványnak a szövegét írták. A melléklet egyébként kétszer is szerepel a füzetben: a 7–18. oldal tulajdonképpen nem ide tartozik, egy másik irat C. jelű melléklete volt, egy korábbi iratredezéskor tévedésből tették a füzet lapjai közé.

Ennek a típusnak jellegzetes példája egy cím nélküli irat. 12+4 oldal. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1749:17 és 1756:13.¹⁷¹

A pápai reformátusok adászteveli száműzetését közvetlenül megelőző kort és annak pár első évét mutatja be olyan módon, hogy a küzdelem során az 1749–1757 közötti időszakban mindkét oldalon keletkezett dokumentumok tartalmát ismerteti. Egyetlen kéz írása, mely egyértelműen azonosítható: Eöry János ügyvéd készítette.¹⁷² Alighanem szándéka az volt, hogy a korábban ismertetett **Brevis descriptio...** kezdetű okmánygyűjteményt folytatja, bár már nem teljes szövegű forrásközléssel, pusztán tartalmi ismertetéssel, de így az 1718–1757 között történt események egységes elbeszéléssé állhatnak össze.¹⁷³

- b. Azok az iratok, melyek már **elszakadnak a jogi dokumentumok** szó szerinti vagy tartalmi **közlésének kényszerétől**, és ezektől függetlenül ismertetnek történeti eseménysorokat. Ez az

¹⁷¹ Egy korábbi iratrendezéskor tévedésből kétfelé választották, holott a lapok kétségkívül összetartoznak.

¹⁷² Az ötvenes-hatvanas évekből két iratunk van, melyeket ő írt és aláírásával is ellátott: 1757. április 9. Magyarázó jegyzetek egy táblázat hátlapján. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény 361., valamint 1762-ben írt levele a bécsi ágenshez (10. sz. dokumentum). Melléje tehetjük egy nyolcvanas évekből származó kézírását is: 1785. május 12. Egy elismervény, melyet aláírt, és le is pecsételt. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény 497. Ezek alapján kétségkívül megállapítható vizsgált iratunk készítőjének személye (különösen a **H, h, E, T, I, B** és **P** betűk jellegzetesek).

¹⁷³ Erre két bizonyítékunk is van. Az egyik, hogy Eöry a **Brevis descriptio...** utolsó dokumentumának végére odairja: *Continuatur sub Ψ*, vagyis *Folytatódjék a Ψ jelnél!* Iratunk elején valóban ott is szerepel a Ψ jel. Az általa írtak végére ugyanakkor a következő feljegyzés került: *Acta et fata ecclesiae Papensis in ordinem redigi cepta in hoc fasciculo continentur.* Magyarul: *A pápai egyház rendbe szedni kezdett eseményeit és nyomorúságát ez az iratköteg tartalmazza.* Ez a mondat két dolgot is elárul. Egyrészt azt, hogy vizsgált iratunk a **Brevis descriptio**val egybe lett kötegelve, amit erősít az a tény is, hogy az annak hátlapján szereplő *fata* szóra rímel ennek a feljegyzésnek a *fata* szava is. Másrészt azt is mutatja, hogy Eöry Jánosnak ekkor már szándéka volt egybegyűjteni a pápai egyházközség történetére vonatkozó adatokat, és ezt a szándékát túllépve a jogvédelem célján valamiféle kezdetleges történetírói ambíció is vezérelhetette. A **Brevis descriptio** és ezen irat összetartozásának másik bizonyítéka, hogy egy nálunk található XIX. század eleji levéltári lajstrom egyetlen egységként említi egy *Pápa M[ező] Városában a' Helvetica Valláson lévő Ekklesiának Fátumai és külömbféle Változásai 1718^k Esztendőitől fogva 1757^k Esztendeig.* címet viselő iratot, emellett még hozzáteszi: *Töredék formában, mellette Párban lévő több rendbéli Instántiákkal, Felséges Királyi Kegyelmes Parantsolatokkal és egyéb királyi Resolútiokkal edgyütt.* Ez az irat kétségkívül a **Brevis descriptio** és ezen dokumentum egyesítéséből keletkezett. *A Pápai Reformata Ekklesiát illető külömbféle Irományoknak kivonása.* Dunántúli református egyházkerület leltárai. DREL I. 1. g. (régi jelzete: DREKK O. 1083.) 2. tétel.

irattípus szorosan véve már alig tartozik tanulmányunk vizsgálódási körébe, mert **elsődlegesen nem jogvédelmi célokat szolgál** (bár még mindig tud adatokat szolgáltatni bizonyos jogok visszaszerzéséért való érvelésben), hanem hidat képez egy későbbi egységes vonalvezetésű egyházközségi krónika összeállításához. Erre a típusra két jellegzetes példát mutatunk be:

- ❶ Egy *Brevis genuina informatio in negotio exercitii religionis Helveticae confessioni addictorum in oppido Papa comitatus Veszprimiensi adiacente habiti*¹⁷⁴ címet viselő irat. 4 oldal. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. XVIII:9.
Egyetlen kéz írása, de írója ismeretlen. Az irat sok áthúzással és javítással, láthatóan fogalmazványként készült, és eredetileg folytatni akarták. A pápai református egyházközség történetére vonatkozó feljegyzéseket tartalmaz az 1526–1719 közti időszakra nézve úgy, hogy 1718-ig pusztán pár esztendő (1526, 1672, 1681) történéseiről ejt néhány szót, majd az 1718–1720 közti küzdelmek elbeszélésbe fog bele, de 1719 elején megszakad.
Alighanem a már emlegetett XIX. század eleji levéltári lajstrom ezt az okmányt írja le a következő módon: *Pápa M[ező] Városában lakozott Helvetica Vallást Követőknek rövid le Írása és Elől adása 1525^k Esztendőitől fogva 1719^k Esztendeig. Töredék formában.*¹⁷⁵
- ❷ Egy cím nélküli irat. 1 oldal. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1783:17.
Egyetlen kéz írása, mely ebben az esetben is Eőry János személyével azonosítható. Egymástól független, rendszerbe nem szedett adatsorokat tartalmaz a pápai reformátusok 1526–1783 közti történetére vonatkozóan. Először pontokba szedve abból a vizsgálati anyagból másol ki adatokat, melyet Veszprém vármegye folytatott le 1720. március 3-án Pápán az ottani protestáns lakosság korábbi vallásgyakorlatára vonatkozóan.¹⁷⁶ A latin nyelvű adatok mellé néhány helyen odaírja a tanú sorszámát és vallomásának néhány jellegzetes magyar kifejezését is. Ebben a részben egyetlen évszám szerepel, az 1664-es, amihez a templom el-

¹⁷⁴ Magyarul: *Rövid valós tájékoztatás a helvét hitvallásnak elkötelezettek vallásgyakorlatának ügyéről, melyet a Veszprém megyéhez tartozó Pápa mezővárosában birtokoltak.*

¹⁷⁵ A 173. sz. jegyzetben említett lajstrom 1. tétele.

¹⁷⁶ A vizsgálat anyaga levéltárunkban megtalálható. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény 144.

vételét köti. Ezután az 1526-os esztendőhöz kapcsolva a pápai reformáció kezdeteit ismerteti, majd az 1580-as év iskolai állapotait jellemzi. Ezt követően Séllyei István és Kocsi Csergő Bálint gályarabságáról ír egy mondatot, majd egy másikat a vallásszabadság 1783-os visszaállításáról.

Az irat összeállításának már nem lehetett igazán jogvédelmi célja, hiszen a türelmi rendelet helyi életbeléptetése után keletkezett, Eöry nyilván készülő egyháztörténeti összefoglalójához gyűjtött adatokat.

3. Az előbbi irattípusokból összeállított egységes szerkezetű „házi krónikák”. Ezek a munkák már nem jogvédő harcok segédeszközei, hanem egyedül a történeti érdeklődés kielégítését szolgálják, tehát semmiképpen nem tartoznak tanulmányunk témájához. Hogy mégis megemlítsük őket, annak oka az, hogy azt az vonulatot, mely a pusztán jogvédő célzattól a tisztán történetírói ambícióig ível, teljesen kirajzolhassuk.

Ennek a típusnak egy levéltárunkban megtalálható jellegzetes példánya az az irat, mely *A Pápai Evangelico Reformata Helvetica confession lévő Ecclesianak rövid Historiaja es sok féle fatumai* címet viseli. 31 oldal. Pápai református egyházköztség ügyviteli iratai. DREL III. 62. e. (régebbi jelzete: DREKK O. 788.)

Kézírása alapján egyértelműen megállapítható, hogy ez is Eöry János műve.¹⁷⁷ Az egyházköztség történetét az 1526. évvel kezdi, és az 1802. év nyaráig vezeti,¹⁷⁸ alighanem nem sokkal később készülhetett el. Forrásként a helyi egyházköztség ügyeire vonatkozó főcsoport alatt szerepeltetett valamennyi iratot felhasználta, mert ezek visszaköszönnék munkájában. Minthogy ezen források meglehetősen különböző szerkezetűek, az ezeket felhasználó mű is igen egyenetlenre sikeredett. 1526-tól 1718-ig mindössze alig több mint két oldalnyit ír, az időbeli csomópontok is ismerősek: 1526, 1580, 1664, 1672 (a **Brevis genuina informatio** és saját 1783-as feljegyzésének adatai). Az 1718–1720 közötti események igen bőven vannak kifejtve (11 oldal), sok okmányt tar-

¹⁷⁷ A szöveg végére valaki fel is írta: *Eöry János kurátor kézírata (Tóth Endre nyomán).*

¹⁷⁸ A munkát a következő szavakkal zárja: *Algya meg az Ur ezen mi Papai Ecclesiankat, sok nyughatatlan Haborgatási után adjon neki örökös Bekességet. Algya meg és Tarcsa meg ezen Collegiumi Oskolánkat is bekesseben. Amen. Signatum Papae, die 12^a Julii, 1802.*

talmilag részletesen is ismertet¹⁷⁹, majd két oldal jut az 1730-as év történéseire (szintén okmányokkal alátámasztva), ezt követően újra nagyon részletezően és sok dokumentum ismertetésével mondja el az 1749–1757 közti eseményeket (10 és fél oldal; itt a **Brevis descriptio**, illetve annak általa elkészített folytatása volt a forrás). Ezután szinte egyből az 1781–1783-as történések közlésére ugrik, és röviden már saját emlékeire építve meséli el a hátralevő pár évet (2 és fél oldal).

Ennek a kéziratnak elkészítésével Eöry János majdnem 20 évig dédelgetett tervét valósította meg. Ezáltal tanúbizonyságot tett arról, hogy nemcsak jogásként és egyházközsége világi vezetőjeként állta meg a helyét, hanem – elsőként összeállítva egy forrásokra épülő egyházközség-történetet – házi krónikáiróként is maradandót alkotott. Bár kéziratban maradt művét idézni nem szokták, mégis elég kézbe venni az első nyomtatott formában megjelent egyházközség-történeti munkát, Tóth Ferenc 1808-ban kiadott könyvét,¹⁸⁰ pár oldalt fellapozni, és összehasonlítani Eöry kéziratával, hogy felfedezhessük: bizony Tóth nagyon sokban órá épített.

Miután összegyűjtöttük a jogvédő harcok során használt legfontosabb segédeszközöket, most térjünk rá a harmadik kérdés megválaszolására, mely az előbbinél nem kevésbé izgalmas feladat: vajon **hogyan született meg a** kérvények végső, letisztázott szövegében kifejtett **logikus érvrendszer**, azt legplasztikusabban az ezt megelőző stádiumot tükröző, rengeteg áthúzást és javítást tartalmazó **fogalmazványok** érzékeltethetik. Ezért ismertetésünk függelékének élén két ilyen dokumentum szövegét közöljük. Ezek **Kenessey István** két irányban folytatott jogvédő tevékenységére: a pápai egyházközség vallásszabadságának visszaszerzésére irányuló és az országos vallásügyi bizottságban kifejtett ténykedésére hoznak fel egy-egy példát. Mindkettő valószínűleg csapatmunka eredménye, amiről főleg a második irat tanúskodik, mely jól elkülöníthetően két kéz munkája.

Az **1. sz.** dokumentum alighanem annak a terjedelmes érvelésnek az első változata, mely az Esterházy grófoknak a pápaiak vallásgyakorlatát eltiltó 1718-as királyi rendeletben tükröződő érveit cáfolja pontról pontra, és a pápai reformátusok 1719 elején fogalmazott első felségfolyamodványához

¹⁷⁹ Művének ez a része publikálva: KÖBLÖS 2005. 120–131.

¹⁸⁰ TÓTH 1808b.

lett mellékletként csatolva.¹⁸¹ Tóth Endre feltételezése szerint ez a részletes cáfolat Kenessey munkája,¹⁸² az mindenesetre bizonyos, hogy a felségfolyamodványt ő viszi Bécsbe,¹⁸³ legalább két alkalommal be is adja, és a második esetben, február 28-án csatolja a kérvényhez a cáfolatot is.¹⁸⁴ Az itt függelékben közölt első szövegváltozat olyan érveket is tartalmaz, melyek végül nem jelennek meg a folyamodvány mellékletében, egyesek a későbbi kérvényekben köszönnek vissza,¹⁸⁵ mások többé nem fordulnak elő hivatalos iratokban, így igen értékes adalékokat szolgáltat a végleges érvrendszer kialakulási folyamatának rekonstruálásához. A fogalmazvány nem Kenessey kézírása, mégis a fentiek ismeretében joggal feltételezhetjük, hogy összeállításában neki is jelentős szerepe volt, talán éppen ő diktálta.

A 2. sz. dokumentum az országos vallásügyi küzdelmekbe enged bepillantást. Közvetlen előzményét a győri püspökség által 1721. május 29-én összeállított ama beadványban ismertük fel, melyet a pesti vallásügyi bizottság elé terjesztett.¹⁸⁶ Fogalmazványunk¹⁸⁷ alighanem a protestáns rendek válaszához összeállításához kívánt segítséget nyújtani azáltal, hogy pontokba szedte a klérus Pápára vonatkozó érveit, majd megfogalmazta a rá vonatkozó cáfolatokat, végül röviden kitért a Veszprémmel kapcsolatos ellenérvekre is. Az irat – mint már említettük – kétféle kézírással készült. A klérus érveit Kenessey szedte pontokba (az általa írtakat dőlt betűvel szedtük)¹⁸⁸, majd egy másik kéz írta le összefüggő szövegbe rendezve ezek cáfolatát és a Veszprémre vonatkozó érveket. Utólag Kenessey mindkettőt kiegészítette, és

¹⁸¹ Az 1718. november 5-én kelt királyi rendelet szövege: KÖBLÖS 2005. 25–32 (2. sz.). Az 1719. januári felségfolyamodvány: Uo. 36–40 (4. sz.). Az ehhez csatolt részletes cáfolat: Uo. 40–58 (5. sz.).

¹⁸² TÓTH 1941. 129.

¹⁸³ 1719. február 7-én kelt meghatalmazólevelét lásd a források között (3. sz. dokumentum).

¹⁸⁴ KÖBLÖS 2005. 11., 36.

¹⁸⁵ 1719. március eleje. KÖBLÖS 2005. 58–64 (6. sz.), 1719. július. Uo. 78–89 (10. sz.).

¹⁸⁶ A források között közöljük (2. a. sz. dokumentum).

¹⁸⁷ Ez a 2. b. sz. dokumentum.

¹⁸⁸ Név az iratban nem szerepel, de kézírása tipikus és könnyen felismerhető jellegzetes E, e és s betűiről (ez utóbbiak sokszor é és í formában fordulnak elő). Saját keze írását megőrizte egy 1738. december 23-án kelt elismervény hátlapjára általa 1739. január 15-én rávezetett megjegyzés, melyet alá is írt, és le is pecsételt. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liskay-gyűjtemény 230. Szintén név nélkül, de az íráskép alapján egyértelműen megállapíthatóan ő írta az 1719. december 5-én név szerint neki címzett királyi rendelet egyik másolatát. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liskay-gyűjtemény 141/1. KÖBLÖS 2005. 107–112. Felhívom a figyelmet arra, hogyan írja a saját nevét, különösen a K betűt, mert ennek képe megegyezik más iratokban látható aláírásával. Pl. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liskay-gyűjtemény 159., 230., 242.

a nem általa írt szövegbe is belejavított. A fogalmazvány véglegesítése tehát bizonyíthatóan az ő műve.

A függelékben közölt többi dokumentum a **kérvényezés mechanizmusát** szemlélteti.

Bár a protestánsok vallásgyakorlatát illetően szerződés formájában rögzített békekötések rendelkeztek, és ezeket utólag országgyűléseken törvény formájában becikkelyezték,¹⁸⁹ az 1715. évi 30–31. törvénycikkek gyakorlatilag ezeket figyelmen kívül hagyták. Ezzel megsértették azt az alapelvet, hogy törvényt csak az magyarázhat, aki hozta, és a törvényekkel ellenkező királyi rendeletek érvénytelenek. Éppen ellenkezőleg: törvényesítették az 1681:25–26. és az 1687:21. törvénycikkeket értelmező királyi magyarázatokat¹⁹⁰ (mint pl. az 1691-es Explanatio Leopoldina, vagy a vallásügyben hozott 1701-es királyi rendelet).¹⁹¹ Azt is kimondták, hogy a vallás magánügy, és a sérelmet szenvedettek nem fordulhatnak az országgyűléshez, hanem panaszukat orvoslás végett a királyhoz kell benyújtaniuk; ezt pedig csupán magánszemélyek tehetik a maguk nevében, nem pedig közösségek együttesen fellépve.¹⁹² Ezzel megint az ősi rendi joggyakorlat sérült, a vallásügy alakulása pedig ezután még inkább a királyi kegy, illetve az éppen aktuális erőviszonyok függvényévé vált.¹⁹³

A törvénycikk a pápaiak vallásügyi küzdelmeit illetően is fordulópontot jelentett. Ezután ugyanis számukra is az egyetlen jogorvoslati lehetőség a **kérvényezés**: a királyhoz intézett felségfolyamodványok, illetve a kancelláriához, és 1724-től a helytartótanácsához szóló kérvények benyújtása maradt.

A protestánsok szerencséjére a 2. § ama intézkedése, hogy közösségek nem kérvényezhetnek, pusztán magánszemélyek, gyakorlatilag nem lett szigorúan érvényesítve. A pápai reformátusok első felségfolyamodványa az egész közösség nevében lett fogalmazva,¹⁹⁴ az ezt terjedelmes mellékletével együtt Bécsben benyújtó Kenessey István pedig 32 pápai személy aláírását és pecsétjét, továbbá 72 másik jelen nem lévő személy nevének felsorolását

¹⁸⁹ Az 1606-os bécsi békét az 1608-as koronázás előtti törvények, az 1645-ös linzi békét az 1647:5. törvénycikk emelte törvényerőre.

¹⁹⁰ A korábbi törvénycikkeket *in genuino sensu hactenus declarato*, vagyis *ekkorig kifejtett valódi értelmükben*, azaz – az 1. § szövegezésében – *secundum explanationes regias*, vagyis *a királyi magyarázatok szerint* kell betartani. MÁRKUS 1900b. 462–463. KÖBLÖS 2005. 9–10.

¹⁹¹ KÖBLÖS 2005. 8–9. A két királyi magyarázatra hivatkozik pl. Veszprém vármegyének a kancellária felé tett, 1719. június 28-án kelt jelentése. Uo. 77 (9. sz.).

¹⁹² 1715: 30. tc. 2. §. MÁRKUS 1900b. 462–463.

¹⁹³ SZÜCS 1918. 31–32.

¹⁹⁴ KÖBLÖS 2005. 40 (4. sz.).

tartalmazó megbízólevél birtokában tevékenykedett.¹⁹⁵ Ugyanígy a kancelláriához is az egész közösség nevében intéztek kérvényeket,¹⁹⁶ sőt egy alkalommal a lévaiakkal és bátiakkal közösen is.¹⁹⁷ Figyelemre méltó azonban, hogy ebben az esetben a kancellária a király nevében kibocsátott rendeletet nem az egész közösségnek, hanem Kenessey Istvánnak mint a pápaiak megbízottjának címezte,¹⁹⁸ és ugyanígy cselekedett a lévaiak, bátiak, tótvezekényiek és endrédiak képviselőivel is.¹⁹⁹

Bár a közösségi kérvényezés tilalma szigorúan nem érvényesült, a 2. § ama rendelkezése azonban, hogy a kérvényezés a vallásügyi sérelmek orvoslásának egyetlen lehetősége, maradéktalanul átment a gyakorlatba (1790-ig az országgyűléseken valóban egyetlen vallásügyi intézkedés sem született).²⁰⁰ Ez viszont azt eredményezte, hogy a jogvédő harcok helyi képviselői szoros kapcsolatokat kerestek az udvarral, illetve az országos kormányhatóságokkal. (A vármegye ilyen vonatkozásban kevésbé volt fontos, mert vallásügyekben önállóan nem dönthetett, az az országos kormányhatóságoknak volt alárendelve; a pápai ügyekben is – mint láthattuk – hol a királyi rendeletek végrehajtása, hol az udvari kormányiszervek felé irányuló jelentéstétel volt a dolga.)²⁰¹

Az udvarral való kapcsolattartás egyik formája az a már említett gyakorlat volt, hogy a református közösség hol egy, hol több tagját hatalmazta fel ügyeik intézésére: kérvények fogalmazására, benyújtására, megfelelő személyekkel vagy hatóságokkal való tárgyalásra, esetleg írásos megállapodások kötésére és aláírására is. Ennek ékes bizonyítékai a meghatalmazottak neveit felsoroló, és tevékenységi körüket is leíró **megbízólevelek**. A függelékben ebből a forráscsoportból is közlünk néhányat (3–9. sz. dokumentum). Amellett, hogy ezek Kenessey István, Csuzi Cseh Pál, Soós Imre, Sándor Gergely vagy Eöry János szerepének fontosságáról tanúskodnak, más szempontból is fontos források: részint aláírás-listái az írástudás fokáról nyújtanak értékes információkat, részint pedig az eredeti iratokat kézbe vevő kutató gyönyörű pecsétlenyomatokat tanulmányozhat.

¹⁹⁵ Lásd a függelékben a 3. sz. dokumentumot.

¹⁹⁶ KÖBLÖS 2005. 64., 89., 91 (6., 10., 11. sz.).

¹⁹⁷ Uo. 107 (14. sz.).

¹⁹⁸ Uo. 110 (15. sz.).

¹⁹⁹ Pl. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény 142.

²⁰⁰ SZÜCS 1918. 31.

²⁰¹ Mind az 1718. november 5-i, mind az 1720. augusztus 19-i királyi rendelet Veszprém vármegyének lett címezve. KÖBLÖS 2005. 30., 118 (2., 17. sz.). Veszprém vármegye 1719. június 28-án jelentést tett a kancelláriának a pápaiak vallásgyakorlatával kapcsolatban, és javaslattal is szolgált az ügy megoldására. Uo. 75–78 (9. sz.).

Figyelembe véve az akkori idők nehézkes utazási, közlekedési viszonyait, az udvari kormányhatóságokkal való kapcsolattartásnak ez a módja meglehetősen kicsiny hatáskorú lehetett. A joggyakorlat emiatt kifejlesztett egy állandó képviseleti formát: az ágensi intézményt.

Az **ágensek** (vallási ügyvivők) azok a személyek voltak, akik a kormányhivataloknál ellátták a protestánsok állandó képviseletét. Feladatuk a vallásügyben kezeikhez eljuttatott folyamodványok benyújtása, az elintézés sürgetése, vagy olykor éppen késleltetése, az illetékes személyek tájékoztatása, befolyásolása volt. Az erdélyi protestánsok az 1710-es évek elejétől a Bécsben működő erdélyi kancellária mellett, a magyarországi evangélikusok és reformátusok legtöbbször külön-külön a Bécsben székelő magyar kancellária és a Pozsonyban, majd Budán működő helytartótanács mellett foglalkoztattak ágenset. Fizetésüket az egyházkerületek közösen állták.²⁰²

Dokumentumaink közül két forráscsoport is foglalkozik működésükkel: az egyik a kapcsolattartás, a másik fizetésük módjáról közöl adatokat.

A Pápa és Pozsony, illetve Bécs között ingázó megbízottakkal való személyes találkozás mellett az ágensekkel velük való kapcsolattartás fő eszköze a **levelezés** volt. Levéltárunknak több állagában is maradtak fenn a pápai reformátusok jogi képviselőihez ágensektől érkezett levelek, illetve általuk ágensekhez címzett levelek másolatai is. Ezekből csupán két iratot ragadtam ki: az egyiket kapta, a másikat pedig írta egy-egy ágens.

Az első levél (10. sz. dokumentum) írója, **Eőry János** a magyar kancellária mellett működő bécsi református ágenset²⁰³ tájékoztatta a vallásügyi küzdelmek legújabb fejleményeiről. Pápán ekkor, 1762 folyamán éppen egy újabb kérvény előkészítése zajlott, mely újfent az adászteveli második prédikátori állás létesítésének és magasabb szintű iskola felállításának engedélyezésére irányult. Eőry a két kérést illetően fontossági sorrendet állított fel: utasította az ágenset, hogy elsősorban az iskolaállításért küzdjön, olyan formulát találva, hogy ha a király engedékeny, beleférhessen azért a második lelkész engedélyezése is. Szó esett bizonyos 100 arany kifizetéséről is, ha sikerül eredményt elérni: alighanem valamelyik kancelláriai tisztviselőnek ígérték be „csúszópénz” gyanánt ezt az összeget.

²⁰² ZOVÁNYI 1977. 15–16. ZOVÁNYI 1914. 79–80. TÓTH 1941. 175. TRÓCSÁNYI 1981. 68–69.

²⁰³ 1748–1762 között **Dömjén Gergely** volt a bécsi református ágens, az 1740-es évek elejétől az erdélyieket is képviselte. 1762. május 30-án halt meg. Halála után több jelölt is versenybe szállt hivataláért. Hosszas viszálykodás után Nagy Sámuel lett az utóda, őt viszont csak valamikor 1763. augusztus 9. és 19. között mutatták be a magyar királyi kancelláriának. Eőry levele 3 nappal Dömjén halála után kelt, kérdés, hogy értesült-e már róla. ZOVÁNYI 1914. 80., 82., 237. ZOVÁNYI 1977. 15.

Eőry arra is gondolt, hogyan védjék ki azt az esetleg logikusan felmerülő ellenérvet, hogy nincs meg a második lelkészi állás és az iskolafenntartás anyagi alapja. A pápai gyülekezet korábban erre a kettős célra pénzbeli felajánlásokat gyűjtött. Végülis 1755–1759 között kilencen ajánlottak fel nagyobb összegeket, melyek együtt 2870 forintra rúgtak.²⁰⁴ Korábban lezajlott az a vármegyei vizsgálat is, amelyet a pápaiak vallásszabadságát eltörölő 1752-es királyi rendelet irányzott elő:²⁰⁵ különféle mesteremberek bevonásával felbecsülték a paplakokba, a rektor és a kántor lakásába és az iskolába beépített építőanyagok árát, melynek végösszege 2825 forint 22 dénár lett.²⁰⁶ A földesúr, Esterházy Károly²⁰⁷ igyekezett ennek az összegnek a kifizetését különféle indokok támasztásával húzni-halasztani, ezért a pápai reformátusok is próbálkoztak különféle kompromisszumos megoldásokkal előállni. Egy 1760-ban Pozsonyban, talán az ágens által készített, de Eőry János javításait is tartalmazó szerződéstervezet szerint például eme összeg elengedését ígérték, ha a földesúri telkeken lakó, vagyis censalista nemes és nemtelen pápai lakosokat ő és utódai is háborítatlanul meghagyják javaik használatában és – egy utólag beszúrt félmondat halvány próbálkozása szerint – „Confessiojok szerint valo Isteni szolgálattyokban”.²⁰⁸ Esterházy

²⁰⁴ A megajánlók: 1755: özv. Torkos Jakabné Csuzi Cseh Erzsébet (600 Ft); 1756: özv. Nájid Ferencné Pap Mária (200 Ft); 1757: özv. Csuzi Cseh Pálné Hajnal Julianna (600 Ft), Gáll János (100 arany = 420 Ft), Torkos János (100 Ft); 1758: özv. Soós Imréné László Judit és fiai, István és Márton (600 Ft), Eőry János (24 körmöci arany = 100 Ft), Sándor Gergely (24 körmöci arany = 100 Ft); 1759: özv. Kozma Ferencné Balikó Erzsébet (150 Ft). A felsorolást közli az eredeti megajánló levelek alapján TRÓCSÁNYI 1981. 76. A nyugták közül Csuzi Cseh Erzsébetét és Torkos Jánosé ma lappang, a többieké megvan. A palliumon, melybe helyezték őket, a következő olvasható: *Oblationales. Nota bene! Ezen obligatoriák csak pro speciali casu szedettek össze, de effectusba nem mentek, már nem is mehetnek.* DREL I. 8. b. Pápai református köztartás pénzügyi iratai. Számlák, nyugták. Szám nélkül. Fennmaradt Balikó Erzsébet (ott 1756-ra keltezte), Pap Mária, Hajnal Julianna, Sándor Gergely és a Soós család kötelezvényeinek egy közös lapon elkészített fogalmazványa is, melyet Balikó Erzsébet alá is írt. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1756:12. Ugyanígy egy másik közös lapon maradt fenn Torkos János és Eőry János kötelezvényének fogalmazványa is. Uo. 1757:10.

²⁰⁵ A rendelet kivonatos másolata: 1752. május 8. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszky-gyűjtemény 304.

²⁰⁶ A vármegyei jelentés 1753. október 8-án kelt. Két példány is feltalálható: DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszky-gyűjtemény 319. és DREKK O. 1086. Az eljárásról TÓTH 1941. 181–182. is ír, de rossz adatokat közöl.

²⁰⁷ Ebben az időben 1752-től esztergomi kanonok és esztergom-szenttamási prépost, 1755-től a helytartótanács tagja és pozsonyi prépost, 1759-től váci, 1761-től egri püspök. DIÓS 1997. 369–370.

²⁰⁸ 1760. január 12., Pozsony. A szerződéstervezet két változatban is ránk maradt: egy kétoldalú szerződés, melynek első felében a pápaiak, második felében a gróf fejti ki, mire kötelezi magát, és egy tartalmában ezzel megegyező, mégis alázatosabb formába öntött egyoldalú

azonban nem állt kötélnek, ezért tartja fontosnak Eőry ebben a levélben kihangsúlyozni, hogy az ágens mutassa be az eddig megajánlott 2870 forintos összegről szóló leveleket, nehogy a kormányhivatalok arra való hivatkozással utasítsák el a kettős kérést, hogy amennyiben nem kapnak meg a földesúrtól a becsösszeget, nem lenne elég pénzük a lelkész el-, és az iskola fenntartásához.

A második levelet (11. sz. dokumentum) **Nagy Sámuel** bécsi ágens²⁰⁹ írta a pápaiak egyik jogi képviselőjének, alighanem Eőry Jánosnak. Olyan fontos kérdésekben próbál tanácsot adni, mint például: milyen legyen a benyújtandó felségfolyamodvány jellege? Mit tartalmazzon? Milyen mellékleteket adjanak be vele együtt? Ki fogalmazza? Kik a legalkalmasabb személyek arra, hogy benyújtsák? Csupa fontos részletkérdés, mely nagyonis kihathatott a kérvény pozitív elbírálására.

Részben ágensekkel kapcsolatos a függelékben közölt utolsó forráscsoport is: a néhány ott publikált **nyugta** (12–15. sz. dokumentum) fizetésük mennyiségéről, módjáról nyújt tájékoztató adatokat. Két ízben ágensek: **Szilágyi Sámuel**,²¹⁰ illetve **Dömjén Gergely**²¹¹ adnak elismervényt, az első kifejezetten éves fizetést emleget. A harmadik esetben az 1722–1723-as

kötelezvény, melyben csupán a pápaiak fejtik ki, mit vállalnak, és köszönetet mondanak a grófnak azért, amit ő fog tenni velük. A kétoldalú szerződés első tervezetét kézírása alapján Eőry János írta, rengeteg javítással és kiegészítéssel, az iraton még keltezés sincs. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1760:3/3. A második fázisban egy másik kéz ír ez alapján fogalmazványt, melyet Eőry javításokkal lát el; még itt sincs keltezés. Uo. 1760:3/2. A tisztázatot, mely a benyújtott példány másolata, ismét Eőry János írta, itt már dátum is szerepel. Hátlapján a kérvény sorsáról is megemlékezik: *Haec formula comiti est praesentata die 12. Januarii 1760. Posonii. In effectum non ivit.* Vagyis: *Ez a változat 1760. január 12-én lett átadva a grófnak. Nem lépett érvénybe.* Uo. 1760:3/1. Az egyoldalú kötelezvény első tervezete szintén Eőry János műve, ez is tele van javításokkal, a keltezés még innen is hiányzik, ráadásul az irat hiányos, befejezetlen. Uo. 1760:2/2. A második fázisban ismét ugyanaz az idegen kéz írja a szöveget, mint aki a kétoldalú szerződés tervezetének második fázisát, Eőry ezt is gondosan átvizsgálta. Itt már van keltezés, de még január 11. szerepel. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény 379. Végül a tisztázatot, mely szintén egy benyújtott példány másolata, ugyanaz az idegen kéz írta. A benyújtás aznapi dátuma itt is szerepel a hátlapon, de az eredményről nincs említés. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1760:2/1. Az események további menetéből tudjuk, hogy ez a változat sem nyerte meg a gróf tetszését.

²⁰⁹ 1763–1797 között működött a Bécsben székelő magyar királyi kancellária mellett mint református ágens. ZOVÁNYI 1977. 15.

²¹⁰ Szilágyi Péter nagyenyedi kollégiumi professzor fia. Nagyenyeden, majd a frankfurti egyetemen tanult. 1733–1748 között volt a Bécsben székelő magyar királyi kancellária mellett a magyarországi reformátusok ágense. Szolgálataiért a királytól bárói címet kapott, és az erdélyi ítélőtábla ülnöke lett. 1771-ben halt meg. ZOVÁNYI 1977. 15., 605.

²¹¹ Lásd a 203. sz. jegyzetet.

országgyűlés megnyitását közvetlenül megelőző napokban²¹² a neves evangélikus ügyvéd: **Jeszenák Pál**²¹³ nyugtatja a pápaiakat egy rendeltetését homályos fogalmazásba burkolt pénzösszeg átvételéről, alighanem ez is valamiféle „csúszópénz” lehetett. Végül az utolsó elismervény az országgyűlés vallásügyi vitáinak legizzóbb időszakában született: másfél hónappal vagyunk ama királyi leirat felolvasása után, mely a katolikus rendek próbálkozásaival szembeállva engedélyezte a protestánsok vallásügyi sérelmeinek ismertetését. A protestánsok a katolikus *protestatio*val szemben *reprotestatio*t fogalmaztak, 1723-ban pedig egy felterjesztésbe foglalták helyzetük ismertetését.²¹⁴ Alighanem ennek a munkálatnak a költségeire (ügyvédek fizetésére, esetleg a másik tábor képviselőinek meggyőzésére) lett kiadva az az összeg is, melyet **Ragályi Ferenc**,²¹⁵ a protestáns rendek országgyűlési pénztárnoka vett át Kenessey Istvántól. A nyugta szövegéből nem derül ki, ez a pénzösszeg vajon Kenessey magánadományára, illetve Pápa városa vagy a dunántúli református egyházkerület hozzájárulása volt-e.

Ezek után lássuk végre forrásainkat!

²¹² Az országgyűlés 1722. június 20-án kezdődött. SZÜCS 1918. 36.

²¹³ Az evangélikus **Jeszenák** család ősi fészke a Pozsony megyei Királyfia. Legjelentősebb tagja **Pál**, aki ügyvédként futott be nagy karriert. Savoyai Jenő és Schwarzenberg hercegek, valamint Pálffy Miklós meghatalmazottjaként részt vett az 1712–1715-ös, az 1722–1723-as és az 1728–1729-es országgyűléseken. A Habsburgok nőági örökösödésének törvénybe foglalásáért küzdött, ugyanakkor határozottan kiállt a protestánsok érdekei mellett. 1721-ben több társával együtt Laxenburgban személyes kihallgatáson nyújtotta át III. Károlynak az evangélikusok sérelmeit. 1733–1734-ben a pozsonyi evangélikus líceum fennmaradását járta ki, ugyanakkor besegített református ügyek képviselőjébe is: hogy pápai vonatkozást is említsünk, 1719. június 26-án Veszprém megye Pápán tartott közgyűlésén Sembery Sámuel református ügyvéd mellett ő is a pápai eklézsia jogait védte. Sokáig a dunáninneni evangélikus egyházkerület világi felügyelője volt. Működése jutalmazásaképpen III. Károlytól birtokadományt és királyi tanácsosi címet is kapott. 1762-ben halt meg, 78 éves korában. Fia, Pál 1781-ben családja számára bárói címet kapott. RIBINI 1789. 209. FABÓ 1861–1865. II. 121., 179. NAGY 1857–1868. V. 334–335. KEMPELEN 1911–1932. V. 268. SZINNYEI 1891–1914. V. 501. ZSILINSZKY 1907. 344., 476. A laxenburgi személyes kihallgatás: FABÓ 1861–1865. II. 296–297. A pozsonyi ügy: RIBINI 1789. 384–388. A pápai ügy: KÖBLÖS 2005. 12.

²¹⁴ SZÜCS 1918. 36–40.

²¹⁵ A kiscsoltói előnevű Ragályi családra a XIV. századtól kezdve vannak adatok, eredetileg Gömör megyében birtokosok. A XVIII. században már több tiszáninneni megyében megtalálhatók. Az 1754/55-ös nemesi összeírás Gömör, Borsod, Abauj és Zemplén megyében ismer **Ragályi Ferenc** nevű birtokost. NAGY 1857–1868. IX. 579–584. KEMPELEN 1911–1932. IX. 32–38.

I.
BEADVÁNYOK FOGALMAZVÁNYAI

1.

Hely és keltezés nélkül [Pápa, 1718–1719 fordulóján]

A fogalmazvány vallásügyi törvényszakaszokat sorol fel, majd ellenérveket hoz a vallásgyakorlatot eltiltó királyi rendelet indokaival szemben.

Eredeti: kétrét hajtott papír.

Lelőhely: DREL I. 1. b. XVIII:6.

Kiadás, regeszta: —

Megjegyzés: A szöveg hol latin, hol magyar nyelven íródott, a fordításra szoruló latin részek ezért kéthasábos formában szerepelnek. A normál betűkkel szedett rész az eredeti, a latin részek magyar fordítását *dőlt betűkkel* jelöljük.

Considerationes et rationes instantiae nostrae suis locis inserendae¹

In articulis diaetalibus anni 1681., 1687. et 1715. plurima ad rem spectantia, nostraeque causae faventia extant, quae exinde excerpta, u[su] c[ape!] ²

ex articulo XXV. anni 1681.: Nullus regnicolarum in libero religionis suae exercitio a modo imposterum quoquo modo turbetur.

ex articulo XXVI. anni 1681.: In aliis vero comitatibus, veluti in Szaladiensi, Veszprimiensi, Jaurinensi, Comaromiensi, Abaujvariensi, Sarosiensi, Zempleniensi, Ugocsensi, Beregiensi, Thornensi, Gömöriensi, Borsodiensi,

Megfontolások és érvek, melyeket kérvényünkbe a megfelelő helyeken be kell illeszteni

Az 1681., 1687. és 1715. évek törvénycikkeiben található több, az ügyet érintő és a mi esetünket elősegítő dolog, melyek innen kiválaszthatók, használd!

Az 1681. évi 25. törvénycikkéből: Vallásának szabad gyakorlatában mostantól fogva a jövőben senkit az ország lakók közül semmiképpen ne háborgassanak.

Az 1681. évi 26. törvénycikkéből: Más megyékben pedig, úgymint Zala, Veszprim, Győr, Komárom, Abaúj, Sáros, Zemplén, Ugocsa, Bereg, Torna, Gömör, Borsod, Hont, Nógrád, úgyszintén az egyesült Szolnok és Heves, valamint

¹ Az egész iratra vonatkozó cím.

² Az 1. oldalon található törvénycikkekre vonatkozó cím.

³ A törvény eredeti szövegében *denum*, vagyis *csupán*.

⁴ A törvény szövegében itt *ut nimirum quiete et pacifice vivant*, magyarul *hogy tudniillik nyugodtan és békében éljenek*.

⁵ Itt kihagyta a temetésre és a harangozásra vonatkozó félmondatot.

Hontensi, Neogradiensi, Szolnok et Heves, nec non Pest, Pilis et Solth unitis, item Szabolczensi, Ung et Szathmariensi, siquidem de praesenti essent in actuali usu omnium fere templorum ibidem habitorum, ideo eadem pro actualibus eorundem possessoribus usuanda relicta sunt. ibidem: *Templa denique*³, in quorum actuali possessione iidem Augustanae et Helveticae confessioni addicti de facto sunt, modo praevis praemanibus eorundem una cum parochiis et scholis, proventibusque eorundem propter bonum pacis —⁴ relinquuntur. —⁵ Interea vero nec Catholici ministris Augustanae et Helveticae confessioni addictis, nec vero horum sequaces plebanis Catholicis ad mentem articuli 11. anni 1647. solvere obligentur. —⁶ Posthac vero nullae templorum, scholarumque et parochiarum occupationes vel exercitii turbationes ab utrinque sub poena in articulo 8. Uladislai decreti sexti expressa fiant.

in articulo XXI. anni 1687.: In negotio religionis renovantur articuli 25. et 26. anni 1681.

in articulo XXX. anni 1715.: Annorum 1681. et 1687. articulos Sua Maiestas Caesareo Regia adhuc censuit conservandos, adeoque pro renovatis et

Pest, Pilis és Solt, továbbá Szabolcs, Ung és Szatmár vármegyékben, minthogy jelenleg csaknem minden ott birtokolt templomuk tényleges használatában vannak, ezért ezeket mostani birtokosaik használatában is hagyták.

ugyanott: *Végül azokat a templomokat, melyek tényleges birtokában vannak az ágostai és helvét hitvallásnak elkötelezettek, a jó béke kedvéért az előző módon kezeiknél hagyják a paplakokkal és iskolákkal, valamint azok jövedelmével együtt [hogyan tudniillik nyugodtan és békében éljenek.] – Időközben pedig az 1647. évi 11. törvénycikk értelmé szerint sem a katolikusok az ágostai vagy helvét hitvallásnak elkötelezett lelkészeknek, sem pedig ezek követői a katolikus plébánosoknak ne legyenek kötelesek fizetni. – Ezentúl pedig templomok, iskolák vagy paplakok elfoglalása vagy a vallásgyakorlat háborgatása az Ulászló 6. törvénykönyvének 8. cikkelyében kifejtett büntetés [terhe] alatt egyik részről se történjen.*

Az 1687. évi 21. törvénycikkben: *A vallás ügyében az 1681. évi 25. és 26. törvénycikket újítják meg.*

Az 1715. évi 30. törvénycikkben: *Az 1681. és 1687. évi törvénycikkeket Ő Császári és Királyi Felsége még fenntartandónak, ezért megújított és megerősít-*

⁶ Itt kihagyta a 22. §-t.

⁷ Itt ér véget az 1. oldal, mely a hivatkozható törvényhelyeket tartalmazza. Innen indul a királyi rendelet egyes passzusainak idézése, és azokra vonatkozó cáfolatok kifejtése.

⁸ Erősen rövidített formában, csak néhány tipikus kifejezésre építve idézi ezt a törvénycikket.

confirmatis habendos. Ibidem certi commissarii ordinantur et denominantur ad revidenda et examinanda religionis negotia, etc. Si quis in causa religionis se gravatum existimaverit, pro remedio ad Regiam Maiestatem recurrere noverit. Etc., etc.⁷

In militiae praesidiariae favorem potissimum concessum fuit Papae publicum religionis nostrae exercitium /:inquit expositio in mandato:/, ergo dici nequit /:ut eadem expositio ibidem dicit:/ in oppido Papa non aliter, quam in confinio admissum fuisse religionis exercitium.

Militum illorum praesidiariorum in mandato mentionatorum et laudatorum /:scilicet contra frequentiores jurati Christiani nominis hostis Turcae excursions pro securitate regni excubantium:/ posteri sumus partim,

kikre ⁹Eleiknek Hazánkhoz 's a' Felseges Austriai Házhöz praestalt véreknek ki ontásával, életeknek veszedelmevel 's el fogyatasaval, sanyaru Raboskodásokkal praestalt¹⁰ hü szolgáltyokert legyen ö Felsegének ez iránt kegyelmes reflexioja¹¹;

partim vero nobiles, tum in personis propriis tales, tum in fundis ab omni dominorum terrestrium jurisdictione ac dominio exemptis ac libertatis, necnon etiam curialibus residentes /:contra illa mandati verba: Incolas vero, cuiuscunque conditionis fuerint, velut in fundo et territorio

tett állapotban lévőnek tekinti. Ugyanott bizonyos biztosokat rendelnek és választanak a vallás ügyének áttekintésére és megvizsgálására, stb. Ha valaki a vallás ügyében magát sértettnek tartaná, orvoslatért a Királyi Felseghez folyamodjék.⁸ Stb., stb.

Legfőképpen a végvári katonaság kedvéért volt Pápán engedélyezve vallásunk szabad gyakorlása (amint a rendeletben lévő magyarázat mondja), tehát nem lehet mondani (amint ugyanezen magyarázat ugyanott mondja), hogy Pápa városában nem másképp, mint véghely volta miatt lett engedélyezve a vallásgyakorlat.

Részint ama végvári katonáknak leszármazottai vagyunk, akiket a rendeletben említenek és dicsérnek (tudniillik: a keresztény név esküdt ellensége, a török által végrehajtott igen gyakori betörésekkel szemben az ország biztonsága érdekében örködtek),

részint pedig nemesek, akik egyrészt saját személyükben ilyenek, másrészt mindenféle földesúri joghatóság és birtoklás alól kivett és felszabadított, továbbá nemesi telkeken laknak (a rendelet ama szavaival ellentétben, miszerint a lakosokat pedig, bármilyen helyzetűek is, mivel az említett grófok saját telkén és fennhatósága

⁹⁻⁹ A kijelölt szakasz mellett bal oldalon keresztbe írva a lap szélén: *necnon nonnulli eorum militum adhuc superstites*, magyarul továbbá néhányan ezen katonák közül még élnek.

¹⁰ tanúsított

¹¹ odafigyelése

comitum proprietario residentes:/. *alatt tartózkodnak ...).*

Nem is csak edgynehányan 's kevesen vagyunk ez Religioju¹² emberek itten, hanem a' várasnak nagyobb vagy circiter¹³ fél része, leg alább circiter lehetünk 3000, kik ennyin lévén publicum¹⁴ religionis¹⁴ exercitium¹⁴ nélkül nem lehetünk.⁹

¹⁵-Oppidum Papa est omnino articu-
laris locus, quia ei liberum religionis
exercitium et locorum exercitio sac-
rorum possessio in articulis diaetae
Soproniensis non solum nominanter
et uti confinio ac praesidio, sed etiam
generatim, ut omnibus certorum
comitatum ibi nominatorum /:inter
quas etiam Veszpremiensis:/ locis
concessa¹⁶ sunt¹⁶ (vide formalia
articuli verba) sine ullo ad militiam
respectu habito. Secus, stricto sensu
articularia, id est articulariter nomi-
natim specificata loca in comitatu
Veszpremiensi nulla:

Pápa város teljességgel becikkelyezett hely, mivel a szabad vallásgyakorlat és a gyakorlathoz használt szent helyek birtoклása neki a soproni országgyűlés törvénycikkeiben lett engedélyezve, nem csupán névreszólóan és mint véghelynek és őrségnek, hanem általában is, mint bizonyos ott megnevezett megyék mindegyik helysége [egyikének] (mely megyék között Veszprém is szerepel), anélkül, hogy bármiféle említés történt volna a katonaságról. Másként [szólva], szigorú értelemben becikkelyezett, vagyis törvénycikkben kifejezetten név szerint említett helység Veszprém megyében nincs is:

nem is volt szükség így tulajdon néven nevezetni az Lakó Helyeknek, varosoknak és faluknak azokban a' vármegyekben, a' mellyekben a' Regnicolak¹⁷ nagyobb részint nostrasok¹⁸ lévén az egész vármegyekben minden helyeken valahol meg volt tempore diaetae Soproniensis anni 1681.¹⁹, megengedtetik tovább is continue²⁰ mind a' Religio²¹ Exercitiuma²¹, mind arra rendeltetett Helyeknek birasa és tartása.⁻¹⁵

Micsoda csufoltatasunk tehát az, hogj Paparul

ministri nostrates ad articularia loca *a mi lelkészeink menjenek el becikkelye-*

¹² vallású

¹³ körülbelül

¹⁴ nyilvános vallásgyakorlat

¹⁵⁻¹⁵ A kijelölt szakasz mellett bal oldalon keresztbe írva a lap szélén: *Articularem concessionem habet, uti diaetae anni 1681. articulus 26., magyarul: Becikkelyezett engedélye van, amint az 1681. évi országgyűlés 26. törvénycikke [kimondja].*

¹⁶ Javítva. Eredetileg hibásan *concessum est.*

¹⁷ az országlakók

¹⁸ a mieink

¹⁹ a soproni országgyűlés ideje alatt

²⁰ folytatólagosan

²¹ vallás gyakorlata

/:scilicet in eadem comitatu existentia:/ se conferant? Etc.

az az: Sohó se lakhassanak és ne fungálhassanak Weszprem vármegjében, etc. Keserves²²

Omnia in puncto religionis in eum, in quo ante recenter sopitos motus fuerunt, statum reponenda /:inquit mandatum:/, atqui tunc actualiter exercitii religionis antiqua et avita libertate gavisus sumus. Ergo etc.

Jus dominorum terrestrium salvum quo sensu intelligendum? Etc.

Mi semmi kárt sem teszünk a' Földes Oratorium, parochiae et scholae nostra nec sunt, nec unquam fuerunt in fundo proprietario illustrissimorum dominorum comitum Eszterhasiorum, antiqui enim terrestres domini magnifici Valentinus et Stephanus Török de Enyéng, Stephanus, item Nicolaus et Paulus Nyári de Bedegh quippe reformati et pii ecclesiae nostrae nutricii haec loca ac fundos nobis, nostrisque praedecessoribus dederunt, donarunt, liberarunt, quae etiam vigore articulorum diaetalium identidem confirmata ac privilegiata censentur, ac proinde his in fundis jus possessionarium nunquam ad inlytam familiam Eszterhasianam haereditarie et successive devolutum est. ²³Religionem nostram a tertio adhuc saeculo, et consequenter successive sequentibus temporibus ad usque praesentia

zett helyekre (tudniillik olyanokra, melyek ugyanezen megyében vannak)? Stb.

A vallás dolgában mindent abba az állapotba kell visszahelyezni, amelyben a nemrég lecsillapított mozgolódások előtt volt (mondja a rendelet), márpedig akkor ténylegesen a vallásgyakorlat ősi és örökös szabadságának örvendtünk. Tehát stb.

A földesurak joga milyen értelemben értendő sértetlennek? Stb.

Urak jövedelmében, etc., etc.

Imaházunk, paplakaink és iskoláink nincsenek, soha nem is voltak a méltóságos Esterházy gróf urak saját telkén, ugyanis az ősi földesurak, a nagyságos Enyingi Török Bálint és István, továbbá Bedegi Nyáry István, Miklós és Pál, akik reformatusok és egyházunk kegyes jótévői voltak, ezeket a helyeket és telkeket nekünk és elődeinknek adták, adományozták és szabadalmazták, sőt törvénycikkre rendelkezése által ismételtelen elrendelték ezek megerősítését és kiváltságolását, és ezért ezekre a telkekre vonatkozóan a birtokjog soha nem szállt öröklés és utódlás révén a tekintetes Esterházy családra. Teljesen nyilvánvaló egyházi törvényeket és kánonokat tartalmazó könyvek alapján, melyeket részint Pápán nyomtattak, részint kézzel írtak, ezen felül a földesúr, Enyingi Török István, Szij Ferenc bíró és Pápa város többi esküdt polgára, továbbá Hatos Bálint pápai alkaptány aláírásával

²² Megszakadt mondat, vagy egy felkiáltójel hiányzik.

²³⁻²³ Ez a rész az utolsó oldalon szerepel, egy ~~oo~~ jel segítségével szúrta be a szövegnek erre a pontjára.

Papae in suo vigore ac exercitio fuisse, imo proceres, primarios et tam oppidanos, quam praesidiarios milites illius sequaces extitisse ex libris articulorum et canonum ecclesiasticorum partim Papae typis impressorum, partim manu scriptorum, ac insuper terrestres domini Stephani Török de Enyém, Francisci Szijjudicis, caeterorumque juratorum civium civitatis Papensis, necnon Valentini Hathos vicecapitanei Papensis subscriptionibus ac sigillis munitorum evidenter constat. Vide.²³

Hiszem már régen el vettek tőlünk 's Ecclesiánktul mindent, valamit kivántak 's praetendáltak²⁴

anno 16..., scilicet: templum, turres, campanas, parochiam et bona appertinentia,

mit kívánnak már többet? Egy Rokárul két bőrt, etc.

²⁶Si Viennae, in urbe Sacrae Caesareo Regiaeque Maiestatis residentiali liberum religionis Augustanae et Helveticae confessionum exercitium sine ulla Suae Maiestatis praeiudicio viget, quidni his in locis a Sua Maestate tam procul dissitis, etc.

Confessionis nostrae succincta declaratio fieri potest, quid credamus, quomodo vivamus, pro Sua Maies-

és pecsétjével lettek megerősítve, hogy vallásunk Pápán már a harmadik évszázada, és következésképpen folytatólagoosan az azt követő időkben is egészen a jelenlegi időkhöz érvényben és gyakorlatban volt, sőt főurak és főnemesek, és részint városlakók, részint végvári katonák is a követői voltak. Lásd!

az 16... évben, tudniillik a templomot, a tornyokat, a harangokat, a paplakot és a hozzá tartozó javakat,²⁵

mit kívánnak már többet? Egy Rokárul két bőrt, etc.

Ha Bécsben, a Szent Császári és Királyi Felség székvárosában az ágostai és helvét hitvallás szabad gyakorlata Őfelsége mindennemű sérelme nélkül létezhet, miért ne [létezhessen] ezeken az Őfelségtől oly távol lévő helyeken? Stb.

Hitvallásunk részletes bemutatására lenne szükség, hogy mit hiszünk, hogyan élünk, hogy Istenhez könyörgünk Őfelsé-

²⁴ követeltek

²⁵ Az egyik paplakot 1649-ben foglalta le Esterházy László a városba behozott katolikus plébános számára, de ehelyett Hegyi István 1658-ban a saját házat hagyta a reformátusokra. A templomot a toronnyal és a harangokkal együtt 1660-ban vette el Esterházy Pál gróf, de a paplakok emlegetése téves, azok megmaradtak a reformátusok tulajdonában, bár az 1660-as években történtek kísérletek mindkettő elvételére. TÓTH 1941. 69–70., 74., 82–83. Az 1660-as eseményeket Eöry János kézírata 1664-re teszi. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. (régebbi, kéziratári jelzete: O. 788.) 1.

^{26–26} Ez az szakasz elején és végén vízszintes vonallal van elválasztva a többi szövegtől, mellette bal oldalon keresztbe írva a lap szélén: APPENDIX, vagyis FÜGGELÉK.

tate et Serenissima Domo Austriaca DEUM oramus, etc. Anglorum et Hollandorum Suae Maiestatis confoederatorum, plurimorumque Germanorum fidei consortes sumus, etc. Si Sua Maiestas in imperio Germanico religionem protestantium vi legum imperialium, signanter Passaviensium et Monasteriensium conservat et tuetur, quidni eandem in regno Hungarico tenere articulorum diaetalium et diplomatum regionum tolerare possit, etc., etc. Maximilianus II. imperator Austriae nullum crimen censuit gravius, quam conscientias velle dominari. Vide historiam.²⁶

Nota Bene. Executio, adversus eam mandatum ac protectio.²⁸ Articulo sexto diplomatis regii rex Hungariae jurat et solenniter pollicetur inter septem decim condiciones seu fundamentales regni leges exercitium religionis Evangelicae libe-

géért és a felséges ausztriai uralkodóházért, stb. A szövetséges angolok és hollandok uralkodói, valamint igen sok német fejedelem a mi hitsorsosunk, stb.

Ha Őfelsége a Német Birodalomban a protestánsok vallását birodalmi törvények útján, jelesül a passauai és münsteri [birodalmi gyűlés határozatai révén] védi és óvja, miért ne tűrhetné meg ugyanezt a magyar királyságban országgyűlési törvények és királyi rendeletek útján? Stb., stb.

II. Miksa osztrák császár egyetlen bünt sem büntetett szigorúbban, mint azt, ha valaki a másik lelkiismeretét akarta uralni. Lásd a történelmet.²⁷

Jegyzet. Végrehajtás, velem szemben rendelet és védekezés.²⁹

A királyi oklevél hatodik törvénycikkében a magyar király megesküszik és ünnepélyes ígéretet tesz a 17 feltétel vagy országos alaptörvény között arra, hogy az evangélikus vallás szabad gyakorlatát

²⁷ Az is elképzelhető, hogy valamely *Historia...* szóval kezdődő címet viselő könyvre utal. Habsburg II. Miksa (1527–1576) német-római császár, magyar és cseh király (1564–1576; az utóbbi két országban I. Miksa néven). Az 1550-es években nyíltan szimpatizált a német protestánsokkal, és bár 1560-tól visszatért a katolicizmushoz, rendeleteiben a vallási türelem híve maradt. 1568-ban az örökös tartományokra érvényes vallási türelmi rendeletet hozott, mely engedélyezte az augsburgi hitvallás használatát. 1571-ben az alsó-ausztriai, 1572-ben pedig a stájerországi nemesség számára tette lehetővé a szabad vallásgyakorlatot. DIÓS 2004. 160. GONDA-NIEDERHAUSER 1977. 69. SÁRA 2001. 240–243. A fogalmazvány fenti mondata rárimel Miksának egy híres állítására, melyet III. Henrik francia királynak írt: *A fejedelmeknek nem lehet nagyobb bűnük, mint ha alattvalóik lelkiismereti szabadságának megsemmisítésére törekszenek.* SÁRA 2001. 241.

²⁸ Az oldal alján szerepel. Alighanem utólagos címe az eddig terjedő szövegnek.

²⁹ Alighanem ez az összefoglaló cím arra utal, hogy a pápai reformátusok addigi vallásgyakorlatukkal csak az 1. oldalon felsorolt törvénycikkeket **valósították meg**, az 1718-as királyi **rendelet** ezek szellemével **ellenkezik**, és a fogalmazvány néhány kiragadott kifejezése kapcsán próbál **védekezni**, érvelni ellene.

rum, illaesum et illibatum se conservatum, neque clero et reliquis Catholicis, notanter etiam neque dominis terrestribus permissurum, ut quovis modo aut quovis sub praetextu /:sub quo praetensa domini terrestres jura vel maxime comprehenduntur:/ turbentur aut impediantur. Quemadmodum reperire est in articulo I^{mo} decreti I. Leopoldi de anno 1659. quoad³⁰ religionis negotium inter universos status et ordines regni — nec quisquam cuiuscunque status et condicionis existens in libero usu ac exercitio religionis a Serenitate Sua et aliis quibusvis dominis terrestribus quovis modo aut quovis sub praetextu turbetur aut impediatur.

Quinto abhinc anno, cum idem hic illustrissimus comes Franciscus Eszterhazi turbato jam ex hoc loco Augustanae confessionis ministro et oratorio hominum Augustanae confessionis occupato³¹ nos quoque aggredi, nostraeque religionis exercitium turbare niteretur, Sacratissima Sua Maiestas humilima nostra instantia ad Eandem Maiestatem eatenus facta benigne admissa, siquidem clementer nos protegere et manutenere misso ea de re ad prefatum illustrissimum comitem benigno suo mandato inhibitorio

meg fogja védeni, és nem fogja megengedni sem a papságnak, sem a többi katólikus [hívónek], jelesül pedig a földesuraknak sem, hogy bármilyen módon vagy bármilyen ürüggyel (mely kiváltképpen a földesuraság követelt jogait foglalja magában) azt háborgassák vagy akadályozzák. Amint található I. Lipót 1659. évi törvényének 1. cikkelyében a vallásügy tekintetében az ország összes karát és rendjét illetően — senkit, bármilyen állapotú és helyzetű is legyen, Őfelsége és senki más földesúr semmilyen módon vagy semmilyen ürüggyel ne háborgassa vagy akadályozza vallása szabad gyakorlásában és használatában.

Annak már ötödik éve, hogy midőn ugyanezen nagyságos Esterházy Ferenc gróf elzavarván erről a helyről az ágostai hitvallású lelkészt és elfoglalván az ágostai hitvallású emberek imaházát,³² minket is megpróbált megtámadni és vallásunk gyakorlását háborgatni, a Legszentebb Felség, miután az ezügyben ugyanezen Felséghez benyújtott igen alázatos kérvényünknek kegyesen helyt adott, kegyesen méltóztatott minket megvédeni és megtalmazni azáltal, hogy ezzel az ügygel kapcsolatban kegyes eltiltó parancsot küldött az említett nagyságos grófhhoz. Ezért most is méltán várjuk el a királyi

³⁰ A szövegben hibásan *quod*.

³¹ A szó után hibásan még egyszer *cum*.

³² Mindez 1714-ben történt. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai, Liszkay-gyűjtemény 125. sz. Az irat ma sajnos lappang. LISZKAY 1875. 56. TÓTH 1941. 120–121. Ez a mondat is megerősíti a fogalmazvány 1718 végi, 1719 eleji datálását.

dignata fuerit, nunc quoque merito eandem in re eadem a regia manu expectamus gratiam ac protectionem.

Nota Bene. Duo instantiae puncta duobus mandati punctis opposita, liberum nempe religionis exercitium, oratorii item, parochiarum ac scholarum possessio et manutentio coniunctim petenda: in casu summae necessitatis saltem alterutrum, sed utrum? ~~consider~~ caute considerandum.³³

Nota Bene. Breve tempus [.....] Suae Maiestatis. Nota Bene. Veszpremienses³⁴

kézből ugyanebben az ügyben ugyanazt a kegyet és oltalmat.

Jegyzet. A kérvény két pontja, melyek a rendelet két pontjával vannak szembeállítva, tudniillik a szabad vallásgyakorlat, továbbá az imaház, a paplakok és az iskolák birtoklásának és használatának kérése; végső szükség esetén alaposan meg kell fontolni, hogy csak az egyiket, vagy mindkettőt [kérjük]?

Jegyzet. Rövid idő [.....] Őfelségéé.

Jegyzet. Veszprémiek

2. a.

[Pest], 1721. május 29.

A pesti vallásügyi bizottság ülésén a győri egyházmegyei klérus érvel a pápai reformátusok vallásgyakorlatának elvétele érdekében.

Eredeti: a diktátum eredeti példánya lappang, de számtalan másolat megőrizte szövegét.

Másolat: egy 1798 számozott oldalt tartalmazó kéziratos kötet. Díszbőrkötés, élén a felirat: *Acta commissionis religionis Pesthiensis*. 330x210 mm.

Lelőhely: DREKK O. 4m. 1639–1640.

Kiadás, regesztá: —

Ecclesiae cum accessoriis secundum articulos et explanationes Caesareo Regias restituendae, exercitiumque A catholicorum abrogandum in archidiaconatura Papensi

Dictata 29. Maii 1721.

Primo quidem et specialiter respectu oppidi Papa nemo negare potest, hic quoque, uti Jaurini, ex ratione duntaxat confinii praecise eo tum dominis A catholicis non fuisse exercitium concessum et admissum, quia tamen oppidum illud Papense exemplo aliorum praesidiorum a Turcis, Christiani

³³ A 4. oldal alján szerepel. Alighanem utólagos címe az itt található szövegnek.

³⁴ A lap alja le lett vágva, a szövegből csak ennyi olvasható ki. Itt csak összefüggéstelen szavak és kifejezések vannak.

nominis hostibus infensissimis foelici marti recuperatorum confinium esse desierit, hic cessante confinii ratione jus confinii ad jus dominale redintegratum esse eedem explanationes Caesareo Regiae per expressum innuerent, jus autem dominale in articulo 25. anni 1681. salvum declaratum esset, ideoque praemissis rationibus exigentibus exercitium dominorum Helveticae confessioni addictorum ibidem legaliter permanere nequiret. Porro oratorium, scholae et reliqua accessoria in fundo parochiali invitis et insciis dominis terrestribus sunt aedificata, adeoque vel in eo etiam motivo³⁵ dominio et parochiae restituenda venirent. Id ipsum ex donationalibus illustrissimi condam comitis Scepusiensis Joannis Zapolya anno 1510. die 24. Augusti emanatis, nisi e re fuerit, originaliter producendis patebit, nec obstat, quod in curiis exercitium habere posse praetendant. Cum articulus³⁶ 26³⁷. §. **Omnibus porro magnatibus, etc.**, ut pro ritu suo exercitium habeant, dictet, sed solum oratoria et sacella pro precibus aedificare valeant. Dein satis clare explanationes regiae anno 1691. et 1701. innuant, quid juris quoad oratorium in curiis et confiniis habere possint. Exercitium autem iis sub conditione in articulo 26. 1681. declarata concessum esset.

MAGYAR FORDÍTÁS

A pápai főesperességben lévő azon templomok tartozékaikkal együtt, melyeket a törvéncikkek és a császári és királyi magyarázatok értelmében vissza kell adni, és a nem katolikusok vallásgyakorlatát is el kell törölni
Diktálva 1721. május 29-én.

Először is és különösen Pápa mezőváros tekintetében senki sem tagadhatja, hogy itt is, mint Győrben, csupán azon indok alapján lett megengedve és hagyva a vallásgyakorlat kifejezetten az akkori nem katolikus urak számára, hogy véghely volt, mivel pedig ama Pápa mezőváros a többi véghely módjára, melyek a keresztény név legádázabb ellenségétől, a töröktől szerencsés kimenetelű háborúval lettek visszafoglalva, megszűnt véghely lenni, ugyanezen császári és királyi magyarázatok kifejezetten egyetértenek azzal, hogy itt, miután megszűnt véghely volta, a véghely jogai a földesúri jogra szálltak vissza, a földesúri jog pedig az 1681. évi 25. törvéncikk szerint sértetlennek lett nyilvánítva, ezért a fenti okoktól vezérelve a helvét hitvallásnak elkötelezett urak vallásgyakorlata ugyanott törvényesen nem maradhat meg. Továbbá az imaház, az iskolák és a többi tartozék a plébánia telkén, a földesurak tudtán és akaratán kívül épült fel, ezért, avagy ebből az okból kifolyólag is az uradalomnak és a plébániának vissza kell szolgáltatni ezeket. Mindez a néhai nagyságos szepesi ispán, Szapolyai

³⁵ Ez a szó tollban maradt.

³⁶ A szövegben hibásan *articuli*.

³⁷ A szövegben hibásan 25.

János 1510. augusztus 24. napján kiadott adományleveléből³⁸ is nyilvánvaló lesz, melyet eredetiben fognak bemutatni, hacsak nem ellenkezik érdekeikkel, és nem akadályozza, hogy udvarházaikban igényeljék a vallásgyakorlat folytathatóságát, mivel a 26. törvénycikk **Továbbá minden mágnásnak, stb.** kezdetű paragrafusa előírja, hogy saját szertartásuk szerint gyakorolják vallásukat, de csupán könyörgésre szolgáló imaházakat és kápolnákat építhetnek, továbbá az 1691. és 1701. évi királyi magyarázatok eléggé világosan előírják, hogy milyen jogaik lehetnek a vallásgyakorlat tekintetében az udvarházakban és a véghelyeken, a vallásgyakorlat pedig nekik az 1681. évi 26. törvénycikkben kinyilvánított feltétellel lett engedélyezve.

2. b.

Hely és keltezés nélkül [Pápa, 1721 nyara]

A fogalmazvány összefoglalja a katolikus klérusnak a 2. a. dokumentumban felsorolt érveit a pápai reformátusok vallásgyakorlatának elvétele érdekében, és pontról pontra cáfolatot kínál.

Eredeti: kétrét hajtott papír.

Lelőhely: DREL I. 1. b. XVIII:10.

Kiadás, regeszta: —

Megjegyzés: Mind a latin szövegben, mind a magyar fordításban *dőlt betűvel* a Kenessey István által írt szövegeket jelöltük, a **vastag betű** pedig az **idézett törvényszövegek** kiemelése.

Quoad Loca plurimis vi in comitatu Veszprimiensi situata plurimis vicibus oppidum privilegiatum Papa venerabilis³⁹ cleri³⁹ plurimis vicibus in locis iteratis vicibus oppositae rationes, quibus sublationem exercitii ~~ablationem~~⁴⁰ et occupationem oratorii eorundem Helveticae confessioni addictorum Papensium praetendit, sic se habent 1mo extractive sic se habent:

1mo: In oppido Papa ex ratione duntaxat confinii virtute articuli 26. anni 1681. Helveticae confessioni addictis ~~concessum~~ admissum⁴¹ liberum religionis suae exercitium et ~~admissum~~ fi oratorium concessum fuisse. ~~qua cessante~~

2^{do}⁴²: Quia cessante ~~jam~~ itaque⁴³ confinio jus confinii ad jus dominale, et quidem in modernos dominos terrestres ~~reddatum rederi ratum esset~~ etiam ex articulo 25. rederi ratum esset,

³⁸ XVIII. századi másolata levéltárunkban is megtalálható: DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 1. sz. Regesztája: LISZKAY 1875. 9. Szövegét a pápai római katolikus plébánia historia domusának 11. oldala is megőrizte, innen kiadta: KISS 1908. 169–170 (13. sz.).

³⁹ A két szó † jel segítségével a lap szélén beszúrva.

⁴⁰ Először ″ jellel a sor fölé beszúrva.

⁴¹ Az áthúzott szó fölé beírva.

⁴² Eredetileg a 3. pont alatt szerepelt, de ott a 3ⁱⁿ át lett javítva 2do-ra.

3^{io}⁴⁴: licet penes Suae⁴⁵ Maiestatis⁴⁵ Sacratissimae⁴⁵ regium mandatum ab inclyto comitatu Veszprimiensi ipsis jam exercitium⁴⁶ interdictum ~~exercitium~~ et oratorium occlusum, tamen in curia adhuc publice continuant.

4to: Et alioquin invitis et insciis dominis terrestribus praememoratorum Helveticae confessioni addictorum ~~tam~~ oratorium, ⁴⁷scholae et alia accessoria aedificata⁴⁷ haberentur, ideo vel ex eo etiam motivo dominio et parochiae restituenda venirent, ac eo magis

5to: siquidem contra resolutiones regias 1691. anni propria autoritate in privata curiali quadam domo publicum exercitium Helveticae confessioni addicti exercere praesummant, per hocque se se violentos, regionumque mandatorum manifestos contemptores reddiderunt.

6.: Sed et donationales Zapolianae in anno 1510. emenatae eosdem fundos per repetitos Helveticae confessioni addictos possessos pro Catholicis praetendi posse innuerent, ad quae praemissa reponitur sequentibus,
quod

in oppido privilegiato Papa, sicut ab adverso non nequeretur, Helveticae confessioni addictis quam plurimis benemeritis et possessionatis partim curias, partim libertatos et cambiales domos possidentibus nobiles aequae civibus, ac aliis cuiuscunque condicionis incolis liberum religionis exercitium tam ante et sub, quam enim post 1681. et 1687. annorum diaetaliter publice continuatum fuisse usque ad praesens, ac nunc quoque continuari. Ita econverso assertum venerabilis cleri, quod dictum exercitium ibidem tantum sola ex ratione confinii admissum et concessum fuisset, evidentissime est erroneum, siquidem longe prius adhuc ante conditum articulum 1. anni 1608., qui par articuli 25. anni 1681. in omnibus clausulis nulla interiecta sub condicione confirmatus, in praefato oppido memoratis Helveticae confessioni addictis Evangelicis semper una cum fundis oratorii, scholarum, parochialium domorum sub legitima eorum possessione praeexistisse, prout etiam modo existere verum foret. Et ne per quoscunque contra tam publicas sanctiones identidem confirmatas, veluti in aliorum comitatuum locis ac possessionibus, ita in dicto oppido quoque a longo⁴⁸ temporis decursu continuatam publicum exercitium turbetur, vel fundi et

⁴³ Az áthúzott szó fölé írva.

⁴⁴ Eredetileg a 2. pont alatt szerepelt, de ott a 2da át lett javítva 3^{io}-ra.

⁴⁵ A sor fölé besúrva " jellel.

⁴⁶ A sor fölé besúrva " jellel.

⁴⁷⁻⁴⁷ Javított szöveg. Eredetileg a zavaros *scholarum et aliorum accessoriorum aedificata* szerepelt, ahol az utolsó szó javítva lett, alighanem *aedificium*-ról.

⁴⁸ Olvashatatlan szó, kikövetkeztetés.

aedificia ibidem possessa occupentur, nominanter cum insertione in articulum 26. 1681. per Regiam Maiestatem et regnum de manutentione praemissorum specialiter et benigne provisum esset. Et quid peculiariter paragraphis praerepetiti articuli 26. **primo**, ubi dicit, **si quidem de praesenti essent in actuali usu [omnium fere templorum ibidem habitorum], ideo [eadem pro] actualibus [eorundem] possessoribus usuanda relinquuntur⁴⁹, secundo: posthac vero nullae templorum, scholarum[que et parochiarum] occupationes aut exercitii turbationes ab utrinque sub poena in articulo 8. Vladislai decreti 6^{ti} posita⁵⁰ fieri⁵⁰ admittantur⁵⁰, <per> quam articulem publicam et tam dare expressatam securitatem, prouti aliis omnibus et ubique, ita aequae mentionis in oppido Papa, <ubi> numero alioquin et parochia aedificata haberetur⁵¹, tanquam legali fundamento destituta illatio haec per se evanescere oporteret, imo⁵² praeattactorum dominorum comitum quoad jurisdictionem absolutam in fundos eosdem praetensive ~~habitam~~ *motam*⁵³ in benigno mandato formata illegali sua expositione minus edocta existente ad⁵⁴ e contra factum ad Suam Maiestatem Sacratissimam Helveticae confessioni addictorum Papensium nobilium et incolarum humillimum recursum excelsa Cancellaria Regio Hungarica Aulica procul dubio ex benigna⁵⁵ Suae Maiestatis Sacratissimae annuentia haud fundos dumtaxat jam praevio modo legitimo iuro tentos, articulariterque et nunc etiam possessos prae manibus repetitorum Evangelicorum usuandos reliquisset, verum etiam suae religionis exercitii, non autem iuxta contrariae partis erroneum assertum quasi privata auctoritate attentatam continuationem, uti ex annexis sub No 7. pateret, gratiose admittere dignata esset. Unde praemissis ex rationibus neutiquam praeattactos Papenses Evangelicos super benignorum mandatorum regionum contemptu ab adverso obiecto, quin potius alias publicarum diplomatum regiis firmatarum legum praevaricatores, consequenter ⁵⁶internam quietem et tranquillitatem⁵⁶ turbare, sinistrisque informationibus Regiam Maiestatem molestare praesummentes vindicando crimine revera insimulari et argui posse.**

Quantum ~~ad~~ resolutiones anno 1691. emanatas attineret, cum eadem nec regia manu subscriptae, neque publicatae et alioquin interimales provisoriae essent, hic

⁴⁹ Az eredeti törvénytövegben *relicta sunt*.

⁵⁰ Az eredeti törvénytövegben *expressa fiant*.

⁵¹ A szövegben hibásan *haberentur*.

⁵² A szó után hibásan *quia*.

⁵³ Az áthúzott szó fölé beszúrva.

⁵⁴ A szövegben hibásan *ast*.

⁵⁵ A szövegben hibásan *benigno*.

⁵⁶⁻⁵⁶ A szövegben értelemzavaróan *internae quietis et tranquillitatis*.

nihil efficerent, ac eatenus ad productum sub littera G. jam praevis unacum generalibus gravaminibus Evangelicorum commissioni porrectum iidem Papenses se provocarent Joanno Zapolyanas⁵⁷ porro literas penitus invigorasas et nullas esse, vel ex solo articulo 7. anni 1527. clare eliceretur, ubi omnia eiusdem acta pro irritis haberi dignoscuntur.

Et quod dictus dominus Zapollya legitimus haereditarius Papensis dominus terrestris exstitisset, ~~ead~~ et aliunde localitas praetensi illius fundi in iisdem antiquatis litteris minus accurate specificata quoad fundum actualiter per Evangelicos Papenses possessum, quod illa eadem ipsissima habeatur, necessarie et de lege ab adverso edoceri deberet, consequenter usuroborationem seu realem usum penes easdem simplices litteras in toties dictis fundis aliquando dominis Catholicis praefuisse, et quod etiam violenter unde amoti aut⁵⁸ exclusi fuissent, sufficienter remonstrari ipsi parti adversae incumberet. Quod nunquam evincere, eo minus praetendere posset.

~~Siquidem~~ Cum plurimas alias quoque domos et aedificia ~~ipsas quoque~~ quin scholas quoque Catholicorum aequae in littore piscinae⁵⁹ situatas esse.

Quia vero toties notatos Evangelicos prouti liberi exercitii⁶⁰

~~Non absimiliter quoad~~ oppidum Veßprim et oppidanos ibidem plurimos nobiles, aliosque incolas Helveticae confessioni addictos Evangelicos Veßprimienses, quibus aequae ex praemissis rationibus et citatis legibus plus quam 95 annorum a spacio publicum liberum religionis suae exercitium concessum ac oratorium unacum scholis et parochia, aliisque accessoriis absque praeiudicio dominorum Catholicorum de integro propriis sumptibus et fatigiis aedificatum, ac usque ad annum 1718., velut in articulari loco et comitatu privilegialiter possessum ac usuatum, verum tandem ad sinistram, privatamque expositionem et instantiam domini condam episcopi a Volkra sub comminatione graviss[imo] eiusdem loci praesidiariae militaris assistentiae occupatum, neque tamen ad hucdum ritu Catholico reconciliatum esset, adeoque legitimo jure ~~ad~~ iisdem⁶¹ oppidianis⁶¹ Veszpremiensibus tam attactum interturbatum exercitium, quam et ~~occup~~ potentiose praevio modo occupatum templum ipso⁶² facto⁶² restituenda venirent.

⁵⁷ A szövegben hibásan *Zapolyanas*.

⁵⁸ A szó hibásan kétszer szerepel.

⁵⁹ A szövegben hibásan *piscine*.

⁶⁰ A szöveg itt megszakad.

⁶¹ Javítva *eisdem oppidianos*-ból.

⁶² Az előző szó fölé besúrva " jellel.

MAGYAR FORDÍTÁS

Ami a kiváltságolt Pápa mezővárost illeti, a tisztelendő papság több helyütt ismételten előadott indokai, melyekkel ugyanezen helvét hitvallásnak elkötelezett pápaiak [vallás]gyakorlatának elvételét és imaházának lefoglalását követelik, kivonatos formában a következők:

1. *Pápa mezővárosban az 1681. évi 26. törvénycikk rendelkezése alapján csakis azon a címen lett megengedve a helvét hitvallásnak elkötelezettek számára vallásuk szabad gyakorlása és engedélyezve imaház [használat], hogy véghely volt.*
2. *Úgy vélik, hogy miután megszűnt a véghely, a 25. törvénycikk értelmében is a véghelyet illető jogok földesúri jogosítványokká lettek, következésképpen átszálltak a jelenlegi földesurakra is.*
3. *Bár Ő Szentséges Felsője királyi rendelete szerint a tekintetes Veszprém vármegye már eltiltotta őket a [vallás]gyakorlattól és bezárta az imaházat, mégis [vallásukat] egy udvarházban mostanáig nyilvánosan gyakorolják.*
4. *És egyébiránt a földesurak tudtán és akaratán kívül a helvét hitvallásnak elkötelezett fentemlítetteknek imaháza, [valamint] iskolái és más tartozékaik épültek, ezért és ebből az okból kifolyólag is [ezeket] az uradalomnak és a [katolikus] plébániának vissza kell szolgáltatni, annál is inkább,*
5. *amennyiben a helvét hitvallásnak elkötelezettek az 1691. évi királyi rendeletekkel szembehelyezkedve önkényesen egy bizonyos magántulajdonban lévő udvarházban merészelték folytatni nyilvános vallásgyakorlatukat, ezáltal a királyi rendeletek erőszakos és nyílt elutasítóivá váltak,*
6. *de az 1510-ben kiadott Szapolyai-féle adománylevél is alátámasztja, hogy az ismételten emlegetett helvét hitvallásnak elkötelezettek által birtokolt ugyanazon telkek a katolikusok számára legyenek követelhetők,*

amely fenti dolgokra a következőkkel válaszolunk, hogy

Pápa kiváltságolt mezővárosban, amint az ellenkező oldalon is tudják, igen sok érdemes és birtokos helvét hitvallásnak elkötelezett számára, akik részint udvarházakat, részint kiváltságolt vagy csere útján szerzett házakat birtokló nemesek vagy polgárok, és más bármilyen állapotú lakos számára a vallás szabad gyakorlása határozatok révén az 1681. és 1687. évek előtt és alatt, mind pedig után is országgyűlési úton nyilvánosan folyt egészen mostanáig, és folyik most is. Ellenben így a tisztelendő papság állítása, miszerint az említett vallásgyakorlat ugyanott egyedül csupán azon a címen volt engedve és hagyva, hogy véghely volt, a legnyilvánvalóbban téves, amennyiben jóval korábban az 1608. évi 1. törvénycikk megszerkesztése előtt, mely az 1681. évi 25. törvénycikkhez hasonlóan anélkül lett megerősítve, hogy bármiféle feltétel lett volna valamelyik záradékába illesztve, az említett mezővárosban az említett helvét hitvallásnak elkötelezett evangélikusok számára [a vallásgyakorlat] mindenkor korábban is az imaház, az iskolák, a paplakok telkeivel együtt az ő törvényes birtokukban volt, amint most is valóban lennie kellene. És hogy az így ismételten megerősített nyilvános rendelkezések ellenére, amint más vármegyék helységeiben és birtokain, úgy az említett mezővárosban se háborgassa senki a hosszú ideje folytatott nyilvános vallásgyakorlatot, vagy ne foglalja le az ugyanott birtokolt telkeket és épületeket, az 1681. évi 26. törvénycikkbe való név szerinti beillesztéssel kellene a királyi felségnek és az országnak különösen és kegyesen gondoskodnia a fentemlítettek megóvásáról.

És ami különösen az ismételten emlegetett 26. törvénycikk paragrafusaiban [van], **az elsőben**, ahol azt mondja: **minthogy jelenleg csaknem [minden ott lévő templomuknak] valóságosan használatában vannak, azért [ezek] mostani birtokosainak használatában maradnak, a másodikban pedig: ezentúl pedig templomok, iskolák [és paplakok] bármiféle elfoglalása vagy a vallásgyakorlat semmiféle háborgatása ne engedessék egyik fél részére sem az Ulászló 6. törvénykönyve 8. cikkelyében lévő büntetés terhe alatt**, mely törvénycikk útján biztosított nyilvános és annyira nyújtani határozott biztonság következtében, mint mindenki másra nézve és mindenhol, úgy hasonlóképpen Pápa mezővárosban az említettekre nézve is, [ahol] annak idején egyébiránt paplak is épült, mint törvényes alapot nélkülöző eme eljárás magától hatástalanná kell, hogy váljon, sőt mivel az említett gróf uraknak a kegyes rendeletben bennfoglalt, és az ugyanazon telkek iránt követeléssel támasztott teljes joghatóságra vonatkozó törvénytelen előterjesztése nemigen volt bizonyítva, a helvét hitvallásnak elkötelezett pápai nemeseknek és lakosoknak Ő Legszentségesebb Felségéhez ezzel szemben benyújtott igen alázatos viszontkeresetére a nagyméltóságú Magyar Királyi Udvari Kancellária kétségkívül Ő Szentséges Felségének kegyes beleegyezésével nem a csupán már korábbi módon törvényes jogon kézben tartott, és törvénycikk útján most is birtokolt telkeket hagyta a többször emlegetett evangélikusok használatában, hanem vallásuk gyakorlásának folytatását is kegyeskedett engedélyezni, méghozzá nem úgy, mint ami az ellenfél téves állítása szerint önkényesen lett megkísérelve, amint az a 7. szám alatt csatolt mellékletekből kitűnik. Ezért a fenti okokból kifolyólag semmiképpen sem lehet az említett pápai evangélikusokat a kegyes királyi rendeleteknek az ellenfél által felhánytorgatott megvetésével vádolni, ráadásul azzal a megtorlásra méltó bünténnyel nyilvánosan meggyanúsítani, hogy áthágták a nyilvános és királyi oklevelekkel megerősített törvényeket, következképpen kísérletet tettek arra, hogy megzavarják a belső békét és nyugalmat, a Királyi Felséget pedig hamis tájékoztatással félrevezették.

Ami az 1691. évben kiadott rendeletet illeti, mivel az a király kezével nem lett aláírva, ki sem lett hirdetve, ezáltal ideiglenes jellegű maradt, így teljességgel érvénytelen, és ami azt illeti, ugyanezen pápaiak maguk nyilvánították a Szapolyai János-féle levelet is teljességgel érvénytelennek és semmisnek a G. betű alatt már korábban az evangélikusok általános sérelmeivel együtt a bizottságnak benyújtott szerkesztmény szerint, sőt ez egyedül az 1527. évi 7. törvénycikkből⁶³ is világosan kitűnik, ahol ugyanennek minden cselekedetét érvénytelennek nyilvánítani méltóztattak.

És hogy az említett Szapolyai úr Pápa törvényes örökös földesura volt, és máskülönben azon követelt telkek helye ama régi levélben a jelenleg a pápai evangélikusok által birtokolt telket illetően igen pontatlanul lett részletezve, ezért az ellenfélnek elkerülhetetlenül és törvényesen bizonyítani kellene, hogy ez teljességgel ugyanaz, következképpen az is ama másik félre tartozik, hogy elégségesen bebizonyítsa, miszerint ama egyszerű formájú levél alapján az annyiszor emlegetett telkeken egykor a katolikus urak voltak birtokon belül és éltek a tényleges használattal, és hogy onnan ráadásul erőszakos úton lettek elmozdítva vagy kizárva. Amiről soha nem tudnak meggyőzni, annál kevésbé követelhetik.

Mivel több más ház és épület is, sőt a katolikusok iskolái is hasonlóképpen a tó partján helyezkednek el ...

Mivel pedig az annyiszor említett evangélikusokat, amint a szabad vallásgyakorlatnak a ...

⁶³ A törvénycikk Szapolyai minden intézkedését és adományát (*acta et donationes*) érvénytelenítette. MÁRKUS 1899. 10–11.

Ami hasonlóképpen Veszprém mezővárost és az ugyanott lakókat, több nemest és a többi helvét hitvallásnak elkötelezett evangélikus veszprémit illeti, nekik ugyanúgy a fenti indokok és idézett törvények alapján több mint 95 éve engedélyezve lett vallásuk szabad gyakorlata, az imaházat az iskolákkal és a paplakkal, valamint a többi tartozékkal együtt a katolikus földesurak sérelme nélkül saját költségükön és munkájukkal újonnan építették, és egészen az 1718. évig, mivel becikkelyezett helyen és megyében volt, kiváltságolt módon birtokolták és használták, azután azonban a néhai Volkra püspök úr⁶⁴ igaztalan magán előterjesztésére és kérvényére ugyanazon helység végvári katonai segédletének súlyos fenyegetése nyomán elfoglalták, és azután mindmáig nem békélt meg a katolikus szertartással, ezért Veszprém város ugyanazon lakosaira úgy említett megzavart vallásgyakorlatuk, mind pedig a korábbi módon hatalmaskodva elfoglalt templomuk törvényes úton vissza kell, hogy szálljon.

II. MEGBÍZÓLEVELEK

3.

Pápa, 1719. február 7.

A pápai református egyházközség megbízza Kenessey Istvánt, hogy Bécsben a kormányhivataloknál eljárjon ügyük elintézése érdekében.

Eredeti: lappang.

Másolat: kétrét hajtott papír.

Lelőhely: MOL, Magyar Királyi Udvari Kancellária Levéltára. A 35. Conceptus expeditionum N° 107. (Ex mart. 1719.) ://: melléklet.

Kiadás, regeszta: —

Említés: TÓTH 1941. 129.

Nos infrascripti Helveticae confessioni addicti in oppido Papa habitantes et de praesenti simul constituti nobiles recognoscimus vigore praesentium, quod siquidem in libero religionis nostrae ferme a duobus saeculis usque ad praesens semper imperturbate continuato exercitio ad informationem illustrissimorum dominorum comitum Josephi et Francisci Eszterhásy fratrum penes benignum Suae Maiestatis Sacratissimae nuper emanatum mandatum nos prohibitos adeoque maxime laesos esse experiamur, quapropter dexteritati et sinceritati generosi domini Stephani Kenessey plurimum confidentes eundem e medio nostri ad sensum etiam articuli 30. novissimae diaetae ad Suam Maiestatem Sacratissimam, dominum, dominum nostrum

⁶⁴ Otto Johann Baptist Volkra heidenreichsteini gróf, veszprémi püspök (1710–1720). 1665-ben született, 1698-tól pozsonyi prépost, 1700-tól scardonai választott püspök, 1710-től veszprémi püspök. 1720-ban halt meg. PFEIFFER 1987. 62–64.

clementissimum, serenissimumque, ac celsissimos dominos principes, necnon excellentissimos intimos dominos ministros, consiliarios, ita et excelsa alia Suae Maiestatis dicasteria Viennam qua deputatum nostrum expeditivimus, dando eidem ac attribuendo plenariam agendi et tractandi facultatem, quicquid memoratus deputatus nostro nomine ibidem egerit aut concluderit, ea omnia pro rato et grato acceptantes, simulque tam altetitulatam Suam Maiestatem Sacratissimam, aliasque competentes instantias demississime rogamus, quatenus medio toties fati deputati nostri tum verbo, tum vero scripto insinuandis instantiis ac propositionibus nostris non solum indubiam fidem praebere, verum etiam cum clementissima consolatoria relatione eundem ad nos benigne remittere haud dedignabuntur. Datum Papae, die septima mensis Februarii, anno Domini 1719.

Stephanus Sándor inlyti comitatus Veszpremiensis tabulae judiciariae assessor manu propria.

LOCUS SIGILLI

Nobilis Joannes Csernel manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Joannes Kovács inlyti comitatus Veszpremiensis jurassor manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Georgius Nemes manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Franciscus Torma manu propria. LOCUS SIGILLI

Jacobus Torkos inlyti comitatus Veszpremiensis perceptor manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Georgius Sandor manu propria. LOCUS SIGILLI

Adamus Bone inlyti comitatus Veszpremiensis perceptor manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Petrus Nagy manu propria. LOCUS SIGILLI

Joannes Viganthy inlyti comitatus Veszpremiensis assessor manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Franciscus Kozma manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Martinus Borsos manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Stephanus Somogyi manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Georgius Kántor manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Georgius Szigethy manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Joannes Kantor manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Stephanus Keresztes manu propria. LOCUS SIGILLI

Paulus Bone inlyti comitatus Veszpremiensis jurassor manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Joannes Asbot manu propria. LOCUS SIGILLI

Stephanus Natkaý inlyti comitatus Veszpremiensis jurassor manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Michael Bika manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Joannes Bika junior manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Stephanus Bika manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Andreas Látos manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Martinus Göncz manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Martinus Göncz junior manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Martinus Kerekes manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Stephanus Altal manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Emericus Szalafői manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Emericus Soos manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Stephanus Eöry manu propria. LOCUS SIGILLI

Nobilis Emericus Gyarmathy manu propria. LOCUS SIGILLI

Absentes autem occasione datarum praesentium, alioquin continuo etiam in oppido Papa degentes nobiles hoc ordine sequuntur:

Nobilis Franciscus Sandor

Nobilis Andreas Orozvarý

Nobilis Georgius Szokolyai incltyi comitatus Veszpremiensis juratus vice notarius

Nobilis Franciscus Pordány junior

Nobilis Ladislaus Sandor junior

Nobilis Emericus Gyarmathy junior

Nobilis Moises Eöry

Nobilis Samuel Jezerniczky

Nobilis Joannes Körmendi aliter Kis

Nobilis Joannes Súmeghy

Nobilis Paulus Eperjessy

Nobilis Joannes Takácsy aliter Böröllyei

Nobilis Georgius Gombay

Nobilis Joannes Ivánczy

Nobilis Emericus Nádasdy

Nobilis Franciscus Devecsery

Nobilis Gregorius Devecserý junior

Nobilis Joannes Körmendý

Nobilis Georgius Talabert

Nobilis Andreas Borsos senior

Nobilis Michael Rosa

Nobilis Joannes Paly senior

Nobilis Adamus Cziteroczky

Nobilis Georgius Böröllyei

Nobilis Stephanus Orbán

Nobilis Matthias Ihoss

Nobilis Stephanus Pados

Nobilis Georgius Dancs

Nobilis Martinus Nagy junior

Nobilis Franciscus Nagy senior

Nobilis Franciscus Ujvári

Nobilis Franciscus Kása

Nobilis Joannes Kiss

Nobilis Nicolaus Pordány

Nobilis Joannes Balogh

Nobilis Joannes Radics senior

Nobilis Stephanus Radics junior

Nobilis Nicolaus Soos

Nobilis Petrus Altal aliter Szabo

Nobilis Petrus Horvath aliter Nagy

Nobilis Alexander Balog

Nobilis Benedictus Borsos

Nobilis Stephanus Török

MŰHELY

Nobilis Martinus Lampert
Nobilis Stephanus Gergye aliter Molnár
Nobilis Franciscus Gergye junior
Nobilis Franciscus Bödögei senior
Nobilis Stephanus Bödögei junior
Nobilis Georgius Enesseÿ
Nobilis Joannes Eörÿ aliter Dajka
Nobilis Michael Gombay
Nobilis Michael Bende
Nobilis Michael Pados
Nobilis Stephanus Szij
Nobilis Michael Borsati
Nobilis Franciscus Nagy
Nobilis Franciscus Csajtaÿ
Nobilis Franciscus Borsati junior
Nobilis Joannes Berény
Nobilis Stephanus Darnai
Nobilis Joannes Palÿ junior
Nobilis Michael Gyimothy senior
Nobilis Georgius Gyimothy
Nobilis Stephanus Arkÿ
Nobilis Franciscus Arkÿ
Nobilis Adamus Soos junior
Nobilis Georgius Bako
Nobilis Andreas Cseke
Nobilis Stephanus Tanczos
Nobiles Franciscus et Joannes Törekÿ
Nobilis Joannes Fodor
Nobilis Franciscus Barcza

Qui praenuncupati omnes indubitati numero plus, quam centum nobiles, plerique partim in curiis, partim in nobilitaribus domibus, partim in concambiatis, partim in libertatis, partim vero inscriptionalibus usque ad deponendas summas pleno jure in antecessores translatis, nonnulli illorum portas, alii vero plurimi praedia habentes, alii autem plurimi agiles ac libertini, adeoque praetense juri dominali minus subiecti, alii omnes denique cuiuscunque ibidem forent condicionis, competentibus pretiis, parataque pecunia, qua privilegiato in oppido acquisitarum domorum inhabitatores et tentores comperiuntur.

MAGYAR FORDÍTÁS

Mi, alulírottak, a helvét hitvallásnak elkötelezett, Pápa mezővárosban lakó és jelenleg együvé összegyűlt nemesek elismerjük a jelen levél révén, hogy mivel a [két] fivér: a méltóságos gróf

Esterházy József és Ferenc úr tájékoztatása alapján Ő Szentséges Felsége minap kiadott kegyes rendelete értelmében megpróbálták minket vallásunknak majdnem két évszázada egészen mostanáig mindig zavartalanul folytatott szabad gyakorlatától eltiltani, ennek következtében igen nagy csapással sújtani, ezért a nemzeti Kenessey István úr ügyességében és becsületességében bízva ugyanőt közülünk a legutóbbi országgyűlés 30. törvénycikkének értelmében Ő Legszentebb Felségéhez, legkegyelmesebb és legfelségesebb urunkhoz, a főméltóságú fejedelem urakhoz, továbbá a méltóságos belső miniszter és tanácsos urakhoz, hasonlóképpen Őfelsége más nagyméltóságú kormányhivatalaihoz megbízottunkként Bécsbe küldtük, teljeskörű lehetőséget adva és juttatva neki a cselekvésre és a tárgyalásra, amit pedig az említett megbízott a mi nevünkben ugyanott tenni vagy dönteni fog, mindazt érvényesnek és elfogadottnak nyilváníjuk, hasonlóképpen az oly nagy tisztelettel emlegetett Ő Szentséges Felségét, és más illetékes fórumokat igen alázatosan kérjük, hogy az annyiszor emlegetett megbízottunk közreműködésével mind szóban, mind írásban benyújtandó kérvényeinknek és előterjesztéseinknek ne csupán kétségtelen hitelt adni, hanem ugyanőt vigaszt nyújtó legkegyelmesebb rendelettel hozzánk kegyesen visszaküldeni méltóztassanak. Kelt Pápán, február hónap 7. napján, az Úr 1719. évében.

Sándor István, a tekintetes Veszprém vármegye ítélőtáblájának ülnöke saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Csemel János saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Kovács János, a tekintetes Veszprém vármegye esküdt ülnöke saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Nemes György saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Torma Ferenc saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Torkos Jakab, a tekintetes Veszprém vármegye adószedője saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Sándor György saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Bóné Ádám, a tekintetes Veszprém vármegye adószedője saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Nagy Péter saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Vigánti János, a tekintetes Veszprém vármegye ülnöke saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Kozma Ferenc saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Borsos Márton saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Somogyi István saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Kántor György saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Szigeti György saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Kántor János saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Keresztes István saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Bóné Pál, a tekintetes Veszprém vármegye esküdt ülnöke saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Asbót János saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Natkai István, a tekintetes Veszprém vármegye esküdt ülnöke saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Bika Mihály saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Bika János saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Bika István saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Látos András saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Göncz Márton saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes ifjabb Göncz Márton saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Kerekes Márton saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Által István saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Szalafői Imre saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Soós Imre saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Eőry István saját kezűleg. PECSÉT HELYE.
 Nemes Gyarmati Imre saját kezűleg. PECSÉT HELYE.

A jelen levél kelténél hiányzó, egyébiránt szintén folyamatosan Pápa mezővárosában lakó nemesek sorrendben a következők:

MŰHELY

Nemes Sándor Ferenc
Nemes Oroszvári András
Nemes Szokolyai György, a tekintetes Veszprém vármegye esküdt aljegyzője
Nemes ifjabb Pordán Ferenc
Nemes ifjabb Sándor László
Nemes ifjabb Gyarmati Imre
Nemes Eőry Mózes
Nemes Jezemiczky Sámuel
Nemes Körmendi, másként Kis János
Nemes Sümegi János
Nemes Eperjessy Pál
Nemes Takácsi, másként Böröllei János
Nemes Gombai György
Nemes Ivánci János
Nemes Nádasdi Imre
Nemes Devecseri Ferenc
Nemes ifjabb Devecseri Gergely
Nemes Körmendi János
Nemes Talabert György
Nemes idősb Borsos András
Nemes Rósa Mihály
Nemes idősb Páli János
Nemes Citeróci Ádám
Nemes Böröllei György
Nemes Orbán István
Nemes Ihos Mátyás
Nemes Pados István
Nemes Dancs György
Nemes ifjabb Nagy Márton
Nemes idősb Nagy Ferenc
Nemes Újvári Ferenc
Nemes Kása Ferenc
Nemes Kis János
Neme Pordán Miklós
Nemes Balogh János
Nemes idősb Radics János
Nemes ifjabb Radics István
Nemes Soós Miklós
Nemes Által, másként Szabó Péter
Nemes Horváth, másként Nagy Péter
Nemes Balogh Sándor
Nemes Borsos Benedek
Nemes Török István
Nemes Lampért Márton
Nemes Gergye, másként Molnár István
Nemes ifjabb Gergye Ferenc
Nemes idősb Bődögei Ferenc
Nemes ifjabb Bődögei István
Nemes Enesei György
Nemes Eőry, másként Dajka János
Nemes Gombai Mihály
Nemes Bende Mihály
Nemes Pados Mihály
Nemes Szij István
Nemes Borsáti Mihály
Nemes Nagy Ferenc
Nemes Csajtai Ferenc

Nemes ifjabb Borsáti Ferenc
 Nemes Berény János
 Nemes Darnai István
 Nemes ifjabb Páli János
 Nemes idősb Gyimóti Mihály
 Nemes Gyimóti György
 Nemes Árki István
 Nemes Árki Ferenc
 Nemes ifjabb Soós Ádám
 Nemes Bakó György
 Nemes Cseke András
 Nemes Táncos István
 Nemes Töreki Ferenc és János
 Nemes Fodor János
 Nemes Barcza Ferenc

Ezek az előbb említettek több, mint százan mindnyájan kétségkívül nemesek, többek részint [nemesi] telkeken, részint nemesi házakban [laknak], [ezek] részint csere útján szerettek, részint mentességet nyertek, részint nem adózók, melyeket egy bizonyos összeg lefizetéséig teljes joggal az elődökre ruháztak, egyesek közülük portákat, mások többen pedig majorságokat birtokolnak, sokan mások pedig agilisek és szabadosok, következésképpen a követelt földesúri joghatóságnak egyáltalán nincsenek alávetve, végül a többiek mind, ugyanott bármilyen állapotúak is legyenek, kiváltságolt mezővárosban illő áron, készpénzért szerzett házak lakóinak és birtokosainak bizonyultak.

4.

Pápa, 1733. február 12.

A pápai és környékbeli református egyházközségek megbízzák Csuzi Cseh Pált, hogy Bécsben a kormányhivataloknál eljárjon ügyeik elintézése érdekében.

Eredeti: kétrét hajtott papír 14 ép és egy sérült vörös viaszpecséttel. Hátlapján: Credentiales de anno 1733. 1733. 12^a Februarii vagyis Megbízólevél az 1733. évből. 1733. február 12.

Lelőhely: DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 202. sz.

Kiadás: —

Regesza: LISZKAY 1875. 79.

Mi, alább irtak, ugymint Pápay és környül lévő Reformata Ecclesiáknak Tagjai ezen Credentialis Levelünket Saját Subscriptionk⁶⁵ és petsétünk alatt a' végre adtuk Nemes és Nemzetes Csüzy Cseh Pál Urnak, hogy ő kegyelme a' Helvetica Confessiön lévő Ecclesiák részérül repraesentatoria⁶⁶ valo dolgo-

⁶⁵ aláírásunk

⁶⁶ előterjesztésre

kat Bétsben a' Felső Instántiákon⁶⁷ annak rendi 's modgya szerint folytathassa.

Költ Pápán, 12^{dik} Februarii, 1733^{dik} Eßtendöben.

Kenessey István, Nemes Veßprém és Fejér	Viganti Janos manu propria
Vármegyék egjk Tábla Birája manu propria ⁶⁸	Borsos Márton manu propria
PECSÉT	PECSÉT
Torkos Jakab manu propria	Nagy Péter manu propria
PECSÉT	Borsos Andras manu propria PECSÉT
Bone Adám, Nemes Veßprém Vármegye	Mátéj Mihály manu propria
Eskütje manu propria	PECSÉT
PECSÉT	Soos Imre manu propria
Eperjessy Pál manu propria	PECSÉT
PECSÉT	Kozma Ferencz manu propria
Nemes György manu propria	PECSÉT
PECSÉT	Eóri Mojses manu propria
Sandor Laszlo manu propria	PECSÉT
PECSÉT	Keresztes Istvan manu propria
Thorma Ferencz manu propria	PECSÉT
PECSÉT	Szalaý János manu propria
	PECSÉT

5.

Pápa, 1749. szeptember 29.

A pápai református egyházközség megbizza Chernel Lászlót és Soós Istvánt, hogy a kormányhivataloknál eljárjanak ügyük elintézése érdekében.

Eredeti: kétrét hajtott papír 22 ép és egy sérült vörös viaszpecséttel, a szöveg az első két oldalon van. Hátlapján: *Credentiales de anno 1749. 29^a Septembris* vagyis *Meghatalmazólevél az 1749. évből. Szeptember 29.*

Lelőhely: DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 291. sz.

Kiadás: —

Regesza: LISZKAY 1875. 100–101.

Mi, alább megh irattak Pápán, Tekintetes Nemes Veszprém Vármegyében lévő Privilegiált Mezzö Városban lakozo Helvetica Confessiot vallo feles⁶⁹ számu⁶⁷ Nemessek és ugyan feles számu Communitas⁷⁰ meghegyezett akarattul Ekklesiánknak ezen Levelúnket praesentáló⁷¹ érdemes Commem-

⁶⁷ fórumokon, bíróságokon, hivatalokban

⁶⁸ saját kezűleg

⁶⁹ számos, sok, nagyszámú. SZINNYEI 2003. 633.

⁷⁰ közösség

⁷¹ bemutató

brumit⁷², ugy mint Nemzetes Vitézlő Csernel László és Soos István Uraimékat, ⁷³minthogy Ekklesiánk 's Szabados Exercitiumunk iránt impeltatunk, expedialtuk⁷³, hogy ezen Pápai Helvetica Confession lévő Ekklesiánkknak, Oskolánkknak és Parochiainknak eddigh is birt Szabados manutentioját⁷⁴ 's ügyét mind Fölséges Koronás Királyné Aszszonyunknál, mind ⁷⁵in aliis dicasteriis et locis debitis⁷⁵ minden illendő és szükséges utak modok szerint Agens Uraimekkal ⁷⁶simul vel divisim constituti⁷⁶ folytassák, és javát 's meghmaradását munkálodgyák. Mellynek nagyobb bizonyosságára és Deputatus⁷⁷ Uraimék securitássára⁷⁸ ezen Credentionális Levelünket subscriptionkal 's pöcsétünkkel és rész szerint a' helyett kereftvonyásokkal is megherősítve magunk és töb itt Pápán lakozo Helvetica Confession levök nevével adgyuk.

Pápán, 29^{dik} Septembris 1749.

Kenessej István manu propria PECSÉT
 Idösbigh Torkos Jakab PECSÉT
 Csuzi Cseh Pál PECSÉT
 Bone Adam manu propria PECSÉT
 Eöri Moyses manu propria PECSÉT
 Wechelius Sandor manu propria PECSÉT
 Torkos János, ezen Ekklesiának Gondviselője
 manu propria PECSÉT
 Kelemen Márton manu propria PECSÉT
 Dóczy Ferencz manu propria PECSÉT
 Soos Samuel manu propria PECSÉT
 Borsos István manu propria PECSÉT
 Borsati Pál manu propria PECSÉT
 Nagy István X
 Csepelli János X
 Bende Ádám X
 Buzás Pál X
 Buzás Josef X
 Szemennyei Mihály X
 Gerge Peter X
 Gergye István X
 Perej Ádán X

Komaromi Joseff, a Pápai Helvetica
 Confession lévő Ekklesia Lelki Paftora
 PECSÉT
 Torkos Jakab manu propria, ezen Ekklesianak
 Lelki Pásztora PECSÉT
 Kozma István⁷⁹, ezen Szent Ecclésiának egyik
 tagja PECSÉT
 Chernel Pál manu propria PECSÉT
 Pragai Peter manu propria PECSÉT
 Szalay János manu propria PECSÉT
 Szép Samuel manu propria PECSÉT
 Simon Pál PECSÉT
 Eöri Ferentz manu propria PECSÉT
 Kolosvári B. Samuel PECSÉT
 Szili Ferentz manu propria PECSÉT
 Soldos Boldisár X

⁷² tagtársait

⁷³⁻⁷³ minthogy egyházunkat és szabad vallásgyakorlatunkat támadják, megbiztuk

⁷⁴ birtoklását

⁷⁵⁻⁷⁵ más kormányhivataloknál és kellő helyeken

⁷⁶⁻⁷⁶ együtt vagy egyenként megjelenvén

⁷⁷ kiküldött, megbízott

⁷⁸ biztonságára

⁷⁹ A szövegben hibásan *Isván*.

MŰHELY

Perei János +
Miklos Samuel X
Dienes Imre X
Szeöĺősy Istvány X
Szeöĺősy Grgely X
Szokolyai H. dm PECSÉT
Horvathi György +
Borsos András X
Grocsi Mihál X
Csabai Mihály X
Soos Adám X
Bika István X
Bika Ferencz X
Adamus Gori X

6.

Pápa, 1749. november 29.

A pápai református egyházközség megbízza Torkos Jakabot s Jnosta, Eperjessy Györgyöt s Soos Istvánt, hogy Veszprém vrmege hatóságánál eljárjanak gyk elintézése érdekében.

Eredeti: kétrét hajtott papír 9 ép és egy sérült vörös viaszpecséttel. Hátlapján: Credentiales de anno 1749. 29ª Novembris vagyis Meghatalmazlevl az 1749. vbl. November 29.

Lelőhely: DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 296. sz.

Kiadás: –

Regesza: LISZKAY 1875. 102.

Mi, alább meg irattak Pápán, Tekintetes Nemes Veszprém Vrmegeben lev Privilegialt⁸⁰ Mező Városban lakozo Helvetica Confessiot vallok meg egyezett akaratbul Ekklesinknek ezen Levelnket praesentalo érdemes Commembrumit, ugy mint Nemzetes Vitezl Torkos Jakab, Eperjesi György, Soos István s Torkos János Uraimékat expedialtuk, hogy ezen Pápai Helvetica Confession lev Ekklesinknek, Oskolnknek s Parochinknek ügyét a Nemes Vrmege előtt minden illendő és szükséges utak modok erint simul vel divisim constituti folytassák. Mellynek nagyobb bizonysgra és Deputatus Uraimék securitssra ezen Credentialis Levelnket subscriptionkal 's ptsetnkkel és rb erint a helyett kereftvonysokkal is meg erősítve magunk s tbb itt Ppn lakozo Helvetica Confession levk nevevel adjuk.

Ppn, 29^{dik} Novembris 1749.

⁸⁰ kiváltságolt

Komáromi Joseff, a Pápai Helvetica Confession levő Ekklesia Lelki Páßtora	PECSÉT
Torkos Jakab, azon Ekklesianak Lelki Páßtora manu propria	PECSÉT
Bone Adam manu propria	PECSÉT
Borsos Márton manu propria	PECSÉT
Eöri Mojses manu propria	PECSÉT
Borsos István manu propria	PECSÉT
Átal Péter	+
Spergár Mihál manu propria	PECSÉT
Kozma István manu propria	PECSÉT
Soos Sámuel manu propria	PECSÉT
Doczi Ferencz manu propria	PECSÉT
Soldos Boldisár	X

7.

Pápa, 1752. május 14.

A pápai református egyházközség megbízza Csuzi Cseh Pált, Chernel Györgyöt és Lászlót, Soos Imrét és Istvánt, Torkos Jánost, Eöry Mózeset, valamint Oroszi Dánielt és Istvánt, hogy a kormányhivataloknál eljárjanak ügyük elintézése érdekében.

Eredeti: hatlapos füzet 55 ép és 6 sérült vörös viaszpecséttel. Hátlapján: *Credentiales litterae anno 1752. 14^a Maii* vagyis *Megbízólevél 1752. évi május 14-ről.*

Lelőhely: DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 305. sz.

Kiadás: —

Regesztá: LISZKAY 1875. 105.

Mi, alább irattak, ugymint Tekintetes Nemes Veszprém Vármegyében lévő Papa nevű Mezző Városban lakozó Helvetica Confession lévő nemes és nemtelen Személyek adgyuk tudtokra mind azoknak, valakiket az alább irt dologh most vagy jövendőben illetve: Hogy mi a' meghirt Pápa Varossában gyakorlott Helvetica Confessiobéli Exercitiumnak helyre állittása eránt Felséges Udvarnal és ugyan Felséges Cancellarián, nemkülömben Felséges Királyi Helytartó⁸¹ Consiliumnál⁸¹ nevünkben és képünkben teendő⁸² Supplicatioknak, Instántziáknak és Repraesentatioknak⁸² végben vitelére kértük és requiráltuk⁸³ Nemes és Nemzetes Csuzi Cseh Pál, Csernel György és László, Soos Imre és István, ugy szintén Torkos János, Eörj Mojses, Oroszi Daniel és István Uraimékat, adván ő Kegyelmeknek közönségessen, avvagy ő Kegyelmek közül akár mellyikének is tellyes hatalmat és engedelmet, hogy a' föllyebb említett közönséges sérelmes és

⁸¹ helytartótanácsnál

⁸²⁻⁸² kérvényeknek, folyamodásoknak és előterjesztéseknek

⁸³ megkerestük

MŰHELY

fölöttéb fájdalmas Igyünkben és dologhban munkálkodhassanak akár együtt, akár magánossan, és ha szükséges léßen, Agenst is constituálhassanak⁸⁴ ö Kegyelmekek. Mellynek is elhitélére és erősségére adtuk ezen Credentionalis Levelűnket saját kezünk irásival és pöcsétyeinkel, némelleyek pedig tulajdon kezek kereft vonyásokkal is megh erősitven. Pápán, 14^{dik} Maii, 1752^{dik} Eftendőben.

Torkos Jakab manu propria, a Dunán tul valo részén Helvetica Confession levö Superintendens, ennek elötte Pápai Predikátor PECSÉT Komáromi Pál, ennekelötte Papai Predikátor PECSÉT

Nemes Borsos Márton manu propria PECSÉT

Oroszvárj Andras manu propria PECSÉT

Eóri Moyses manu propria PECSÉT

Torkos Janos manu propria PECSÉT

Nemes Borsati Pal PECSÉT

Nemes Gyürki Susanna X

Nemes Buzás Pál manu propria

Nemes Miklos Sámuelnek Özvedgye, Szakál Judith X

Nemes Perey János manu propria

Nemes Szokolyai Ádám manu propria PECSÉT

Nemes Doczi Ferencz X

Sándor Ferencz manu propria PECSÉT

Bone Adam manu propria PECSÉT

Csernel György manu propria PECSÉT

Nemes Sóos Imre manu propria PECSÉT

Nemes Eóri Ferentz manu propria PECSÉT

Nemes Altal Istvan manu propria PECSÉT

Nemes Altal Peter X

Nemes Szalóký András manu propria PECSÉT

Sáry Molnar Janos X

Baronyai Ferencz X

Fodor Mihály X

Horvath Molnar Ferencz X

Sardi János +

Patonai Samuel X

Nemes Szep Adám X

Sebe Ferencz X

Dobravics Ferencz X

Nemes Somodi István manu propria

Nemes Lampert Imre X

Nemes Szeölösy István PECSÉT

Nemes Dienes Imre manu propria

Nemes Tóth Ferencz manu propria PECSÉT

Nemes Nagy Istvan X

Nemes Kajdócsy János X

Nemes Bika István PECSÉT

Nemes Szýlý Ferencz manu propria PECSÉT

Nemes Szép Ferencz X

Nemes Vikar István manu propria PECSÉT

Nemes Ötvös Sámuel +

Nemes Noszlopi Adam +

Nemes Szép Ferencz +

Nemes Borsos Janos PECSÉT

Nemes Kerekes Martony manu propria PECSÉT

Nemes Bende Péter PECSÉT

Nemes Kőrösy Sámuel X

Őry János X

Horváth Adám X

Bene István X PECSÉT

Meszáros Adám X

Szekeres István X

Varga Istvany X

Karosi Ersebeth Özvegy +

Tálos György +

Tsörge Pál +

Gyimoti Ferencz +

Nagy István +

Tálos István +

Gyimoti Mártony X

Olaß Ferencz X

Györke Mihály X

Rönöki Mihály X

Szecsódi Ferencz X

⁸⁴ kijelölhessenek, megbízhassanak

⁸⁵ A szövegben *Bodisár*.

Nemes Orbán Pál	X	Kis János	X
Nemes Pados Mihály	X	Pap János	X
Nemes Szemenyey János manu propria	PECSÉT	Molnár György	X
Nemes Gergye Péter	X	Asbot János	X
Nemes Spergár Mihály manu propria	PECSÉT	Nagy Márton manu propria	PECSÉT
Nemes Pragai Péter manu propria	PECSÉT	Nemes Borsos Istvan manu propria	PECSÉT
Nemes Véchelius Sándor manu propria	PECSÉT	Nemes Simony Mihalné	PECSÉT
Eősz Mihály manu propria	PECSÉT	Nemes Megyesi Péter manu propria	PECSÉT
Nemes Seper Andrásne	X	Nemes Kolosvari Samuel manu propria	PECSÉT
Nemes Szalay B. János manu propria	PECSÉT	Kustán Peter	X
Nemes Soldos Boldisár ⁸⁵	PECSÉT	Nemes Buzas Joseph	+ PECSÉT
Nemes Jezernyzki Ferenz manu propria	PECSÉT	Nemes Borsos Ferencz manu propria	PECSÉT
Nemes Simon Pál manu propria	PECSÉT	Kustan Istvan	X
Kováts Mihály	X	Nemes Rosa Istvan manu propria	X (!)
Nemes Kozma István manu propria	PECSÉT	Nemes Lampert Janos manu propria	X (!)
Nemes Soos Sámuel manu propria	PECSÉT	Nemeth Ferencz	+
Nemes Kozma Ferenczne manu propria	PECSÉT		
Gyenesé Petér	X		
Gyenesé Mihál	X		
Nemes Orošy Daniel manu propria	PECSÉT		
Nemes Orošy Istvaný manu propria	PECSÉT		
Nemes Oroszy Laszlo manu propria	PECSÉT		
Csuzi Cseh Eőrsebet manu propria	PECSÉT		
Nemes Chsernel Ersebet manu propria	PECSÉT		
Nemes Torkos Joseph manu propria	PECSÉT		
Nemes Bone Szabo Adam manu propria	PECSÉT		
Nemes Toth Peter manu propria	X (!)		
Nemes Tsepeli János	+		
Bőjte György	+		
Magai János	X		
Nemes Ikervarý Istvan	PECSÉT		
Czere György	X		
Nemes Soldos György	PECSÉT		
Nemes Thot Adan	X		
Őregebb ⁸⁶ Kovács Mihály manu propria			
Kappanyos Istvánnak Eozvedgye, Lukácsa Anna	PECSÉT		
Kovacs Ferencz	X		
Nemes Kovács Adám manu propria	PECSÉT		
Nemes Kelemen Márton	+		
Nemes Nošłopi Janosné	X		
Nemes Barcza Eva	+		
Fodor Mihaly	X		
Horváth Szabo György	X		
Nemes Bika Ferencz	PECSÉT		
Nemes Altal Ferencz	X		

⁸⁶ A szövegben hibásan *Őrebb*.

MŰHELY

Komaromi Adám	+	
Koczan János	X	
Nemes Fityok István manu propria		PECSÉT
Tánczos György	X	
Nemes Nagy Nadosdi Istvan	+	
Nemes Nagy Nadosdi Ferencz	X	
Nemes Takács Miklos		PECSÉT
Nemes Bende Adam		PECSÉT
Nemes Büký Szabó Adám	X	
Nemes Devecseri György		PECSÉT
Tsurgai János	X	
Nemes Lampert Janos		PECSÉT
Ifju Lampert István	X	
Ifjab Csörge Pál	X	
Tsörge János	X	
Kappanyos György	X	
Csapo Istvan	X	
Pali Ferencz	X	
Pali Istvan	+	
Dobos Istvánné	X	
Ujvári Ferencz	X	
Nemes Ifiu Toth Péter manu propria		PECSÉT

8.

Pápa, 1760. január 7.

A pápai református egyházközség megbízta Torkos Jánost, Sándor Gergelyt és Eőry Jánost, hogy a kormányhivataloknál és földesuruknál eljárjanak ügyük elintézése érdekében.

Eredeti: kétrét hajtott papír 11 ép vörös viaszpecséttel. Hátlapján: 1760. 7^a Januarii. Credentiales litterae incolarum Papensium vagyis 1760. január 7. A pápai lakosok megbízólevele.

Lelőhely: DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 378. sz.

Kiadás: —

Regesza: LISZKAY 1875. 127.

Mi, alább meg irattak, Pápán, Tekintetes Nemes Veßprém Vármegyében lakozo Helvetica Confession levő Nemes és Nemtelen Személyek adgyuk tudtokra mindeneknek ez Levelünk által, hogy mi Adás Tevelre meg engedendő második Prédikator és Föllyebb valo Oskolák eránt a' minemű alázatos Instantiát adtunk bé ö Fölségenek, Fölséges Koronás Királyne Aßßonyunknak abban foglalt Dolgunknak és Ügyünknek forgatását és sürgetését, ugy nemkülömben itt lévő előbbenyi Oskolánk és Parochialis Házaink ára eránt a' Méltóságos Galanthai Groff Eßterhás Károly Urral ö

Nagyságával /: titulus, titulus:/⁸⁷ valo Tractát⁸⁸ biztuk Nemzetes és Vitézlő Torkos János, Sándor Gergely és Eöri János Uraimekra, ugy hogy mind Fölséges Aßzonyunk előtt, mind a' Fölséges Consiliumon⁸⁹ dolgunkat folytathassák, mind pedig a' jelentett Épületek ára eránt titulált⁹⁰ Méltóságos Földes Urral a' mi közönseges ⁹¹meg maradásunkra s securitásunkra tractálhassanak és concludálhassanak⁹¹ akar együtt, akár különösen. Mellynek bizonyosságára attuk ezen Credentionalis Levelünket. Signatum Papae, die 7^a Januarii, 1760.

Eöri Moyses manu propria PECSÉT
 Vechélius Sándor manu propria
 Szalóki András manu propria PECSÉT
 Bende Péter manu propria PECSÉT
 Boné Adam manu propria PECSÉT
 Altal Istvan manu propria PECSÉT
 Borsóti Pál X
 Eősz Mihály manu propria PECSÉT
 Toth Péter manu propria PECSÉT
 Pados Mihály manu propria
 Spergal Mihál manu propria
 Altal Ferentz manu propria
 Komaromÿ József manu propria PECSÉT
 Kerekes Mártony manu propria
 Pragai Péter manu propria PECSÉT

Kelemen Márton manu propria PECSÉT
 Torkos Josef manu propria PECSÉT
 Eöri Ferencz manu propria PECSÉT

9.

Pápa, 1770. március 25.

A pápai református egyházközség megbízza Sándor Gergelyt, Sárközy Gábort, Kun Jánost, Eőry Jánost, Torkos Józsefet, Oroszy Istvánt és Bende Pétert, hogy a kormányhivataloknál eljárjanak ügyük elintézése érdekében.

Eredeti: 6 lapos füzet 12 ép és 113 sérült vagy lepergett vörös viaszpecséttel. Hátlapján: Credentiales Papensium Helveticae confessioni addictorum de anno 1770. 25. Martii vagyis A helvét hitvallásnak elkötelezett pápaiak megbízólevele az 1770. év március 25-ről.

Lelőhely: DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 403. sz.

Kiadás: —

Regeszta: LISZKAY 1875. 133-134.

⁸⁷ cím, cím. Tudniillik a hosszú címfelsorolást rövidíti.

⁸⁸ tárgyalást

⁸⁹ [helytartó]tanácsnál

⁹⁰ említett

⁹¹⁻⁹¹ fennmaradásunk és biztonságunk érdekében tárgyalhassanak és meg is egyezhessenek

Mi, alább irattak, ugymint Tekintetes Nemes Veszprim Varmegyében lévő Pápa nevű Mező Városban lakozó Helvetica Confession lévő Nemes és Nemtelen Személyek adjuk tudtokra mind azoknak, valakiket az alább irtt dologh most vagy jóvendőben illetve, hogy mi a' meg irtt Papa Városában gyakorlat Helvetica Confessiobéli Exercitiumnak helyre allítása eránt felseges Udvarnál és ugyan felséges Cancellárián, nemkülőmben felséges Királyi Helytarto Consiliumnál nevünkben és kepünkben teendő Supplicatioknak, Instáncziáknak és Repraesentatioknak végben vitelére kértük és requiráltuk⁹² Nemzetes 's Vitézleő Sándor Gergely, Sárközi Gábor, Kunn János, Eöry János, Torkos Joseff, Oroszi István és Bende Péter Uraimékat, adván eő kegyelmeknek közönségesen avvagy ő kegyelmek között akar mellyikének is tellyes hatalmat és engedelmet, hogy a' fölllyebb emlitet közönséges sérelmes és fölőttébb fájdalmas Igyünkben és dologban munkalkodhassanak akár edgyút, akár magánossan, és ha szükséges lészen, Agenst is Constitualhossanak eő kegyelmek. Melynek is el hitelére és erősségére adtuk ezen Credentionalis Levelűnket saját kezünk Irasival és pöcseteinkel, nemellyek pedigh tulajdon kezek kereszt vonyásokkal megh erősitvén.

Papán, 25^a Martii, 1770^{dik} Esztendőben.

Altal Ferentz manu propria PECSÉT
Horvát György manu propria PECSÉT
Véchélius Sándor manu propria PECSÉT
Véchélius Adám manu propria PECSÉT
Oroszvári Sándor manu propria PECSÉT
Szaloki András X
Eöri Moses manu propria PECSÉT
Eöry István manu propria PECSÉT
Dotzi Ferentz manu propria PECSÉT
Kelemen Istvany manu propria PECSÉT
Eöry Judith, néhai Nemzetes Szép Ferentz Eözvedgye manu propria PECSÉT
Csete János manu propria PECSÉT
Orbán Pall manu propria PECSÉT
Paulus Simon manu propria PECSÉT
Komáromi András manu propria PECSÉT
Ikervári István
Ats Ferentz
Széll Ferentz manu propria PECSÉT
Somogyi Adam manu propria PECSÉT
Simon Mihál X PECSÉT

⁹² megkerestük

Óri Ferentz	X	
Buzás Pál	X	
Nagy Ferentz	X	PECSÉT
Borsos Janos	X	
Böjte Mihál	X	
Antal Ferentz	X	
Csoknyai János	X	PECSÉT
Kovacs Istvan	X	
Szalai István	+	
Czere Adany	X	PECSÉT
Kustány István	X	
Soos Janos	X	
Balog Ferencz	X	PECSÉT
Nagy Ferencz ⁹³	X	
Csizmazia Josef	X	
Csoknyai Pál	X	PECSÉT
Csizmazia Adam	X	
Fityok Istvány	X	PECSÉT
Levai Pal	X	PECSÉT
Lampert Sámuel	X	
Szép Janos	X	PECSÉT
Buzás Josef	X	
Szép Ferentz	X	PECSÉT
Német Ferenc	X	
Olasz Janos	X	PECSÉT
Meszaros Adany	X	
Kálai János	X	PECSÉT
Harsányi ⁹⁴ Istvany	X	
Szetsödi Mihál		PECSÉT
Soos Istvány	X	
Rosa János	X	
Nagy Istvany	X	PECSÉT
Szetsödi Pál	X	
Imre Janos	X	PECSÉT
Horvát Adam	X	
Gyimoti Mártony	X	PECSÉT
Csoknyai Janos	X	
Kőrösi Samuel	X	PECSÉT
Szép György		
Német Istvány	X	PECSÉT
Ifju Német Istvány	X	PECSÉT
Cserge Pál	X	
Kis Ferentz	X	
Óreg Cserge Pál	X	PECSÉT
Cserge Ferentz	X	PECSÉT
Komaromÿ Josef	X	PECSÉT

⁹³ A szövegben hibásan *Ferecz*.

⁹⁴ A szövegben hibásan *Hasrányi*.

MŰHELY

Gergye Péter	X	PECSÉT
Gergye György	X	PECSÉT
Gergye János	X	
Csobod György	X	PECSÉT
Tálos János	X	
Győrke Ferencz	X	PECSÉT
Gergye Ferencz	X	
Horváth Istvány	X	PECSÉT
Bán György	X	
Szokolai Pál	X	PECSÉT
Mitzký Adány	X	PECSÉT
Bona János	X	
Barát János	X	PECSÉT
Ifju Szölösi Istvány	X	PECSÉT
Kórósi Mihály	X	PECSÉT
Oláh János	X	PECSÉT
Oláh Mihály	X	PECSÉT
Oláh Ferentz	X	PECSÉT
Gaál János manu propria		PECSÉT
Gaál Istvány manu propria		
Sebi János manu propria		
Gaál András	X	
Nyul Janos	X	PECSÉT
Megyeri János	X	
Szólósi Ferencz	X	
Kun János	X	PECSÉT
Ifju Kun Ferentz	X	
Farkas György	X	
Ifju Tálos János	X	
Varga Istvány	X	PECSÉT
Csabi György	X	
Stéfán Mártony	X	PECSÉT
Gánts Pál	X	
Ujj Adány manu propria		PECSÉT
Szabo György manu propria		PECSÉT
Bajhász Pál manu propria		
Kováts Istvány	X	
Jenese Mártony	X	
Tórók Istvány manu propria		PECSÉT
Vida Ferentz	X	
Sebei Mihály	X	
Kozma Ferentz	X	PECSÉT
Soos Pál	X	
Borarus János	X	
Bende Ambrus	X	
Csoknyai Gergel	X	PECSÉT
Molnár György	X	
Pentek Ferentz	X	
Soldos György manu propria		PECSÉT

Soldos Martony manu propria			
Nagy Samuel	X		
Soos János	X		
Iklodi András	X	PECSÉT	
Farkas István	X		
Kalamár János	X		
Nemes Ferencz	X	PECSÉT	
Csapo Mihály	X		
Balog Péter	X		
Szilvási István	X		
Szederkényi István	X	PECSÉT	
Levai János	X	PECSÉT	
Szekér János	X		
Borsoti Pál manu propria		PECSÉT	
Borsoti Ferencz	X		
Cseresnyés István	X		
Ótvós Samuel	X	PECSÉT	
Kosa István	X		
Illés Ferencz	X		
Horvát Ferencz	X	PECSÉT	
Potarczy Ferencz	X		
Kajdótsy János	X	PECSÉT	
Mihály István	X		
Isák Mártony	X		
Isák Mihály	X		
Szómónnyei János	X	PECSÉT	
Fityok Ferencz	X		
Óry Adám	X		
Kotsis Mihály	X	PECSÉT	
Kotsis Ferencz	X		
Lukáts János manu propria		PECSÉT	
Szetsódi János manu propria		PECSÉT	
Csoknyai György ⁹⁵	X		
I[dósb] Csoknyai György ⁹⁶		PECSÉT	
Csoknyai János	X		
Csabi István	X	PECSÉT	
Óreg Szabo János	X		
Csurgai Ferencz	X	PECSÉT	
Boné Adám maga kezével			
Boné Josef maga kezével			
Megyesi Peter manu propria		PECSÉT	
Eőri Sámuel manu propria		PECSÉT	
Mészél István manu propria		PECSÉT	
Szokolai György manu propria		PECSÉT	
Toth Pétér manu propria		PECSÉT	
Iffjab Toth Peter manu propria		PECSÉT	

⁹⁵ A szövegben hibásan *Görgy*.

⁹⁶ A szövegben hibásan *Görgy*.

MŰHELY

Óreg Perei János	X	
Bika Ferencz	X	PECSÉT
Bika Janos	X	PECSÉT
Soos János	X	
Bóka György	X	PECSÉT
Kun Ferentz	X	PECSÉT
Szekeres János	X	PECSÉT
Patonai Sámuel	X	
Kántor Josef	X	
Takáts ⁹⁷ Istvány	X	PECSÉT
Kálmány ⁹⁸ Ferentz	X	PECSÉT
Szabo Ferentz	X	PECSÉT
Csabai Mihál	X	PECSÉT
Vikár István	X	
Nagy István	X	PECSÉT
Vas Ferentz	X	
Körmendi György	X	PECSÉT
Sellei János	X	
Horvat Mihál	X	
Böjte Ferenc	X	PECSÉT
Kosar Ferentz	X	
Kosár Janos	X	
Kosár Pál	X	
Mátis Adány	X	PECSÉT
Nagy János	X	
Szép Ferentz	X	
Szalafői László János	X	PECSÉT
Szalafői László Joseph	X	PECSÉT
Lanczinger Samuel	X	
Csobod János	X	PECSÉT
Baranyaÿ Ferencz manu propria		PECSÉT
Miklos Samuel manu propria		PECSÉT
Jezernitzki Páll	X	
Csepeli János ⁹⁹	X	PECSÉT
Kis János	X	PECSÉT
Horvát Mihál	X	PECSÉT
Szabo János	X	
Szakonyi Janos	X	PECSÉT
Soos Mihál	X	
Somogyi Péter	X	PECSÉT
Kis Mihál	X	
Kis Péter	X	
Kis István	X	
Horvát Istvány	X	PECSÉT
Horvát Mihál	X	PECSÉT

⁹⁷ A szövegben hibásan *Takáts*.

⁹⁸ A szövegben hibásan *Kámány*.

⁹⁹ A szövegben hibásan *Jajnos*.

Horvát Mártony	X	
Csány Mártony	X	PECSÉT
Keresztes János	X	
Szili Ferentz	X	PECSÉT
Szép Janos	X	
Öreg Csán Mihál	X	PECSÉT
Ifjo Csan Mihál	X	
Kovats Sámuel	X	
Kovats Istvan	X	
Kovats Samuel	X	PECSÉT
Szölösi Miklos	X	PECSÉT
Öreg Sári János	X	PECSÉT
Ifju Sári János	X	PECSÉT
Magai István	X	PECSÉT
Forgats Péter	+	
Förgats Ferentz	X	
Geregye István	X	PECSÉT
Szép György	+	
Tálos Ferentz	X	PECSÉT
Veg György	X	
Gyimoti Ferentz	X	
öreg Gyimoti Ferentz	X	PECSÉT
Öreg Szopori Ferentz	X	
Szopori Mihál	X	PECSÉT
Szopori József	X	
Dants Mihál	X	
Dáncs János	X	PECSÉT
Somogyi Janos	X	PECSÉT
Dants Gyorgy	X	
Nagy Pál	X	PECSÉT
Szentgyörgyvölgyi ¹⁰⁰ Sámuel	X	
Takáts Miklos	X	PECSÉT
Szép Ferentz	X	
Szölösi Mihály manu propria		PECSÉT
Szentes Gergel	X	
Illés Istvány	X	PECSÉT
Perei László	X	
Perei Sigmond	X	
Barát Istvány	X	PECSÉT

¹⁰⁰ A szövegben hibásan *Szengyöröggyi*.

III.
ÁGENSI LEVELEZÉS

10.

Pápa, 1762. június 2.

Eőry János levélben tájékoztatja [a bécsi ágenset] egy újabb felségfolyamodvány készítéséről és a további teendőkről.

Eredeti: kétrét hajtott papír.

Lelőhely: DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1762:7.

Kiadás, regeszta: —

Bizodalmas Nagy Jó Uram!

Se Sándor Gergel Uram, se én foglalatosságink miat most fel nem mehetvén imé két emberséges Emberúnket, Torkos Joseff és Bone Adám Uraimekat expedialtuk.

Mi igen akamánk, hogy mentúl előbb lenne vége Dolgunknak, de ha késik, és ha personalis¹⁰¹ audientiat¹⁰¹ /: mint eczer emlitte volt az Ur :/ búkkesesnek itél, s ha az mi ott létúnkkor akarná ezt az Ur végben vinni, ¹⁰²-cum fine praesentis mensis¹⁰² fel mehetnénk. Itt mi közönységessen ugy egyeztünk, hogy ¹⁰³-ad casum favorabilis resolutionis¹⁰³ a' 100 Aranyokat bizvást meg igerheti az Ur, ennek meg adásába hiba nem leß effectu¹⁰⁴ subsecuto¹⁰⁴.

Két membruma¹⁰⁵ vagyon az Instantianknak, az elsőben Praedikator, a' masodikban oskola kerettetik, ha veßi az Ur észre, hogy nehezen adatik meg a' két membrum, és ha optiot¹⁰⁶ adnának az Urnak, csak az Oskola mellett maradjunk, am inkább maradjon el a' Praedikátor, de jobb leß, ha mind a' kettő succedallhat¹⁰⁷. Az Urnak szükséges leß még egy fundamentalis¹⁰⁸ Instantiat¹⁰⁸ bé adni, tudva, hogy minden ¹⁰⁹-Actainkat le parealtatván¹⁰⁹ eczer az Urnál ott hadtuk, tessék az bé adott Instantiainkat revolvalni¹¹⁰, és a' Vármegye

¹⁰¹ személyes meghallgatást

¹⁰²⁻¹⁰² jelen hónap végére

¹⁰³⁻¹⁰³ kedvező rendelet esetén

¹⁰⁴ az eredményt követően

¹⁰⁵ része

¹⁰⁶ választási lehetőséget

¹⁰⁷ sikerülhet

¹⁰⁸ alapkérvényt (ti. ami újra felsorolja a teljes érvrendszert).

¹⁰⁹⁻¹⁰⁹ iratainkat lemásoltatván

¹¹⁰ újraolvasni

Disquisitioit¹¹¹ meg nézni, minden ratiokra¹¹² rea akad az Ur, még is mind azon által ex¹¹³ superabundanti¹¹³ most is imé a' szükséges¹¹⁴ Actakat fine duntaxat capacitationis¹¹⁴ meg küldöm. Mivel az Egri Püspök eő Excellentiaja¹¹⁵ nagyon¹¹⁶ difficilis denominalt fundusunknak abban a' punctumában¹¹⁶, a' melly az épületek árrabul áll, az bé adando Instantia mellett kilencz rend béli /: 's most meg küldött :/ ¹¹⁷pium oblatumokat ex superabundanti et cum cautela de non recedendo a clementissima Regia aedificiorum pretium refundi praecipiente resolutione lehet producalni¹¹⁷. Vagy talán ¹¹⁸csak ilyen clausulával /: halgatván az említett resolutionurul :/ producalhattuk: **si ne fors fundus insufficiens, vel in aliqua sui parte minus stabilis videretur Suae Maiestati**, így ki se teczenék, mellyik membrumához nem bizunk a' fundusnak¹¹⁸, 's talám így tanacsosabb is leß, mellyet az Ur prudentiájára¹¹⁹ bizunk. Ezen oblationalis¹²⁰ summa¹²⁰ 2870 forintra megyen, es így superállya¹²¹ az épületek árrát, melly csak 2825 forentokbul, 22 denarokbul áll. Az itt originaliter¹²² meg küldött oblationalis¹²³ Leveleket ¹²⁴in vidimatis paribus¹²⁴ már az Urnál hagytuk, ha elégségesek a Parok¹²⁵, az originalisokat¹²⁶ meg lehet tartani, ~~¹²⁷ha pedig in originali producaltatnak is pro meliori esse, azzal se gondolunk¹²⁷.~~

Ha az Instantia addig késhetnék, míg mi fel megyünk, akarnánk, mert az be adando Instantiába most mindent kel reiterálnunk¹²⁸, valamik ¹²⁹sub

¹¹¹ vizsgálati iratait

¹¹² érvekre

¹¹³ ráadásul

^{114–114} iratokat csupán a [jobb] megértés érdekében

¹¹⁵ méltósága

^{116–116} nehézkes nevezett alap[kérvényünk] ama pontjával kapcsolatban

^{117–117} kegyes felajánlásokat ráadásképpen és arra való biztosíték gyanánt lehet felmutatni, hogy ne térjen el attól a legkegyesebb királyi rendeletről, mely megparancsolta az épületek értékének visszaadását

^{118–118} (hallgatván az említett rendeletről) csak ilyen záradékkal mutathatjuk fel: **ha netalán a meg-alapozás elégtelenek, vagy valamely részét illetően kevésbé szilárdnak tűnik Ófelségének**, így ki se derülne, az alap[kérvénynek] mely részéhez nem fűzünk reményeket

¹¹⁹ bölcsességére

¹²⁰ felajánlott összeg

¹²¹ felülmúlja

¹²² eredetiben

¹²³ megajánló

^{124–124} hiteles másolatok formájában

¹²⁵ másolatok

¹²⁶ eredetiket

^{127–127} ha pedig eredetiben is lesznek felmutatva, mert [úgy] eredményesebb, azt se bánjuk

¹²⁸ újra ismételnünk

^{129–129} az ügy teljes folyama alatt

toto cursu a' Dolognak¹²⁹ történtek, de ha a' Circumstantiák¹³⁰ kesedelmet nem szenvednek, csak tessék az Urnak az Instantiat bé adni, ¹³¹-et super expositionis veritate ad acta per comitatum excelso consilio transmissa provocálni¹³¹, én is ex superabundanti, a' mint a' mostani rövid idő engedi, ¹³²-egy kiss species factit cum provocatione ad producta consilio jam submissa ide accludalok¹³².

Az Ur Levelét Tiszteletes Superintendens Urnak magam attam Kezé-
hez, fogatta, hogy a' Dolgot meg vizsgálja, és Senior Uraimek együtt létek-
ben proponálja¹³³, Serelmét az Urnak semmiben sem kívánván.

Noszlopiak eránt mi resolvaltattott¹³⁴, örömet tudnám, a' Tapolczafői
Csapok Dolga is fel ment-e, arrul kívánnék érteni.

Dolgunkat tovább is recommendallom¹³⁵, érdemes fáradtságait érde-
messen fogjuk recognoscalni¹³⁶, én pedig favoriban¹³⁷ ajánlott maradok
Bizodalmas Jó Urnak

igaz köteles szolgálja:
Eőry János manu propria

Pápán, 2^a Junii, 1762.

Sándor Uram az Urat szokott respectussal¹³⁸ tiszteli.

11.

Bécs, 1768. augusztus 26.

*Nagy Sámuel ágens javaslatokat tesz arra nézve [Eőry Jánosnak], milyen kérvényt
készítsenek, és hogyan nyújtsák be.*

Eredeti: kétrét hajtott papír.

Lelőhely: DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1768:5.

Kiadás, regeszta: —

¹³⁰ körülmények

^{131–131} és az előterjesztés igazsága alapján a vármegye által a nagyméltóságú helytartótanácsához át-
küldött iratokhoz fellebbezést benyújtani

^{132–132} idecsatolok egy kis tényleirást a helytartótanácsnak már felküldött okmányok fellebbezéséhez

¹³³ előterjeszti

¹³⁴ határoztatott

¹³⁵ ajánlom

¹³⁶ elismerni

¹³⁷ tetszésébe

¹³⁸ elismeréssel

Bizodalmas Nagy Jó Uram!

A Pápai Actak vetele eránt való tudosittasát az Urnak vettem, mellyett igen akarok. Azoknak elolvasasához egész időm nem volt, hanem tsak cursim¹³⁹ nemelly reszeknek. Igen jó volna azért, hogy ha az Urak parialtatnak¹⁴⁰, és ide tsak ¹⁴¹parjokat pro complemento actorum religiosorum¹⁴¹ felküldenek, külömben is igen sokra nem mennek.

Az ő Felségének beadott Instantia olly moddal, mint történt, jól nem esett, de külömben is seponaltatott¹⁴². Ha akarnak instalni, instaljanak ¹⁴³pro restitutione in integrum¹⁴³, meg pedig ¹⁴⁴fundamentaliter elaborált Instantia¹⁴⁴ által, melly mellett mind ¹⁴⁵Inquisitio producaltassek de anti-quitate usus¹⁴⁵, mind a népnek ¹⁴⁶familiarol familiara való conscriptioja¹⁴⁶ minden gyermekekkel és szolgakkal 's szolgálokkal edgyútt rendes mód szerent per¹⁴⁷ rubricas¹⁴⁷ fel szamlalvan mind a familiak, mind a lelkek szamat utól, hogy egyben szemben tűnyön, mint a Gyóriek tselekedtenek, külömben az fog mondatni, hogy a szamot többre tettük, mint vagyunk. A Parantsolatot is, ¹⁴⁸amelly mellett cassaltatott az Exercitium¹⁴⁸, el nem kell hagyni.

Ehez kepest én a ¹⁴⁹clarificatoria Instantiatol praescindalnek¹⁴⁹, hanem azon fundamentalis Instantiaban lehetne ezen történetet inducalni¹⁵⁰ és revocalni¹⁵¹. A Communis¹⁵² Instantia bé sem adodott, nem jelenven meg, akinek kellett volna az Atyafiak részéről.

Ha, a mint iram, azon fundamentalis Instantiát akarnak a Papaiak megindítani, tisztos két Őreg Embernek szukseges volna meg jelenni, aki, ha szukseges volna, az Audientian¹⁵³ is tudna Deakúl¹⁵⁴ szollani, bator nem tzifran is, leg alább hogy meg lehetne erteni. A harmadik pedig jo volna,

¹³⁹ röviden

¹⁴⁰ lemásoltatnák

^{141–141} másolatukat a vallásügyi iratok kiegészítéseképpen

¹⁴² félretétetett

^{143–143} teljes visszaállításért

^{144–144} alaposan kidolgozott folyamodvány

^{145–145} vizsgálat tartassék a gyakorlat ősi voltáról

^{146–146} családról családra kiterjedő összeírása

¹⁴⁷ rovatonként

^{148–148} amely révén megszűnt a [vallás]gyakorlat

^{149–149} felvilágosító kérvénytől eltekintenek

¹⁵⁰ beépíteni

¹⁵¹ visszalidézni

¹⁵² közös vagy közönséges

¹⁵³ kihallgatáson

¹⁵⁴ latinul

ha jo tanúlt uri ember jőne, mint akar az Ur, akar más olly forma, tsak hogy igen iffjú ne lenne, 's előre az Instantia kidolgozasa kedvéért talán tsak az randulhatna fel, és amidőn minden készszen volna, akkor jönne osztán a többi utanna. Mert így mind kevesebb költséggel, mind kevesebb strepitussal¹⁵⁵ esne meg.

In¹⁵⁶ reliquo¹⁵⁶ betses favoriban ajánlott maradok az Urnak

igaz kőteles szolgálja:

Nagy Sámuel manu propria

Béts, 26. Augusti, 1768.

IV. NYUGTÁK

12.

Pozsony, 1722. május 22.

Jeszenák Pál nyugtatja a pápai református egyházat afelől, hogy a vallásügy intézése érdekében Kenessey Istvántól átvett 200 rajnai forintot.

Eredeti: papír nyugta. A szöveg alatt: *Rhenenses floreni 200. azaz 200 rajnai forint.* Hátlapján: 1722. 22^a Maii vagyis 1722. május 22.

Lelőhely: DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 156. sz.

Kiadás: —

Regesztá: LISZKAY 1875. 66.

¹⁵⁷Recognoscálo^m praesentibus¹⁵⁷, hogy Nemzetes Vitézleő **Kenessey István** Uramtúl vettem fel Két Száz Renes forintokat, ¹⁵⁸videlicet Rhenenses florenos 200 ad publicas necessitates in negotio religionis¹⁵⁸, mellyeket bizonyos helyekre ki kellett adnunk, kirül adtam ezen **Recognitionat**¹⁵⁹ Quietantiamat¹⁶⁰.

Posonij, 22^a Maii, 1722.

Jeszenák Pál manu propria

¹⁵⁵ lármával

¹⁵⁶ a továbbiakban

^{157–157} elismerem a jelen levél révén

^{158–158} azaz 200 rajnai forintot a vallásügyben [felmerült] közszükségletekre

¹⁵⁹ elismervényemet

¹⁶⁰ nyugtámat. Az áthúzott szó fölé írva.

13.

Pozsony, 1722. december 18.

Ragályi Ferenc nyugtatja a pápai református egyházat afelől, hogy Kenessey István-tól átvett 80 rajnai forintot, melynek egy részét már elköltötte, a maradékot pedig a vallásügy intézésére fogja fordítani.

Eredeti: kisméretű papír nyugta; restaurált. Hátlapján: 1722. 18. <Decembris> vagyis 1722. december 18.

Lelőhely: DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 158. sz.

Kiadás: —

Regesza: LISZKAY 1875. 66.

Recognoscálo m praesentibus, <hogy> Nemzetes és Vitezlő **Kenessey István** Uramtul mint ezen Nemes Ország Gyűléssén levő Evangelico-Reformatus Uraimék által ¹⁶¹in negotio religionis kívántato szükséges költségek con-gessiojára deputált Perceptor¹⁶¹ vettem kezemhez ößveséggel nyolczvan egez Renes forintokat, mellyeknek egy réße erogáltatott¹⁶², az nálam lévő reße penig ¹⁶³ad debita loca¹⁶³ fog adatni, kirül adom ezen Recognitiomat.

Signatum Posonii, die 18. Decembris, anno 1722.

Ragályi Ferencz manu propria

PECSÉT

Elebbeni interimalis¹⁶⁴ ő kegyelmének adattatott ¹⁶⁵quietantia praesentibus cassaltatik¹⁶⁵.

14.

Bécs, 1741. február 15.

Szilágyi Sámuel ágens nyugtatja a pápai református egyházat afelől, hogy évi fizetése fejében Kenessey Istvántól átvett 30 rajnai forintot.

Eredeti: kisméretű papír nyugta. A szöveg alatt: floreni 30 vagyis 30 forint. A hátlapon: Agens Szilágyi Sámuel Uram quietantiája super florenis 30 vagyis Agens Szilágyi Sámuel Uram nyugtája 30 forintról.

Lelőhely: DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 245. sz.

Kiadás: —

Regesza: LISZKAY 1875. 88.

¹⁶¹ a vallás ügyében felmerült szükséges költségek összegyűjtésére kiküldött pénztárnok

¹⁶² ki lett adva

^{163–163} kellő helyekre

¹⁶⁴ ideiglenes

^{165–165} nyugta a jelen levél révén érvényét veszti

Quietantia

super florenis Rhenensibus triginta, quos a spectabili domino Stephano Kenessei in sortem meae angariae praesentis anni rite percepi.

Viennae, 1741. 15. Februarii

Samuel Szilágyi manu propria

MAGYAR FORDÍTÁS

Nyugta

harminc rajnai forintról, melyeket a tekintetes Kenessey István úrtól ezen évi fizetségem fejében annak rendje és módja szerint megkaptam.

Bécsben, 1741. február 15.

Szilágyi Sámuel saját kezűleg

15.

Bécs, 1752. november 28.

Dömjén Gergely ágens nyugtatja a pápai református egyházat afelől, hogy a Csuzi Cseh Pál által neki küldött 24 aranyat átvette Zsoldos Györgytől.

Eredeti: kisméretű papír nyugta. Az aláírás alatt a papírra nyomott vörös viaszpecsét.

Lelőhely: DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1752:16.

Kiadás, regeszta: —

Recognoscallom, hogy Soldos György Uram nékem azon 24 aranyakat, mellyeket az Ur Csúzi Pál Uram az ő kegyelme kezehez adott, nékem hiba nélkül által atta.

Bécs, 1752. 28. Novembris.

Dömjén Gergely manu propria

PECSÉT

RÖVIDÍTÉSEK

akv.	=	anyakönyv
DREK	=	Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára, Pápa
DREKK	=	Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára, Pápa
DREL	=	Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa
jkv.	=	jegyzőkönyv
MOL	=	Magyar Országos Levéltár, Budapest
OSzK	=	Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
PREI	=	Pápai Református Egyházközség Irattára, Pápa
RMK	=	Régi magyar könyvtár. Lásd: SZABÓ–HELLEBRANT 1879–1898.
RMNy	=	Régi magyarországi nyomtatványok. Lásd: BORSA et al. 1971. és BORSA–HERVAY 1983.
VeML	=	Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém

IRODALOM

ANTAL 1888.	=	ANTAL Géza: Az utrechti és leideni egyetemen járt magyar ifjak névjegyzéke. = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1888. 278–279., 409–412., 437–441.
BALOGH 1879.	=	BALOGH Ferenc: A magyar protestáns egyháztörténet irodalma. Debrecen, 1879.
BARTAL 1901.	=	A. BARTAL: Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae. Lipsiae, 1901.
BÉL 1989.	=	BÉL Mátyás: Veszprém vármegye leírása. Szerk. Kredics László. Veszprém, 1989. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 6.)
BORSA et al. 1971.	=	Régi magyarországi nyomtatványok I. 1473–1600. Összeáll. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÄFER István, KELECSÉNYI Ákos. Bp., 1971.
BORSA–HERVAY 1983.	=	Régi magyarországi nyomtatványok II. 1601–1635. Szerk. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc. Bp., 1983.
BÜSSER 1995.	=	BÜSSER, Fritz: Johann Heinrich Hottinger und der „Thesaurus Hottingerianus“. = Zwingliana 1995. 85–108. 1. Die „Schola Tigurinorum Carolina“. 85–90.
DEZSÉNYI 1946.	=	DEZSÉNYI Béla: Magyarország és Svájc. Bp., 1946.
DIÓS 1997.	=	Magyar Katolikus Lexikon. III. Főszerk. Diós István. Bp., 1997.
DIÓS 2004.	=	Magyar Katolikus Lexikon. IX. Főszerk. Diós István. Bp., 2004.
EMBER–HECKENAST 1989.	=	Magyarország története 1686–1790. Főszerk. EMBER Győző, HECKENAST Gusztáv. Bp., 1989.
ESZE 1964.	=	ESZE Tamás: Csuzi Cseh József, a Rákóczi-kor isme-

- retlen írója. = Irodalomtörténeti Közlemények 1964. 265–287.
- FABÓ 1861–1865. = FABÓ András: Monumenta evangelicorum Augustanae confessionis in Hungaria. A magyarországi ágostai vallású evangelikusok történelmi emlékei. I–III. Pest, 1861–1865.
- GALGÓCZY 1906. = GALGÓCZY Károly: A Szondy–Kenessey kegyes alapítványt megalkotó végrendelet és kezelési szabályok. Bp., 1906.
- GONDA–NIEDERHAUSER 1977. = GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: A Habsburgok. Egy európai jelenség. Bp., 1987³.
- GYSEL 2002. = GYSEL, Werner: Bei Zwingli und Bullinger in Zürich. = Matthias Krieg, Gabrielle Zangger-Derron: Die Reformierten. Suchbilder einer Identität. Zürich, 2002.
- HÄNE 1904. = HÄNE, J.: Die Befreiung ungarischer Prädikanten von den Galeeren zu Neapel und ihr Aufenthalt in Zürich 1675–1677. = Zürcher Taschenbuch 1904. 121–180.
- HARIS 1998. = HARIS Andrea: Telkek és tulajdonosok. A pápai „Hosszu uttza” krónikája a 17–18. században. In: Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. Bardoly István, László Csaba. Bp., 1998. 343–372.
- HEGYI 2003. = Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1788 (1798). Összeáll. HEGYI Ádám. Bp., 2003. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 6.)
- HELLEBRANT 1886–1887. = HELLEBRANT Árpád: A franekeri egyetemen tanult magyarok 1623–1790. In: Történelmi Tár 1886. 599–608., 792–800.; 1887. 196–208.
- HOFFER 1878. = HOFFER Endre: Tormássy János református szuperintendens kivonatos dolgozata a pesti vallásügyi bizottság munkálataiból. = Magyar protestáns egyházi és iskolai figyelmező 1878. 16–28., 93–99., 201–212., 387–401., 459–473.
- HÖRCSIK 1998. = HÖRCSIK Richárd: A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617–1777. Sárospatak, 1998.
- HUDI 1997. = HUDI József: Egy pápai válóper a 18. századból. In: Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben. Szerk. Nagy Beáta, S. Sárdi Margit. Debrecen, 1997. 164–170.
- HUDI 2001. = HUDI József: Fábián József esperes pályafutása. Acta Papensia 2001/1–2. 5–26.
- HUDI 2002. = HUDI József: Fábián-életrajz. Fábián József (1761–1825) református esperes pályafutása. Pápa, 2002. 25–28. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések 4.)
- HUDI et al. 2002. = Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból: a Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. Szerk. HUDI József, JAKAB Réka, KONCZ Pál, KÖBLÖS Jó-

- zsef, KRÁNITZ Zsolt, MEZEI Zsolt. Pápa, 2002. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 5.)
- KATHONA 1961. = KATHONA Géza: Debreceni Ember Pál 1661–1710. = Theológiai Szemle 1961. 219–224.
- KEMPELEN 1911–1932. = KEMPELEN Béla: Magyar nemes családok. I–XI. Bp., 1911–1932.
- KENYERES 1967–1981. = Magyar életrajzi lexikon. Főszerk. KENYERES Ágnes. I–III. Bp., 1967–1981.
- KERESZTESI 1925–1926. = [Név nélkül]: Keresztesi József naplójegyzetei akadémiai úttjáról. (I–VII. rész) = Theológiai Szemle 1925–1926. 78–83., 154–160., 262–264., 365–367., 530–534., 707–708., 918–919. A többi rész: 1927. 160–161., 331–338. 1928. 106–109., 199–200., 319–320. 1929. 182–186., 376–381. 1930. 553–556., 764–765. 1931. 285–286., 380–381. 1932. 542–555. 1934. 336–341. 1935. 144–148.
- KISS 1879. = Sz. KISS Károly: Monografiai vázlatok a barsi ref. esperesség multja s jelenéből. Pápa, 1879.
- KISS 1908. = KISS István: A pápai plébánia története. Veszprém, 1908.
- KOSÁRY 1951–1958. = KOSÁRY Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. I–III. Bp., 1951–1958.
- KOSÁRY 1996. = KOSÁRY Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1996³.
- KÖBLÖS 2005. = KÖBLÖS József: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért a XVIII. század elején. Pápa, 2005. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 8.)
- KÖBLÖS–KRÁNITZ 2005. = KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt: „Mindenkör az országban harmadiknak tartott”? A pápai református kollégium tagolódása a XVIII. század közepéig. = Acta Papensia 2005/1–2. 1–204.
- LISZKAY 1875. = LISZKAY József: A pápai evang. reform. egyház levéltára 1510–1811. Pápa, 1875.
- MAGYARY–KOSSA 1901. = MAGYARY–KOSSA Sámuel: A Csuzy–Cseh család. (Magyarország családai 79.) = Nagy Iván Családtörténeti Értesítő 1901. 127–132.
- MAGYARY–KOSSA 1929. = MAGYARY–KOSSA Gyula: Csuzi Cseh János és „Tragoedia podagrica”-ja. In: Magyar Orvostörténeti Adatok. I. Bp., 1929.
- MÁRKUS 1899. = Az 1526–1608. évi törvénycikkek. Ford. Kolosváry Sándor, Óváry Kelemen, jegyz. Márkus Dezső. Bp., 1899. (Magyar Törvénytár [Corpus Juris Hungarici] 1000–1895. Szerk. MÁRKUS Dezső.)
- MÁRKUS 1900a. = Az 1608–1657. évi törvénycikkek. Ford. Kolosváry Sándor, Óváry Kelemen, jegyz. Márkus Dezső. Bp., 1900. (Magyar Törvénytár [Corpus Juris Hungarici] 1000–1895. Szerk. MÁRKUS Dezső.)
- MÁRKUS 1900b. = Az 1657–1740. évi törvénycikkek. Ford. Tóth Lőrinc,

- jegyz. Márkus Dezső. Bp., 1900. (Magyar Törvénytár [Corpus Juris Hungarici] 1000–1895. Szerk. MÁRKUS Dezső.)
- MIKLÓS 1917. = MIKLÓS Ödön: A groningeni egyetemen tanult magyarok névsora. Pápa, 1917.
- NAGY 1857–1868. = NAGY Iván: Magyarország családai. I–XIII. Pest, 1857–1868.
- PATAKY 1980. = PATAKY László: Ráday Pál és Kenessey István levelezése. In: Ráday Pál 1677–1733. Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára. Szerk. Esze Tamás. Bp., 1980.
- PATAKY 1990. = PATAKY László: Az Órség múltja a kercaszomori református egyházközség történetének tükrében. Szombathely, 1990.
- PFEIFFER 1987. = PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae VIII.)
- PONGRÁCZ 1908. = PONGRÁCZ József: Debreceni Ember Pál egyháztörténetéhez. = Dunántúli Protestáns Lap 1908. 595–596.
- RÁCZ 1889–1905. = RÁCZ Károly: A pozsonyi vésztörvényszék áldozatai 1674-ben. I–III. Lugos, Bp., 1889–1905².
- RÉVÉSZ 1882. = RÉVÉSZ Kálmán: Debreceni Ember Pál egyháztörténelme. = Debreceni Protestáns Lap 1882. 132–133., 139–140., 148–149.
- RIBINI 1789. = RIBINI, Joannes: Memorabilia ecclesiae Augustanae confessionis in regno Hungariae a Leopoldo usque ad Carolum VI. Pozsony, 1789.
- SÁRA 2001. = SÁRA János: A Habsburgok és Magyarország. Bp., 2001.
- SCHNEIDER 1934. = SCHNEIDER Miklós: Fejér megye nemesi összeírásai (1754, 1809). Székesfehérvár, 1934.
- SCHNEIDER 1935. = SCHNEIDER Miklós: Fejérmegyei nemes családok. Székesfehérvár, 1935.
- SEGESVÁRY 1935. = SEGESVÁRY Lajos: Magyar református ifjak az utrechti egyetemen. Debrecen, 1935.
- STRAUB 2000. = Nyulásziné STRAUB Éva: Magyar Országos Levéltár – Címereslevelek jegyzéke. Bp., 2000.² (Magyar Országos Levéltár segédletei 7.)
- SZABÓ 1987. = SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Pápa) kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok. Bp., 1987.
- SZABÓ 1988. = SZABÓ György: Adalékok a pápai református egyház és kollégium történetéhez. Torkos Jakab ismeretlen könyörgései. In: A Pápai Református Gyűjtemény Évkönyve 1988. Szerk. Kövy Zsolt. Pápa, 1988. 201–222.
- SZABÓ 1989. = SZABÓ György: Torkos Jakab püspök kanonika vizitációjának könyv- és eszmetörténeti tanulságai. = Magyar Könyvszemle 1989. 391–399.

- SZABÓ 1990. = SZABÓ György: Torkos Jakab dunántúli református püspök kanonika vizitációja 1747-ből. In: Veszprémi Történelmi Tár 1990/1. 46–53.
- SZABÓ–HELLEBRANT 1879–1898. = SZABÓ Károly, HELLEBRANT Árpád: Régi magyar könyvtár. I–III. Bp., 1879–1898.
- SZINNYEI 1891–1914. = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp. 1891–1914.
- SZINNYEI 2003. = SZINNYEI József: Magyar tájszótár. Bp., 2003².
- SZÜCS 1918. = SZÜCS Dezső: A magyar protestáns egyház küzdelmei III. Károly korában (1711–1740). I. Pápa, 1918.
- THALY 1871. = THALY Kálmán: Adalék a Ságfai Sándor-család nemzedékrendéhez. = Századok 1871/2. 140–150.
- THURY 1893. = THURY Etele: A veszprémi ref. egyház története. Bp., 1893.
- THURY 1903–1904. = THURY Etele: Lányi Pál gömöri alispán naplója az 1712. évi pozsonyi országgyűlésről. = Történelmi Tár, 1903. 395–413. 1904. 1–34.
- THURY 1908. = THURY Etele: A debreczeni református főiskola törvényei s az ezeket aláírt tanulók névsora. In: Iskolatörténeti adattár. Szerk. Thury Etele. II. Pápa, 1908. 68–466.
- THURY 1998. = THURY Etele: A Dunántúli Református Egyházkerület története. I–II. Pozsony, 1998². (Csallóközi Kis-könyvtár)
- TÓTH 1808a. = TÓTH Ferenc: A helvétziai vallástételt tartó tul a dunai főtiszteletű superintendentziában élt superintendensek, vagy református püspökök élete. Győr, 1808.
- TÓTH 1808b. = TÓTH Ferenc: A' pápai reformáta szent ekklesiának rövid históriája. Komárom, 1808.
- TÓTH 1899. = TÓTH Béla: Magyar ritkaságok. Bp., 1899.
- TÓTH 1927. = TÓTH Endre: A pápai református egyházmegye története. Pápa, 1927.
- TÓTH 1937. = TÓTH Endre: Torkos Jakab dunántúli református püspök (1711–1785) mint igehirdető. Bp., 1937. (A református igehirdető szemináriumi könyvei 2.)
- TÓTH 1941. = TÓTH Endre: A pápai református egyház története. Pápa, 1941.
- TRÓCSÁNYI 1981. = RÚZSÁS Lajos – TRÓCSÁNYI Zsolt – BODOLAY Géza – KISS József – PÖLÖSKEI Ferenc: A pápai kollégium története. Szerk. Trócsányi Zsolt. Bp., 1981. II. A szatmári békétől a türelmi rendelethez. 43–86.
- VINKÓ 1989. = VINKÓ József: Zürich. Bp., 1989. (Panoráma. Külföldi városkalauzok.)
- WALLASZKY 1808. = WALLASZKY, Paulus: Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria... Buda, 1808.
- ZOVÁNYI 1889. = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi ifjak az Odera melletti frankfurti egyetemen. = Protestáns Szemle 1889. 178–202.

MŰHELY

ZOVÁNYI 1914.	=	ZOVÁNYI Jenő: Ágensválasztás 1762–1763-ban. = Protestáns Szemle 1914. 79–91., 151–168., 220–239.
ZOVÁNYI 1977.	=	ZOVÁNYI Jenő: Magyar protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk. Ladányi Sándor. Bp., 1977 ³ .
ZSILINSZKY 1866a.	=	ZSILINSZKY Mihály: Egyháztörténelmi emlékek a zürichi könyvtárból. = Sárospataki Füzetek 1866. 73– 77., 165–167., 280–282., 453–463.
ZSILINSZKY 1866b.	=	ZSILINSZKY Mihály: Zürichi jegyzetek a magyar protestáns egyház gyász-évtizedének eseményeire nézve. = Sárospataki Füzetek 1866. 549–558., 672–678.
ZSILINSZKY 1907.	=	A magyarhoni protestáns egyház története. Szerk. ZSILINSZKY Mihály. Bp., 1907.

SUMMARY

JÓZSEF KÖBLÖS

The Struggle of the Reformed Believers in Pápa for the Free Practice of Religion at the Beginning of the 18th Century

In the former issues of our periodical we published the documents of the official correspondence that presented the desperate struggles of the reformed believers of Pápa for their freedom to practice their religion.

But who were the leaders of this war fought with the pen on behalf of the local church? What sources and means did they use to establish their arguments? How was the system of arguments developed as the occur the final versions of their petitions? It is these questions that the essay tries to answer.

The nobility in Pápa had a close, welthier upper circle. István Kenessey was one of the most characteristic figures of this set of people from the 1710s. The continuity among the leaders did not stop throughout the 18th Century. In defence of the reformed case the torch was always passed on to a lawyer related to the family of Bishop Jakab Torkos. After his death and even in the last years of his life, Kenessey was succeeded by Pál Csuzi Cseh and Imre Soós both of whom gained distinction in managing the situation after the royal decree in 1752 and maintaining the status quo during the Adásztevel period. From the beginning of the 1750s they let Gergely Sándor join in, whose responsibility, after their deaths, was to manage the established situation. At the same time János Eőry appeared, who first helped Gergely Sándor, but after the Edict of Tolerance he was the one who formulated the legal frame for the activity of the local church that was free again.

As for the question relative to the sources and means of the war fought with the pen is concerned, we tried to set up a catalogue of a virtual library that might have been used in pursuit of the reformed case when formulating arguments. In this part of our essay we give account of books and manuscripts available in our archives and library that could have been part of that virtual library. We, of course, publish the name of the original owner and the accession number as well. Some of these documents could have been and one of them must have been used by István Kenessey.

As far as the third question is concerned, how the final structure of arguments was developed in the final version, we publish the texts occurring during the process of applications. In the attachment the reader can find drafts, letters of comission, pieces of correspondence between representatives of the church and agents at the administration, and receipts from the agents.

JAKAB RÉKA**Pápa város zsidó társadalma
a XIX. század első felében**

NÉPESEDÉS

AZSIDÓSÁG TÖMEGES BETELEPEDÉSE Magyarországra a XVIII. század második felében kezdődött el és az időnkénti korlátozások ellenére a XIX. században is dinamikus növekedést mutat.¹ A korszak elején főként a Habsburg-birodalom nyugati területeiről (Ausztria, Csehország, Morvaország), illetve Kelet-Poroszországból érkeznek. A XIX. században jelentősen növekszik a keleti, főként lengyelországi zsidóság bevándorlása.² A kiváltságokat védő szabad királyi városok helyett a betelepülők főként uradalmi birtokokon, jómódú köznemesek, közbirtokosságok területén és a mezővárosokban telepednek le. Az 1840:29. tc. értelmében a bányavárosok kivételével bárhol letelepedhettek zsidók Magyarországon. Ennek hatására nagyméretű bevándorlás indul meg a birodalom más részeiről is.³

A XVIII. század közepén meginduló betelepülések nyomán Pápa városban alakult ki Veszprém vármegye legnagyobb zsidó közössége, mely egy évszázad múlva csaknem elérte a háromezer főt és egészen a vészkorszakig megmaradt a megye legnépesebb közösségének.

A pápai zsidó közösség kialakulását és folyamatos növekedését a földesúrtól, Esterházy Ferencről kapott oltalomlevél segítette. Az 1748. május 10-én⁴ kelt oklevél engedélyezte a korábban már a földbirtokos engedélyével a városba költözött zsidók részére hitközség alapítását. Ekkor 16 zsidó család élt a városban.⁵ Az első betelepülők a Belső- és Alsóvárost összekötő Salét-

¹ 1787-ben: 80.775 fő, 1805-ben 127.000 fő, 1840-ben 244.000 fő élt Magyarországon. GONDA László: A zsidóság Magyarországon 1526–1945. Bp., 1992. 57.

² A bevándorlás adatait lásd a mellékletben!

³ 1850-ben a zsidó lakosság száma eléri a 368.000-t, lakosságon belüli arányuk a 2,8%-t. GONDA, 1992. 72.

⁴ KAPOSSY Lucian: Pápa város egyetemes leírása. Pápa, 1905. 197.

⁵ HUDI József: A pápai zsidó község és önkormányzata 1748–1848. In: ...és hol a vidék zsidósága?... Történeti és neprajzi tanulmányok a falusi, mezővárosi zsidók és nem zsidók együttéléséről. Szerk. Deáky Zita–Csoma Zsigmond–Vörös Éva. Bp., 1994. 40.

rom utcában telepedtek le, itt volt imaházuk, halottaikat pedig a Kálvárián temették el. 1752-ben már 18, 1785-ben 86 család, összesen 460 fő élt a városban és korszakunk végéig folyamatosan nőtt a közösség. 1799-ben Pápa Belső- és Külsővárosban 119 zsidó családot írtak össze⁶, 1804-ben pedig már 162 családot, akik családtagjaikkal együtt 676 főt tettek ki⁷, a háztartásban élő idegenekkel együtt mintegy 850-900 fős közösséget alkottak.⁸

A Pápán lakó zsidóság XIX. század közepi társadalmi és demográfiai helyzetéről legteljesebb képet nyújtó fennmaradt forrás az 1848-ban készült, a vármegyei zsidóságot számba vevő összeírás Pápa városra vonatkozó része volt.

Dolgozatom a Veszprém Megyei Levéltárban található összeírás⁹ elemzésével a korabeli pápai zsidóság társadalmi, jogi és népesedési helyzetét próbálja megvilágítani.

Magyarországon a zsidó lakosság külön számbavételére a Mária Terézia által az örökösödési háború idején rendkívüli hadiadóként bevezetett, majd II. József korától türelmi adóként szedett pénz mértékének megállapítása okán került sor. Az adatsorok tartalmazzák a jövedelemmel rendelkezők mellett a jövedelem nélküli családfőket is, valamint az özvegy családfőket. Ezek az összeírások a család-/háztartásfők neve mellett tartalmazzák az együtt élő családtagok számát, valamint a családfő, ill. a felnőtt fiúk keresetmódját és néhol jövedelmét. A szoros családtagokon kívül számszerűen összeírták a cselédeket, szolgálókat, segédeket, kézművesek esetén a foglalkoztatott legényeket, illetve a háztartásban élő, jövedelemmel nem rendelkező szegényeket is. Az így készült összeírások viszonylag pontos képet nyújtanak a zsidó közösségek népesedéséről és társadalmi helyzetéről. A pápai lakosságra vonatkozó utolsó ilyen összeírás 1831-ben készült.¹⁰ A forrás szerint Pápán ekkor 1232 zsidó élt. Bár az összeírás teljesnek látszik, mégis feltűnően nagy a különbség a 17 évvel később, 1848-ban összeírt lakosság-számhoz képest, amikor 2961 főt írtak össze. A nagy különbség oka elvileg következhet egy feltételezett nagyarányú bevándorlásból, azonban a város összlakosságára vonatkozó adatok nem növekedtek ilyen mértékben, illetve

⁶ MOL P1216. Az Esterházy család pápai uradalmának iratai, capsza 61, nr. 113.

⁷ Uo.

⁸ VeML IV.1. h. Pápa város 1804-es összeírása, izraelita felekezethez tartozók

⁹ VeML IV. 1. h. A pápai közép főszolgabírói járásbeli zsidók összeírása. Pápa város, 1848.

¹⁰ VeML IV. 1. b. Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1347/1831. sz. A pápai zsidók és jövedelmük összeírása. 1831.

ilyen nagyarányú beköltözésről nem tudunk. Minden bizonnyal a fenti összeírásból bizonyos csoportok kimaradtak.¹¹

1848-at megelőzően Pápa város népességének összeírására az 1828-as országos összeírás alkalmából került sor. Ekkor a város lakossága 13232 fő volt. A legközelebbi adat, mely lehetővé teszi a zsidó összeírás eredményének összevetését a városi lakosságával, egy 1847-ben kelt alispáni jelentés.¹² Eszerint Pápan 1847-ben 12332 fő élt. Az összlakosságon belül a zsidók száma 601 háztartásban 2947 fő volt, ezáltal a lakosság második legnagyobb közösségét alkották (24%) a katolikusok után. A pápai zsidók a Veszprém vármegyében lakó zsidóság (összesen 9169 fő) közel egyharmadát tették ki. Az egy évvel későbbi adatok lényeges eltérést, növekedést vagy csökkenést nem mutatnak, a város lakosságának egynegyedét továbbra is a zsidó lakosság alkotja.

A FORRÁSRÓL

A vármegyei zsidóság helyzetét felmérő összeírás egy 1848. május 13-án kelt belügyminiszteri leirat alapján készült el, melynek indítéka a forradalom nyomán az egyes városokban kitört zsidóellenes hangulat és zavargások miatt megbomlott közrend helyreállítása volt.¹³ Az 1840:XXIX. tc. betartása, mely többek közt szabályozta a magyarországi zsidóság letelepedési jogait, nem mindenütt ment zökkenőmentesen. A forradalomban felbolydult országban számos helyen a bűnbakot kereső tömeg közhangulata a zsidó lakosság ellen fordult és megpróbálta lakóhelyéről elűzni. Az idézett törvény által letelepedési engedélyt szerzők nem voltak elűzhetők, ám minden zsidó közösségben igen nagyszámú betelepülő húzódott meg, aki nem rendelkezett letelepedési engedéllyel. A közösségeket alkotó két különböző státuszú

¹¹ Fényes Elek leíró statisztikájában, melynek adatai az 1828-as népszámlálásból indulnak ki, szintén a háromezer főhöz közelítő, 2714 zsidóról tud a városban. FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára. I–II. köt. Pest, 1851. Pápa. II. köt. 193–194.

¹² VeML IV.154. Tisztiszéki iratok, 1849. nr. 86.

¹³ A zavargásokra lásd: HUDI József: Veszprém megyei parasztmozgalmak 1848/49-ben. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Veszprém, 1984. 373–374. Az összeírás a belügyminiszter rendeletére készült. A leiratot a megye közgyűlésén tárgyalta és utasította járási szolgabírót a rendelet végrehajtására. Az összeírást a járási főszolgabíró, egy esküdt, a zsidó község jegyzője, valamint a város polgármestere és jegyzője írta alá. A belügyminiszteri utasítás nem található meg a VeML-ben, szövegét kiadta a Zala Megyei Levéltár: A Zala megyei zsidóság történetének levéltári forrásai 1716–1849. Sajtó alá r.: NÉMETH László. Zalai Gytm. 52. Zalaegerszeg, 2002. 177–178.

lakosság arányának felmérését célozta a rendelet. Az összeírás pontosan rákérdezett a helyben talált zsidó lakosság legális vagy illegális tartózkodására.

Pápán 1848. március végén igen nagyszámú zsidó érkezett a városba engedély nélkül. Ez összefüggött azzal, hogy ekkor Pápán heti és országos vásár is volt. A főként kézművesek által irányított közvélemény a zsidók városból való eltávolítását követelte, ám a város és az uradalom nem volt hajlandó a letelepedési engedéllyel ugyan nem rendelkező, de már több éve itt élő zsidókat is kiutasítani a városból a márciusban érkezettekkel együtt. Április végén egyesek berontottak a tehetősebb zsidók házaiba és elvették fegyvereiket. A városba kirendelt miniszteri biztos a lakhatási engedéllyel rendelkezőket törvényi oltalom alá vette, egyébként pedig a lakosságot karhatalom kilátásba helyezésével a törvények betartására kötelezte.¹⁴

A belügyminiszteri utasítás a zsidó lakosság családonkénti, azaz háztartásonkénti összeírását rendelte el, utasításához pontos mintát mellékelve.¹⁵ Az összeírás rovatai a következők voltak:

1. Családtagok névsora
2. Életkor
3. Születés helye (ország, község)
4. Letelepedési engedély
5. Ha nincs letelepedési engedély, mióta lakik Magyarországon, a községben
6. Kereset módja
7. Magaviselete
8. Észrevételek

Az összeírás — mint a fenti rovatokból is kiderül — részletességét tekintve eltér a korábbi összeírásoktól. Itt ugyanis a családfő neve mellett nem pusztán számokkal közlik a családtagokat, hanem név szerint megismerhetők a feleségek, a gyerekek és minden személy (magányos felmenő, rokon, iparos- ill. vándorlegény), aki a családfővel közös háztartásban élt. További pozitívuma a forrásnak, hogy minden valószínűség szerint az egyes lakosok valódi életkorát közli. Míg a legtöbb összeírás jellegű forrásban az életkori adatok a kerekítések végett általában csak fenntartásokkal kezelhetők, itt az életkorok nagy szórást mutatnak. Ritka a kerekített szám, az 1 évesnél kisebb

¹⁴ HUDI 1984. 374.

¹⁵ A mellékelt mintának köszönhetően az egyes vármegyék felmérései egységes összeírásokat eredményeztek.

gyermekes esetében pedig gyakran találkozunk egészen pontos meghatározással: $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{5}$, $\frac{3}{4}$, stb. éves.

A letelepedés indokoltságának vizsgálatával is összefügghet, hogy az összeírók törekedtek az egyes háztartásbeli tagok kapcsolatainak feltérképezésére, melynek eredményeként jól kibontható a kapcsolatok sokrétősége, ezáltal sokféle elemzésnek nyújtva lehetőséget.

HÁZTARTÁS ÉS CSALÁD

Az elemzett 1848-as Pápa városi zsidó összeírás 618 háztartásban 2961 főt talált a városban. Az egy háztartásra eső személyek átlagos száma 4,79 fő volt.

A zsidó össznépeségen belül a nemek aránya: 1478 férfi, 1483, mely lényegében kiegyenlített.

A család és háztartás fogalmak tartalmi elválasztásához Dávid Zoltán tanulmányában használt kategóriákat vettem figyelembe.¹⁶ Eszerint külön családot alkot minden házaspár; az özvegyek, akik önálló családfők, illetve más családdal élnek, de gyereket nevelnek. Nem tekintettem külön családnak a magányos felmenőket, testvéreket, rokonokat vagy idegeneket. Nukleáris családot alkotnak a házaspárok gyerekekkel vagy gyerek nélkül, illetve a megözvegyült férfi vagy nő, ha gyermeket nevel. Nagycsalád kategóriába soroltam a több vérégi család: házas szülők és házas gyerekeik, vagy házas testvérek együttélését.

A háztartások elkülönítésénél az összeírásban szereplő elkülönítést vettem figyelembe, ui. az összeírók minden biztonnyal háztartásonként haladva egy szám alá az egy háztartásban élőket sorolták be. Az így számba vett 618 háztartás közt megtaláljuk a Peter Laslett-féle háztartás-tipológia mind a négy kategóriáját.¹⁷

A fentiek alapján a pápai zsidóság körében az alábbi család- és háztartástípusok különíthetők el:

¹⁶ DÁVID Zoltán: A családok nagysága és összetétele a veszprémi püspökség területén 1747–1748. Bp., 1973. 7.

¹⁷ Egyszerűsített/összevont formában a tipológia a következő 4 kategóriát különbözteti meg: 1. egyedülálló személy, 2. nukleáris család háztartás, 3. kiterjesztett család háztartás, 4. többcsaládos háztartás. Lásd: FARAGÓ Tamás: Házasság, család, háztartás és munkaszervezet a hagyományos falusi kézművességben (Pilis-Budakörnyék, 1724–1779). In: Népeségtudományi Kutató Intézet. Történeti demográfiai füzetek 2. 1985/2. 7–45.

1. sz. táblázat
Családtípusok

Magányos önálló családfő	Házaspár gyerek nélkül	Házaspár gyerekekkel	Özvegy szülő gyerekekkel
29	77	441	67

A magányos önálló családfők közt 14 nő és 15 férfi van. A nők közül 13-an özvegyek. Ők általában idősök, akiknek lehetnek külön- vagy távol élő gyerekeik. Nevük mellett nem szerepel foglalkozás vagy jövedelemforrás megjelölése. E férfiak kora igen szórt, az összeírásból nem derül ki, hogy özvegyek-e. Mindannyiuknak van foglalkozása, általában iparosok, kereskedők, házalók vagy hajhászok; saját jövedelmükből tartják el magukat.

A gyermektelen házaspárok számából nem lehet pontos termékenységi adatokat nyerni. Körükben a legfiatalabbak minden valószínűséggel egy későbbi összeírásban már gyerekekkel szereplnének. A legidősebb házaspárok nem mindegyike vehető terméketlennek. Az ő esetükben számolnunk kell azzal, hogy felnőtt gyerekeik már elköltöztek, így nem voltak számba vehetőek, vagy önálló családként megjelentek egy másik háztartásban.

A gyerekekkel rendelkező házaspárok körébe csak azok kerültek, akiknek háztartásában velük együtt élő gyerek van. Anyakönyvek hiányában nem lehet megállapítani a pontos termékenységet, hiszen pl. egy 60 éves családfőnek, akivel csak egy gyermek él közös háztartásban, lehetnek további, már önállóvá vált és elköltözött gyerekei.

Gyereket nevelő özvegy szülők értelemszerűen háztartásfők. Köztük többségben vannak a nők és nem ritka körükben az igen fiatal, több gyerekes anya. A kor és a közösségi szokásoknak megfelelően ezek a nők a későbbiekben potenciális feleségek. Az összeírásban találkozunk olyan háztartásokkal, ahol egyértelműen megállapítható a nő második házassága, melybe magával vitte előző házasságából született gyerekeit is.

2. sz. táblázat
Háztartástípusok

Háztartás magányos felmenővel	Háztartás magányos idegennel	Háztartás magányos rokonnal	Háztartás több generációval	Háztartás testvérek családjával
19	68	27	13	1

A táblázat csak azokat a háztartásokat tartalmazza, melyeknél a nukleáris családon kívül a fenti kategóriákba sorolható személyek is élnek. Néhány esetben előfordul, hogy egy háztartáson belül egyszerre találunk magányos

felmenőt (özvegy szülőt) és magányos idegent is. Ebben az esetben mindkét kategóriánál beszámítottam a háztartást. Az így kapott 128 háztartással számolva a nukleáris családokból álló pápai zsidó háztartások száma 490–500 közé tehető.

A táblázat első oszlopában szereplő magányos felmenők a családfő vagy házastársa megözvegyült szülője, aki az illető háztartás „egy kenyéren élő” tagjai közé tartozik.)

Az egyes háztartásokban élő magányos idegenek közé soroltam a családba nem tartozó, de valamilyen okból vele egy háztartásban élő személyeket. Ők többnyire az iparos, kereskedő, vagy boltos családfő legényei, segédei, szolgálk, a gyermekek tanítói¹⁸, vagy befogadott lakók¹⁹. Köztük és a családfő közt rokoni kapcsolat általában nem áll fenn.

A háztartásokban élő magányos rokonok többnyire testvérek (családfőé vagy házastársáé), ezek gyerekei, unokatestvérek.

A többgenerációs háztartásokban két esetben fordul elő, hogy három generáció lakik együtt, azaz az unokák is közös háztartásban élnek. A többi esetben két generáció együttélése állapítható meg. Ebbe az oszlopba csak azokat a többgenerációs háztartásokat soroltam, amelyekben a házas gyerek vagy unoka apja vagy nagypapa a háztartásfő.

Ide kapcsolódik a forrásban unoka bejegyzéssel szereplők esete is. Összesen 44 unokát találunk az összeírásban. Együttélésük a nagyszülőkkel több okból is következik. Ideális helyzetben az a hat gyerek van, akik házas szülőkkel és nagyszülőkkel élnek együtt. Nyolc unokát nagyszülei nevelnek. Esetükben nem dönthető el egyértelműen, hogy árvák-e vagy sem. Több esetben előfordul, hogy a házaspár gyereke mellett másik gyerektől származó unokáját is neveli, vagy hajadon lányuk gyermekét. Ez utóbbi esetben (két ilyen van az összeírásban) feltételezhető, hogy megesett lánnyal állunk szemben. További kategóriát alkotnak azok a családok, ahol az idős, általában özvegy szülő a családfő és a vele egy háztartásban élő gyerekének családja, tehát gyerekei vannak.

Szintén itt említendőek a mostohagyerekek is. A közel háromezer fős közösségben 14 főt találunk, akiket az összeírás így nevez meg. Ebből hat fő

¹⁸ Az összeírás megkülönböztet nyilvános és iskolai tanítót, valamint tanítót és „gyermektanítót”. Az összesen 21 tanító közül 16-an magántanítók lehetnek, akik a háztartásfő gyerekeit tanítják. Az összeírásban egy esetben nevelővel is találkozunk.

¹⁹ A zsidóság bevándorlásakor először általában a már az adott településen élő rokon, vagy szakmabéli háztartásába költözött. Saját ház híján albérlőként húzták meg magukat más zsidó családnál. Az összeírás egy esetben „lakosa” megnevezéssel azonosítja az egy tanító háztartásában élő tanuló ifjút, aki nincs rokoni kapcsolatban szállásadójával.

MŰHELY

második házasságban élő nő gyereke, ketten megözvegyült mostohaanyjukkal élnek. Hat gyerek esetében nem állapítható meg rokoni összefüggés. Valószínűsíthető második házasság 11 esetben állapítható meg: egy esetben nő, 10 esetben férfiak házasodtak újra. A legtöbb esetben a feleség jóval fiatalabb férjénél, akivel közös háztartásban élő gyerekei nem lehetnek egyben a feleség gyerekei is. Egy esetben özvegy nő és megözvegyült férfi házasságáról van szó, akik előző házasságukban született gyerekeiket magukkal viszik az új házasságba is.

A különböző család- és háztartástípusok kiszámításánál nem kapunk egymásnak megfelelő adatokat. Mindenképpen magasabb lesz a családok száma, mint a háztartásoké. A háztartásfő családi állapotától függetlenül házas gyereket külön családnak számoltam, ha további gyerekek élnek még a háztartásban. Ha pedig ilyenek nincsenek, de a háztartásfőnek van házastársa, szintén külön családként számoltam velük.)

A LAKOSSÁG KORCSOPORTOK SZERINTI MEGOSZLÁSA

3. sz. táblázat
Férfiak/Fiúk

<i>Korcsoport</i>	<i>Nőtlen</i>	<i>Házás</i>	<i>Özvegy</i>	<i>Fő összesen</i>
0-4	220	-	-	220
5-9	253	-	-	253
10-14	177	-	-	177
15-19	113	-	-	113
20-24	95	5	-	100
25-29	46	46	-	92
30-34	13	89	-	102
35-39	7	85	2	94
40-44	-	58	1	59
45-49	4	58	4	66
50-54	3	79	5	87
55-59	3	40	2	45
60-64	-	29	3	32

65–69	–	14	1	15
70–74	–	7	3	10
75–79	2	5	2	9
80–	–	3	1	4
Összesen	936	518	24	1478

4. sz. táblázat
Nők/Lányok

<i>Korcsoport</i>	<i>Hajadon</i>	<i>Házias</i>	<i>Özvegy</i>	<i>Fő összesen</i>
0–4	249	–	–	249
5–9	228	–	–	228
10–14	179	–	–	179
15–19	164	3	–	167
20–24	57	71	–	128
25–29	2	106	4	112
30–34	1	96	2	99
35–39	–	70	4	74
40–44	1	43	5	49
45–49	–	38	12	50
50–54	–	52	13	65
55–59	–	17	12	29
60–64	–	12	7	19
65–69	–	7	8	15
70–74	–	1	10	11
75–79	–	1	4	5
80–	–	1	3	4
Összesen	881	518	84	1483

A táblázatokban szereplő adatok alapján mind a férfiaknál, mind a nőknél a 20. életévet tekinthetjük a felnőttkor alsó határának. Ezen lényegében nem változtat az a tény, hogy három nő 20 éves kor alatt ment férjhez. Így a gyermekkorúnak tekinthető fiúk száma 763, a lányok 820-an vannak. A 2961 fős pápai zsidó lakosságon belül a gyermekek száma 1583, arányuk a közösségen belül igen magas: 53,46 %. (ld. 1–2. sz. melléklet)

A fentiek tükrében igen magasnak tekinthető a nőtlen férfiak száma, összesen 173. A hajadon nők 61 főt tesznek ki. A számok értékelésénél mindenképpen figyelembe kell venni, hogy a nők hamarabb mennek férjhez, mint ahogy a férfiak megnősülnek. A nők és a férfiak közül is koruk alapján még sokan alapíthatnak családot. A közösségen belül a nemek kiegyenlítettsége mellett

ilyen arányú különbség mutatkozása a nőtlenek és hajadonok között mégis magyarázatra szorul. A férfiak esetében a 20–34 évesek nagyarányú nőtlenségének oka lehet, hogy körükben igen sok a többnyire Pápán kívül született iparos-, illetve kereskedő legények száma. Ők a lakosság mobilis rétegét alkotják, akik közül sokan minden bizonnyal továbbállnak tanulóéveik letelte után. Ők általában rövidebb ideje tartózkodnak a városban, és nem rendelkeznek letelepedési engedéllyel. Van példa arra, hogy néhányan pápai hajadont vesznek feleségül és a városban alapítanak családot.

A felnőtt férfi és női lakosság számát úgy kapjuk meg, ha a házások számához hozzáadjuk az özvegyek és a 20 évnél idősebb nőtlenek, illetve hajadonok számát.

5. sz. táblázat

Összes felnőtt férfi	Nőtlen férfi	Fiú	Összes felnőtt nő	Hajadon nő	Lány
715	173	763	663	61	820

A felnőtt férfi lakosságon belül a házas vagy egykor házasságban élt (mostanra özvegy) férfiak aránya 75,8 %. A női lakosságon belül a házasságban élő vagy egykor abban élt nők aránya 90,79 %. Ha figyelembe vesszük, hogy a hajadon nők között koruk alapján még sok a potenciális feleség, a pápai zsidó felnőtt nők körében csaknem teljesnek mondható a házassodás. Hacsak valamilyen fogyatékoság nem állt fenn, a korabeli szokásoknak megfelelően minden nőnek férjhez kellett menni. A férfiaknál mutatkozó nagyobb nőtlenségi arány okát fentebb már tárgyaltuk, de két esetben biztosnak mondható, hogy az illető férfi agglegény maradt. Egy 46 éves férfi örült, aki özvegy anyjával él, egy másik 23 éves néma, szintén szüleivel él.

Külön számítást végeztem a háztartásokban élő gyermekek számáról a családfő kora szerint. Itt nem csak a 20 év alatti, korábban „kiskorúnak” tekintett gyermekekkel számoltam, hanem minden személlyel, aki szülőjével él. Abban az esetben, ha a szülővel pontosan megállapíthatóan a vele élő gyereke mellett másik, távollévő gyerektől származó unokája is vele közös háztartásban él, a termékenység pontosabb tükrözése végett még egy gyerekkel számoltam. Ugyanakkor idősebb háztartásfő esetében nem számolhattam további gyerekekkel, ha az külön él és létezésének nincs nyoma. Ezzel magyarázható, hogy a 60 év feletti családfőknél az egy gyermeket nevelők teszik ki a legnagyobb hányadot és jó néhány esetben „gyermektelen” családokkal is találkozunk.

Ha egy háztartásfővel több generáció élt együtt, az idősebb szülőt a vele élő gyermeke vagy gyermekei számával besoroltam a korcsoportja szerinti kategóriába és külön számoltam a fiatal szülőkkel is. Ők szintén a nevelt gyerekeik és koruk szerinti oszlopba, illetve sorba kerültek.

6. sz. táblázat

Gyermekek száma	Családfő kora				
	20–29 év	30–39 év	40–49 év	50–59 év	60– év
0	19	18	9	17	14
1	22	40	13	24	26
2	13	37	16	19	22
3	2	38	21	16	10
4	–	21	25	21	3
5	1	20	25	17	4
6	–	8	15	16	–
7	–	1	10	7	–
8	–	–	4	6	2
9	–	–	–	1	1
10	–	–	–	1	–

JOGÁLLÁS

A magyarországi zsidóság a rendi társadalmon kívül álló, korlátozott jogokkal rendelkező, vallása és szokásai miatt elkülönülő közösségeket alkotott. Ennek ellenére gazdasági súlyát tekintve korszakunkban egyre jelentősebb szerephez jutott. Jogállásuk – az országos szabályozások ellenére – településenként igencsak eltérhetett a település jogállásának, illetve a földesúr egyéni gazdasági érdekeinek, döntéseinek megfelelően.

A Magyarországon élő zsidók országos adóként ún. türelmi adót fizettek. A Mária Terézia által az országgyűlés hozzájárulása nélkül bevezetett adót mind a zsidóság, mind a rendek sérelmezték, utóbbiak adó megajánlási jogukra hivatkozva. II. József alatt már a zsidók is katonáskodnak, ezért az eredetileg katonai hozzájárulásként szedett adóból türelmi adó lett, melyet a honi zsidóság megtűrése fejében, nem keresztény mivolta miatt fizetett. Az adó mértékének megállapítása érdekében a helytartótanács 1793-ban elrendelte a zsidóság háromévenkénti összeírását, de ez nem valósult meg. A XIX. század elejétől állandósult a zsidók panasza, mely szerint adótartozásukat nem tudják megfizetni, ezért az adó eltörlését kérték. A vármegyék támogatták ezt a törekvést, hiszen a beszedett adóból nem részesültek, pusztán a

behajtásban vehettek részt. 1828-tól a türelmi adó fizetése lényegében szünetelt. A reformországgyűléseken végighúzódo vita 1846-ban ezen adófajta eltörlésével zárult.

Az országos adó mellett a zsidóság azon része, amely nemesi telket, vagy pusztát bérelt, a vármegyének porciót fizetett, lakóhelyükön pedig földesuruknak ún. protekcionális, azaz védelmi vagy oltalompenzt.

Pápa városa az Esterházy család birtoka volt, a város helyzetét is földesúri kontraktus, illetve az urbárium szabta meg. Lakóinak jogi helyzete aszerint is tovább tagolódott, hogy rendelkezte-e polgárjoggal vagy sem.²⁰ Ebben a bonyolult jogi viszonyrendszerben a zsidóság legalább két vonatkozásban kellett igazodjon a kialakult szokásrendhez. A földesúrtól szerzett bizonyos jogok érvényesítésekor gyakran szembekerülhetett a városi polgárság érdekeivel.

Pápán a városba betelepült zsidóság jogállása abban a tekintetben is különbözött, hogy a Belső-, azaz polgárvárosban, vagy a Külsővárosban telepedett-e le.²¹ Jogállásukat tovább színezte az, hogy milyen telken, milyen jogállású házban laktak, illetve mi volt a foglalkozásuk.²²

A betelepülők a lakhatási jogért Pápán 5 aranyat fizettek. Az uradalommal kötött szerződésben a zsidó közösség jogot szerzett a hús- és kóserbor mérésre, fürdőház kialakítására.²³ Lakhatási engedélyük megszerzése egyben bármilyen foglalkozás üzését, a szabad kereskedelmi tevékenységet is jelentette számukra, azonban nem részesültek a város vámmentességre vonatkozó kiváltságaiból.

A jobbágytelekre települt zsidók ugyanazokkal az adóterhekkel tartoztak földesuruknak, mint keresztény társaik. Ők mint serialisták, házaik és földjeik után a városnak is fizettek ún. domesticát a házipénztárba, minden forint után 15 krajcárt. Az extraserialisták, akik nem a városi törvényhatóság alá tartozó telken laktak az uradalomtól haszonbérbe (árendába) vett javak után, vagy a kereskedelmi és iparos tevékenységük után adóztak. Ezen adójuk után nem fizettek a város házipénztárába. Adójukat a zsidó község szedte be és egy összegben egyenesen a vármegyei pénztárba fizette be.

²⁰ A városiak jogállásáról és a polgárjogról lásd HUDI József: Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában (1730–1847). Pápa, 1995. 27–30., 71–76.

²¹ A zsidók mintegy fele 1834-ben a Belsővárosban lakott, a városrész lakosságának mintegy negyedét tették ki.

²² VeML V. 2. a. Pápa Belsőváros Tanácsának iratai, jkv. 840/1834. sz. Pápa Belsőváros összeírása.

²³ VeML IV. 1. b. 494/1848. sz.

Zsidók földesúri engedéllyel saját nevükre házat is vásárolhattak a városban, de csak kereszténytől, mely után adóztak, ez az adó azonban csak a személyüket és nem a telket illette.²⁴ Házvásárlás alkalmával a zsidók az ún. tűzi kasszába is fizettek. Az uradalomnak ezenkívül 10 aranyat, illetve ha a ház ára meghaladta az 1000 forintot, minden forint után 1 garast voltak kötelesek fizetni.²⁵ A gazdagabb zsidók a Belsővárosban, a későbbi zsinagóga körül telepedtek le. Fokozatosan a város belseje felé, a Fő tér környéki házakba költöztek háztulajdonosként vagy albérlőként. Zsidó háztartások száma 1828-as összeírás alapján: 357, azaz a háztartások 14%-a volt.²⁶ Pápán is volt a zsidók birtokában mezőgazdasági ingatlan. A házingatlannal rendelkező zsidók egy része bérbe adta házát (elsősorban hitsorsosai részére) és a bérből tekintélyes jövedelme származott.²⁷ A zsidó háztartások nagy része azonban bérelt lakásban élt, többségük a nemesség és a városi polgárok házaiban lakott.

A város próbált korlátot szabni a zsidók bevándorlásának, ezért korlátozta házvásárlásukat. A város hatósága alá tartozó kontraktuális házat csak olyan zsidó személy vásárolhatott, aki az uradalomtól letelepedési engedélyt szerzett és a vásárlók közt nem volt keresztény.²⁸ 1835-ben a Belsővárosban már mintegy 60 házat bírtak zsidók. A város kérésére az uradalom nem volt hajlandó megtiltani a házvásárlást, hiszen akkor saját jövedelmeit rövidítette volna meg. Ezért a városi tanács megtiltja, hogy zsidók megjelenjenek olyan ház árverésén, melyet korábban keresztény lakos birtokolt.²⁹

Gyakori a város panasza, hogy a zsidók csupán házuk és szántóföldjeik után fizetett adóik arányában fizetnek a városi pénztárba, személyük és mesterségük, valamint vagyonuk után fizetett adóik után nem járulnak hozzá a város házipénztár kiadásaihoz. Egyáltalán nem fizettek a város házipénztárába adót a házzal nem rendelkező, illetve zsellér zsidók, ugyanis nem adóztak a vármegyének. Ők albérlőként többnyire zsidók házában, de nem kis számban keresztényeknél laktak.

A Belsővárosi zsidóság bírói fóruma 1800-tól első fokon a városi tanács volt, addig saját eljárásuk intézte ügyeiket az úriszék közvetlen felügyelete alatt. Az itt lefolytatott eljárások után ún. bírói és hajdúpénzt fizettek a

²⁴ VeML IV. 1. b: 2586/1833. sz.

²⁵ Uo.

²⁶ BÁCSKAI Vera: Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején. Bp., 1988. 186.

²⁷ 1828-as regnicoláris összeírás.

²⁸ VeML V. 2. a. 587/1835. sz.

²⁹ VeML V. 2. a. 691/1835. sz.

városnak. A Külsőváros zsidó lakói első fokon is az uradalom joghatósága alatt állottak, peres ügyeikbe a város nem szólt bele. A kuriális telken lakó zsidók pereit szintén az úriszék előtt folytatták.³⁰

A pápai városi zsidóság nem rendelkezett a pápai polgárok jogaival. Vallási intézményeit maga tartotta fenn. Bár lakhatást szereztek az uradalomtól, nem viselhettek hivatalt, nem élveztek vámmentességet, mestereik nem lehettek céhtagok.

KERESKEDŐK, IPAROSOK

A zsidó kereskedők mind számarányukat, mind a megforgatott tőkét tekintve fontos szerepet játszottak a reformkori Magyarországon. A város kereskedelmi életének minden szintjén jelen voltak. A tehetősebbek vékony rétegét alkották a tőzsérek (az összeírásokban quaestorok), akik általában gabona-, termény- és állatkereskedést folytattak és kezükön jelentős tőke halmozódott föl. Gyakran ők voltak a város, a földesúr hitelezői.³¹ A kereskedők nagy részét a helyi szükségleteket ellátó, kicsiben árusító boltosok, szatócsok képezték. Legalul a házalók, piaci árusok, kofák és alkalmi árusok helyezkedtek el.

Bácskai Vera az 1828-as országos összeírás kézművesekre és kereskedőkre vonatkozó adatai elemzésekor a városokat piacközponti funkciójuk, piacaik, vásáraik vonzáskörzete szerint 10 csoportba osztotta. Pápa várost a IV., közepesen fejlett és fejlett piacközpontok közé sorolta, melyek kézművesiparra és kereskedelmére fejlett volt.³² Pápa gabona tekintetében önellátó volt, az állat- és terményforgalomnak pusztán csak gyűjtőhelye. Itt gyűlt össze a Dunántúl eladó gabonája is, melyet részben a győri és soproni kereskedők vásároltak fel, de a forgalom nagyobb részben a helyi zsidó terménykereskedők kezén összpontosult.³³ A kereskedelem a környék fuvarosainak is megélhetést biztosított. Átlagban 59 féle mesterség képviselőit találjuk meg a városban. Az 1000 főre jutó kézművesek száma átlagosan 68 fő volt, a kereskedők száma 8.³⁴ A város népességszáma a kiemelkedő kereskedelmi szerepe ellenére a korszakban stagnálást mutat. A XVIII–XIX. század fordulóján megmutatózó gyors népességnövekedés korszakunkban lelassul, sőt a né-

³⁰ VeML IV. 1. b. 125/1825

³¹ 1809-ben Krausz Salamon pápai zsidó boltos kalmár 10.000 forintot adott kölcsön a vármegyének a francia katonaság élelmezésére. VeML IV. 1. b. 63/1810. sz.

³² BÁCSKAI 1988. 21.

³³ BÁCSKAI 1988. 46.

³⁴ BÁCSKAI 1988. 44.

pesség száma csökkenni kezd. Ezzel is magyarázható, hogy piaci vonzaskörzete kisebb volt, mint pl. Győr vagy Veszprém körzete, úgy tűnik, hogy ekkor már nehezebben tudta felvenni a versenyt ezekkel a városokkal.³⁵ Pápa egyik fontos piachelye Győr volt. Az Esterházy család Pápa–Ugod–devecseri uradalmának központja, iskolái révén pedig kulturális hatása jóval szélesebb körű volt.

A zsidó kereskedők, mindenekelőtt a terménykereskedők és bőrkereskedők (ezen kereskedelmi ágakban a zsidók igen nagy arányban vannak jelen, pl. a bőrkereskedők 67%-a zsidó volt) általában a polgárjoggal rendelkező kereskedőkhöz hasonló nagyságú, vagy azt meghaladó tőkével és jövedelemmel rendelkeztek. Ott, ahol ingatlanszerzésük tiltott vagy korlátozott volt, pénzüket általában bérletbe fektették, vagy hitelbe adták. Mivel sokkal nagyobb forgótőkére volt szükségük, mint a kézműveseknek, pénzüket nem ingatlanokban, hanem áruban vagy hitelben fektették.³⁶

Pápan a zsidóság igen nagy arányban részesült a helyi és kiviteli kereskedelemről. Fokozatos nagyarányú piacszerzésük, jogosítványaik gyarapodása, egyáltalán számuk folyamatos növekedése a városi magisztrátust arra készítette, hogy megpróbálja a zsidóságot a város közös terheinek viselésébe is bevonni. 1825-ben azt panaszolják a vármegyének, hogy a zsidók az egész várost ellepték, csak a Belsővárosban több, mint 40 házat vásároltak és sokaságuk „az egész kereskedést felfalta”.³⁷ A zsidóságnak a kereskedelemben való nagyarányú jelenléte tény, de amint a céhek monopóliumát a fejlődés akadályának tekintő uradalom is látta, a zsidók tevékenysége a város és környéke kereskedelmének fejlődésére jótékony hatással van. Nagy forgalmuk munkalehetőséget jelent a pápai fuvarosoknak is. Tevékenységük nem föltétlenül áll közvetlen összefüggésben az egyes keresztény kereskedők csődjével, hiszen köztük is ugyanolyan arányban előfordul csőd.

Az 1828-as pápai összeírás mindössze két zsidó quaestort említ. Egyikük nemesi telken fekvő házban lakott. Ő hazai és külföldi termékekkel nagyban kereskedett, egy inast és két segédet tartott. A másik tőzsér ipari termékekkel kereskedett, egy öt szobás, két konyhás, kamrás, alapincézett házban lakott, istállója volt és két segédet tartott. A zsidó kalmárok száma jóval nagyobb volt (65 fő, 82,28%), akik egynegyede házalásból élt, 1/5-ük boltos kereskedő volt, 1/5-ük pedig lisztkereskedő. A többi kereskedő bőrrel, élelmiszerrel, gyümölcscsel, tollal, ronggyal, vászonnal, stb. kereskedett. Pápan a kereskedők

³⁵ BÁCSKAI 1988. 47.

³⁶ BÁCSKAI 1988. 120.

³⁷ VeML IV. 1. b. 125/1825. sz.

mintegy 70-80%-a volt zsidó 1828-ban (100 fő). A kereskedők nagy részének ekkor nem volt háza: házas zsellér volt közülük 18%, házatlan zsellér: 82%.

Húsz évvel később, az 1848-as zsidó összeírás idejére Pápán csaknem megháromszorozódott a zsidó kereskedők száma (280 fő). Segédek száma 36 volt. A kereskedőkhöz viszonyított alacsony számukból jól látható, hogy a kereskedők többsége segéd nélkül dolgozott. Legtöbb segédet a boltosok tartottak, közülük minden harmadikra jutott egy. Sajnos az összeírás nem tartalmazza az egyes családok jövedelmeit, így csak általánosságban fogalmazhatók meg az egyes típusok vagyoni viszonyai. Az összeírás megkülönbözteti a kereskedőket egymástól a kereskedett árunak megfelelően, 59 esetben azonban nem nevezi meg a kereskedés tárgyát. Ők valószínűleg alkalmi, vagy piaci árusok. Közülük mindössze hárman foglalkoztattak segédet, egyikük bolttal is rendelkezett. A kereskedést folytató zsidók közt a házalók voltak a legtöbben, szám szerint 40-en. Ők voltak a legszegényebb kereskedők, bár egyikük segédet is tartott. Számuk alapján őket követték a lisztkereskedők, akik ekkor 31-en voltak Pápán. Ez a réteg már tehetősebb volt, tevékenysége folytatásához valamicske tőkével is rendelkeznie kellett. Tevékenységük folytán ellentétben álltak a molnárcéhvel és a keresztény lisztkereskedőkkel. 1831-ben a céh a vármegyéhez fordult, panaszolván, hogy egyes zsidó kereskedők becsapják vásárlóikat, ugyanis a búzalisztet árpaliszttal keverik és azt tiszta búzalisztként adják el, vagy a lisztet más megyéből hozzák be. A céhbeli molnárok közt is akadt olyan, aki árpát őrölt a zsidóknak, őket rendszabásuk értelmében meg is büntették. Azonban a zsidók úgy járnak túl a molnárok eszén, hogy a búzát még őrletés előtt árpával keverik. A vármegye súlyos büntetés terhe mellett megtiltja a vegyes gabona őrlését és árusítását.³⁸ Nagyságrendjével ide tartozott a boltosok csoportja is. Mint említettük, nekik volt a legtöbb segédjük. Tehetőségüket mutatja, hogy a városban bolthelyiséget tudtak bérelni, nem kevesen közülük saját bolttal rendelkeztek.

A zsidó kereskedők gyakran hitelben adták a nyersanyagot a céhek vagy céhen kívüli mesterek számára. Számos adóssági, csőd és árverezési per folyt a városi magisztrátus előtt zsidó és zsidó közt, valamint zsidó és keresztény közt. Az áruhitel vagy adósság nagyságától függően különböző értékű árverezésekre került sor. Több esetben előfordul, hogy az adósság olyan nagy, hogy az adós házat árvereztetni el a város.

A kereskedők harmadik legnagyobb csoportját a bőr- és gabonakereskedők, valamint a rőfös- és gyapjúkereskedők alkották. Számuk nagyságrendje

³⁸ VeML IV.1.b: 715/1831

15-20 fő körül mozgott. Közülük csak a rófsőknek voltak segédjeik, ami feltételezi, hogy boltjuk is volt.

A zsidók közt mindössze 6 szatócsot találunk. Ugyanennyien voltak a fűszerkereskedők, továbbá találunk vas-, fa-, ló-, posztó-, üveg-, tej-, dohánykereskedőket, valamint kávést, számuk 1–6 között mozgott. Volt Pápán egy zsidó könyvkereskedő is, aki a crudá-ban megvásárolt könyveket minden bizonnyal a városban lakó két hitsorsos könyvkötőnél köttette.

Érdekes, hogy az 1848-ban mindössze egy rongyszedőt és két rongyászlégynt írtak össze. Más forrásokból tudjuk, hogy a vármegye területén, különösen Pápán nagymennyiségű rongy cserélt gazdát. A szegényebb rongyszedők nemcsak Veszprém, hanem Somogy, Baranya, Zala, Fehér és Tolna megye területén is gyűjtötték a rongyot, tőlük pedig a pápai nagykereskedők vásárolták fel, akik Sopronba és az ausztriai Franzenstahl-i papírmalomba vitték tovább. Az 1828-as vármegyei kimutatás szerint Pápáról évente 800–1000 mázsa rongyot vittek ki.³⁹ A rongykereskedés minden bizonnyal nem szűnt meg, Pápa papírmalma (az igali malom) révén továbbra is kivette részét a rongykereskedésből, azonban a technológiai váltás miatt a forgalom csökkent a negyvenes évekre.⁴⁰ A korábbi rongykereskedők valószínűleg az összeírásban kereskedőként számba vett személyek mögött húzódnak meg.

A kereskedőknél némileg korlátozottabb mozgástérrel rendelkeztek a zsidó iparúzők, ugyanis céhen kívülként kontárnak tekintették őket és nem részesülhettek a céhprivilegiumokból. Ugyanakkor a megjelenő batyuzó, házaló zsidók versenyt jelentettek a céhek számára, akik a városi tanács és a felsőbb hatóságok segítségével próbálták őket visszaszorítani. A földbirtokosok sokszor védelmet nyújtottak a zsidó iparosoknak és kereskedőknek a céhekkel szemben, melyek privilegiumai az uradalomban nem voltak érvényesek. Érdekeiknek megfelelően regáléikat a legtöbbet ígérőknek adták bérbe és vásárolták zsidótól is. A zsidó kézművesek többsége kereskedelemmel is foglalkozott és tekintve, hogy céhszabályok nem kötötték, olyan termékeket is forgalomba hoztak, melyeket nem ők állítottak elő. Így ugyanazt az árut olcsóbban tudták adni céhbeli társaiknál.

Helytartótanácsi rendelet értelmében, ha egy zsidó kézműves alkalmas volt rá (letöltötte a vándorlási időt, remekelt) be kellett venni a céhbe. A céhek általában elzárkóztak, de például Óbudán, Máramarosszigeten felvették

³⁹ VeML IV. 1. b. 274/1828. sz.

⁴⁰ KONCZ Pál: Pápa (Igal) papírmalma. Bp., 1987. 18–19.

a zsidó kézműveseket is,⁴¹ azonban általában megtiltották nekik legény vagy inas tartását. Önálló zsidó céhalakítási kísérletekről országszerte tudunk, azonban a helytartótanács vagy a vármegye ezt rendszerint megakadályozta.⁴²

Pápán az 1848-as zsidó összeírás alapján igen nagyszámú szakmát találunk a város lakosságán belül elkülönülő zsidó társadalomban. A szakmák sokszínűsége minden bizonnyal leképezi a többségi társadalom által űzött szakmákat. A kézműves szakmák többségénél a mesterek legénnyel vagy inással dolgoztak. Összesen 29 kézműves szakmában⁴³ 118 mester és 95 legény dolgozott.

A legnépesebb szakma a szabóké volt. 1848-ban szám szerint 34-en voltak és ugyanennyi legényt foglalkoztattak. Tudjuk, hogy közéjük számítottak a sapkakészítők is, akik szám szerint 6-a voltak és 7 legényt foglalkoztattak. Egyedül a szabók esetében tudunk arról, hogy céhet kívántak alapítani Pápán. Ez a népes közösség éppen létszámára hivatkozva kérte 1834-ben a vármegyét, segítse céhalapítási szándékukban őket, mert anélkül nem tudják megbüntetni a „hibás” mestereket, nem tudják a legényeket vándorlásra kötelezni. Hivatkoztak a helytartótanács 1805. február 5-én kelt rendeletére, mely szerint, ha valamely településen a zsidó mesterek száma annyira megnövekszik, hogy képesek céhet létrehozni és fenntartani, a királytól nyert artikulusoknak megfelelően alapíthatnak céhet.⁴⁴ 1834-ben 29 szabót neveztek meg a zsidók, akik legényt és inast tartanak, közülük 11-en németszabók, 15-en magyar, azaz pruszlikszabók, 3-an sapkások. Szükségük lenne az érdekvédelemre, mert nem tudják megvédeni magukat azoktól a jött-ment kézművesektől, akik letelepednek, és anélkül űzik a mesterségüket, hogy remekeltek volna. (Jól látható, hogy a zsidó közösségen belül is előáll az a probléma, hogy a kontárok versenye rontja a céhet ugyan nem alkotó, de a város kézművesiparában régóta résztvevő, valamilyen érdekközösséget alkotó, letelepedett zsidó kézművesek piaci esélyeit. Más tekintetben is előfordul, hogy a tehetősebb, már esetleg több generáció óta Pápán élő zsidóság óvakodik attól, hogy saját jövevény, szegény hitsorsosait befogadja.)

⁴¹ EPERJESSY Géza: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon 1686–1848. Bp., 1967. 126.

⁴² EPERJESSY, 1967. 132.

⁴³ Csak néhány ezek közül: aranyműves, bádogos, ernyőkészítő, gombkötő, irhás, kenyérsütő, mészáros, nyereggyártó, olajkészítő, pálinkafőző, pék, pipás, pántlikás, sapkás, szabó, szappanos, szűcs, varga, stb.

⁴⁴ „*Judaei seu ad propriam manum, seu ad scitis sodalibus judaeis, opoficia exercere, et juvenes suos artem edocere poterunt, donec numerus eorum sufficiens fuerit, ut inter se contubernia erigere possint.*” VemL: IV. 1. b. 1681/1834. sz.

Az uradalom is támogatja a zsidó szabók céhalapítási törekvését. A vármegye – bár elvben támogatná – mégis kifogást emel, mivel a szabók közül egy sem remekelt. Utasítja őket, hogy a földesúr, mint főcéhmester felügyeletével, céhbiztos és 2–3 keresztény mester jelenlétében remekeljenek. Ha ez megtörténik, kérni fogja a vármegye a céhalapítási engedélyt és az artikulusokat a helytartótanáctól. A zsidóság azt panaszolja fel, hogy nem remekelhetnek, mivel a keresztény céh nem veszi be tagjai sorába őket és nem engedi remekelni.⁴⁵ A kísérlet elhal.

1848-ban a szabók egy része egymaga dolgozott, mások pedig egy, vagy annál több legényt is alkalmaztak. Neumann Henrik „nőruha készítő” 5 szabólegényt alkalmazott! Khón Adolfné özvegy szabó mesterné három legénnyel dolgozott.

Szintén nagyszámú szakmát alkottak az irhások, akik 20-an összesen 13 legényt foglalkoztattak. Nagy számuk összefügghet a zsidók hagyományos öltözkéivel. Figyelemre méltó a pipások közössége. Pápán két zsidó pipa gyáros is működött és minden bizonnyal ők alkalmazták a 18 pipáslegény többségét. Rajtuk kívül az összeírás számba vett még 3 pipás mestert és 2 pipakészítőt, róluk azonban nem állapítható meg, hogy önálló kézművesként vagy a „gyár” alkalmazottaiként dolgoztak.

A többi hagyományos szakmában dolgozók száma 1–5 között mozgott.

1848-ban 21 zsidó kocsmáros működött Pápán. Ők az uradalomtól kaptak kocsmáltatási engedélyt és az uradalom borát és sörét mérték. A Külsővárosban minden utcában volt legalább egy kocsmá.

A pápai zsidó közösségnek saját választott előljárósága volt, akiket egy uradalmi tisztviselő jelenlétében évente választottak: bíró, esküdtek, templomatyák, perceptor, jegyző. Őket név szerint ismerjük az 1848-as összeírásból, de a század elejéről megvannak a tisztújításokról az uradalom számára tett jelentések⁴⁶ és a vármegyéhez küldött jelentések is. A rabbi mellett segédlelkész, kántor, sakter, fürdősz működött. A pápai zsidóknak két bábájuk is volt. A közösség ispotályt is működtetett. Hat zsidó orvosról, egy seborvosról és három kórházi ápolóról tudunk. Feltételezzük, hogy a hat orvos közül többen városi orvosok is voltak egyben.

A pápai zsidó közösségen belül feltűnően magas a tanítók száma. Összesen 21 tanítót, 2 nyilvános iskolai tanárt és egy nevelőt írtak össze. Közülük sokan magántanítók voltak, kisebb részük az 1826 óta működő zsidó iskolában tanított.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ MOL P1216. Az Esterházy család pápai uradalmának iratai, capsza 59. nr. 105–106.

Érdekes színfoltja az összeírásnak a hegedűművész és a zongoramester.

A fent ismertetett foglalkozási ágak értékeléséből is nyilvánvaló, hogy a pápai zsidóság esetében egy erőteljesen polgárosodott, magas civilizációs igényekkel rendelkező közösséggel állunk szemben, melyben a többségi társadalomhoz képest már ekkor, a XIX. század közepén is igen magas az értelmiségiek aránya.

A reformkor végére számát és tehetőségét tekintve is megerősödő pápai zsidó közösség 1846-ra Magyarország egyik legnagyobb zsinagógáját építette fel. A liturgikus terek tervezésénél és építésénél a közösség a vallási szokások mentén két táborra vált, mintegy előre vetítve az 1870-re bekövetkező országos szakadást a neológ és ortodox zsidóság között. A reformkori Magyarországon erősödő nemzeti öntudat a tehetősebb, polgáriasultabb pápai zsidóságra is hatással volt, akiknek a nemzethez való asszimilációs törekvései a rabbi választásban is megmutatkoztak, amikor Löw Lipótot választották rabbijukká.

MOBILITÁS

Pápa város zsidó társadalmának vizsgálatakor meg kell néznünk, milyen arányú a helyben születettek és a bevándorolt lakosok száma, illetve a potenciális elvándorlóké. Utóbbiak vizsgálata összefügg a lakosság foglalkozások szerinti megoszlásával is.

A 2961 pápai zsidó lakos többsége, azaz 2306 fő Pápán született. Ez a nagy arány egy több generáció óta itt élő stabil népességet mutat. A városba költözők száma 655 fő, arányuk a zsidóságon belül 22,1%. A beköltözők közül mindössze 37-en érkeztek Magyarország határain kívülről. (Ld. 3. sz. melléklet) A megye, illetve az ország más településeiről Pápara költözők száma 618 főt tett ki. (Ld. 4. sz. melléklet) A máshol születettek mintegy kétharmadának van letelepedési engedélye.⁴⁷ Őket mindenképpen a pápai zsidó közösség integráns részének tekinthetjük.

A városba vándorlás kiinduló pontja igen nagy szórást mutat, de dominánsnak tekinthetők a Dunántúl (beleértve az Őrvidéket is), azon belül a környező vármegyék. Természetesen nagy a száma a Pápa környéki falvak-

⁴⁷ További alapos elemzést kíván annak megállapítása, hogy a letelepedési engedély megadása milyen tényezőkkel függ össze. Első látásra mindenesetre állítható, hogy a beköltözéstől eltelt idő hosszúságával nincs összefüggésben. Kapcsolatban van viszont a beköltöző foglalkozásával, anyagi erejével.

ból érkezőknek is. Az Esterházy család birtokközpontjai közti vándorlás is megfigyelhető.⁴⁸

A zsidó lakosság családfőinek és a velük közös háztartásban élők foglalkozása két vonatkozásban is összefügg a mobilitással. Először is épp a zsidóság körében találjuk meg legnagyobb arányban azokat a szakmákat, melyek az illető állandó mozgását feltételezik: kereskedés, házalás, hajhászás (felhajtás), stb. Másrészt ezek és az iparosok által foglalkoztatott legények, segédek jelentik az „idegen munkaerőt”.

Az összeírás megkülönböztet legényt és segédet, egy esetben inast. A legények száma 117, a segédeké 37. Arányuk a férfi lakossághoz képest 10,48%.

7. sz. táblázat

A legények megoszlása családi állapot és származás szerint

<i>Idegen legény család nélkül</i>	<i>Idegen legény családdal</i>	<i>Pápai legény család nélkül</i>	<i>Pápai legény családdal</i>
62	28	7	20

8. sz. táblázat

A segédek megoszlása családi állapot és származás szerint

<i>Idegen segéd család nélkül</i>	<i>Idegen segéd családdal</i>	<i>Pápai segéd család nélkül</i>	<i>Pápai segéd családdal</i>
26	1	6	2

A család nélküli idegen legények és cselédek munkaadójukkal közös háztartásban élnek. A családdal rendelkezők általában önálló háztartásban, vagy ha például feleségük pápai lakos, annak családjával élnek. A pápai család nélküli legények, illetve segédek többnyire fiatal fiúk, akiket szintén munkaadójuk háztartásához sorolt az összeírás. A családos legények körében sok a középkorú családfő, aki önálló háztartásban él családjával. A legények másik része általában szüleivel élő fiatal fiú. Az egyetlen inas pápai lakos, 15 éves, szüleivel él.

Mint a táblázatokból látható, az idegen nőtlenek aránya a legnagyobb a legények, illetve segédek körében. Ez alátámasztja a családi állapot és életkori megoszlásnál korábban elmondottakat.

⁴⁸ Uradalmi gazdasági iratok vizsgálata számos összefüggésre fényt derítene, pl. építkezések, hitelezés, hiányszakmák, stb.

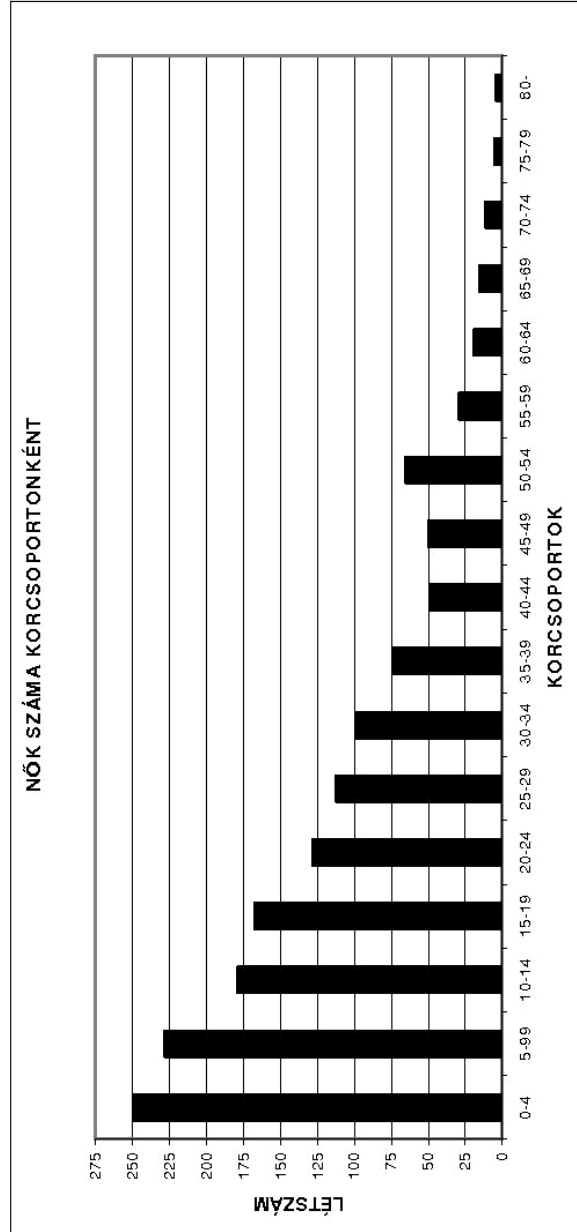
Összefoglalóan megállapítható, hogy a pápai zsidóság mind demográfiai, mind pedig társadalmi szerkezeti jellemzői alapján 1848-ban életképes, fejlődőképes, szigorú belső önszabályozású, erősen szervezett társadalmi csoportot alkotott. Ez a csoport teljes mértékben kitöltötte az uradalom által biztosított jogi és gazdasági kereteket. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a korlátozott jogállású magyarországi zsidóság általános helyzetéhez képest a pápai zsidóság – mivel érdekei gazdasági tekintetben gyakran egybeestek az uradalméival – sokkal szabadabban fejlődhetett.

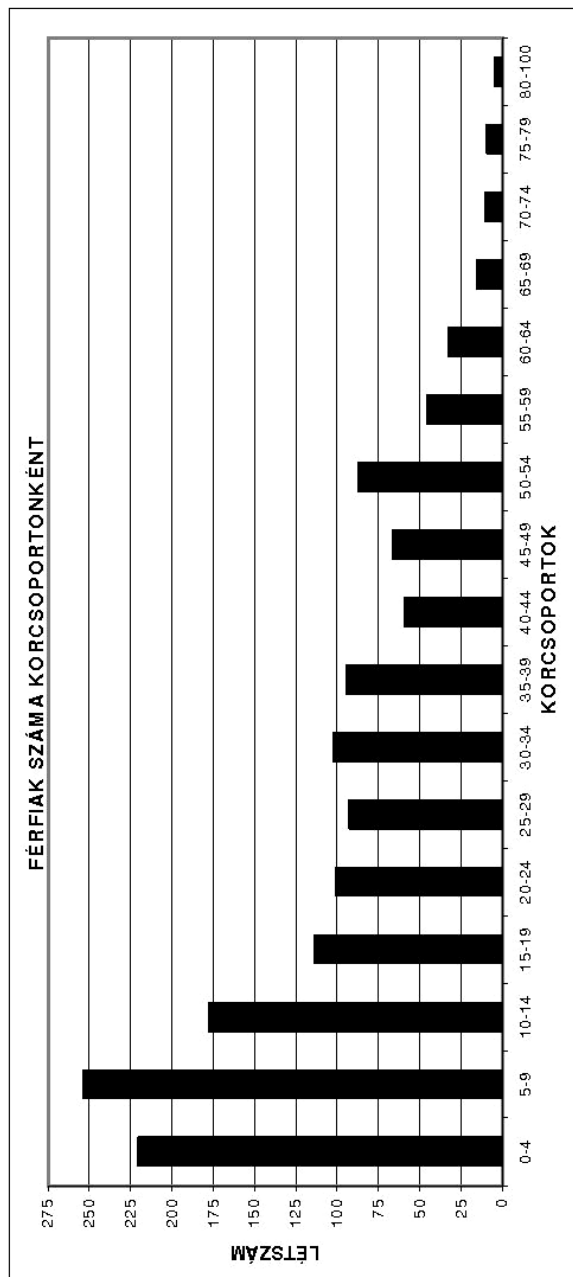
Lőw Lipót pápai rabbi

MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet

2. sz. melléklet

3. sz. melléklet
Külföldi bevándorlók

Terület	Bevándorlók száma
Csehország	11
Morvaország	11
Lengyelország	9
Ausztria	2
Galícia	1
Horvátország	1
Oroszország	1
Poroszország	1
Összesen	37

4 sz. melléklet
Mobilitás

Vármegye	Születettek száma
Veszprém	168
Győr	71
Vas	63
Zala	43
Sopron	35
Pest-Pilis	26
Komárom	25
Somogy	24
Tolna	23
Pozsony	18
Fejér	13
Szolnok	7
Moson	6
Szepes	6
Baranya	4
Borsod	4
Szabolcs	4
Nógrád	3
Trencsén	3
Zemplén	3
Abaúj-Torna	2
Arad	2
Bereg	2
Csongrád	2
Esztergom	2
Heves	2
Nyitra	2

MŰHELY

Bihar	1
Gömör	1
Szatmár	1
Temes	1
Ung	1
Varasd	1
Azonosíthatatlan helységekből	54
Összesen	618

5. sz. melléklet

A pápai zsidóság körében előforduló szakmák

Foglalkozás	Szám	Legény/Segéd/inas
Kereskedő	59	19
Hajhász	42	
Házaló	40	1
Szabó	34	34
Lisztkereskedő	31	
Boltos	29	7
Kocsmáros	21	3
Rőfös kereskedő	21	4
Tanító	21	
Irhás	20	13
Napszámos	17	
Gabonakereskedő	16	
Bőrkereskedő	14	
Portékás	12	
Gyapjúkereskedő	10	
Lókereskedő	10	
Dohánykereskedő	6	
Fuvaros	6	
Fűszerkereskedő	6	
Orvos	6	
Sapkás	6	7
Szatócs	6	
Varga	6	12
Kenyérsütő	5	
Pipakészítő	5	
Mészáros	4	3
Segédlelkész	4	
Divatárus	3	1
Ernyőkészítő	3	
Gyáros	3	
Izraelita község szolgája	3	

Kávés	3	
Pipás mester	3	1
Posztókereskedő	3	
Szivarkészítő	3	
Szűcs	3	1
Üveges	3	
Bába	2	
Bádogos	2	
“cigáró készítő”	2	
Dohánymetsző	2	
Festő	2	
Kézi munkás	2	
Könyvkötő	2	1
Könyvvivő	2	
Nőiruha készítő	2	
Nyilvános iskolai tanár	2	
Pálinka gyáros	2	
Pálinkafőző	2	2
Pipa gyáros	2	18
Szolgáló	2	
Vaskereskedő	2	
Vendéglős	2	
Aranyműves	1	
Éneklő	1	
Esztergályos	1	
Fakereskedő	1	
Gombkötő	1	2
Gyermek nevelő	1	
Hegedűművész	1	
Iskolaszolga	1	
Izraelita község jegyzője	1	
Kántor	1	
Kártyajátékos	1	
Készruha kereskedő	1	
Kocsis	1	
Kofa	1	
Koldus	1	
Kórházi ápoló	1	2
Kőfaragó	1	
Könyvkereskedő	1	
Meleg fürdőkészítő	1	
Nyereggyártó	1	
Olajkészítő	1	
Pántlikás	1	
Pecsetvágó	1	
Pék	1	

MŰHELY

Rongyász/rongyszedő	1	2
Ruhakereskedő	1	
Sakter	1	
Savanyúvíz kereskedő	1	
Seborvos	1	
Serfőző	1	1
Sörmérő	1	
Szappanos	1	
Szőrösbőr kereskedő	1	
Tejkereskedő	1	
Üvegkereskedő	1	
Varrónő	1	
Zongora mester	1	
Kalmár	–	2

SUMMARY

RÉKA JAKAB

The Jewish Community of Pápa in the First Half of the 19th Century

The mass settlement of Jewish people into Hungary began in the 18th Century and it continued throughout the 19th Century. There were 240.000 Jewish people registered in 1840. It was Count Ferenc Esterházy who gave a safe-conduct to the first Jewish family in Pápa on May 10, 1748. The community amounted to 2961 people according to the census taken in 1848. Based on this census and other sources, the essay gives an account of the local Jewish community of Pápa. The solidity of their situation is shown by the fact that in 1848 77,9% of them were born in Pápa and the rest of the Jewish residents came from the neighbouring villages. There were only 37 people coming from abroad. An average 5 people lived in a household. All the four categories of the Peter Laslett typology could be found among the households, but most of them represented the type referred to as „a couple with children” (441). Jewish people played a decisive role in the economic life of the town: 280 tradesmen offered for sale their goods, 118 craftsmen with 95 apprentices represented 29 trades. Seven doctors and 23 pedagogues provided the community with a high level of civilization.

ACHS KÁROLYNÉ**A református iskolák, tanáregyéniségek,
diákmozgalmak emberformáló hatása***Kiss Géza református lelkész diákévei¹*

KÖZOKTATÁSUNK ÚTVESZTŐIBEN mind nagyobb szükségünk van rá, hogy ne csupán a modern pedagógiai elméletekben, hanem a hagyomány követhető példáiban is keressük az eligazítást. Tanári munkám során sokszor kellett látnom, hogy a számok, statisztikák mennyire csak a felszínen érintik azt, ami az iskolában történik, s bár vonhatunk le belőlük némi következtetéseket, legtöbbször éppen arról nem adnak hírt, ami a pedagógia alapkérdése lenne: az emberi lélek fejlődéséről.

Ezért választottam — egy-két régi iskolánk életébe beletekintve — azt a módszert, hogy egyetlen ember — édesapám — kibontakozásában, a szolgálatra megérésében figyeljem meg az iskolák, tanáregyéniségek, ifjúsági mozgalmak szerepét. Itt-ott magamnak is szükségem volt számokra, de ahol belsőbb területekre merészkedtem, ott a vallomásokból — mégoly' intimekből is — kellett a lényegre következtetnem.² Tudom, hogy egy lélek útja az Isten titka. De látva fiatalságunk sokszor vergődő útkeresését, ha segíthetnék vele, talán szabad ezt a titkot — szorongva bár — megközelítenem.

KUNSZENTMIKLÓS

A kákicsi református lelkész, aki fiatal korábban néhány évig tanár is volt a kunszentmiklósi gimnáziumban, fiát, a tíz éves Kiss Gézát 1901 szeptemberében ebbe a régi református iskolába íratta be. Kiss Géza későbbi írásai-

¹ A szerzőnek az 1980-as évek második felében készült, *Református iskolák, tanáregyéniségek, diákmozgalmak emberformáló hatása* c. kéziratát azért tartjuk fontosnak közölni, mert a személyes kötődés révén sok pótolhatatlan adatot tartalmaz az Ormánság szerzőjéről. A kéziratot Kránitz Zsolt levéltáros vitte gépre, Hudi József készítette elő kiadásra. Az eredeti szöveget csekély stiláris javítással, a jegyzetapparátus kiegészítésével, egységesítésével, a szereplők rövid életrajzával közöljük.

² Achs Károlyné sz. Kiss Gizella a kézirat megjelenését sajnos nem érthette meg, 2005 őszén elhunyt.

ban Kunszentmiklós emlékét természetesen nem gondolati összegzésekben, hanem a személyes élmények lírai megfogalmazásában találjuk, hiszen az ott töltött négy év az érzelmi fejlődés, az eszménykeresés időszaka.

Szegény, de jó tanulóként is minden évben azok között volt, akik szinte az alapítványokból éltek. Az iskola – bölcsen – nem készpénz, hanem ellátás formájában osztotta el az alapítványokat a legérdemesebbek között: a bentlakóknak élelmezésre (a lakást, fűtést ingyen kapják), a kintlakóknak az élelmezés mellett lakásra, fűtésre is. A mosást, világítást saját pénzükből fedezték.³ „A 'bentlakók'-nak benn a gimnáziumban volt egy szobájuk. Hordtuk a kantát a városi kútról, magunk söpörtünk, ágyasztunk, tüzeltünk a nagy kokszkályhában. Édes szabadság... S mindezért egyetlen kötelességünk volt: fűjteni a templomban az öreg orgonát. — Édes kiváltság... Dehogyan kiváltság: — dicsőség! Könyörögtünk a nagyobbaknak egy-egy vers végigfűjtatásáért: — várj!”⁴

Nagyobbacska diákként őt is családnál helyezték el. Hogy a gondozó családok nem „üzleti alapon” kapcsolódtak be az iskola életébe, hanem valóságosan nevelői és otthont adó szerepet vállaltak, azt Kiss Géza levele is tanúsítja. Az iskola 200 éves jubileumáról „örömmel és drága emlékekkel” térve haza, írja: „Az öreg, 83 éves Komlósdy Lajos bácsi elment a lelkészi hivatalba s meghagyta, hogy okvetlenül menjek el hozzá. 30 év múlva még mindig szerettek és gondoltak rám. Hát van-e ennél melegebb szívű nép?”⁵

A nagyon érzékeny gyermek mindkét helyen „otthonélményt” kapott. De az iskola felelősei is „szülői” lelkülettel vették körül a gyerekeket. Negyedszázad távolából írja Kiss Géza: „Kisdiák koromban egyszer egy bűnömért, amit kölcsönösen követtünk el egymás ellen egy osztálytársammal, súlyos büntetést vártam. Az igazgatónk behívott, leültetett egy díványra. A szavában valami csodálatos, krisztusi melegség csengett, ami olyan váratlanul hatott rám, hogy meghatottságomban sírva fakadtam. Ma is emlékezem még atyái szavára: — Gézám, tudod-e, mi van a Szentírásban? „Ne menjen le a nap a ti haragotokon!” — Nem tudom testileg hogyan tántorogtam ki a szobából, csak azt tudom, hogy annak az órának emléke nagyon sokszor volt már tisztító és fölemelő erő az életemben.”⁶

Valószínűleg Szikszay Gusztávról van szó, aki az első két osztályban volt igazgatója. De életre szóló élmény az is, hogyan teremtett karácsonyt a sze-

³ A Kunszentmiklói Ev. Ref. Gimnázium Értesítője, 1901–1905.

⁴ KISS Géza: Baksay-emlékek. = Református Figyelő, 1932. december 3., KISS 1984. 163.

⁵ Levél bátyjának, 1935. június 21. Bátyja, Kiss Zoltán megőrzött mintegy 320 levelet, melyeket Kiss Géza 15 éves korától 55 éves koráig írt neki. A levelek eredetije a kézirat összeállításakor Kiss Zoltán fiának, dr. Kiss Géza pécsi egyetemi tanárnak a birtokában voltak. Azóta egy részüket a Ráday Gyűjteménynek adományozta. (H. J.)

⁶ Bibliatanulmányozó vezérfonal ifjúsági egyesületek számára. In: Református Igehirdető, 1928. február, 112.

génység miatt hazautazni nem tudó bentlakóknak a „Főtiszteletű Úr”, Baksay Sándor esperes, az igazgatótanács elnöke.⁷

Ez az iskola tehát először is szeretetet adott és szeretetet támasztott. Még Pápát köszöntő cikkébe is beleszövi Kiss Géza Kunszentmiklóst: *„Egy 30 évvel ezelőtt még cseresznyearcú, kantahordó fiucska, a prófétafiak utolsója, őszülő fejjel, majdnem könnyein keresztül néz el most a kunszentmiklósi temető ciprusai alatt nyugvó édesatyái felé, akik a szeretet majdnem ingyen asztala mellett próbáltak először nyilat faragni abból a fiúcskából...”*⁸

Hogy ez a légkör mire támasztott szeretetet, abból egyet-kettőt emelek ki.

Magára a tanulásra. Ugyancsak a Baksay-émlékek című írásból tudjuk meg, milyen becsülete volt a tudásnak. Baksay — ha osztályt látogatott — mindig a legjobb tanulót kereste. *Abban a szomorúan kiváltságos helyzetben voltam, hogy kórusban üvöltötték társaim mindig az én nevemet. A legjobb tanuló-
nak ugyanis egész órán egymagának kellett felelnie. Micsoda párbajokat kellett vív-
nia Baksay derült, mosolygó szemei előtt! Így ment ez latinórán (ezért ünnepnap ma
is 30 év távolán keresztül, ha klasszikust vehet a kezébe), de így ment a stilsztikával,
verstannal is: Hát sikerült... a hadakozás úgy, ahogy belénk dörögte néhai való ki-
tűnő tanárunk, Pátkay Imre.*

Nemcsak próbatétel volt hát egy-egy ilyen óra, hanem ünnep is, ünnepe a jó tanulásnak.

Próba elé állította a kisdiaót az éppen kezdő tanár, Mészöly Gedeon is. Kilenc egymás utáni órán feleltette latinból, amikor a kilencedik jelest beírta, már nemcsak tárgyának volt elkötelezettje a fiú, hanem tanárához is hozzá kötődött – megint egy életre. (Szóbeli közlése.) Úgy megszerette a III. osztályban a latint, magyart tanító Mészölyt, hogy kedvéért a IV. osztályban a szabadkézi rajzot és gyorsírást is felvette, ugyanis Mészöly akkor azt tanította.⁹ Mészöly lesz az a tudós nyelvész, aki az Ormánysági Szótár első részleteit közli,¹⁰ s később is nemegyszer folytat tudományos eszmecsereit az immár barátta vált tanítvánnyal.¹¹ Kiss Géza 1947-ben, halála előtt néhány héttel az Ormánysági Szótár bevezetőjében ezt írja: *Talán hozzá sem fogtam volna, ha első könyvem megjelenése után Csúry Bálint rá nem kényszerít megírására, s Mészöly Gedeon állandó, meleg szeretete nincs mögöttem.*¹²

⁷ Baksay emlékek. Lásd a 4. jegyzetet!

⁸ KISS Géza: Régiek dicséreti. = Református Figyelő, 1932. február 27., KISS 1984. 158.

⁹ A Kunszentmiklósi Ev. Ref. Gimnázium Értesítője, 1901–1905.

¹⁰ KISS Géza: Az ormánysági nyelvjárásról. = Szegedi Füzetek 1934. 98., 176., 275.

¹¹ ACHS 1981. 207–218.

¹² Ormánysági Szótár. Kiss Géza szótári hagyatékából szerkesztette Keresztes Kálmán. Bp., 1952. XLII.

Föltételezhető, hogy a többi tanár is értett a kedvcsináláshoz, nem csoda, hogy ez a jó szóval minden jóra kapható fiú három évben egyedül kitűnő az osztályban.¹³

És támasztott ez az iskola mélyszégyenes hazaszeretetet. Ez nem az újabban sokszor megbírált hazug nemzetieskedés volt, hanem az iskola története alatt többször is ismétlődő élethalálharc hűségének hagyományából fakadt. A század elején még az 1848-as emlékek is elevenen éltek. Az iskola szellemét azonban a szabadságharcot követő önkényuralom idejének sok ellenséges intézkedése edzette meg igazán. A Thun-kormány lehetetlenné akarta tenni a református iskolák fenntartását és kormányzását. Sok gátló körülményt kellett legyőzni. Leszállították a gimnázium osztályainak számát hatról négyre. 1854 októberében a császári kormány megszüntette az iskolát „azzal az indoklással, hogy nincs meg a kellő anyagi alapja. S ekkor Kunszentmiklós közbirtokossága fényes bizonytságot szolgáltatott iskolája megbecsüléséről; 1855 januárjában Páka és Mérges pusztákat adta át alapul, amelynek jövedelme a gimnázium fenntartására fordítandó.” Hivatalosan el kellett fogadni a német tanítási nyelvet, de magyar tankönyveket használtak, és a tanárok észrevétlenül is ápolták tanítványaik lelkében a nemzeti érzést.

Ez a küzdelem a század elején még közvetlen múltnak számított. Nemcsak az idő közelsége miatt, hanem amiatt is, hogy az iskola vezetői kézből kézbe adták az örökséget. „Szerencséje volt egyházunknak és iskolánknak, hogy az önkényuralom válságos idejében nagytehetségű kiváló lelkipásztorok állottak az élen; Fördös Lajos 1847–1856-ig, Szász Károly 1857–1863-ig, Könyves Tóth Kálmán 1863–1866-ig szolgáltak Kunszentmiklóson. Ott állottak az őrhelyen és küszködtek az egyházért, az iskoláért.”

Ezt az örökséget vette át Baksay Sándor 1866-ban, s 1915-ig ő volt az egyház és iskola szellemi vezére. 1904-ben püspökké választották, „de el nem hagyta Kunszentmiklóst és az ő szeretett gimnáziumát. Éltető lelke volt az iskolának. Szellemével nagy hatást gyakorolt az iskola belső fejlődésére, nemes szívével pedig gondozta az ifjúság jólétét.”¹⁴

És itt még egy fontosat meg kell látnunk: ebben az iskolában a gyermeki eszményképkeresés nem maradt kielégítetlenül. Bizonyára nem maga Baksay akart eszményképpé válni, de azzá vált azzal, ahogyan élt. Mert itt mitsem számít, hogy Baksayt a mai irodalomtudomány nem mérheti az Arany Jánosi-i csúcshoz, még ha Arany János köréhez tartozott is. Itt az számít, hogy egy tízéves gyermekhez tudott olyan emberséges lenni, hogy

¹³ A Kunszentmiklósi Ev. Ref. Gimnázium Értesítője, 1901–1905.

¹⁴ VÖRÖSS 1935. 13–25.

abban a kapott meleg, a bőséges bátorítás egy életre szóló feladatvállalásnak, elkötelezettségnek vált a forrásává. Azzá vált az otthonteremtés igyekezetében, abban az emberközelségben, ahogy ő maga is tudott személyekhez, ügyekhez viszonyulni. (A gimnázium 200 éves jubileumán, 1935. június 16-án elmondott prédikációja Baksay alakjának felidézésével kezdődik: *...minden kő arról a legnagyobb emberről beszél, akit valaha csak láttam, s akinek meleg szívét én gyermekként annyiszor megéreztem.*¹⁵

És azzá vált hazája, népe szeretetében is. Hogy a haza az ő számára nem valami patetikus fogalmat jelentett, hanem közel mert menni hozzá: a falu népe között élni, gazdaságát elemezni, életéért hadakozni, kincseit (népszokásait, nyelvét, dalait) összegyűjteni, lelkileg, emberileg nevelni — ehhez, az ormánysági nép szeretetéhez, táplálékot adtak neki Baksay ormánysági novellái, néprajzi dolgozatai is. Ezek természetesen későbbi hatások. De hogy hathattak, ahhoz a gyermek lelkében kellett a ragaszkodásnak megszületnie. 1937-ben megjelent *Ormányság* c. monográfiájának az ajánlása így hangzik: *Ormányság nagy fiának, sok szegény diák egykori édes atyjának: Baksay Sándornak emlékezetére.* Tehát nem az írónak, a tudósnak, a műfordítónak: a szegény diákok édesatyjának.

Kunszentmiklósról egyszerű szavakban beszélünk. Összefoglalásul annyit: egy iskola akkor tud jól hatni a 10–14 éves gyermekekre, ha nem csupán ismereteket ad, hanem érzelmileg teszi gazdaggá, igényessé. Képessé arra, hogy — felsőbb osztályba lépve — egy érzelmi alapú erkölcsi mércét vigyen magával az eszmékkel való birkózáshoz, életcélkereséshez.

PÁPA

Ezt a minden tekintetben „felsőbb osztályt” Pápa jelentette. A „dunántúli ev. reform. egyházkerület pápai főgimnáziuma” 1905 őszén fogadta tanulói közé Kiss Gézát. Majdnem három évtizeddel később érzékletesen idézi meg a pápai konviktus hétköznapjait, az életmódot, a kiváló tanárokat: *Antal Gábortól, a nagy püspöktől ma ismert legnagyobb értékeinkig annyian — ó, én Uram, Jézus Krisztus, te legnagyobb szolgáló — nem szégyenlettek mint diákok nyolc éven át felszolgáló teendőket végezni abban az ősi, szent köztársaságban, kopott kék kabátban, törőronggyal, seprővel vagy párolgó étellel a kezükben.*

A szolgálat nemes értelmét itt tudatosította. Ugyanezen írása négy jellemvonásban sűríti, mire is kapott indítást a fejlődő jellem: *S a kemény szolgálat kinevelte a legértékesebb jellem típusok egyikét: a dunántúli lelket. Csak néhány*

¹⁵ ÉRTESÍTŐ 1935. 6.

vonását. — Sohasem akar többnek látszani, mindig kevesebbnek. (...) De viszont belenéz minden felfújt nagyságba, s nem tud meghajolni semmi üres forma és emberi hiúság előtt. Dunántúl adta a gályarabokat. A dunántúli lélek még ma is visszhangzik a trigyentomi búcsúzótól:

*Noha mi testünkben eladattunk,
De néma bálványnak mi fejet nem hajtunk.*

A dunántúli lélek soha nem beszél három lépés távolságból. (...) S a dunántúli lélek tud ideálokat hordozni.¹⁶

Mindezt távlatból összegzi. Hogy akkor, abban a kohóban hogyan lett a magában bízó, nagy jövőre készülő, sikereknek örülő és még nagyobb sikerekre vágyó serdülőből a lázadó ifjún keresztül érett, a szolgálat szenvedését is vállaló felnőtté: ezt próbáljuk végigjárni.

Tanárai közül nem egy hagyott nyomot benne egész életére. Borsos István, a latin és görög nyelv tanára — három évig osztályfőnöke — a klasszikusok szeretetéhez biztos tudást is adott. (Milyen könnyedén olvasta 30 évvel később Kiss Géza a pécsi levéltár latin nyelvű forrásanyagát!) Borsos István nagyműveltségű könyvtárnoka is volt a század elején 40.000 kötetes gyűjteménynek.¹⁷

Ebbe a munkába is bele tudta lelkesíteni diákjait: *VII.-es, VIII.-os korunkban, továbbá teológus diák korunkban állandóan alkalmazott bennünket Borsos havi koronáért* — írja Pongrácz József.¹⁸

Lic. Rác Kálmán,¹⁹ a *Szövétnek* c. ifjúsági lap szerkesztője és kiadója szemmel tartotta az iskola tehetséges diákjait; ha kellett, felszólította őket a munkálkodásra.²⁰ Pályázatot hirdetett, pl. márc. 15-i ódára, s a díjnyertes műveket — Kiss Gézának pl. két ódáját is — közölte.²¹

¹⁶ KISS Géza: Régiak dicséreti. = Református Figyelő, 1932. február 27.

¹⁷ Borsos István (Ászár, 1863–Bp., 1918) középiskolai tanár, könyvtárigazgató, numizmatikus; a református főiskola könyvtárának katalógusa az összeállításában jelent két kötetben (1901, 1911).

¹⁸ Pongrácz József: Emlékeim. Kézirat, 1957. = Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára (DREKK), O.159. Pongráczról KÖVY Zsolt: Pongrácz József élete és könyvtárosi munkássága. Előadás az 1985. november 15-én tartott Pongrácz József emlékülésen. Kézirat. [A konferencia anyaga utóbb megjelent: ÉVKÖNYV 1988. 3–131., benne az említett előadás szövege: KÖVY 1988. 116–123. – H. J.]

¹⁹ Rác Kálmán (Mád, 1867–Pápa, 1941) református gimnáziumi vallástanár.

²⁰ Kiss Géza levele, 1907. február 27.

²¹ Szövétnek 1906/7. március 15. 158.; 1909/10. március 15. 165.

Dr. Kapossy Lucián²² nemcsak tudós volt (*Poétika* c. tankönyvét jómagam is használtam tanításomban), hanem nagyszerű pedagógus is. A Kiss Gézá-nál két évvel fiatalabb, de Kiss Géza szűkebb irodalmi és baráti köréhez tartozó Bereczky Albert²³ emlékezett meg utóbb arról, hogy az eszmélkedő ifjúság hajnalig tartó vitáinak fő tárgya mindig a modern irodalom értékelése volt. Ezt az érdeklődést rendkívüli pedagógiai érzéssel tudta fölszítani Kapossy Lucián azzal, hogy mindig ellentmondott. A fő botránykő Ady érthetlensége, vad szimbolizmusa, érzékisége és hazafiatlansága volt. E körül engedte az öreg, hogy még magyar irodalmi órákon is folytassuk a vitákat, amiket a Képzőtársulattól hoztunk magunkkal. Úgy tűnt fel, hogy bosszankodik ránk, modern irodalmi művek iránti lelkesedésünk miatt. Mi pedig azzal igyekeztünk őt visszabosszantani, hogy bizonygattuk, milyen mélyen gyökerezik az új magyar líra a magyar klasszikusokban, főleg Petőfiben, Vörösmartyban és Aranyban. Kapossy Lucián szemet-száját tágtító módon tudott előadást tartani Petőfiről, de közben kifejtette, hogy ennek a nagy költőnek milyen tévedése volt a Felhők ciklusa. Egyéb se kellett nekünk: szinte könyv nélkül megtanultuk ezeket a csodaszép költeményeket, s mikor magyarul Petőfiről feleltünk, azért is kiemeltük, hogy legszebb versei a Felhők ciklus. Erre aztán ő hajlandó volt vitatkozni, és mi lehet lelkesítőbb egy 17–18 éves fiúnak, mint ha akad egy ilyen vitapartner.

Még azt is elbeszéli Bereczky, hogyan „állt bosszút” mindezért a kiváló tanár az érettségien: *A tételeket nem huzzuk, hanem a tanár osztotta, és élénk megdöbbenésemre magyarból olyan címet kaptam, ami nem is volt a tételek között: „Modern magyar líra”. Erről a tankönyv nem is szólhatott, de Lucián hamiskásan újra rámkacsintott, hogy no most lássuk a medvét! Itt aztán nem kötekedett, hanem hagyta, hogy mondjam, mondjam, ahogy csak tőlem telik. És helyeselte a jelest.*²⁴

Ugyanez a módszer irányította Kiss Géza irodalmi fejlődését is, nem csoda, ha másodéves teológus korában *A modern magyar lírai költészet* c. pályázattal nyerte el a Péczely-díjat. Ilyen tanárok mellett érthetőek a hatodikos diák szavai: *Igazán valódi élvezetté vált nekem a tanulás. Este 11 előtt nem igen fekszem le egy este se.*²⁵

Az alatt a jó hat év alatt, amíg Kiss Géza a híres pápai Ifjúsági Képzőtársulat egyik legaktívabb tagja volt. Ezalatt Kapossy Lucián töltötte be a társu-

²² Kapossy Lucián (Lovasberény, 1849–Pápa, 1927) református gimnáziumi tanár, bölcsész-doktor, történész, a pápai Jókai Kör főtársa, az 1905-ben kiadott első Pápa-monográfia szerkesztője.

²³ Bereczky Albert (Bp., 1893–Bp., 1966) református lelkész, 1948-tól a dunamelléki református egyházkerület püspöke.

²⁴ Bereczky Albert: Életemről. Gyermekeimnek, unokáimnak. Kézirat, Victor Jánosné birtokában.

²⁵ Kiss Géza levele, 1906. november 11.

lat tanárelnöki tisztét. Megérdemelné a Képzőtársulat, hogy egyszer egy nagy összegező tanulmány szülessék róla.²⁶ Itt vázaltszerűen szeretnék csak elmondani néhány dolgot, főleg ízlés- és személyiségfejlesztő módszereiről, a szellemről, amely diákok tömegeit nevelte igényességre, sőt életcélt adott sokaknak. Nyugodtan beszélhetek tömegekről, hiszen csak egyetlen adatot a létszámról: az 1905/6-os évben 58 munkás (azaz írásműveket beadó), 43 szavaló, 128 olvasó tagja volt, 229-en dolgoztak tehát a társulatban.²⁷

Szemléletesen mutatja be ezt a sereget a III. éves papnövendék Szabó Imre, a társulat tagja: *Vasárnap 11 órakor a gyűlésterem zsúfolásig megtelik. Elöl ülnek a választmányi, hátrább a munkás- és szavaló-tagok, a padsorok között, a padok előtt, a katedra körül, lázas kíváncsiságtól kipirult arccal áll sok-sok diák, akik még nem tagok, csak érdeklődők.*²⁸ Ugyanez vallomásszerűen: *Az bizonyos, hogy mint alsóosztályú kisdíák nagy örömmel mentem el csaknem minden vasárnap délelőtt istentisztelet után a képzőtársulat gyűlésére.*²⁹

„A pápai ev. ref. főisk. ifjúsági képzőtársulat” gyűléseinek jegyzőkönyve rendkívül izgalmas olvasmány. Ma is sokat lehet tanulni belőle! Az úgynevezett „választmány” komoly testület volt, melyben a legtehetségesebb tagok gyakorolhatták felelősségüket pontosan körülírt területeken és feladatokban (ifjúsági elnök, pénztáros, titkár, háznagy, jegyző, ellenőr, 5 könyvtáros, néhány hivatalos bíráló). A tekintélyt a végzett munka színvonala adta, ezt esetről esetre elfogulatlanul, előítélet nélkül tették mérlegre. Mivel a társulatban együtt dolgoztak teológusok és gimnazisták, a választmányban helyet foglalhattak kisebb diákok is (természetesen a könnyebb tisztségekkel kezdve). A munkás, illetve szavaló tagok „beosztása” nagy tapintattal s a képességek figyelembevételével történhetett. (Kiss Géza pl. egyetlenegyszer szavalt, tagsága első felévében. Szaválata nem sikerült, de mert előzőleg már több művét jó minősítéssel fogadták el, nem kellett soha többet szavalnia: más területen gyümölcsöztethette tehetségét.)

Változatosak a foglalkozásfajták. A rendes s a rendkívüli (hirtelenjében összehívott) gyűléseken kívül találkozunk díszgyűléssel, ünnepélyekkel, szavalóversennyel és „örömnünnepéllyel”. Az október 6-i megemlékezésnek pl. díszgyűlés a kerete. A március 15-i, nagy nyilvánosságnak szóló ünnepélyt az iskola fölkerésére mindig a Képzőtársulat rendezi, az ifjúsági elnök mond ünnepi beszédet. Ugyanakkor a városi közönség számára a színházban mutatnak be darabot a református leányiskola közreműködésével. Jól

²⁶ Kisebb terjedelmű feldolgozások: BODOLAY 1963. 284–299., 371–374., SZABÓ 1913.

²⁷ A Dunántúli Ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának Értesítője, 1906/7.

²⁸ SZABÓ 1913. 6.

²⁹ Pongrácz József: Emlékeim, 5.

jön a belépti díj a könyvtár és folyóirattár gazdagítására. Évente egy táncmulatság rendezése is a Képzőtársulat feladata volt. A szavalóversenyen csak két-három ember szerepelt, előre megadott komoly és vidám verssel. Így volt idő alapos bírálatra és a helyezés eldöntésére. Felelős ülés volt az a szeptemberi, mikor az évi pályatételüket kitűzték. A költői műfajokon s a novellán kívül volt mindig műfordítás, egyházi beszéd, természettani, történelmi, irodalomtörténeti, latin tétel is. (Érdekes lenne egyszer a pápai könyvtár dobozaiból elővenni a megmaradt kéziratos pályaműveket s felmérni színvonalukat.)

Erre az ülésre válaszolt a májusi eredményhirdetés. Bírálatra az iskola tanárait kérték föl, akik zárt borítékban, írásban adták meg kritikájukat és döntésüket. A háznagy vagy az ifjúsági elnök nyilvános ülésen nyitotta fel a borítékokat és olvasta föl a döntéseket. Már csak az „örömnepély” volt hátra, a Képzőtársulat nyilvános évi bemutatkozása. Zene nyitotta és zárta az ünnepélyt, jelentés hangzott el a Képzőtársulat évi munkájáról, felolvastak a dicséretet és jutalmat nyert művekből, hangzott el komoly és víg szavalt, s énekelt az énekkar. Valóban az egész iskola ügyévé vált a Képzőtársulat működése.

Érdeemes még betekintenünk egy rendes gyűlésre. Ezt a tanárelnök vagy az ifjúsági elnök vezette. Felváltva hangzottak el szavaltok és előzőleg beadott művekről bírálatok. Mindkét területnek határozott értékelő kategóriái voltak. A versmondásnál: „nem sikerült”, „részben sikerült”, „sikerült”. A jegyzőkönyv olvasója szinte zokon veszi, milyen keményen és sűrűn hangzik a „nem sikerült”. Majdnem mindenkinél ez a döntés. Néha találkoztunk csak a „sikerült” minősítéssel, és egészen elvétve kap dicséretet a szavaló. De megrovás is előfordul. Úgy látszik, ott természetes volt a „maximalizmus”. Az ünnepélyek (főleg a március 15-i) versmondóit ez a kemény módszer válogatta ki.

A Képzőtársulat főképpen irodalmi műveket termelt, persze igen szerényen nézve az irodalom szót — írja Bereczky.³⁰ A tanárelnök bírálóknak adta ki a számmal, esetleg jelisével is megjelölt műveket (egy műnek általában több bírálója is volt), de néha maga is vállalta egy-egy munka elemzését. Az ülésen felolvasták az írásos kritikákat, értékelést javasoltak, ezt a tagság megvitatta, s szavazással döntött. Itt négy kategória volt az értékelésre: a tagság „félre teszi”, „egyszerűen elfogadja”, „megdicséri” vagy „érdemkönyvbe íratja” a munkát. Szükszavúságában is érzékelteti a jegyzőkönyv, mennyire komo-

³⁰ Bereczky Albert: Életemről. Gyermekeimnek, unokáimnak. Kézirat, Victor Jánosné birtokában.

lyan vették ezt a feladatot a diákok. Gyakori a „félreteszi” minősítés, ebben az esetben azonban tapintatosan elhallgatják a szerzők nevét. Nagy megtiszteltetés a dicséret is, hát még az érdemkönyvbe írás, hiszen elég ritka döntés. És igazságos is: ugyanúgy megkaphatja egy ötödikes diák, mint egy nagy teológus. (Az 1905/6-os tanévben pl. a beadott 249 munkából 12 kerülhetett érdemkönyvbe, közülük az egyik az ötödikes Kiss Gézáé, a másik a IV. éves teológus Pongrácz Józsefé.) A tanárelnök diáktisztelete nyilvánult meg az egész vitán: szinte ő is csak egy volt a bírálók közül. Előfordult, hogy javaslatát módosították: a döntés joga a közösségé volt. A Képzőtársulat igyekezett megörökíteni a jók közül is a legjobbakat tízévenként megjelentetett, Tavasz című antológiájában.

Főlölesleges minősítenem ezt a sokirányú munkát, minősíti önmagát. Hatását viszont szeretném szemléltetni egyetlen ember, Kiss Géza fejlődésével. A Kunszentmiklósról már magával hozott elkötelezettség-tudatot, irodalmi érdeklődést, pedagógiai hajlamot olyannyira erősítették az eddig vázolt pápai hatások, hogy útja-pályája évekig eltéríthetetlennek látszott. Az 1905. szeptember 20-i alakuló ülésen lett tagja a Képzőtársulatnak az ötödikes diák. (Bátyja, a III. éves papnövendék volt ekkoriban a titkár, majd ifjúsági elnök, a pénztáros pedig Pongrácz József, a IV. éves teológus, aki már ekkor barátságot kötött a kisdiaákkal, hogy később a lelki törés és a „pályamódosítás” idején olyan sok segítséget nyújtson majd neki.) Két hónap múlva, november 22-én már elfogadják egy verses munkáját és december elején érdemkönyvbe kerül egy másik műve. Az 1907-es *Tavasz* című emlékkönyvben meg is jelenik. A tanév folyamán még több írását is elfogadják.

Hatodikos korában már könyvtáros. Majdnem 4000 kötete van a társulat külön könyvtárának, s ez mindennap rendelkezésére áll a tagoknak.³¹ *A könyvtárosság — írja — annyiban jó, hogy azt a könyvet olvashatom, amelyiket akarom, no meg egy kis anyagi haszon is van belőle.*³² Büszke arra, hogy bírálatait elfogadják (gyakran kerül rájuk sor), verseivel pedig már igazi sikereket ér el. Ekkor nyeri meg először a lic. Rácz Kálmán által külön is kért ódával a március 15-i pályázatot. (Jellemző az iskola nyitottságára, hogy a pályázatra Debrecenből, Sárospatakról, Csurgóról is érkeznek művek.)³³

Az Értesítő szerint az év 115 munkájából 6 kapott dicséretet, ebből 4 Kiss Gézáé, érdemkönyvbe egyetlen munkát írtak, Kiss Gézáét. Az év végi pályázaton népdala nyert dicséretet, ez szerepelt az „örömnünnep”-en is.

³¹ A Dunántúli Ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának Értesítője, 1905/6.

³² Kiss Géza levele, 1906. november 11.

³³ Kiss Géza levele, 1907. február 27.

Hetedikes korában háznagy, az évi nyolc dicséretből kettő az övé, az év végi pályázaton románcával díjat, költői levelével dicséretet nyert.³⁴ Ekkor már németből is fordít.

Nyolcadikban ellenőr, s főleg bíráló munkájára koncentrált, bár ebben az évben is kap dicséretet. Gimnáziumi utolsó évének viszonylagos csöndje mögött valószínűleg nem csupán az érettségire készülés komolysága van (jelesen érettségizett), hanem a lélek fegyverkezése is a sors kijelölte pálya ellen. Tanár szeretett volna lenni, elmenni Pápáról, de 1909 szeptemberében újra ott találjuk, a teológián. Vajon diáktársai észrevették-e, hogy amikor újra nagy lendülettel vetette bele magát a képzőtársulati munkába, akkor ez menekülés is volt számára, de ugyanakkor vágyának — hogy bölcsészetre menjen — további táplálója is?

Valószínűleg csak sikereit látták; ami mögöttük van: nem. Ő ugyan szeptemberben nem vállalt tisztséget (talán Pápáról való elkészülése miatt), de már decemberben rábízák a megüresedett bírálói tiszttel, februárban a háznagyi tisztséget. Szeptemberben még azt írta bátyjának, hogy „kicsit nagyobb műveltségű környezetre” lenne szüksége, februárban viszont örül: *Milyen szép elégtétel volt nekem a legutóbbi képzőtársulati gyűlés. Úgy tetszik előttem, hogy népszerűségem ezután már csak csökkenhet, de nagyobb aligha lesz már.*³⁵

Örül a díjaknak (múdal, szatíra, márciusi óda). Irodalomtörténeti pályázatára „csak” dicséretet kap — a pénzszüke miatt. *„Nem csodálkozom rajta, mert szinte fölpofozni való rövid idő alatt készítettem, de irtózatosan megdicsérték különben mindkettőnket, többek között erősen hangsúlyozták, hogy ilyen nagyszerű munkákat még nem kaptak, és hogy mindkettő méltó a díjra.*”³⁶ Sikerült a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Könyvtárának Kéziratárában megtalálnom ezt a — Kozma Andorról szóló — pályázatot. Mai szemmel olvasva valóban meglepő, hogy egy első éves teológus ennyire magas színvonalú, Péterfy Jenő stílusán csiszolódott, elegáns, sokszínű elemzést tudott írni élő költőről, forrást alig találva.

Másodéves teológus korában titkár, majd januártól ifjúsági elnök. Szeptember végén a közgyűlés „egyhangú lelkesedéssel” bízta meg a Képzőtársulat történetének megírásával, ezt ki is akarják nyomtatni. November végén már jelenti is elkészültét Kiss Géza. (Nem tudtam nyomára bukkanni, miért maradt el akkor a dolgozat kiadása, s miért kellett két év múlva Szabó Imrénnek új dolgozatot írnia.) Újra megnyeri a március 15-i ódapályázatot, versét

³⁴ A Dunántúli Ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának Értesítői 1907/8. DREL I. 7. n. A pápai ev. ref. főiskolai ifjúsági képzőtársulat gyűléseinek jegyzőkönyvei, 1907–1908.

³⁵ Kiss Géza levele, 1909. szeptember 19., 1910. február 28.

³⁶ Kiss Géza levele, 1910. május 31.

el is szavalják az ünnepélyen, ahol ő maga beszédet mond. Az indítványt, hogy beszéde érdemkönyvbe kerüljön, a választmány „lelkes helyesléssel fogadja”.³⁷

Bírálatának is feltétlen tekintélye van. Szabó Imre szerint „nagy figyelmet keltettek”.³⁸ A Képzőtársulat jegyzőkönyvében a hat év alatt 39 bejegyzést találtam bírálatáról. Nagyon kemények és alaposak lehetnek, csak három alkalommal ítéli a bírált művet egyszerű elfogadásra, máskor minden esetben „félreteszi”. S kivétel nélkül mindig elfogadják javaslatát. Az évi 155 munkából 5 kerül érdemkönyvbe, ebből 3 az övé. A 16 dicséretből is 3 az övé. Neki kell az évi pályázatok bírálatát tartalmazó borítékot is felbontania, az értékeléseket felolvasnia. Hangjában nyilván ott csengett a megilletődöttség is, hogy a népdal 20 koronája, a lírai mű 8 koronája, az angolból fordított ballada jutalma, az irodalomtörténeti értekezés (Petőfiről) 50 koronája, az elégia dicsérete, a Péczely-díj 66 korona 66 fillére (a modern magyar líra) – mind az övé. Az „örömnünnep”-en is ő számolt be a Képzőtársulat évi munkájáról.

Valóban a siker csúcán áll. Hiszen ettől a tavasztól kezdve a *Pápai Hírlap* is közli – évekig – verseit.

1911 őszén még egy elszakadási kísérlet Pápától, majd a főiskola a második félévtől egy évre Lipcsébe küldi stipendiummal. 1913 elején a svájci Davos szanatóriumában kezelik, a család végzete (három testvére halt meg tüdőbajban) őt sem kerüli el. Megszakad hát az intenzív kapcsolat a Képzőtársulattal, de még az 1911/12-es évben is ő áll az élen az érdemkönyvbe írt művekkel (9-ből 4 az övé), 1912. március 15-én az ő újabb márciusi ódáját szavalják, ezt, s ettől kezdve több művét is közli a *Dunántúli Protestáns Lap*.

A hitelesség kedvéért részleteztem ennyire munkálkodását s támaszkodtam minden megállapításomban a Képzőtársulat jegyzőkönyveinek, az Értesítőknak és saját leveleinek adataira. De hadd tegyem elevenebbé a képet Bereczky emlékezésének segítségével Kiss Géza akkori hatásáról, mert akkor már igazi szerepe diáktársai ízlésének, érdeklődésének irányítása volt: *Akkor már a Nyugatot olvastuk és szinte szomjazva vártuk egy-egy új számát, benne egy-egy új Ady-verset. És itt már az újonc nyolcadikost hóna alá vette a tekintélyes teológus Kiss Géza, aki bezzeg írt ám verseket is, éspedig szépeket. Aztán tudott németül és tudott angolul, úgy hogy tudtunk vele hosszú estéket, még éjszakákat is eltölteni azzal, hogy izlelgettük az ő műfordításának gyönyörűségeit, különösen Heine-fordításait. Később is még, mikor már teológus lehettem, Géza szeniori szobája*

³⁷ DREL A pápai ev. ref. főiskolai ifjúsági képzőtársulat gyűléseinek jegyzőkönyvei, 1911. március 26.

³⁸ SZABÓ 1913. 21.

volt a legkedvesebb tartózkodási helyünk [ez a „később” 1913 őszén volt – A. K.-né], ahol életre szóló élménnyé vált bennünk közös olvasmányaink megbeszélése.³⁹

Másutt olvashatjuk: ...milyen jó volt az, hogy az estéket és féléjszakákat az akkor már művelt, nagyobb teológus Kiss Géza társaságában tölthettem el, s olvastuk Burns-öt és Heinét, olvastuk Péterfy Jenőt s az ő kalauzolója mellett próbálgattunk a nagy görögökbe is beletekinteni, Aischylosba, Sophoklesbe, Euripidesbe, a fordításokat itt-ott igyekeztünk összevetni az eredeti szöveggel.⁴⁰

Sokak szeme rajta volt már ekkor. Mi volt hát mégis az a többszörös elszakadási kísérlet Pápától, a teológiától? Óvatosan és félve közelíték a kérdéshez, hiszen itt már a lélek titkairól van szó, s olyan megrendüléssel kell előttük állnunk, ahogy csak egy fiatal lélek vergődése előtt megállni szabad. Mert végül is mi történt itt hitünk bizonyossága szerint? Rávetél Uram engem és rávettem, megragadtál engem és legyőztél! Vagy „ahogy Károli Gáspár jajgatja el Jeremiás szavait: Megcsaltál, Uram és megcsalatkoztam, erősebb voltál nálamnál, és felülhaladtál engemet!”

Tehát: Kiss Géza „a pápai református teológiai akadémia anyakönyvébe 35-ik szám alatt rendes tanulónak beiratkozott” 1909. szeptember 6. napján. Az első jelzés az indítékról: *Megtettem a kívánságokat, Pápára jöttem.*⁴¹ S hogy ezt a kívánságot — amelyről még nem tudjuk, hogy ez mennyire kemény döntése és beavatkozása is volt a családnak a fiú életébe — miért vállalja, arról is ad tájékoztatást. Azt remélte, a teológia után rövidített időben szerzheti meg a tanári diplomát. Később mégis becsapottnak érzi magát: *Pap nem tudok lenni — tehát képtelen nevetséges állapot Pápán lopnom a napot. Át akarok menni Debrecenbe, bölcsészeti szakra. Nagyon jól emlékezhetek rá, hogy én egyedül api kímélése miatt jöttem ide. Mikor azután meghallottam, hogy egyáltalán nem kímélem így, sőt ellenkezőleg, mikor megtudtam, hogy hiába töröm magamat a tanulással, levágtam a kalapomat. Egyszóval sehogy sincs jól, ahogy én kigondoltam. Lássátok, ezért lett volna szükségem a ti segítségetekre. De te, Zoltán, ezt a kijelentést tetted: ha nem papi pályára mégy, csinálj, amit tudsz, mi nem törődünk veled. Nagyon szépen megkérlek, most az egyszer törődj velem egy kicsit.* Bátyja közbenjárását kéri, a debreceni alapítványokban reménykedik, hogy ne legyen szülei terhére. (Valószínűleg az évi 200 korona pápai teológiai segély is hozzájárult a család kemény föllépéséhez „tékozló fiuk”-kal szemben, s mint későbbi életében is gyakran láttuk, valami érthetetlen önfeláldozással hajolt meg mindig családja vélt érdekei előtt.) *Minél előbb légy szíves, Zoltán, utánajárni, hogy szabadulhassak Pápától s a nem nekem való pályától. Magyar-német szakra*

³⁹ Bereczky Albert: Életemről. Kézirat.

⁴⁰ BEREZKY 1965. 15.

⁴¹ Kiss Géza levele, 1909. szeptember 28.

akarok.⁴² Majd: *A zsidó bibliát köszönettel vettem, de én azt soha használni nem fogom. A legnagyobb határozottsággal mondom, hogy nem. Én irtózom a papi hivataltól. Meglehet, nagy része van benne annak, hogy szószékiszonyban szenvedek, de nem az egyedüli ok. Ha ez még sokáig így megy, hazamegyek vagy fejbe lövöm magamat. [...] Belebolondulok abba a gondolatba, hogy mért jöttem én teológiára, holott testem-lelkem borzad tőle. Míg évet nem vesztek, addig csináljunk valamit. Pestre írt, hogyan lehetne fölvetetnie magát a bölcsészetre, és szerényen megélnie.*⁴³

Néhány nappal később: *Ha megnyugosztok benne, jan.-ban beiratkozom a pesti egyetemre. Mivel pedig (még nem tudom) valószínűleg nincs szükség Pápán-lételre, választok vétele után hazamegyek. Megbocsássatok, de megbántam, hogy teológiára jöttem. Félévvesztés még jó is volt arra, hogy időt nyertem németnyelvbeli jártasság szerzésére. Sohse tudnék szószékre állni!*

Vallásosságát is elemzi: bár a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség céljait tiszteli, valójában még inkább panteisztikus elveket vall, s elképzelése kissé romantikus a mennyek országáról: „a cselekvő jóság varázsa alatt álló tiszta lelkiismeret országa”. Csak dogmákba ütköző „sejtelmei” vannak a hit dolgairól. *De különben is annyira kiállhatatlan tárgyat ad elő egyik-másik Nagytiszteletű úr, hogy azok tanulására sajnállok négy gyönyörű esztendőt elpocsékolni. A kilátásba helyezett rendkívüli előadásokból semmi sincs.*⁴⁴

Hónapokig hiányoznak a levelek, aztán 1910. március 31-én már azt írja: „a legáció nagyszerűen sikerült”. A lázadó hangot többet nem találjuk. Illetve két próbálkozásról kapunk még jelzést. 1911. június 9-én kelt levelében óvatosan pedzi, hogy a következő évben átmenne a pesti teológiára, indok: *Ha oda megyek, biztosan Baksay káplánja lennék.*⁴⁵ S még egy határozott bejelentés 1911. szeptember 7-én írt levelében: *Tegnap alapvizsgáztam. Sikerült mindenből jelest szerezni. A napokban pedig utazom Pestre és beiratkozom az egyetemre bölcsésznek. Nem akarok több esztendőt veszíteni, elég volt egy is. Íme: a circumstantiák. Ebben az évben 2 évről fogok vizsgázni, jövőre tehát III. é.*⁴⁶ *vagyok. Alapvizsgám jeles, érettségim jeles, tandíjelengedésem bizonyos.*

Lám, a becsületességen s a bizonyítani akaráson kívül ez is egyik indoka, hogy a négy félév alatt letett 37 kollokviumból csak 3 a jó, a többi jeles. Levele bizonyítja, hogy tervét alapos utánajárással készítette (a pesti megélhetés,

⁴² Kiss Géza levele, 1909. október 20.

⁴³ Kiss Géza levele, 1909. október 22.

⁴⁴ Kiss Géza levele, 1909. október vége.

⁴⁵ Nemrégiben számolt be bátyjának arról, hogy egy volt kunszentmiklósi tanárával találkoztva megtudta: Baksayval olvasták Kiss Géza verseit, s „igen nagyra vannak” vele, mint volt tanítványukkal. Úgy véli, hogy a dunamelléki teológiáról tehát legalább a gyermekkori példakép mellé kerülhetne, Kunszentmiklósról.

⁴⁶ éves

vizsgatárgyak, egyetemi vizsgaanyagok), a nélkülözésre is fölkészülve. Mindezeket pedig azért írom kijelentő formában, mert egyszer már önálló ember akarok lenni. Én nem akarom, hogy ti megint kétségbeesett leveleket irkáljatok, mert akkor sohase lesz belőlem semmi. Nem vagyok hajlandó megvárni a IV. év végét. Elég volt a teológiából. Menni akarok, rohanni más, küzdelmesebb, nyomorultabb, de szebb pályára. Ne gondoljátok, hogy csak a pap az ember. Meglássátok, egész más lesz énbőlőm azon a pályán. Határoztam, döntöttem, nem bánom, ha soha rám se néztek, így lesz. Ha api egy krajcárral se segít, akkor is felmegyek. Aztán a dolgot ne fogjátok fel tragikusan.

Nem ment fel. Ne találgassuk, miért. Adatok, bizonyítékok nincsenek. A kegyes szólam se lenne itt helyénvaló, hiszen egy lélek valóságosan szenvedett, de azt nagy hálaadással mondhatjuk, hogy az Úristen nem hagyta magára a didergő lelket, már ezen a mélyponton is olyan alkalmakat adott, amelyek érlelték benne a vállalást. És csak utólag látjuk igazán miképpen bátorította csöndben, a lélek mélyén már évek óta azt a hangot, amely ki mondja majd: ez az én utam. És hogyan vezetett hozzá részben olyan embereket, akik imádságukkal, példájukkal vagy szakmai tudásukkal segítségére voltak, de olyanokat is, akik éppen az ő lelki segítségére voltak szorulva.

Keresve a lélek legmélyéből szóló bátorítás hangját, térjünk vissza az ötödikes kisdiaákhoz! Egy évvel Pápára érkezése előtt alakult meg az iskolában a *Konfirmált Ifjak Egyesülete*. Célja „a vallásos buzgóság mélyítése és a református felekezeti öntudat erősítése”. Szombatonként ültek össze, fölolvadásokat, szavakat tartottak, előre kijelölt bibliai részeket fejtegettek együttesen. Nem tudjuk pontosan, milyen is volt a szelleme ennek az egyesületnek, de az biztos, hogy a Bibliát kézbe adta.

A szociális érzéket is fejlesztette: az 1905/6-os évben pl. filléreikből egy szegényebb társukat ruházták fel. „Munkásságuk különben csendes, zajtalan volt, nem a külvilág előtt való szereplésre, hanem a belső épülésre célzott.” Ugyanakkor tisztségrendszerével némi egyházi gyakorlatra is nevelt. Kiss Géza pl. ötödikes korában a tíz „presbiter” közé tartozott, hatodikban diakónus volt, hetedik korában pedig már a nyolc előljáró egyikeként vállalt feladatot. Hogy személyes gondozásra mennyi lehetőséget adott az egyesület, azt nem sejthetjük, hiszen az 1905/6-os tanévben 82 taggal, az 1907/8-asban pedig 120-szal dolgozott. De egy-két teológus lelkesedése segítette ezt a gondot is oldani. Tevékenyen részt vettek Pongrácz József és Ruzsás Lajos hittanhallgatók s ezzel mintegy jó példát mutattak társaiknak is abban, hogy miként kell nekik forgolódniuk főiskolánk gimn. növendékei közt.⁴⁷

⁴⁷ A Dunántúli Ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának Értesítői, 1905/6–1907/8.

Pongrácz József barátságát Kiss Géza itt is élvezhette. Még alig távozott Pongrácz ösztöndíjasként 1906 őszén Edinburghba, Kiss Géza máris előrendezi bátyjának: „Nekem már írt négy levelet.”⁴⁸ Ugyanebben a levélben ajánlja bátyjának a rá nagy hatást gyakorló könyvet, *Sheldon: Az Ő nyomdokain* c. művét.⁴⁹ Neki viszont bizonyára Pongrácz ajánlotta, hiszen nagyhatású olvasmányai között a 72 éves Pongrácz is felsorolja, s beszámol az élményről, melyet Sheldon edinburghi előadása szerzett neki (Emlékeim). Ma rendkívül naivnak, romantikusnak látjuk ezt a könyvet, nincs társadalmi hitele számunkra. A kisdíákot mégis arra készítette, hogy cselekedeteit így tegye mérlegre: mit tenne Jézus az ő helyében. Pongrácz angol nyelvű könyvet is küldött neki Edinburghból.⁵⁰

Ennyi nyomára tudtam bukkanni annak, milyen lelki hatások érhatték Pápán az érzékeny fejlődési korban lévő ifjúságot. Egy egyesület, egy-egy nagydiák személyes törődése. Elég lehetett-e ez ahhoz, hogy a műveltség széles területei iránt érdeklődő, eleven szellemű Kiss Géza, aki sikereit az irodalom és nyelvek területén aratta, éppen a papi pálya felé vonzódjék? Vagy akár elmélyült keresztyénségre jusson?

Megdöbbenéssel olvassuk 26 éves korában írt vallomását: *Iskolai pályám itt van mögöttem. S most teszek egy őszinte vallomást, annál inkább, mert tanáraink nem hibásak az elmondandókban, hanem az iskolai rendszer, aminek átkát ők is nyögik. A gimnáziumot csaknem ateistaként végeztem. Hiszen — ki tudja, miért? — csaknem az egész osztályunk az volt. S mennyien voltak az erkölcsi hajótöröttek! S ha jól emlékezem, hivatásuk magaslatán álló tanárok tanítottak bennünket. Tanítottak. Csak egyet nem tehettek. Nem élhettek velünk, nem nevelhettek bennünket, mert nem volt idejük rá. Úgy hiszem, Ady Endrének ma is nagyobb hatása van sok gimnazistára, mint pl. a fizika vagy az irodalom tanárának. Azon egyszerű elvnel fogva, hogy Ady életet nyújt, s a fizika tanára csak tárgyat. S ugyanez a tanítási rendszer folytatódott a teológián. Olyanok valánk, mint a szétszórt juhok. Ugyancsak nem a tanároknak, hanem a rendszernek végzetes hibájából. Kérdezem kerületünk s kerületeink valamennyi pedagógusát, hogyan lehet lelkipásztorokat, nevelőket adni a magyar népnek csak tárgyi ismeretekkel, a jellemnevelés minden beiktatása nélkül? S hogyan lehet orvosokat, tanárokat, tanítókat stb. adni?*⁵¹

Nem csodálkozhatunk hát, milyen elviselhetetlen kényszernek érezte, hogy családja megnyugtatóra — ha ideiglenesnek szánva is — teológiára járjon. Pedig ott valóban jeles tanárok oktattak. Az idős Pongrácznak szinte

⁴⁸ Kiss Géza levele, 1906. november 11.

⁴⁹ A művet a pápai teológia tanára, Csizmadia Lajos fordította magyarra.

⁵⁰ Kiss Géza levele, 1907. február 27.

⁵¹ KISS 1917. 147.

mindenkiről van néhány jó szava: Antal Gézá pl. nagy nyelvismeret, odaadó szeretet jellemzi. Csizmadia Lajos fordítóként, tanulmányíróként nyeri el tiszteletét. Dr. Thury Etele összegyűjtötte a gályarabokra vonatkozó bel- és külföldi okmányokat, leveleket, megkezdte feldolgozásukat is. Elismerően írja: *Tanáraink mindig az élen jártak.*⁵²

Kiss Géza is sokat tanult tőlük, szakmailag is, emberileg is. Csizmadiától nemcsak az angol nyelvet, hanem a fordítói kedvet is.⁵³ Az iskola 400 éves évfordulója gyönyörű vallomásra készíti kollégiumáról, tanáraitól, név szerint is Antal Gézáról.⁵⁴ S vajon Thury Etele gályarabtszerteletének hatása nincs-e ott Kiss Géza egész életében, pl. prédikációjában, melyet 15 éves érettségi találkozásán mondott el Pápán? Íme a vallomás:

Pápa, Nagy-Győr, vitéz Veszprém vára hűséges angyalai, jó Séllyei, Komáromi, Bátorkeszi Istvánok, mennyire nem fölcukló sírás, hanem kúrtriadó volt az utolsó üzenet ajkatokon:

*Maradj meg mindvégig Krisztus vallásában,
Az melyet tanultál, ne állj hátra abban,
Ne gondolj, bár kárt vallj minden jószágodban!...*

Micsoda hatalmas sorok ezek! Olyan sokszor kiélezzük az üldözök lelki motívumait; gondolunk-e az üldözöttek motívumaira is? Hiszen ezek nem gyöngye levelek voltak, amiket sodor az ár magával s mi megsíratjuk annak a rohanó árnak a pusztításait; ezek hajósok voltak, bátor evezősök, akiket az Igazság végtelen tengere ragadt magával s ők nem teheték, hogy hajóra ne szálljanak. S amikor a tenger hullámai halált üvöltöttek rájuk, ők akkor is az élet zsoltáraival feleltek, ködön át is biztos kikötőt láttak, s fáradt lelküknek volt égbenyúló, pihentető árboca.

Az melyet tanultál, ne állj hátra abban...

*Óh, hogy zengenek ezek a szavak! Milyen „új ég és új föld” látomását láthatták küldöik! S milyen sokszoros tűzben edzett acélból kovácsolta azokat a jellemeket az égi Kéz! Azóta pontosan 250 esztendő roskadt a sírba. Megértette-e a ma világa, hogy acéljövőt csak acéljellemeken lehet fölépíteni?*⁵⁵

Csak néhány tanár hatását említettem, de teológiai indexe tanúsága szerint igen szorgalmasan látogatott más professzorokat is. A nyelvi kurzusok színvonalát pl. nemcsak az bizonyítja, hogy a teológiai oktatásról nyugodtan átléphetett volna a bölcsészet német szakjára, hanem az is, hogy az angolt,

⁵² Pongrácz: Emlékeim.

⁵³ Csizmadia Drummondtól is fordított. 1914-ben pedig Kiss Géza Drummond-fordítását közli folytatásokban a Dunántúli Protestáns Lap.

⁵⁴ KISS Géza: Régiak dicséreti. = Református Figyelő, 1932. február 27.

⁵⁵ KISS 1924. 7–9.

németet, görögöt, latint élete végéig jól tudta. (Számítsuk hozzá a 300 lelkes kis falu sivár anyagi és szellemi körülményeit!)

De kapott egy olyan közösséget is, amely – már tiltakozása idején is – a lelkeszi pályára készítette elő. Ez a *teológiai önképzőkör* volt. Kiss Géza teológusévei alatt az egykor skót ösztöndíjas, evangéliumi lelkületű, ugyanakkor széles szakmai skálán dolgozó Csizmadia Lajos elnökletével működött. Az alelnök a mindenkori szenior volt.

Az önképzőkör módszerei hasonlítottak a Képzőtársulatéihoz, csak ennek más volt a tartalma, részben mások a követelményei. Többben párhuzamosan mindkettőben munkálkodtak, így Kiss Géza is. (Emlékezzünk: éppen teológiai tanulása első két évében volt legintenzívebb a képzőtársulati működése.)

Milyen is volt ez az önképzőkör? Bár követelményei évenként is változtak, próbálom fölvázolni a fő vonalakat. Általában hetente vagy kéthetenként ült össze a mintegy 50 tag. Az előző ülésen kijelölt embernek (I. évesnek is!) „szónokolnia” kellett. (1910 novemberében azt határozzák el, hogy a gyűlésen való fungálásra a kötelezett évfolyam minden tagja készüljön, s a gyűlés előtt sorshúzással válasszák ki a bírálendő szónokot. 1913. október 14-én meg már azt javasolja az éppen megválasztott alelnök – Kiss Géza –, hogy a III., IV. évesektől várják el: saját beszédjükkel lépjenek föl. Ez bizony nagy vitát vált ki, s a döntésről nem beszél világosan a jegyzőkönyv.)

A szónoklatot nyilvánosan bírálják; 1910 októberében a minősítéseket a következőkben állapítják meg: „nem sikerült”, „részben sikerült”, „sikerült”, „dicséretes”. Nagyon kemények a kritikák, szinte kegyetlenül ismétlődik a „nem sikerült”. Az ülés másik programja, hogy valamelyik tag templomi szolgálatáról három előre felkért személy olvas fel bírálatot, ugyanazokból a minősítésekből adva javaslatot. A közösség dönt. Beadott teológiai dolgozatról is hangzanak el bírálatok, általában három különböző személytől, esetleg maga a „Nt. Elnök úr” elemezte. Az értékelés: „félretevés”, „egyszerű elfogadás”, „elismerés”, „megdicsérés”. Mondanom sem kell, hogy alaposan fukarkodnak a dicsérettel. S hogy a „félretett” dolgozatok szerzőinek nevét itt sem tudjuk meg a jegyzőkönyvből.

Az 1910. október 18-i jegyzőkönyv közli a tanári kar határozatát: minden hallgató köteles évenként legalább két munkával gazdagítani a teológiai szakirodalmat. Ez természetesen saját alkotást jelent. Igaz, hogy vitát vált ki ez a döntés, de megszorodnak a beadott művek. Itt is tűznek ki pályatételket a következő területekről: 1. rendszeres teológia (dogmatika), 2. gyakorlati teológia, 3. történeti teológia, 4. prédikáció, 5. évszóró ima, 6. bibliamagyarázat.

Érdekes szint jelent — általában márciusban — egy „rögtönzött vitaverseny”. Itt két vállalkozó csapat össze egy előre nem tudott, a helyszínen kapott témában. (1910. márc. 10-én: „a lelkész spontán vagy meghívás útján látogassa-e a gyülekezet tagjait?”) helyezést állapítanak meg, díjaznak. Micsoda „meccs” lehetett ez! Hányfajta készség bizonyítására adott alkalmat! Ennek változata májusban az „előkészületi vitaverseny”. A tanév végén egy „versenyszónoklati gyűlés” tartotta izgalomban a tagokat. 1910. május 30-án 5 szónoklatot hallgattak meg, s titkos szavazással két díjat adtak ki. 1911. június 11-ére egy előre kiadott szónoklatot kellett megtanulni, és ezt hárman mondták el. — A fegyelmet megkövetelték, ha valaki nem tudta igazolni hiányzását, 20 fillért fizetett a közpénztárba.

Kiss Géza ott van I. éves teológus korától a tagok között. Egyelőre csak bírálóként látjuk a nevét. (Ne felejtjük: ebben az évben tiltakozik leghangosabban magánleveleiben a teológia ellen.) II. éves korában viszont első szereplője a február 28-ai ülésnek: *A XXXIII. zsoltár első versének eléneklése után szónokol Kiss Géza II. é. pn.*⁵⁶ *A bírálók véleménye alapján az egész functio teljesen sikerült.* (Ilyen minősítés egyetlen se volt még ebben a tanévben.) Ugyanezen az ülésen: *Kiss Géza f. hó 26-án tartott templomi functiójáról bírálatot olvasnak: Rúzás Dezső, Mózes Ernő, Kántor Gyula. Mind az ima, mind a predikáció sikerült; nézetükhöz a kör örömmel hozzájárul.* (Ilyen se volt.)

Vajon az előző évben még panteisztikus szemléletet fejtegető Kiss Géza hogy jutott ide? A két tanév közti nyáron történhetett vele valami, de ezt hagyjuk későbbre! Külföldi stipendiuma és betegsége után visszatérve, 1913. október 14-én mint a főiskola szeniorát alelnökké választja az önképzőkör, s egyben az október 31-i templomi emlékbeszéd megtartását is rábízák. (A műsort a tagok adják.) Beszédét közli a Dunántúli Protestáns Lap 1913. november 16-i száma, s ennek módosított változata jelenik majd meg 1915-ben, pesti káplánként kiadott könyvecskéjében.⁵⁷ 1914. február 17-én az ő vezetésével folyik le a gyűlés. S február 24-én Falussy Gusztáv jelenti, hogy Kiss Géza alelnök őt bízta meg, hogy hozza „tudomására a körnek lemondását, mivel Pápáról eltávozott.”⁵⁸

Sokat hallunk újabban a Bethlen Gábor Kör pozitív szerepéről. Érdekeséggé hadd mondjam még el, hogy az 1909. december 7-i ülés jegyzőkönyve szerint a kolozsvári Bethlen Gábor Kör a pápai kört is felszólítja belépésre. A döntés nemleges, mert „van hasonló irányú virágzó egyesület”.

⁵⁶ é. pn. = éves papnövendék

⁵⁷ Új Magyarország és kereszténység, Bp. 1915. 38. Újabban: KISS 1984. 171.

⁵⁸ DREL I. 6. h. . A Theologiai Akadémia Tóth Ferenc önképzőkörének jegyzőkönyve, 1914. február 24.

Az 1910. február 22-i ülésről azt tudjuk meg, hogy a Bethlen Gábor Kör (valószínűleg újabb) levelét egy bizottság fogja tanulmányozni. 1910. március 8-án a bizottság véleménye: olyan egyesületnek, mely a biblia tanulmányozását csak mellékcélként tekinti, a teológus ifjúság tagja nem lehet. Tudjuk, hogy ebben az időben Révész Imre⁵⁹ a Bethlen Gábor Kör képviselőjében és Victor János, a *Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség* (MEKDSz) utazótitkára eszmecsere folytattak a kérdéssel. Révész egy diákszövetségtől a társadalmi feladatokra nevelést, „a magyar nemzeti jellem figyelembevételét” igényelte. Victor János⁶⁰ viszont hiányolta a Bethlen Gábor körök életében a bibliakörök komoly munkáját.⁶¹

Itt jutottunk el a MEKDSz emberátalakító szerepéhez. A világháború előtt ez a szövetség volt a *belmisszió* egyik legerősebb képviselője.⁶² Bár csak rövid összefoglalók olvashatók működéséről,⁶³ itt csak az lehet a célom, hogy megpróbáljam érzékeltetni szellemét s vázlatosan ismertetni pápai szerepét, főleg a pápai főiskola Értesítőinek s a szövetség közlönyének, az 1909 szeptemberétől havonta megjelenő *Diákvilágnak* alapján.

A szövetség 1904-es elindítása után Pápa az elsők között kapcsolódik be (Pest, Debrecen, Sopron, Eperjes mellett). Az 1905/6-os tanévben még kísérletképpen indult, az 1906/7-es év főiskolai értesítője már arról beszél, hogy „járt úton, tudatosan” haladnak, s Pongrácz József végzett papnövendék számol be a célokról. Hogy néhány évre ellanyhul a munka, annak valószínűleg nemcsak az az oka, hogy Pongrácz 1906 őszén Edinburghba távozik. Országosan is kevés az eredmény (ha ezt szabad megállapítani), hiszen diáktömeget akartak. 1907-ben a visegrádi konferencia lemondott a tömegszervezkedésről, ezután az egyénekre akarnak hatni.⁶⁴ Az is jelzi ezt, hogy itt csak tízfőnyi diáktársaság jött össze az ország különböző helyeiről. Jellegük a keresztyén alázatosságot mutatja: *Nem ti választottatok engemet, hanem én választottalak titeket. (Ján. XV. 16.)*⁶⁵ Ettől kezdve fellendül a munka. Mi van emögött?

1909 tavaszán Mott János, a Keresztyén Diákok Világszövetségének titkára tett hosszabb látogatást Magyarországon, vidéki iskolákba is elutazva.

⁵⁹ Révész Imre (Pápa, 1889–Bp., 1967) egyetemi tanár, egyháztörténész, tiszántúli református püspök.

⁶⁰ Victor János (Bp., 1888–Bp., 1954) református lelkész, budapesti teológiai akadémiai tanár.

⁶¹ KISS 1941. 59.

⁶² BÍRÓ–BUCSAY–TÓTH–VARGA 1949. 400.

⁶³ FORGÁCS 1925., TANULMÁNYOK 1983.

⁶⁴ BÍRÓ–BUCSAY–TÓTH–VARGA 1949. 400.

⁶⁵ A második diáknemzedék küszöbén. A Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség jelentése az 1910/11. tanévről.

Pápára ugyan nem jutott el, de az országos megmozdulás hullámai ide is elértek. A nyári sárospataki tábor utazótitkár általított munkába Victor János személyében, szeptemberben megindították a Diákvilágot.⁶⁶ Ennek első száma így beszél a mozgalomról: *Sohasem fél hirdetni azt, hogy lehetetlen elintézni erkölcsi életünk küzdelmeit Krisztus nélkül. De éppoly határozott a véleménye arra vonatkozólag is, hogy nem keresztyén az, aki életének erkölcsi problémáit nem intézi el, tán észre sem veszi.* Victor János még 1909 szeptemberében Pápára is ellátogatott, ekkor bibliatanulmányozó körök szerveződtek. Őt kör alakult, összesen 34 személlyel. Céljuk: a keresztyén jellem kifejlesztése, a bibliai igazságok alkalmazása az életre. Az irányítást Csizmadia Lajos⁶⁷ teológiai tanár végezte, hetenként tartott előkészítő órát a vezetőknek. November 25-én közös gyűlésre jöttek össze Victor János részvételével, aki több napon át előadást tartott a pápai diákoknak.⁶⁸

Úgy tűnik, ebben az évben még hiányzik egy állandóan jelen lévő fiatal vezető szuggesztív irányítása. Pongrácz ugyan — teológus kora keresései után — nagyon mély evangéliumi hatásokat kapott Edinburghban de ebben a tanévben még Komáromban volt püspöki titkár.⁶⁹

Kiss Géának ez a leggyötrelmesebb éve Pápán. De már figyel a szövetség munkájára: *Pongráczcal találkoztam kerületi gyűlésen. Ismered ugye a munkájukat? Ha lapjukat megrendeled, ne csak 1 koronát küldj neki, mert saját zsebjükre ráfizetnek.*⁷⁰ *Félig-meddig megígértette velem, hogy jövő magyarországi gyűlésekre én is elmegeyek. Céljaikat 9/10 részben helyeslem az én világi kobakommal. Krisztus életének eszményképül állítása, lélektisztaság, szeretet országa: mind a legnemesebb cél, aminek megvalósításáért csak küzdöttek valaha. Csak az a társas együttájtatoskodás nem szép előttem. Még istentiszteleten is jutott már eszembe: titkon, ajtódat behajtva... De még itt se tudnék bevett formák szerint imádkozni: egyedül csak a természet urához. Az az igazi imádság, mikor „bölc-ész” úr kinn a pápai határban egyszer csak megáll, néz, nem gondol, csak érez, magának a természetnek áhítata ragad rá. Vagy mikor... egy árvának gondját fölvetted. És itt következik bírálata sok papról, aki csak imádkozik, „mikor neki kellene legelőször meglátni a nyomorúságot.”⁷¹ Figyel hát a diákszövetség munkájára, de még kívülállóként.*

⁶⁶ A magyar diákmozgalom története 1912 őszéig. = Diákvilág, V (1913) 1. sz. szeptember.

⁶⁷ Csizmadia Lajos (Tác, 1858–Pápa, 1928) református lelkész, majd 1901-től 1926-ban történt nyugalomba vonulásáig a gyakorlati teológiai tanára a pápai teológián.

⁶⁸ Diákvilág, 1909. október; 1909. december; 1910. március.

⁶⁹ Pongrácz visszaemlékezésében azt írja: *Edinburghban (...) döntöttem véglegesen Jézus mellett.* Uő.: Emlékeim, 8.

⁷⁰ Pongrácz is részt vett a sárospataki konferencián, a *Diákvilág* kiadásának ő lett a vezetője, nála kellett előfizetni is.

⁷¹ Kiss Géza levele, 1909. október vége.

Az 1910. június 28.–július 6-i tatai tábor hozott igazi változást országosan is, de Pápán, s Kiss Géza életében is. Bár itt még csak 40 diák gyűlt össze, ez a konferencia adta a szövetségnek a legodaadóbb munkásokat. Vezetőket teremtett.⁷² Ide Kiss Géza már a főiskola három hivatalos kiküldöttjének egyikeként ment el. Pongrácz tehát távollétében is mindent megtett, hogy a fiatalabb barátai közel kerüljenek a mozgalomhoz.

Bár Bereczky emléke egy-két évvel későbből származhat, de jellemzi Pongrácz lelkületét. Mindig hívta diákjait a nyári konferenciákra. Szabódtak. Hiszen ekkor három csoportja volt a teológusoknak: a kocsmázók, az irodalmi érdeklődésűek s a „szentek”. Legelegánsabb volt a második csoportba tartozni. A „szentek”-et meg annyi gúny érte, hogy nem volt kedvük közéjük számítani. Végső érvük a nyári konferencia ellen az volt, hogy nincs pénzük. Pongrácz elvitte őket a saját pénzén.⁷³

Nem tudjuk pontosan, mik hangzottak el a tatai konferencián. De hogy nem csupán ébresztette a hitet, hanem fontos célokra aktivizálta is, azt a diákszövetségnek az 1910/11-es tanévről szóló jelentéséből is láthatjuk. Hivatásának tartja a mozgalom, hogy munkája nyomán új felelősségérzet ébredjen az egyházakban a társadalmi bajokkal szemben.⁷⁴ Célja: egyházban, társadalomban, nemzetben dolgozni. Kiss Géza társadalmi érzékenysége valószínűleg itt könnyebbült meg, hogy a mozgalom nem elzár az élettől, hanem éppen beleépít.

A „majdnem ateizmus”-áról valló s a nevelést hiányoló cikkében beszél is erről: *Ezért tartom korszakos fontosságúnak egyházunk újjáéledése körül a Magyar Evangéliumi Diákszövetség nagyszerű mozgalmát) s a különböző konferenciákat, Kálvinszövetségi stb.), amely azt mondja: „Adjatok Krisztus képére áthasonult jellemű orvosokat, papokat, tanítókat, tanárokat, nevelőket egy nemzetnek s ragyogó jövő áll előtte!*⁷⁵

Nem kellett hát ahhoz, hogy a krisztusi életet elfogadja, egyúttal a papi hivatást is elfogadnia. De egészen fiatalos örömmel és lelkesedéssel vállalja magát a krisztusi életet. 1910. november 9-én írja bátyjának: *Nagyon sokat foglalkoztat mostanában a diákmozgalom. Pesten — a pesti teológusok között — már eldőlt a küzdelem. Tavalý még egyforma volt a két párt, az idén a komolyaké a diadal. Hozsánna! Nálunk még meg se indult a mérkőzés, de akarom, hogy meginduljon. Agitálók, küzdünk, dolgozunk és szeretünk. Bizonyosan meglesz az eredmény.*

⁷² Diákvilág, 1913. szeptember.

⁷³ BERE CZKY 1965. 15.

⁷⁴ A második diákmenzédék küszöbén. A Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség jelentése az 1910/11. tanévről, 7.

⁷⁵ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1917. április 1. 146.

A kitűzött cél oly becsületes, hogy meg nem szégyenülhetünk. Miről van szó? — Elfogadjuk-e Krisztus kinyújtott kezét — jöjjetek énhozzám mindnyájan, én mutatok nektek egy fölséges világtervet, adok külön is mindnyájatoknak igaz életideált. Elfogadjátok-e? Terheket rovok vállaitokra, de férfiak vagytok-e? Meggörnyedtek-e alatta, vagy gyönyörű férfias derékkal megálltok, mint a pálma? Mint a pálma! — Óh, kedves Zoltikám — és még a Krisztus katonáit nevezik pietistáknak, gyáváknak, gyöngéknak, elmebetegeknek! — Az eszesek, kik egy világ boldogságát eszükben tudják tartani? — A bátrak, kiknek még barátai mosolya se fáj? — munkások, kik tartalmat tudnak adni az ő életöknek? A tiszta-szívűek, kik tiszták tudnak maradni a posványtól? — A szerető lelkek, kik még életüket is oda merik adni — pogányokért? — Oly fölséges az ideál, hogy beleszédül az ember agya. A modern ember nem csúfolódik, de előítélet nélkül megvizsgálja az eléadott témát, hogy mennyi benne a való tartalom. S a modern ember nem olyan kis gyermek szellemileg, hogy ha valamit megvizsgált, bátran ki ne merje mondani a férfias igen-t vagy nem-et. És a modern embernek van akarata súlyt is adni annak a férfias igen-nek tetteivel. Csakhogy éppen az a baj, hogy fogékonyságunkat veszítettük a való tartalom kiérzése iránt, kisgyerekek vagyunk szellemileg az igen vagy nem kimondására, legfőképpen pedig akarataink semmi. Szóval a mai modern kor emberei éppen nem mondhatók moderneknek. Legnagyobb baja pedig korunknak az, hogy típussá vált a „homo melancholicus”, valami nehéz köd ült az emberek lelkére, nem érdekel semmi, nem hiszünk még a — hitetlenségben sem. Nem tudjuk, hogy az akaró, erős élet, az öröm, a munka az igazi élet, nem a léha, mivel sem törődő, akarat nélküli cinizmus. Ez a legnagyobb baj. Neveled-e a gondjaidra bízott kicsinyeket igazi emberekké? — Itt Pápán megkezdődött a vasárnapi iskola. (Ha talán romantikusnak is tűnik is a stílus, egész élete igazolta, hogy halálos komoly volt az indulás.)

Egy hónappal később a Diákvilág is utal arra, hogy itt nem csupán a személyes élet megoldásáról s ezzel egy csöndes lelki békéről van szó, hanem komoly kiállásról is. 1910. decemberi száma a pietizmus vádjával foglalkozik. Mit értenek a támadók pietizmus alatt? — Ha azt, hogy mi a hagyományos vallási formákat és szokásokat értéktelen semmiségnek tekintjük belső tartalom nélkül, akkor vállaljuk a „pietista” nevet. *Ha azt értik rajta, hogy mi komoly, rendezésre méltó, elsőrangú életkérdésünknek tekintjük azt, hogy egyéneként milyen választ adunk Istennek az Ő Krisztusban tett kijelentésére — akkor szívesen viseljük a „pietizmus” szégyenét.*

Ilyen légkörben indult a munka a tatai nyár után Pápán is. De ekkor már Pongrácz József is Pápán van, 1910. szeptember 1-től helyettes teológiai tanár. Ő maga írja később az Emlékeim-ben, hogy személyes kapcsolata van

diákjaival. Kiss Gézáról 50 évvel később, 75 évesen írja: *Gézára nagyon jól emlékezem. Igen kedves tanítványom volt. Sokat járkáltunk a Tókerthben.*⁷⁶

Az 1910/11-es tanévben Pongrácz mellett Kiss Géza is a mozgalom vezetői közt van.⁷⁷ Bibliaolvasó köri vezető.⁷⁸ A bibliatanulmányozó diákkörök célját a MKDSz így fogalmazza meg: *az egyéni diákot, életének minden szükségletével, értelmének kérdéseivel, jellemének hiányaival olyan érintkezésbe juttatni Jézus krisztussal, hogy az Ő tanításai és az Ő ereje jussanak uralkodó befolyásra benne. Attól az átalakulástól, életmegújhódástól és megtisztulástól, amit ez az érintkezés jelent, várjuk az illető egyén számára is minden problémájának megoldását és reméljük annak a nemzetnek, társadalomnak, egyháznak virágzóbb, egészségesebb jövőjét, melynek szolgálatára készül diákéveiben.*⁷⁹ Vasárnapi iskolát indítanak 9 tanítóval.⁸⁰ Néhány tag mindennap összejön Bibliát olvasni, ugyanakkor imaórát is tartanak.⁸¹ Dr. Török István⁸² mondja ebből az időből Pongrácz Józsefről: *íz-ig-vérig mozgalmi emberré lett, de az arányokat nem tévesztette szem elől. 1910-ből idéz tőle egy levélrészletet: Az embereknek nem Bethániára, nem diákmozgalomra, mégcsak nem is bibliaolvasásra van szükségük, mert ezek magukban véve értéktelenek, hanem az élő Úrra. De az biztos, hogy az imádkozó Pongrácz József tanítványai megtanultak imádkozni.*⁸³ Pongrácz ebben a tanévben „Jézus élete” címen tart teológiai órákat, Kiss Géza „igen szorgalmasan” látogatja azokat.

1911 őszén a vezetőknek naponta van imaórájuk.⁸⁴ Kiss Gézának ekkor volt még egy kísérlete a pesti bölcsészetre átmenni. Aztán készült a lipcsei tanulmányokra. De kapcsolata nem szakadt meg Pápával. 1912 októberében a pápai főiskola képviselőjében vett részt másodmagával az ausztriai keresztyén diákszövetség Brünmben tartott konferenciáján, melyről azt írja: *Szíves fogadtatásukat sohasem lehet elfelejteni. Jellemző, hogy Brünmben elment a vár kazamatáiba is: Életem egyik soha nem felejtett emléke az az óra. Magyar emberek is*

⁷⁶ Pongrácz József levele Achsné Kiss Gizellához, 1960. november 22. A szerző birtokában.

⁷⁷ Értesítő, 1910/11.

⁷⁸ Pongrácz József levele Achsné Kiss Gizellához, 1960. november 22. A szerző birtokában.

⁷⁹ A második diáknemzedék küszöbén. A Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség jelentése az 1910/11. tanévről.

⁸⁰ Diákvilág, 1910. december.

⁸¹ Diákvilág, 1911. január.

⁸² Török István (Tiszaeszlár, 1904–Debrecen, 1996) teológiai tanár Pápán, majd Debrecenben, Pongrácz József veje.

⁸³ TÖRÖK István: A teológus Pongrácz József. Előadás 1985. november 15-én tartott Pongrácz József emlékülésen Pápán. Kézirat. [Utóbb megjelent a gyűjteményi évkönyvben: TÖRÖK 1988.]

⁸⁴ Diákvilág, 1911. november.

*pusztultak ott valamikor. S végignézve a kínzóeszközöket – a gályarabokra emlékeznek, akik hasonló körülmények között szenvedtek.*⁸⁵

Bizonyára arról is tudott, hogy ebben az évben Jézus szociális tanításai is a programban voltak, s hogy lic. Rácz Kálmán tanár három előadást tartott „a szocializmus és az evangélium” tárgyköréből.⁸⁶ Bereczky Albert ír arról, hogyan teremtettek „gyülekezet”-et a diákszövetségesek munkanélküliekből, részegesekből. Béreltek egy kétszoba-konyhás lakást. Ágyakat szereztek bele, este egy-egy embert betámogattak a piacon lebzselőkből, reggel „evangelizálták”. Ide került, nem a piacról, de részegesként Virág bácsi, a kedves suszter. Itt már „közösség” teremtődött, különböző emberekből.⁸⁷ Kiss Géza is részt vett ebben a munkában. Későbbi írásaiban fölidézi, hogyan karolt belé két diák a kocsmából kilépő részegbe, vitték haza, beszéltek neki Krisztusról: *Karácsony estéjén újra meglátogatta. Valahogy előkerült a biblia az este szent csöndességében. S az a biblia a szegény részegnek asztaláról nem maradt el többet. Az éhező, rongyos, kétségbeesett kis családból boldog, viruló, örömmel teli család lett. Máshol azt írja: S az egyszerű varga kitisztult szíve s kicsiny szobája – Isten templomává lett. A két hajdani diáknak (Bereczky Albert, Kiss Géza), „deresedő fejfel” emlékezve, az volt „az első tiszta kis szoba, amit Krisztus ajándékozott látomásukra feleletül”.*⁸⁸

Kiss Géza 1913. szeptemberében leteszi Pápán az első lelkészképesítő vizsgát, s szenior, illetve pápai segédlelkész lesz. Ugyanekkor, szeptember 23-án mondja székfoglaló értekezését Pongrácz József: *Mindig jobban belátja a világ, hogy a történelem középpontja tényleg Jézus. Akár elfogadják őt annak, akinek mondogta magát, akár nem, kénytelenek őt számításba venni.* A nagy program és lehetőség: *egy újjászületett nemzet gyorsan átalakíthatná az egész világot.*⁸⁹ És Kiss Géza október 31-i templomi beszédéből: *A protestántizmus erőssége nem tantételeken, hanem személyiségeken alapul. Személyiségeken, kik Isten gondolatait fölszívták magukba, s ezzel az Istennel meggazdagult személyiséggel állanak oda az élet mindennemű kérdése elé... Képzeljük el, mennyivel gazdagabb kilátásaink volnának mindennemű társadalmi és nemzeti nyomorúságaink gyökeres orvoslására, ha elsősorban nem átalakult gondolatokkal, hanem átalakult jellemekkel fognánk a munkához!*⁹⁰

⁸⁵ KISS Géza: A hit. In: Református Igehirdető, 1929. 592.

⁸⁶ A Dunántúli Ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának Értesítője, 1912/13. 94.

⁸⁷ BEREZKY 1965. 15.

⁸⁸ KISS Géza: Bibliatanulmányozó vezérfonal. = Református Igehirdető, 1933. 72.

⁸⁹ PONGRÁ CZ József: Jézus kijelentése Istenről. Pápa, 1914.

⁹⁰ KISS Géza: Ünnepi beszéd okt. 31-én. = Dunántúli Protestáns Lap, 1913. november 16. 383.

A közös hit az elmúlhatatlan barátság alapja. Nemcsak Pongráczcal; a többi diákmozgalmi vezetővel is. 1913 őszén a teológián négy bibliaolvasó kör van, kettőt Pongrácz, egyet Szabó Imre, egyet Nehézy Károly vezet. A képezdei munka felelőse Bereczky Albert. A diákújság híradása szerint: „A városi evangéliumi munka végzésére is szerveződik egy csapat, Kiss Géza s. lelkész és Berecz József teológus vezetése mellett.”⁹¹

Még egyszer van egészen közeli munkakapcsolata Pongrácz Józseffel. A diákszövetség 1914. februári konferenciája után Pápán elhatározzák, hogy minden szombaton előadást tartanak a diákoknak. A Diákvilág márciusi száma szerint addig két előadás volt. Az elsőt Pongrácz beszélt „Mit akarunk?” címmel, a másodikon Kiss Géza főiskolai szenior: „A jövőendő Magyarország” címen. „Ez utóbbira oly szép számmal jöttek diákok, hogy nem jutott mindenkinek ülőhely.”

Hadd gazdagítsam még két vonással a Pápáról elmondottakat! Teológusait énekkarával arra is nevelte, hogy tudjanak majd maguk is gyülekezeti énekkart vezetni. Ezt abból gondolom, hogy Kiss Géza is tagja volt a Főiskolai Énekkarnak, s kicsi falujába kerülve színvonalas, négy szólamon éneklő asszony- és leánykórust teremtett. (Igaz, hogy neki – Fülep Lajos szerint – abszolút hallása volt.)

A másik a főiskola nyitottsága mindarra, ami a városban történt. A Magyar Néprajzi Társaság pl. itt rendezte 1913 nyarán vidéki vándorgyűlését. A gazdag témakör szinte minden előadása beleillett Kiss Géza érdeklődési világába. A néphagyományt kutató nemzetközi tudományos szövetség (Folklore Fellows) ifjúsági gyűlését is ekkor tartották. Hatására megalakult a pápai intézetek gyűjtőszövetsége. A gyűjtési módszerekről, a népnyelv hangtani lejegyzéséről is hangzottak előadások. Nem kétséges, hogy a pápai főiskola diákjai közül többen itt kapták néprajzi indíttatásukat vagy érdeklődésük megerősítését.⁹² Aligha véletlen, hogy Kiss Géza népdalgyűjteményében már 1912-ben lejegyzett népdalt is találunk.

Gazdag szellemi örökséget, az élet széles területei iránti érdeklődést, cselekvési készséget, erkölcsi elkötelezettséget vitt tehát Kiss Géza Pápáról, mikor 1914 februárjában a budapesti Kálvin téri templom segédlelkésze lett. Kapcsolata iskoláival sohase szűnt meg, de időnként arra is volt lehetősége, hogy szolgálattal hálálja meg, amit ott kapott. A diákszövetség továbbra is

⁹¹ Diákvilág, 1913. december.

⁹² A Magyar Néprajzi Társaság gyűlése Pápán. = Dunántúli Protestáns Lap. 1913. december 21.

összekötő kapcsot jelentett. Részt vett a losonci nyári konferencián. Írt a diákmozgalom sajtó fórumaiba (Ébresztő, Olajág).⁹³

A tanári pályáról még most sem mondott le, végre beiratkozott 1914 szeptemberében a bölcsészetre. Önéletrajzában így beszél erről: (...) *a háború kitörése éveiben nehéz szolgáltatásokat kellett végezni, s ez akadályozott meg abban, hogy az egyetem bölcsészeti szakán, bár beiratkoztam, komoly munkát végezhettem volna.*⁹⁴ Marad még csábításnak a lelkészi népszerűség, a „jó” gyülekezet vonzása. Reménysége van rá, hogy Komáromba fogják hívni 1915 elejére. De már csak önálló lelkésznek akar „rohanni” valahova.⁹⁵ Februárban kiadott könyvecskéjének sikere van.⁹⁶ A jónevű tahitótfalusi gyülekezet Pesten megforduló része a Kálvin téri szolgálatai alapján ismeri és szereti. Meghívják prédikálni egy vasárnap délelőttre és délutánra. *Jellemző a szeretetükre — írja levelében —, hogy du. sokkal többen voltak a templomban, mint délelőtt. Úgy értesültem, hogy — ha ma lenne a választás — ma megválasztanának. De egy két évet várni kell még, amíg az idős lelkész nyugdíjba megy. Bár eddig visszautasította a kákicsi hívást, arra a kevés időre, míg Tahitótfalu megürül, vállalja Kákicsot.*⁹⁷

A fő ok, hogy „ne maradjanak szüleink öreg napjakra magukra.” Édesapja ugyanis ekkor már nyugdíjasan él a parókián. De van egy mélyebb indíték is. Dolgozatom elején — Kiss Géza 1932-es cikkére hivatkozva — azt mondtam, hogy a *szolgálat* nemes értelmét Pápán tudatosította. Most az élet a gyakorlatban nyújtja be a számlát a vallott és hirdetett hitnek. Említett kis könyve nem egy vallomást tartalmaz erről. Bátyjának így ír 1915. március 2-án: *Jézus Krisztus nemcsak önmagunk békéjének a megszerzésére küldött bennünket, hanem erre: Hirdessétek az evangéliumot és gyógyítsatok mindennemű betegséget. Aki meglátta és a saját egyéni életében megtapasztalta az Őáltala kínált élet rendkívüli gazdagságát, hirdesse, propagálja tovább azt az életet, s az Isten gondolataival és erejével megizmosodott és kitisztult egyéniségével álljon oda az élet mindennemű kérdése elé. Gyógyítson mindennemű betegséget. Anyagot és lelket. Egyéni és társadalmi. De ne felejtse el soha, hogy a világ megváltása az egyéni lelken keresztül történik. S ne felejtse el azt se, hogy az egyén elszigetelten, a nagy-egészre, a falura, a városra, a hazára, az egész világra való kitekintés nélkül nem felelheti ki igazán soha önmagát.*⁹⁸

⁹³ Az erre vonatkozó bibliográfiát lásd ACHSNÉ-VARGA 1984. 213–219., az *Ébresztő* és *Olajág* adatai: uo. 214.

⁹⁴ Saját kezűleg írt önéletrajza 1938. április 11-ei keltezéssel. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtára, 701/1937–38. bksz.

⁹⁵ Kiss Géza levele, 1914. november 17.

⁹⁶ Új Magyarország és kereszténység. Bp., 1915.

⁹⁷ Kiss Géza levele, 1915. június 7.

⁹⁸ Kiss Géza levele, 1915. március 2.

Azt ne higgyük, hogy ezzel a meggyőződéssel is könnyű volt Kákicsot vállalni. 1915. szeptember 28-án vetette papírra: *Tegnapelőtt prédikáltam utoljára a Kálvin téren óriási közönség előtt. Sokan voltak közülük enyéim is, akik engem szerettek.*⁹⁹ Így elmenni az akkor még 400 lelkes, később 300-ra fogyó Kákicsra! Ahogy *Megbékélés* című versében ekkor írta: *Mások keresztjét mind magadra venni.*¹⁰⁰ Elment. 1915. November 7-én foglalta el állását, és haláláig, 1947. április 28-ig maradt.¹⁰¹

De térjünk vissza még néhány pillanatra Pápára! Pápai búcsúelőadása (*A jövőendő Magyarország*) szolgáltathatta az alapot most megjelent írásának. (*Kikre van szüksége a jövőendő Magyarországnak?*¹⁰²) A Pápáról hozott szellemiség és a Budapesten szerzett hitpróbáló tapasztalatok közös terméke ez a cikk. A lelkesedés vállalásának mélyebb indítékait is sejteti. Néhány gondolata: *Beszélek az ellen a jellem ellen – sajnos, van elég –, aki minden tudása ellenére parazitája és nem szolgálja nemzetének.* Másutt: *...a jövőendő Magyarországnak olyan diákokra és diáklányokra van szüksége, akik nem öncélért, nem hivatalért, nem is a puszta megélhetésért, hanem valami inspiráló, emelő, nagy gondolatért gyűjtik kincseiket. Mi legyen ez a gondolat? A válasz: ...annak az életnek emelése és gazdagítása, ami körülöttem nyüzsög. Egy új tudományág, a reális szociológia megadja a szükséges kijózanítást. Szociális érzék = testvéri szeretet kell. Ez nem könyvből, elméletekből származik. Fakad a lélek titokzatos mélységeiből, ahol az Örökkévalóval érintkezik. De mindig a való életen keresztül. A „rongyos”-okon, az összetörteken keresztül, akik mind a te hazád tagjai. S ne felejtjük: balga volna az a testvéri szeretet, amely statisztikai kimutatások, szociológiai könyvek közé vonná el magát, holott éppen akkor volna szüksége egy tányér régen nem látott meleg leveskére a falu valamelyik beteg öregasszonyának.* Félelmetes eseteket hoz a budapesti lelkész tapasztalataiból. Bízta: *közel kell menni a legmélyebb valósághoz.* Levetni az „elméleti tudás kesztyűit”, alázatosan lehajolni. „Hogyan érted és látod meg mindezt, ha magad is velük nem szenvedtél?” „Mélyen lealázkodni” mások szenvedéséhez, „holott kényelmesebb volna valami intézetben egyszerűen leadni majd az órákat vagy valamin orvosi rendelőben írni majd a recepteket.” Ez „Jézus Krisztus bekapcsolódása a hazája kérdései iránt érdeklődő, modern diáklélek életprogramjába.” Ehhez újjászületett személyiségek kellenek. *Kant erkölcsi „du sollst”-ja hidegen hagy; de Krisztus elé odaállok, mert egész világ sebeit magának igénylő, isteni méltóságtudatára halállal ütötte rá a pe-*

⁹⁹ Kiss Géza levele, 1915. szeptember 28.

¹⁰⁰ Ébresztő, 1915. október.

¹⁰¹ Pályafutását áttekinti: ACHS 1977a, 1977b., 1978.; 1982., ACHSNÉ-VARGA 1984. 7–13.

¹⁰² Közlemények az Evangéliumi Leánydiákszövetség munkájából. I (1915) 3–4. sz. november–december.

csétet. Még hajdani irodalmi becsvágyára és képzőtársulati zsengeire is mosolyogva néz most, 24 évesen: *...amióta öntudatom középponti téreire Jézus Krisztust állítottam be az életem uralkodó királyául, ha sok nehézség és sok küszködés árán is — hiszen minden komoly és nagy dolog erőket tesz próbára — egy-egy régi papírszeletkén el-elábrándozom és igazán megkérdem, hogy tényleg én írtam-e valamikor azokat a kusza sorokat.*

Azt még nem is sejtette, hogy sokszor erején felüli erőket fog igényelni a kákicsi szolgálat. Nem tartozik tárgyamhoz ezeknek a harcoknak bemutatása, sem lelkeszi arcképének megrajzolása. De az már ide tartozik, hogy panaszával, bátorítás-keresésével vagy éppen a győzelemért hálás hitvallásával kedves iskoláihoz megy vissza. Nem ok nélkül emlegeti Pápán 1924-ben éppen a gyötrelmekben is hitüket őrző gályarabokat: *Drága, elhallgatott, nagy-szenvedő apostolai népemnek és egyházamnak — óh, mért nem küldtéték úgy azt a trigyentomi utolsó üzenetet, hogy örökre beírtátok volna vérszerinti fiaitok szívébe?*¹⁰³ A gályaraboknak eladott és halálra készülő prédikátorösök búcsúzó sorait valószínűleg magának is többször elmondhatta biztatásul: *„Már régen kezünket az ekeszarvára/ Vetettük, nem lehet, hogy mi nézzünk hátra. / Az megismért hütben erősek legyetek.”*¹⁰⁴

S nem szégyelli legintimebb lelki élményét elmondani a kunszentmiklósi gimnázium 200 éves jubileumának istentiszteletén: *Amikor legjobban összetörve jajgatott bennem minden, s az egész élet olyan volt előttem, mintha a nagy földi látó borzalmas kapufölirata meredt volna mindenütt felém, Isten a legnagyobb vergődéseimben kimondhatatlanul drága vigasztalást küldött. Tisztán láttam álomban, hogy Krisztus megállt ágyam fölött valami csodálatos, földöntúli fehérségben, nézi szomorú, alvó arcomat s egyszer csak megszólal csöndesen: „Az én eledelem az, hogy Annak akaratját cselekedjem, Aki engem elküldött.” Fölbredtem. Mi volt ez? ... Előhozhatod álmelméleteidet mind — minden elmélet csupán, amiből a gyakorlati élet alkotó, új életszülő erői nem áradnak, de mi köze elmélethez annak, amiből viharként törnek elő csodálatos, életátalakító erők? S ahol új élet indul, ott mindenütt az Isten keze van. Az az óra új életindulás volt számomra. Mit nézed, hol, mikor, kik között: végezd amire küld az Úr! Ma szántasz. Kemény a föld kinn a magyar határon... Ne bánd! Törd az ugart! Te még odáig se jutsz el, hogy a föld himlő, pírhanó teteje magház lehessen. Majd jönnek mások utánad, utánatok, akik azt is elmondják: „Füvente már szép a búzám, de mi jöhet még aratásig?” S lesznek, akik vigadozva jönnek elő kévéiket is emelve. Szántsz! Annak akaratát cselekedd, Aki téged elküldött!*¹⁰⁵

¹⁰³ KISS Géza: Vándormadarak. Pápa, 1924.

¹⁰⁴ Cantio elegans. Szentsei György daloskönyve. Bp., 1977. 230.

¹⁰⁵ A Kunszentmiklósi Református Baksay Sándor Reálgymnázium Értesítője, 1934/35. 9.

Íme az iskolák, tanáregyéniségek, diákmozgalmak emberformáló ereje — egyetlen személy lelki útjának alakulásában. S míg hálásak vagyunk a nekünk ajándékozott iskolákért, elámulunk az Ajándékozónak, az Úristen nagyságos dolgain. Mert végtelen türelmét látjuk abban, ahogy egy lelket elindít és várni tud rá, amíg igazán megéri a szolgálatra. De közben küld hozzá újabb és újabb követeket, akik ezt az érdeklődést szeretetükkel elősegítik.

Egy évvel halála előtt Kiss Géza az I. Kor. 13 alapján az el nem múlt szeretetről beszélt. Az Úristennek két ilyen követét emlegette. Az egyik a falusi (kákicsi) kis tanítónő, Szőke Kornélia: *Ő beszélt nekem először Krisztusról úgy, hogy a szívem megérezte drága jelenlétét. S ez az óra örökké összefűzte annak a kicsiny gyermeknek a szívét a kedves tanítónővel. Aztán: volt egyszer egy kis diák s volt egy öreg diák. Az az öreg diák mély felelősséget érzett azért a kisdiaákért. A második, aki lelkét Krisztus felé irányította s az első lépéseken később vezetett azon a fölfelé vezető úton. Mennyi kedves, kimondhatatlan drága levél, amit kapott tőle, mikor távol volt, könyvek, amik egy életre szóló kincseket adtak s az együttlét tiszta és áldott órái.*¹⁰⁶ A kis falusi tanítónőt a professzor Pongrácz Józseffel említi együtt. Ugyanazt a szeretetet és felelősséget bízta mindkettőjükre az Úristen. Hogy a mag mikor kel ki? Önmagáról írja Kiss Géza: *Az én munkám semmi — ne is akarjak azon keresztül valamit — az Ő lelke munkája minden. Én csak ennek a Léleknek lehetek alázatos eszköze s több kérdés — hol vagy hogyan? — nincs. Isten nem eredményeket kíván tőlem, csak hűséget. S a hűség legnagyobb jutalma nem az eredmény, hanem az, hogy én egyáltalán az ő eszköze lehetek.*¹⁰⁷

És jó is az Úristen. Mert mindazt, amit látszólag elvett a nehéz szolgálatra induló fiatalembertől, az évek során magasabb minőségben visszaadta. Nem kellett elfelejtenie, eldobnia, amiket iskoláiban kapott. Az iskolákban kifejldött szociális érzékenység s a képzőtársulati pályázatokon csiszolódott stílus a magyar valóság messzekiáltását szolgálta újságcikkeiben, előadásaiban. Nem hallatszott messze az egyházi folyóirat hangja? — Odaküldte hozzá 1919-ben a fiatal Kodolányit, aki két évig járva Kiss Gézához (és Csikesz Sándorhoz), olvasva Kiss Géza ormánysági riportjait, elemzéseit, maga is föl vállalta Ormányság ügyét novellákkal 1922-ben. Odaküldte Fülep Lajost 12 évvel Kiss Géza után, aki Kiss Gézára mint „legnagyobb szaktekintély”-re hivatkozva mozgósítja Illyést, s Illyés dunántúli útirajza táborra szervezi az induló népi írókat. Hogy csaknem húsz évet várt Kiss Géza arra, hogy belekerüljön a szellemi élet vérkeringésébe az, amiről ő már két évtizede beszélt? De belejutott. A kisdiaák rajongása Baksayért? A nagydiák álma, hogy káp-

¹⁰⁶ Kézirat, Achs Károlyné birtokában.

¹⁰⁷ KISS Géza: *Küzdelmeim*. = Református Igehirdető, 1940. április 123.; A lélek harangja, 206.

lánja lehessen? Helyette megírta Baksay népéről, az Ormányság népéről nagy monográfiáját. A nyelvek iránti szeretete, szándéka, hogy nyelvtanár legyen? Helyette elkészült az Ormánysági Szótár. Ki tudná ma már összeszedni annak hatalmas nyelvi kincsét? Még néhány megrendítő verse is született élete utolsó éveiben.

És a tanítás vágya? Meg nem szűnő kívánsága, hogy gyerekek között lehessen? *A gyermek lelkivilága* című kiadványa¹⁰⁸ (s töredékesen meglévő írása a gyermek képzeletvilágáról) is mutatja, mennyi gyümölcsöt termett ez a falusi iskolában.

Befejezésül azonban egy hajdani kisiskolásának emlékező hangján szeretném felidézni a „pedagógus” Kiss Gézát: *Az iskolai életben a régi rideg, merov légkör után Géza bátyám egészen új, friss, felszabadult, varázslatos légkört teremtett. Igen sok gyerekdalt, éneket tanultunk tőle, amiket részben szép hegedűjátékkal tanított. Játékokra is tanított bennünket. Az is igen lényeges volt, hogy az iskolai életből eltűnt a pálca, s mégis sokkal jobbak voltunk, mint korábban, amikor még félelmesen suhogott a pálca. Az iskolai munkában Géza bátyám az átlaghoz le tudott ereszkedni, de akiket kiemelt s akikkel így külön is foglalkozott, azoktól nagyon sokat követelt. De a gimnáziumi VII–VIII. osztályos vendégifjak se igen menekülhettek a latin examen elől. Nyáron sokat jártunk a Feketevízre. Ilyenkor egy-egy könyvet is vittünk magunkkal. Géza bátyám lefeküdt egy közeli vadkörtefa alá, én pedig részleteket olvastam fel az Iliaszról vagy az Odüsszeiából, más alkalommal Shakespeare vagy Molière műveiből. Nagyon szerettük Baksay Sándor könyveit is olvasni.*

Ez a diák tanító lett. Erre az időre emlékezve írja: *Később Géza bátyám eljött hozzánk látogatóba. A tanulókkal kirándulásra mentünk a határba (kb. 75 tanuló volt). Volt sok játék, szórakozás, jókedv. Ezután Géza bátyám leült egy fa tövéhez, és köréje sereglett a sok tanuló. Elkezdődött a mesemondás. (Ezt a mesét — úgy gondolom — Géza bátyám maga szerkesztette.) Egy kisfiúról volt benne szó és a kaffogószárú csizmájáról. Azt a kedves hangulatot, érdeklődést, ahogy a gyerekek hallgatták, nem lehet leírni. Ilyen vonzó légkört pillanatok alatt teremteni csak a legkiválóbb nevelők képesek. Géza bátyám később is meglátogatott bennünket. Abban az időben nagy lendületet vett a fogalmazás és helyesírás tanítása. Géza bátyám ezeket a dolgozatokat nagy figyelemmel nézegette. Sokak mellett különösen megtetszettek neki egy IV. osztályos kisfiú (Nász János uradalmi cseléd) dolgozatai. Ahogy a saját falujában, Géza bátyám itt is igyekezett a tehetséges gyerekeket származásuktól függetlenül kiemelni. Ennek a kisgyerekeknek az érdekében is rögtön felírt a közokt.-ügyi államtitkárhoz.” Ahogy őt valaha Pongrácz, most Kiss Géza vitte nagyobbacska*

¹⁰⁸ KISS 1929.

*diákjait diáktáborba (Tahiba). Géza bátyám munkássága idejében a faluja nagyon sok színvonalas előadást hallgatott tőle téli estéken az iskolában. Abban az időben igen élénk kulturális tevékenység folyt Kákicson.*¹⁰⁹

Íme: a kapott szeretetet a maga kicsinyeinek továbbadva ő vált most már emberformáló erővé Isten kezében.

IRODALOM

ACHS 1977a. = ACHS Károlyné: Illyés Gyula levele Kiss Gézának. In: Jelenkor, 1977. 11. sz. 1050–1055.

ACHS 1977b = ACHS Károlyné: Egy ormánsági népi elbeszélés szerepe Móricz Rózsa Sándorában. In: Magyar Nyelvőr, 1977. 457–467.

ACHS 1978 = ACHS Károlyné: Ormánsági motívumok Móricz Zsigmond prózájában. In: Irodalomtörténet, 1978. 362–382.

ACHS 1981 = ACHS Károlyné: Magyar nyelvtudósok az Ormánsági Szótár születésénél. In: Magyar Nyelvőr, 1981. 207–218.

ACHSNÉ-VARGA 1984 = ACHSNÉ KISS Gizella-VARGA Domokos: Kiss Géza (1891–1947). In: KISS 1984. 7–13.

BERECZKY 1965 = BERECZKY Albert: A gyülekezetben él az egyház. Református Egyház, 1965. 1. sz. 15.

BÍRÓ-BUCSAY-TÓTH-VARGA 1949 = BÍRÓ Sándor-BUCSAY Mihály-TÓTH Endre-VARGA Zoltán: A magyar református egyház története. Bp., 1949.

BODOLAY 1963 = BODOLAY Géza: Irodalmi diáktársaságok 1783–1848. Budapest, 1963.

ÉRTESÍTŐ 1935 = A Kunszentmiklósi Ref. Baksay Sándor Reálgimnázium Értesítője az 1934–35-ik iskolai évről. Kunszentmárton, 1935. 13–25.

ÉVKÖNYV 1988 = A Pápai Református Gyűjtemény Évkönyve 1. 19788. Szerk.: Kövy Zsolt. Pápa, 1988.

FORGÁCS 1925 = FORGÁCS Gyula: A belmisszió és a cura pastoralis kézikönyve. Pápa, 1925.

KISS 1917 = KISS Géza: Az „egyke”. In: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1917. április 1. 147.

KISS 1924 = Vándormadarak. 15 éves érettségi találkozóra írta s a pápai ref. templomban. 1924. június 22-én elmondotta Kiss Géza. Pápa, 1924.

KISS 1929 = KISS Géza: A gyermek lelkivilága. Bp., 1929.

KISS 1941 = KISS Sándor: Ifjúsági munka a magyar ref. egyházban. Bp., 1941.

KISS 1984 = KISS Géza: A lélek harangja. Válogatott írások. A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1984.

KÖVY 1988 = KÖVY Zsolt: Pongrácz József élete és könyvtárosi munkássága. In: A Pápai Református Gyűjtemény Évkönyve 1. 1988. Szerk.: Kövy Zsolt. Pápa, 1988. 116–131.

SZABÓ 1913 = SZABÓ Imre: A Pápai Ref. Főiskolai Ifjúsági Képzőtársulat története, 1891–1912. Pápa, 1913.

TANULMÁNYOK 1983 = Tanulmányok a magyarországi ref. egyház történetéből 1867–1978. Bp., 1983.

TÖRÖK 1988 = TÖRÖK István: A teológus Pongrácz József. In: ÉVKÖNYV 1988. 27–44.

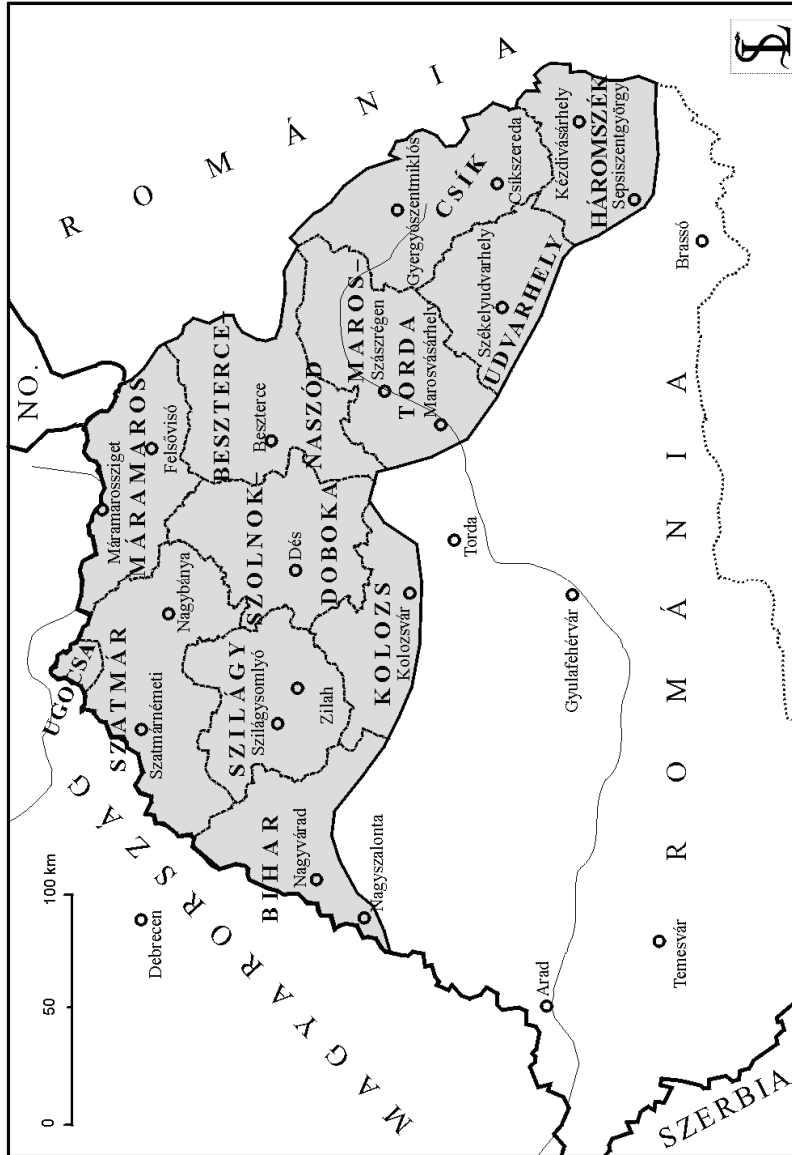
VÖRÖSS 1935 = VÖRÖSS Sándor: Forgácsok a kétszázéves kunszentmiklósi református gimnázium múltjából. Klny. Kunszentmiklós, 1935.

¹⁰⁹ Sáfrán József tanár levele Achs Károlynénak 1983. november 18-án. Achs Károlyné birtokában.

SUMMARY

MRS. KÁROLY ACHS
**The Impact of Reformed Schools, Teachers and Student Movements
on personal growth**

The essay analyses the studies of Géza Kiss (1891–1947), a pastor, ethnographer and linguist, to explore how his personal and spiritual development was shaped. Géza Kiss pursued grammar school studies in Kunszentmiklós and Pápa and he graduated from the Pápa Theological Seminary. He continued his studies in Leipzig. It was during his years in Pápa that he came to decide to become a pastor and not a teacher. Besides formal documents, memories and family letters are used by the author, the daughter of the pastor, to outline how personal growth was being shaped in the process of opting for a profession.

A II. BÉCSI DÖNTÉS UTÁN VISSZACSATOLT ÉSZAK-ERDÉLY

(Forrás: Internet)

LAKATOS ARTÚR**A második bécsi döntés
és a kolozsvári református egyház**

AZ a sokat vitatott bécsi döntés, mely 1940-ben Erdély északi részét visszajutatta Magyarországnak, diktátorok döntőbíráskodásának eredménye volt, amellyel nagy létszámú magyar anyanyelvű lakosság került vissza az anyaországhoz. Míg Románia többségi lakossága körében általános volt a letörtség — ezt az emlékiratok és levéltári források egyaránt bizonyítják —, addig Magyarországon és Erdély magyar lakosságának körében általános volt az öröm, a magyar diplomáciai sikerként elkönyvelt eredmény fölött.

A román lakosság körében a döntés fölött érzett általános düh és szomorúság komoly zavargások kitöréséhez vezetett. Augusztus 30-án a Kolozsváron megtartott román tömeg többek között a következő érzellemmel telített hazafias jelzavakat skandálta: „*Nici o brazdă!*” (Egy ekenyomot sem!) „*Vrem război!*” (Harcolni akarunk!) és „*Murim! Luptăm! Ardealul apărăm!*” (Harcolunk! Meghalunk! Erdélyt megvédjük!).¹ A máramarosi csendőrség jelentése szerint általános volt az elkeseredés a katonák között, sok tiszt mindenki szeme láttára sírt.²

Magyar levéltári források szerint a visszacsatolásra ítélt területeken a román lakosság hevesen tüntetett a bécsi döntés és a román kormány ellen, több helységben pedig tettelegességig fajult a védtelen magyar lakosság bántalmazása, a katonaság helyenként tisztjei engedélyével fosztogatta őket.³ Ugyanitt olyan információkat találunk, melyek szerint a brassói, temesvári, szebeni tüntetések során a német zászlót és *Hitler* portréját meggyalázták, a katonaság és a Vasgárda tagjai pedig szisztematikusan rekviráltak és raboltak.⁴ A dühhullám átterjedt

¹ Herédi Zsolt személyes közlése.

² GRAD 1998. 87.

³ Hadtörténeti Levéltár, Budapest: HL. VKF. számnélküli/el.2.–1940

⁴ HL. Ibid. 1940. szeptember 5.

a román uralom alatt maradt erdélyi területekre és az Ókirályságra is, így például Brassóban és Konstancán a feldühödött tömeg több intézmény épületét is elfoglalta. Bukarestben a tüntetések a királyi palota előtt zajlottak, melynek során a tömeg egyöntetűen követelte a király lemondását.⁵ A bécsi döntés által jelentett diplomáciai kudarc – melyhez egyes román politikusok személyes ambíciói is hozzájárultak – vezettek II. Károly uralmának bukásához.

Teljesen más volt azonban a döntés hírének fogadtatása a magyar nemzetiségűek körében. Horthy Miklós kormányzó a döntést követő beszédében hangsúlyozta, hogy a magyar katonák szabadságot visznek testvéreiknek és békét „a hozzánk hű nemzetiségeknek.”⁶ Tilkovszky Loránt könyvében román forrásokra hivatkozva arról ír, hogy a Székelyföldre bevonuló csapatoknak a székely asszonyok örömeiben még az autógumijaikat is csókolgatták.⁷ „Hogy mit jelentett a magyar katonák bevonulása? Felszabadulást. Egy felszabadulást jelentett. Mertél beszélni, nem jutott eszedbe bosszúsnak lenni, vagy valakire haragudni, hanem érezted azt, hogy szabad vagy és bennem ez maradt meg.” – foglalja össze találóan egy, a bevonulást megélt kolozsvári lakos.⁸

A kolozsvári református egyház, élén Vásárhelyi János püspökkel, szintén nagy örömmel fogadta a bevonulás hírért. Az öröm kétdimenziós volt, hisz nemzetiségi és vallási téren egyaránt megnyilvánult. A református egyház ugyanis, mint kisebbségi felekezet – habár létezéshez való jogát a román állam soha sem vonta kétségbe – harmadrendű felekezetként volt kezelve, mivel az 1923-as román alkotmány 22. paragrafusa kimondta, hogy: az ortodox egyház domináns a román államban és a görög katolikus egyház is elsőbbséget élvez a többi felekezettel szemben. Hátrányosan érintette az egyházat többek között az 1921-es földreform⁹ és az oktatás románosítását megcélzó több intézkedés is. Habár a királyi Románia nem vonta kétségbe a magyar etnikumnak területén kisebbségként való létezését sem, a román uralom több megnyilvánulása okozott sok magyar embernek keserűséget, ennek következtében a Magyarország fennhatósága alá kerülés fölött érzett eufória nagyon is érthető. Meg lehet állapítani, hogy a

⁵ SCURTU–BUZATU 1998. 360.

⁶ Kelet felé. Magyar háborús dokumentumfilm, 1940.

⁷ TILKOVSKY 1967. 18.

⁸ BALLÓ 1993. 142.

⁹ VOGEL 2001. 170–171.

református egyház elöljárói által tartott beszédekben kifejezésre jutó öröm is szívből fakadt.

Mint a magyar lakosság egy jelentős részének képviselői, természetesen a református elöljárók is részt vesznek a bevonulási ünnepeken. Vásárhelyi János püspök szeptember 11-én üdvözlő beszédet mond a bevonuló honvédek érkezésekor, majd a kormányzó fogadásakor szeptember 15-én rendezett nagy ünnepségen is.¹⁰ Szeptember 10-én jelenik meg a *Református Szemlében* Vásárhelyi János pásztorlevele, melyben többek között ez áll: „Érhetett-e nagyobb öröm, mint minket ért az az öröm, hogy újra egyesülhettünk testvéreinkkel és a közös magyar hazagyermekéivé lehettünk.”¹¹ A szeptember 11-én, a bevonuló honvédek fogadása alkalmával mondott beszéd utolsó szavai pedig: „Isten hozott, Isten áldjon meg benneteket!”¹²

Ugyanaz a hozzáállása a változásokhoz *Tavaszy Sándor* püspökhelyettesnek is, akinek ugyanebben a számban jelenik meg *A bécsi döntés után* c. írás. Tavasz is kifejti örömét, azonban esetében már árnyaltabb a kép, és mivel cikke nem hivatalos álláspontot képviselő dokumentum, megteheti, hogy szót ejtsen azoknak a magyaroknak a sorsáról is, akik továbbra is Romániában maradtak. „Sokkal jobban tele van a szívünk szomorúsággal nekünk, erdélyi magyaroknak, tőlünk elszakított erdélyi magyar testvéreink miatt, hogysen zavartalanul beszélni tudnánk erről a nagy tényről... Mi ma vérezve és könnyezve örvendünk.” — írja.¹³

Mint minden más intézménynek, a református egyháznak is hozzá kellett idomulnia a megváltozott körülményekhez. E téren három szempontot kell kiemelni: a Kolozsvár központú református erdélyi egyházmegye kapcsolatát az anyaországi egyházmegyékkel, illetve az ezen viszonyokba beállt látványos pozitív változásokat; az egyházmegye viszonyát a román hatóságokhoz, illetve gondoskodását a továbbra is román fennhatóság alatt maradó dél-erdélyi hívekről. Külön figyelmet érdemel viszonya az új hatóságokhoz.

Rendkívül megható a magyarországi református egyházmegyék és gyülekezetek, valamint ezek vezetőinek szeretetteljes, azonnali reagálása a Magyarországhoz visszatérő testvérközösség irányába. *Ravasz László* püspök, a magyarországi református egyház vezető figurája a visszatérés alkalmából rádióüzenet-

¹⁰ Református Szemle, 1940. szeptember 20. 408.

¹¹ Református Szemle, 1940. szeptember 10. 381.

¹² Ellenzék, 1940. szeptember 12. 3.

¹³ Református Szemle, 1940. szeptember 10. 384.

ben köszönti Kolozsvár városát: „Légy üdvözölve kincses Kolozsvár, legkedvesebb hazatért testvérünk!”¹⁴ Ugyancsak Ravasz László — református püspöki minőségében — táviratban is üdvözli erdélyi hittestvéreit.¹⁵ Szeptember 26-án üdvözli Alsözemplén egyházmegyéje Sárospatakról Erdélyt, dr. gróf Bethlen Pál egyházmegyei gondnok megnyitóbeszéde révén, melyből a következőt érdemes idézni: „Az Örökkévaló Isten áldja meg ezt az újraegyesülést s drága magyar hazánk és szeretett református anyaszentegyházunk ölelje boldogan keblére sokat szenvedett gyermekeit.”¹⁶

Október 10-én tartott közgyűlést a beregi egyházmegye Beregszászban, ennek jegyzőkönyvéből az alábbiakat tartom fontosnak kiemelni: „Egyházmegyei közgyűlésünk testvéri szeretetének és boldog együtt örövendezésének jeleként ezt a határozatot megküldi az Erdélyi és Királyhágó melléki egyházkerület közgyűlésének.”¹⁷ Október 14-én távirat érkezett Mezőtúrról, melyben Marjai Károly helyi lelkész a következőket írja: „Húsz éves szenvedésből kiszabadult református testvéreinket boldog örömmel öleljük magunkhoz és együtt áldjuk a szabadulást szerző igaz Istent, az erdélyi egyházkerületet imádságunkba foglaljuk a mezőtúri református egyházközösség nevében.”¹⁸ A komáromi egyházmegye üdvözlőlevele november 7-én jut el Kolozsvárra.¹⁹ A kecskeméti egyházmegye november 25-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyvében a következő baráti üdvözlőlevelet jegyzik be: A kecskeméti közgyűlés „szeretettel köszönti és külön is forró üdvözlőlevelét küldi hazai történelemben és a református magyar egyházi életben egyaránt oly nagyfontosságú szerepet játszott erdélyi hittestvéreknek.”²⁰ Megállapítható, hogy az erdélyi egyházat az anyaországi hittestvérek a legteljesebb szeretettel üdvözölték.

A hatalomváltás nem változtatta meg az egyház belső működési struktúráját, fontosabb szerepcserék sem történtek benne. A megváltozott helyzetben azonban szükségessé vált a viszony áttekintése és rendezése mind a román, mind az újonnan érkezett magyar hatóságokkal. A változásokat és ezek következményeit felmérő, augusztus 31-én Kolozsváron tartott értekezleten az egyház vezetősége teljes erkölcsi és anyagi felelősséget vállalt a kebeléről elszakított területeken

¹⁴ Református Szemle, 1940. szeptember 20. 408.

¹⁵ Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvári Gyűjtőlevéltára. (a továbbiakban: EREKGY), Kolozsvár. I 9/1940-es fond: Magyar Impériumváltással kapcsolatos intézkedések. 10559.

¹⁶ EREKGY: I 9/1940. 11312

¹⁷ EREKGY: I 9/1940. 11473.

¹⁸ EREKGY: I 9/1940. 10605.

¹⁹ EREKGY: I 9/1940. 11232.

²⁰ EREKGY: I 9/1940. 12072.

maradt közösségekért.²¹ Ahogy Tavaszgy Sándor is megfogalmazta, a Kolozsvár alá tartozó egyházközösségeknek nem mindegyike tért vissza Magyarországhoz. Az egyház eddigi viszonya a román államhoz meglehetősen összetett és ellentmondásos volt. Bár a román állam az egyház létezéshez és működéshez való jogát nem kérdőjelezte meg, sokszor diszkriminációt alkalmazott vele, s tagjaival szemben, így bőven keletkeztek olyan sérelmek, melyek rossz emlékként éltek a hívek lelkében.

Érték az egyházat olyan károk is, melyekért nem feltétlenül tehető intézményi szinten felelőssé a román állam, kollektív mentalitás szintjén azonban a románság egy részének bűneként szokás elkönyvelni. Egy ilyen kárról tanúskodik egy, az ebben az időszakban kiadott nyilatkozat, mely az egyház levéltárainak helyzetét tárgyalja, és kijelenti, hogy a román hatóságok a román fennhatóság évei alatt nem bántották az egyházkerület levéltárát, egyetlen egy kivételes eset történt, még a zavaros időkben: 1918 decemberében és 1919 januárjában a Református Püspöki Levéltár anyagát a püspökség épületébe beszállásolt katonák nagyrészt felégették, a jelentés sajnos nem tartalmazza azt, hogy mi okból.²² A nyilatkozatot Tavaszgy Sándor püspökhelyettes írja alá.

A püspökség és a román állam kapcsolatának rendezése is napirendre került. A Romániában maradt sok százezer magyar etnikumú, református vallású román állampolgár érdekeinek minél hatékonyabb érvényesítéséhez szükség volt a kommunikációra és az együttműködésre. Romániában a fellángoló magyarellenes indulatok sok atrocitást eredményeztek, de nem sodorták végveszélybe az ott élő magyarságot; és az *Antonescu* nevével fémjelzett elkövetkező évek román vezetését ha nem is lehetett egy pillanatig sem magyarbarátsággal vádolni, nem kísérelte meg intézményesített keretek között felszámolni a magyar kisebbséget és ennek kulturális különállását biztosító intézményeket, mint a templom és az iskola. A bécsi döntést megelőzően 369 iskola és 5 óvoda volt az egyházkerület birtokában, majd a változások következtében ezek nagy része átkerült magyar fennhatóság alá, Romániában maradt viszont még így is 130 erdélyi és 7 regáti iskola, melyekről nem lehetett lemondani. A román vezetőség, ha nehezen is, de hajlandó volt tárgyalni. Ennek következtében az Igazgatótanács a román kormánytól közbenjárt és engedélyt is kapott 19 új iskola megnyitására.²³

²¹ Református Szemle, 1940. szeptember 10. 387.

²² EREKGY: I 9/1940. 10735.

²³ EREKGY: I 9/1940. 10921.

Nem volt teljesen problémamentes az új magyar hatóságokkal való együttműködés sem, de ugyanakkor felelőtlenség, sőt történelemhamisítás lenne néhány kisebb félreértésből felépíteni egy magyarországi-erdélyi konfliktus mítoszát. Tény viszont az, hogy az új hatalom első katonai és polgári adminisztrációi elsősorban anyaországi származásúakra támaszkodtak, akik viszont nem mindig ismerték az erdélyi helyzetet és gyakran hoztak a helybeliekre nézve sérelmes intézkedéseket.

Sok esetben nem a személyes rosszindulat vagy meg nem értés, hanem az átmeneti helyzet lehetett felelős a felmerült problémákért. Ilyen volt például az egyház szolgálatában álló személyeket ért kellemetlenség, ami abból adódott, hogy a katonai hatóságok a lelkészek és tanítók fizetéselőlegét csak akkor voltak hajlandók kifizetni, ha azok már letették fogadalmat. Így az egyház pedig kénytelen volt intézkedni, hogy ez mihamarabb megtörténjen.²⁴ Több jelentés érkezik be a központhoz, melyekben jelentést tévők azt panaszolták, hogy az iskolai helyzetet illetően az új magyar hatóságok nem ismerik a helyi viszonyokat.²⁵

Az egyházon belüli helyzetjelentéseknél nagyobb súlyú az a panaszlevél, melyet *Tőkés* esperes fogalmazott meg október 12-én. Ebben kemény hangnemben szóvá tette, hogy a megyei katonai parancsnokság mellé beosztott Tanügyi Hatóság az állami tanítók kinevezésekor nem hallgatta meg az egyházakat, hanem önkényesen döntött és ennek következtében sok megbízhatatlan ember került be a tanügybe.²⁶

A felelős magyar hatóságok jóindulatát bizonyítják *Jány* altábornagy levelei, melyekben a fővárosi katonai közigazgatást kérte fel a felekezeti iskolák támogatására. Levelében a tábornok elismerte, hogy „...a rom. kat., ág. ev. és ev. ref. felekezeti iskolák a román megszállás alatt a magyar nemzeti érzés ápolói, fejlesztői és terjesztői voltak.” Szerepüket a jövő szempontjából is fontosnak tartotta: „az iskolai nevelés biztosítaná a magyarság szupremáciáját, segítség esetén idegen elemek gyermekei is ezekben nevelődnének”.²⁷

A megváltozott körülmények között az erdélyi magyarság bizonyos intézményei, köztük az egyházak, érdekeiket jobban kívánták érvényesíteni. Szeptember 20-án a kolozsvári teológia igazgatója arra kéri az Igazgatótanácsot, hogy védje

²⁴ EREKGY: I 9/1940. 11115.

²⁵ EREKGY: I 9/1940. 10433.

²⁶ EREKGY: I 9/1940. 10362.

²⁷ EREKGY: I 9/1940. 10206.

meg érdekeiket az egyetemes magyar református egyház képviselőivel folytatott tárgyalások során, különösen a következő négy kérdésre koncentrálván:

- a fakultás tanterve változatlan formájában, román órákkal együtt maradjon meg,
- az itt szerzett képesítést ismerjék el az egész magyar református egyházban,
- a Romániában maradt erdélyi részek és a jugoszláviai egyház lelkészeinek képzése ezen a fakultáson történjen,
- azok a Királyhágó-melléki hallgatók, akik itt kezdték meg tanulmányaikat, itt is fejezhessék be és azt követően az elhelyezkedéskor egyenlő eséllyel pályázhassanak a többiekkel.²⁸

A református egyház Erdélyben nagy örömmel fogadta az 1940-es év őszén bekövetkező változásokat, és az átmeneti időszakokkal együtt fellépő nehézségek között is sikeresen folytatta érdekeinek érvényesítését úgy az egyetemes magyar református egyház, mint a magyar és a román állami hatóságokkal folytatott párbeszéd során. 1940-el egy új, meglehetősen rövid, de eseménydús szakasz kezdődött az erdélyi református egyház életében is.

IRODALOM

BALLÓ 1993 = BALLÓ Áron: A bevonuló második világháborús katona képe a kolozsvári lakosság szemében. Történelmi tudat- és emlékezet-vizsgálat. Kiadatlan forrás. Universitatea Babeş-Bolyai, Facultatea de Litere, lucrare de diplomă, 1993.

GRAD 1998 = GRAD, Cornel: Al doilea arbitraj de la Viena. Institutul European de la Iaşi, 1998.

SCURTU-BUZATU 1999 = SCURTU, Ioan-BUZATU, Gheorghe: Istoria românilor în secolul XX. Editura Paideia, 1999.

TILKOVSKY 1967 = TILKOVSKY Loránt, Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941). Bp., 1967.

VOGEL 2001 = VOGEL Sándor: Európai kisebbségvédelem, erdélyi nemzetiségpolitikák. Csík-szereda, 2001.

²⁸ EREKGY: I 9/1940 10043.

SUMMARY

ARTÚR LAKATOS

The Second Vienna Resolution and the Reformed Church of Kolozsvár

The Second Vienna Resolution in 1940 gave back North Transylvania, which had been attached to Romania after World War I, to Hungary. The territorial growth was declared by the Hungarian diplomacy as a success. The essay presents how the Reformed Church of Kolozsvár related to the change of empire. As a consequence of the changes the discrimination, which had affected the church since 1920, was put to an end and the development of the Transylvanian Reformed Church could take a start. Relations to the Hungarian administration and the Romanian state had to be regulated so that ties with reformed believers living in areas of the District that still remained part of Romania could be maintained.

DOMINKOVITS PÉTER**Egy XVII. századi pápai polgár, városbíró életútjának három dokumentuma***(Pápai Kovács István deák 1624–1636)*

AKORA ÚJKORI PÁPA VÁROS történetírásának sokszor hangsúlyozott, jól ismert problémája a földesúri és mezővárosi iratanyag nagymérvű pusztulása, illetve a fennmaradt források szétszórtsága. Az elmúlt évtizedben közzétett, a korszakról is képet adó tanulmánykötetet nyomán körvonalazódtak a további kutatási feladatok, melyeknek megoldására többen vállalkoztak.¹ *Hermann István, ifj. Hermann István István, Köblös József, Pálffy Géza* forrásfeltárásai, tanulmányai révén számos új információk lett a XVI–XVII. századi Pápáról, a fontos kereskedelmi, gazdasági funkciókat ellátó, oktatási, felekezeti központként ismert mezőváros és végvár életéről, társadalmáról.² Az alábbi kis forrásközlés csupán hangsúlyozni szeretné, hogy a mostoha forrásviszonyok ellenére a folyamatos forráskutatások révén újabb, a XVII. századi városi társadalom differenciált vizsgálatát lehetővé tevő részadatok kerülhetnek elő.

Valószínűsíthetően a *gr. Nádasdy* család ügyvédje, a (többek között) fertőszentmiklósi, [sopron]kövesdi (Sopron vármegye) inscriptiós birtokokkal rendelkező *Tolnay (Tholnay) János* révén, ő és családja egykorú levéltártöredékében — jelenleg nem pontosan megállapítható indokokból — őrződött meg az iskolázott, nemesi jogállású (*egregius*) pápai polgár, *Kovács István* deák életpályájának három, 1624–1636 közötti dokumentuma.³ Bár e források közül egy, Kovács 1636. évi végakarata különleges forrásértékű, ahhoz mégis kevés, hogy a végrendelkező életpályájáról (származásáról, családi

¹ Tanulmányok 1994., 1996.

² E rövid forrásközlésnek nem célja az elmúlt évtized várostörténeti irodalmának áttekintése, így csak illusztratív szándékkal említem a következőket: HERMANN 2002a., 2002b., 2004., KÖBLÖS 2006., PÁLFFY 1997., 2005.

³ Az iratok lelőhelye: Vas Megyei Levéltár (VaML), XIII. 37. Tolnay-Czirák család levéltára, 1. doboz.

hátteréről, iskoláztatásáról, házasságáról, gazdálkodásáról) akár vázlatos áttekintést adjunk.

Kovács István neve az eddigi várostörténeti kutatásokból is jól ismert; a mezővárosi elithez tartozott, Hencz Imrét követően, 1634/1635-ben Pápa város bírása volt.⁴ Más oldalról e források töredékességükben is igazolják, hogy az egykori pápai családok legfontosabb jogbiztosító, tulajdonjogi, gazdasági irataikat a XVII. században is gondosan őrizték. Ez az írásbeliség fontosságát, elterjedését mutató tény cseppet sem volt egyedi: pl. a közeli Szombathely privilegizált oppidum gazdagon fennmaradt jegyzőkönyvei, peres iratai sok elszórt információt tartalmaznak az egykori mezővárosi polgárcsaládok kis „archivumairól”, az ott található adóslevelek, kötelezvények, felvállások, végrendeletek gondos megőrzéséről és a perek során ezek bizonyítékként történő felhasználásáról. A források fennmaradásának paradoxona az, hogy amíg a nagyon kedvező forrásadottságú Szombathely esetében ilyen kis mezővárosi családi levéltártöredék még nem ismert, úgy a mérhetetlenül mostohább sorsú Pápáról már napvilágra került egy.

Az életút felvázolásától eltekintve, engedtessek meg, hogy egy-két, további vizsgálatokra serkentő megjegyzést fűzzek a közölt forrásokhoz. Az első forrás, vitélő Kovács István deák és egyelőre ismeretlen nevű hitese házvásárlásáról szól. A házaspár a városközpontból kivezető, összetett szerkezetű Kristóf utcában vásárolt házat. Az utcát már 1550-ben is így hívták.⁵ Az adásvétel a tágabb térség jelentősebb mezővárosainak Werbőczy Hármaskönyvére is visszavezethető jogszokása alapján történt. A magánjogügyletet a felek a mezővárosi magisztrátus előtt „vallották fel”, amely erről saját pecsétje alatt hiteles oklevelet adott ki.⁶ Ez a forrástípus Szombathelyen a város jegyzőkönyveibe másolva viszonylag nagy számban maradt fenn,⁷ míg Zalaegerszeg esetében — az egykorú jegyzőkönyvek pusztulása miatt — Pápához hasonlóan családi levéltárból, az egykori birtokosoknak kiadott tisztázat nyomán ismert. Zalaegerszegen a (fő)bíró és a tizenkét esküdt 1624., 1629., 1654. évi, a várost területén belüli, birtok adásvétel ügyében keletkezett, városi pecséttel hitelesített oklevelei váltak ismertté.⁸

⁴ HERMANN 2002b. 84. Életútjáról a kézikönyvként használatos bírói prozopográfia is keveset tud; 1629-ben úriszéki bírótárs volt. HERMANN 2002b. 96.

⁵ HARIS 1994. 55., 58–59.

⁶ Pápa város kora újkori pecsétjeiről HERMANN 2001a. 113–130.

⁷ A fejlett mezővárosok eme hiteleshelyi funkciójáról Szombathely példáján DOMINKOVITS 2002. 52–55.

⁸ Magyar Országos Levéltár, P 58. Bezerédy család levéltára (Törzslevéltár), 1. csomó, Fasc. A. No. 204–206. A kérdéskörre lásd még: Zalai községtörténeti források a Magyar Országos

Pápa város jegyzőjének, a mezővárosi „kancellárnak” XVII. század eleji működéséről már most is sok információval rendelkezünk. A hivatali írásbeliség egyes sajátosságai éppúgy tanulmányozhatók az 1612. áprilisában, magzatelhajtás tárgyában felvett tanúkihallgatásokat tartalmazó kiadmányon,⁹ mint az 1617 januárjában a magisztrátus presbiteriumot elfogadó nyilatkozatán (amit az esküdtek, a tizenkét tanácsnok és a város hadnagya nevében állítottak ki),¹⁰ vagy az 1628-ból származó, Pápa város magisztrátusa előtt felvett, majd több tárgyalási szakot és végzést követően a pápai várba, a földesúr úriszéke elé fellebbezett házasságtörési per ügyiratán.¹¹ Ugyanakkor jelezni kell, hogy az egykorú városi ház adásvételek közül *Borbély István* Hosszú utcai, kiváltságolt nemesi háza esetében olyan felvállás is ismert, amely 1630-ban nem a mezővárosi magisztrátus, hanem a vasvári társaskáptalan előtt tétetett. (A házat egy káptalani kiadmány szerint 135 magyar forintért *Biczó János* vette meg.)¹² Hasonló eset Szombathelyen is előfordult, bár a mezőváros igazgatási területén fekvő ingatlanok adásvételének felvállása zömmel a mezővárosi magisztrátus előtt történt.¹³

Míg pl. az ismert zalaegerszegi házadásvételről készült kiadványok mindegyike papírra íródott, a pápai forrás alapanyagában eltér: ez ugyanis pergamenre készült. Az okmányt írásba foglaló *Novay (Nouay) Benedek* magát Pápa város (civitas) esküdt jegyzőjének nevezte; a mezővárosi jegyzők eme címzése egyaránt fellelhető gyakorlat Győr és Szombathely egykorú gyakorlatában.¹⁴ *Novay* pontos hivatalviselésének ideje még nem ismert; 1608–1620 között *Thoti Demeter* viselte a városi notarius hivatalát,¹⁵ míg 1628 tavaszán és nyarán, a hivatkozott házasságtörési perben már *Bosniak Pál* töltötte be e tiszteket (*notarius ciuitatis*), aki 1620–1629 között – azaz jegyzői hivatalviselése évében is! – gyakran látott el ügyvédi feladatot a pápai föl-

Levéltárban (Családi és uradalmi iratok) In: Szentgyörgyvölgytől Kehidáig. A zalai falvak levéltári történetének forrásai. Szerk.: MOLNÁR András. Zalaegerszeg, 2001. 63–64.

⁹ HERMANN 2001b. 207–214.; Rauser Gergely 1612. évi bíróságából (április 12.) a város pecsétjével ellátott tanúkihallgatási levelet betűhíven közli: 212–214.

¹⁰ HERMANN 1999. 156.

¹¹ HERMANN 1999. 137–169., a perjegyzőkönyvet lásd a 148–168. oldalon. E városi kiadmányok értékét még az a tény is növelte, hogy mindegyik korábbi volt, mint a város egykori, 1640. évvel kezdődő, sajnos mára elpusztult protokollumainak sora. Vö. MOLNÁR 1997. 31., 37.

¹² HERMANN 2002a. 243.

¹³ Erről DOMINKOVITS 2002. 53–54.

¹⁴ DOMINKOVITS 2002. passim, GECSÉNYI 1986. 99–101.

¹⁵ HERMANN 2001b. 212., 27. sz. lábjegyzet!

desúri úriszéken. (A fennmaradt és publikált források alapján többnyire a vádat, kisebb részben a védelmet képviselte.)¹⁶

Az adásvétel egyik formai sajátossága, hogy míg Zalaegerszeg esetében a (fő)bíró nevén kívül csak testületileg említik az esküdteket, addig a jegyző-könyvezett szombathelyi adásvételek többsége csak a felvallásnál jelen lévők neveit rögzítette. Esetünkben a jegyző név szerint feltüntette az adott esztendő tizenkét főből álló belső tanácsát.¹⁷

A XVI–XVII. századi Pápa életében jelentős szerepet játszó kereskedelemre már az 1542. évi nyugat-magyarországi harmincadnaplót publikáló *Ember Győző* rámutatott. Számításai szerint a mezőváros az előkelő 21. helyet foglalta el a behozatalt lebonyolítók között. A XVI–XVII. századi szórványadatokat összegző *Szakály Ferenc* a Bécs–Sopron kereskedelmi kapcsolatrendszer dominanciája mellett a Pozsony, Győr kapcsolatrendszer fontosságára, illetve a kőszegi kereskedők pápaiakkal tartott kapcsolataira is felhívta a figyelmet.¹⁸

A Bécs–Sopron kereskedelmi útvonal fontosságának ismételt hangsúlyozása mellett Pápa város rábaközi kapcsolataira, azaz kistérségi gazdasági szerepére (pl. Szil, Szany), illetve mindezekkel összefüggésben a hódoltság irányába mutató 16. századi kereskedelmi kapcsolatokra hívta fel a figyelmet *Gecsényi Lajos*.¹⁹ A későbbi pápai bíró, a soproni családi, rokonsági szálakkal rendelkező *Rauser Gergely* egy 1605. évi levele a háborús esztendő(k)ben is e kapcsolatok folyamatosságára utalt.²⁰ Az itt közölt adóslevél a kereskedelmi szerep folyamatosságát és a Bécs és hódoltság közötti közvetítő kereskedelem fontosságát húzza alá az által, hogy a pécsi *Tolnay Imre* deák a Duna medence meghatározó emporiumából származó jószágok utáni tartozásáért vállalt kötelezettséget.²¹ Önmagában az a tény, hogy a kereske-

¹⁶ HERMANN 1999. 168., VARGA 1958. Nr. 271., (1620. december, Pápa), 508. p. Bosniak 1622 áprilisában (Nr. 285–286.) 525–528. p., és 1624. decemberében (Nr. 292–294., 297–298.) 534–536., 539–540. p., továbbá 1629. júniusában, augusztusában (Nr. 312–316., 565–570. p.) felpere-seket, 1628. márciusában alperes felet (Nr. 309. 557–560. p.) képviselt.

¹⁷ Pordán avagy Bakos János bíró életútjára: HERMANN 2002b. 77., 84., 98–99. Minthogy az esküdtek között több bírói hivatalt viselt személy van (pl. Hencz Imre), e tanulmány mások életpályájához is adatokkal szolgál. Hasonlóképpen többekre információt ad BENCZIK–HERMANN 2002b. 79–99.

¹⁸ EMBER 1988. 332–334., SZAKÁLY 1994. 155–156.

¹⁹ GECSÉNYI 1996. 75–80.

²⁰ Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára: Sopron Város Levéltára, Lad. XLV. Fasc. 1. No. 1/26. A forrás közlése SCHEIBER 1965. 240. 240. Rauser bíróságára lásd HERMANN 2002b., végrendeletét kiadta DOMINKOVITS 2004a. 73–79.

²¹ A hódoltsági Pécs 17. század eleji helyzetére MOLNÁR 1999. 171–163., későbbi kiadása MOLNÁR 2003. 11–119.

dés két deák között történt, az írástudó értelmiség Ember Győző által hangsúlyozott gazdasági jelentőségét támasztja alá.

Kovács István testamentuma két szempontból is fontos: gyarapítja a szerény számú XVII. századi pápai végrendeletet, ugyanakkor általa egy újabb bírói végrendelet vált ismertté. Figyelemre méltó az is, hogy Rauserhez hasonlóan Kovács István deák is jelentős pénzt hagy az iskola és a szociális, szegénygondozási feladatokat végző ispotály számára.²² Végrendeletéből külön ki kell emelni azokat a sorokat, amelyek a pápai diákság taníttatására vonatkoznak. Joggal felvetődhet a kérdés: talán saját korábbi peregrinációja iniciálhatja-e az ún. felnémet városokkal való kulturális kapcsolat, az óhajtott iskoláztatás támogatását?

Végül e forrás datálására szeretnék röviden kitérni. Amennyiben igaz az, hogy Kovács István deák végakarata a fürdőjéről (is) ismert Nyitra vármegyei Pöstény (Pöstény) mezővárosban, pápai polgárok jelenlétében íródott, úgy ez a tény több további kutatási szempontot is felvethet. Keveset tudunk a kora újkori mezővárosi fürdőzési szokásokról, de arról is, hogy a fürdőzési szokások és kereskedelmi kapcsolatok miként függtek össze.

A XVII. század eleji Szombathely esetében ismert, hogy több polgára általában szállítva megfordult a Nyitra vármegyei Galgócon, amelyet a Nagyszombat vonzáskörzetéhez tartozó mezővárosi kereskedő blokk egyik tagjaként is számon tartottak.²³ Vajon ez esetben is Nyitra, vagy Pozsony vármegyében kereskedő pápaiak állhattak a végakaratait tollbamondó volt városbíró mellett?

A forrásokat az eredeti központozás megtartásával betűhíven, de nem paleográfiai hűséggel írtam át. A latin nyelvű városi kiadmány esetében jelezni kell, a jegyző azon sajátosságát, hogy „i” hangértékkel egyaránt írt „i” és „j” betűt, az átíráskor megtartottam, ugyanakkor a kiejtésnek megfelelően „á”-ként „a” betűket átírtam, de azokra lábjegyzetben utaltam. A jegyző az „y” és „ÿ” betűket nem következetesen használja, szövegátírásom ezt tükrözi.²⁴

²² Rauserre lásd DOMINKOVITS 2004a. 77.

²³ A szombathelyiekre lásd DOMINKOVITS 2001. 225., DOMINKOVITS 2004b. 317–318.

²⁴ A tárgyidőszak magyar és latin nyelvű forrásközléseire: BAK 2000. 91–137., OBORNI 2000. 67–75.

1.

Pápa, 1624. február 23.

Somogyi (Somogy) János, Pápa város (civitatis) bírása és magisztrátusa előtt felvallotta, hogy a Kristóf utcában (Christoph vcza) fekvő, délről vitézlő Szilassy Boldizsár (Balthasarius Szylosy), nyugatról vitézlő Haidan István, északról pedig Takács (Takacz) Benedek házai szomszédságában fekvő házát Kovács (Kouacz) István deáknak (literatus) és feleségének, illetve fiainak, leányaiknak és mindkét nemű örökösöknek 150 magyar forintért örökjogon eladta. Pordán János bíró, és a név szerint is megnevezett tizenkét pápai esküdt (iurati assessores) előtti felvallásról a város pecsétje alatt Novai (Nouay) Benedek Pápa város jegyzője a város hiteles bizonyosságlevelét kiállította és kiadta.

Nos Ioannes Pordan iudex primarius caeteriq[ue] iurati ciues et assessores ciuitatis Papan[is], videlicet Francisc[us] Czior, Joannes Kádas, Petrus Perecz, Benedictus Miclosy, Georgius Leórinicz, Stephanus Takács, Nicolaus Eóttuós, Paulus Szabo, Emerjcus Hencz, Nicolaus Szjarto, Joannes Szwcz, Joannes Varga, [etc]. Memorjae commendamus tenore prasantj²⁵ [!] quibus expedit uniuersis, quod prudens ac²⁶ circumspectus vir Joannes Somogy, ueniens in frequentiam senatus nostri, onera, et quaelibet grauamina, frat[er]or[um], consanguineor[um]q[ue] omnium, supra se assumens, sponte et libere fassus est, et retulit in hunc modum, quomodo ipse domum suam haereditarjam in Christoph vcza habitam, atq[ue] existentem, cui a²⁷ merjdje domus egregy Balthasaris Szylosy, ab occidente egregy Stephani Haidan, á septemtrione Benedictj Takacz transvicinitat[ur] Ambrosy Varga domus vjcinis dinnoscit[ur]²⁸ egregio Stephano Kouacz literato, et consortj eiusdem [...] ²⁹ filys et filjabus utriusq[ue] sexus, pro florenis centum et quinquaginta hungarjcis, dedisset, uendidisset, et assignasset. Imo dedit, uendidit, et assignauit coram nobis iure perpetuo et irreuocabili tenendam, pariter, possidendam et habendam nemjne poenitus contradjcente. Assumens praeterea jam praetitulum egregium Stephanum Kouacz literatum, et consortem suam [...] ³⁰ filios et filias utrjusq[ue] sexus, ac³¹ posterjtates

²⁵ Recte: *praesentium*

²⁶ A szövegben a jegyző a beszélt nyelv kiejtési hangsúly szerint írta az ac-ot.

²⁷ A jegyző az ablativus kiejtése szerint „á”-t írt a kiadványra.

²⁸ Recte: *dignoscitur*.

²⁹ Kovács István deák felesége nevének kihagyott hely.

³⁰ Kovács István deák felesége nevének kihagyott hely.

³¹ Az ac-ot itt is a kiejtés szerinti *ác*-ként írta a jegyző, és ezt a későbbiekben is következetesen így írta.

uniuersos, proprÿs suis sumptibus ac laboribus, contra quos uis causidjcos, et infestatores in pacifico domino praenomjnatae domus coram nobis tuerj ac defendere uelle. In cuius rej fidem habendam, et firmiter testimonium euidenti³² literas n[ost]ras testimoniales in pergameno confectas, et chirographo juratj notarj n[ost]ri conscriptas, sigilloq[ue] huius ciuitatis aut sentjro corroboratas jam praenominato Stephano Kouacz literato, et consortj eiusdem [...]³³ filÿs et filiabus utriusq[ue] sexus. Jurjum suorum pro cautela et defensione dandas duximus, et concedendas. Datum Papae dje 23. februar[ii] in Anno Dominj Millesimo Sexcentesimo Uigesimo Quarto.

P. H.³⁴

Benedjctus Nouaÿ juratus notarijus
ciuitatis Papensis m[nau]p[ro]pria

FORRÁS: VaML XIII. 37. Tolnay-Cziráky család levéltára, 1. doboz, „Adásvételek”. Anyaga pergamen, a város papírfeleletre nyomott pecsétjével ellátott eredeti, tisztázata.

2.

Pécs, 1631. július 9.

*Tolnai Imre deák nyugtája Kovács István deák számára,
a tőle vásárolt marhák árának megadásáról.*

Anno 1631 die 9 Julÿ

En Peczet lako Tolnai Imre deak uasarlottam Kouacz Istuanj deak vramtol beczj marhat az melynek az arra teßen summa ßerint flo[renos] 256. denar[ios] 15 melliet fogadok eó kegielmenek megh fizetni, ha megh nem akarnam adni minden pór nekül megh vehesse peczi emberen melynek³⁵ nagjobi bizonsagara adom az en kezem irasat es pocyetom melj meg erossitnem Tolnaj Imre deak³⁶ Pöczjön lakozo.

[Hátoldalon Tolnay János kézírásával:] Péczj Tholnaÿ Imre adossága fl. 256. d. 15.

³² A második „i”-re két pontot tett a jegyző.

³³ Kovács István deák felesége nevének kihagyott hely.

³⁴ A kiadmány közepén Pápa város papírfeleletre nyomott pecsétje található.

³⁵ E résztől más kéz írása. (Az aláírás alapján valószínűsíthetően Tolnai Imre deák kézírása.)

³⁶ A nevet egyértelműen kisbetűkkel, *tolnaj jmre*-ként írta.

FORRÁS: VaML XIII. 37. Tolnay-Cziráky levéltára, 1. doboz, „Kötelezvény, elismervény, nyugta”. Anyaga papír, Tolnai Imre gyűrűspecstjével ellátott eredeti, tisztázat.

3.

Pöstyén (ma: Piešťany, Szlovákia), 1636. április 26.

Kovács István deák végrendelete.

Anno 1636. Apprilj 26 Diae. En Papan lakozo Kouacs Istuan deak. Noha az en testemben betegh levin de lólkemben epp es egesseges, ayanlom az en lólkómet az en megh ual[tó]³⁷ Christusomnak gonduissele ala. Testemet pedighlen az en Aniamnak, az fódnek jo reminsighben leuin az Christus Jesusnak el jóuteleigh es fól tamadasunknak napiaigh. Azert az magam szabad akarattia szerint az en kicsinj jouaimbol holtom utan az en maradekimnak teszek illien dispositiot, az mit az Vr Isten az eo ingien valo iouoltabol az en niomorusagos faratsagom utan adot.

Elsőben Földes Vramnak eo Nagisaganak³⁸ az varosnak törwenie es regy szokasa szerint hagiok. f. 4.

Annak utanna Barbel Janosnenak sok keresere engette[m] megh minden adossagomat 200 magyar forintban, az mint az testamentomosok is iol tugiak, az testamento[m] leuelis megh mutattia melj nalom uagio[n]. Ezt az két szaz forintot hagio[m] az Szentegihaz epóletire es megh uegie az fian az varos.³⁹

Papoj Nagj Janos tartozik 38 talleromal az mint az laistrom meg mutattia,⁴⁰ ennekis 19 tallerat hagiom az scola epoletire 19 tallerat az ispihalhoz.⁴¹

Ceghledj Pal vramnak gazdam aszonj adgion 2 tallert Sarj vramnakis 2 tallert,⁴² az scola mesternekis 2 tallert.⁴³

³⁷ A foszladozott lapszél értelem szerinti kiegészítése.

³⁸ 1630–1639 között gr. Esterházy Miklós nádortól gr. Csáky László zálog címén birta Pápát. A katolikus földesúr felekezeti politikáját a türelem jellemezte; az időszakban tovább virágzott a református gyülekezet. SZAKÁLY 1994. , TÓTH 1941. 63–64.

³⁹ Az 1626-os pápai tűzvész a város egy jelentős részét, magát a templomot is elpusztította. SZAKÁLY 1994. 169.

⁴⁰ A végrendelet mellékleteként készült (adós)jegyzék jelenleg nem ismert.

⁴¹ A végrendelet e tételeinél a két hagyományt rögzítő szám olvasatában a 15-öt sem lehetne teljesen kizárni, de a teljes összeg, a 38 tallér miatt a 19 a valószínűbb.

⁴² Valószínű, hogy Sárj uram alatt Gyöngyösi Sári István prédikátor személyét kell betudni. TÓTH 1941. 65.

⁴³ A pápai református kollégium rektora 1632–1635 között Szeli Luka György, 1635–1636 során Tolnai Barbély Gergely volt. KÖBLÖS 2006. 43–44. Az iskola 1585-től 1662-ig tartó első, virágzó szakaszának korábbi szakirodalmat hozó legújabb összegzése: KÖBLÖS 2006. 19–21., 28–36

Ha pedighlen Fólsó Német Orszaghban tanusaghnak okaert deakokat kwld fol az varos, gazdam aszonj adgio[n] szaz tallerint iuto penzt az kj akkor el kelendő leszen. Ismegh 15 araniat.

Viszket Peternenek megh engettem az miuel ados uolt.

Kupon⁴⁴ egj szegin attiamfianak adgianak egj uegh abat.⁴⁵

Lakonis⁴⁶ az kj attiamfiai uadnak minden adossagomat megh engettem az tiz talleron kiuól.

Ezen kiuól az mit az Vr I[ste]n ingien ualo kegielmeból gazdam aszomial adot, nem marat sem attiamrol, sem aniamrol, es semi ósómról hanem ó vele atta I[ste]n mind hazomat es mindent ualami uagio[n] elteigh ugj birhassa mind saját órókit, holta utan az haz Szent egihaz epoletire legien auagj⁴⁷ ezenkiuól az eo maga io tecese az mikepen disponal, midón az Isten az eo ideitis el hoza.

Az mj pedigh az adossaimat illetj az kik nekem tartoznak mint hogj latuan beteges allopatomat magam lólkj osmeretj szerint mindeneket le irattam hazomnal, es az laistromban megh talaltatik.⁴⁸ Ezeket gazdam aszonj megh vehesse.

Ez testamentom szerint ualo iratas lett itt Postenben⁴⁹ az hewu víz mellet Barbel Janos hazanal illien szemieliek elot ugj mint Papoj Bakos Janos es felesége előt Szabo Simo[n] es Kozma Szabo Peter papoj előt. Es ugian ezen haz gazdaia Barbelj Janos, Csiapo Filóp, Papoj Szapanfozo Mihalne, Helmes Georgine es Kis Csiapo Mihaline papoiak előtt.

Houizben lako Keczkemeti Baely [!] Janos⁵⁰

Bakos Janos

Szabo Simon

Kozma Szabo Peter

Csiapo Fwlop

[Egykorú hátirat:] Dispositio testamentaria olim Stephani Kouacz.⁵¹

⁴⁴ Kup: falu Veszprém vármegyében, Pápa vonzáskörzetében.

⁴⁵ Szövetfajta; abaposztó.

⁴⁶ Lak: a tágabb térségben több Lak nevű település létezett, itt kisebb valószínűségű a Vas vármegyei Répcelak, nagyobb valószínűségű a Pápához közeli, Veszprém vármegyei Mezőlak.

⁴⁷ Sor fölé írt, betoldott szó.

⁴⁸ Ez a végrendelethez készült külön adósjegyzék jelenleg nem ismert.

⁴⁹ Pöstyén: mezőváros Nyitra vármegyében.

⁵⁰ Kecskeméti Barbély Janos esetében a papírfeleztetre nyomott pecsét fölé írt vezetőknév pont a papírfeleztet miatt sérült meg. Mind az öt tanú nevét ugyanazon kéz a tanúk papírfeleztetre nyomott pecsétjei fölé írta.

FORRÁS: VaML XIII. 37. Tolnay-Cziráky család levéltára. 1. doboz, „Végrendeletek”. Anyaga papír, az öt külön kiemelt tanú papírfeleztetire nyomott gyűrűpecsétjével ellátott eredeti, tisztázat.

IRODALOM

BAK Borbála: A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. In: Fons 7 (2000) 1. sz. 91–137.

BENCZIK–HERMANN 2002 = BENCZIK Gyula–HERMANN István: A pápai szabók céhlevelének átirata az őriszentpéteri szabók részére (1645) In: Írott és tárgyi emlékek kutatója. Emlékkönyv Bánkúti Imre 75. születésnapjára. Klny. Bp. 2002. 79–99.

DOMINKOVITS 2001 = DOMINKOVITS Péter: Nemesek Szombathely szabadalmas püspöki mezővárosban a 16. század végén, 17. század elején. In: A mezőváros mint uradalmi központ. Szerk.: FATUSKA János–FÜLÖP Éva Mária–ifj. GYÜSZI László. Tata, 2001. 209–236. (Annales Tataiensis; 2.)

DOMINKOVITS 2002 = DOMINKOVITS Péter: Az írásbeliség szerepe egy XVII. század eleji mezőváros (Szombathely) jogéletében. In: Acta Papensia 2 (2002) 1–2. sz. 39–60.

DOMINKOVITS 2004a = DOMINKOVITS Péter: Egy 17. századi pápai főbíró végrendelete (Rausser Gergely, 1624). In: Acta Papensia 4 (2004) 1–2. sz. 73–79.

DOMINKOVITS 2004b = DOMINKOVITS Péter: Kereskedők Szombathelyen a 17. század első évtizedeiben. In: Előadások Vas megye történetéről IV. Szerk.: MAYER László–TILCSIK György. Szombathely, 2004. 317–318. (Archivum Comitatus Castriferrei, 1.)

EMBER 1988 = EMBER Győző: Magyarország nyugati külkereskedelme a 16. század közepén. Bp. 1988.

GECSÉNYI 1986 = GECSÉNYI Lajos: Városi önkormányzat Győrött a XVII. században. In: Arrabona 22/23. Szerk.: DÁVID Lajos. Győr, 1986. 99–127.

GECSÉNYI 1996 = GECSÉNYI Lajos: Adatok Pápa szerepéhez a XVI. században a Rábamenti tájegységben. In: Tanulmányok 1996. 75–80.

HARIS 1994 = HARIS Andrea: A települések halmazától a városig. In: Tanulmányok 1994. 43–74.

HERMANN 1996 = HERMANN István: Dokumentumok Pápa város és a pápai református egyház történetéhez. In: Lapok Pápa Történetéből, 1999. 3. sz. 153–163. (Panniculus Ser. C. No. 98.)

HERMANN 1999 = HERMANN István, ifj.: Egy házasságtörés a XVII. század első feléből. Klny. In: Tanulmányok Ritoók Zsigmond hetvenedik születésnapja tiszteletére. Szerk.: ifj. HERMANN István. Bp. 1999. 137–169.

HERMANN 2001a = HERMANN István: Pápa városi pecsétek a XVII. században. In: A pápai Művelődéstörténeti Társaság millenniumi emlékkönyve. Szerk.: HERMANN István–MEZEI Zsolt. Pápa, 2001. 113–130.

HERMANN 2001b = HERMANN István: Sikertelen magzatelhajtás a XVII. század elején. In: Acta Papensia 1 (2001) 3–4. sz. 207–214.

HERMANN 2002a = HERMANN István, ifj.: A karthauziak Pápan. Adalékok a pápai házak és házbirtokosok történetéhez. In: Acta Papensia 2 (2002) 3–4. sz. 233–244.

⁵¹ Tolnay (Tholnay) János ügyvéd jellegzetes betűível készült tartalomjelölés: „Kovács István végrendelete”.

HERMANN 2002b = HERMANN István: Pápai bírók a XVII. században. Adalékok a XVII. századi Pápa városi archontológiához. In: Pápai Múzeumi Értesítő 7. 1997. Szerk.: LÁSZLÓ Péter, Pápa, 2002. 71–108.

HERMANN 2004 = HERMANN István, ifj.: A 17. századi pápai katolikus anyakönyv vizsgálata. (Kísérlet a kapcsolatháló-elemzés történeti alkalmazására.) In: Sic itur ad astra 16 (2004) 3. sz. 9–28.

KÖBLÖS 2006 = A pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861. Szerk.: KÖBLÖS József. Pápa 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések, 9.)

MOLNÁR 1997 = MOLNÁR István: Pápa megyei város levéltára. In: Lapok Pápa Történetéből 1997. 5–6. sz. 27–40. (Panniculus Ser. C. No. 67–68.)

MOLNÁR 1999 = MOLNÁR Antal: Jezsuiták a hódolt Pécssett 1612–1686. In: Pécs a török korban. Szerk.: SZAKÁLY Ferenc–VONYÓ József, Pécs, 1999. 171–163. (Tanulmányok Pécs történetéből, 7.)

MOLNÁR 2003 = MOLNÁR Antal: A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Bp., 2003. (METEM Könyvek, 44.)

OBORNI 2000 = OBORNI Teréz: A kora újkori latin nyelvű forrásszövegek kiadásáról. In: Fons 7 (2000) 1. sz. 67–75.

PÁLFFY 1997 = PÁLFFY Géza: A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete 1597–1997. Szerk.: HERMANN István. Pápa, 1997.

PÁLFFY 2005 = PÁLFFY Géza: Egy különleges nemesi karrier a 16–17. században. Hatos Bálint pápai vicekapitány és családja története. Pápa. 2005. (Jókai Könyvek, 3.)

SCHIEBER 1965 = Magyar–zsidó oklevéltár. VIII. (1264–1760). Házi Jenő, Horváth A. Tibor, Pataki János közreműködésével szerk.: SCHIEBER Sándor. Bp., 1965.

SZAKÁLY 2004 = SZAKÁLY Ferenc: Pápa a török korban. In: Tanulmányok 1994. 125–200.

Tanulmányok 1994 = Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk.: Kubinyi András. Pápa, 1994.

Tanulmányok 1996 = Tanulmányok Pápa város történetéből 2. Szerk.: HERMANN István–SOMFAI Balázs. Pápa, 1996

TÓTH 1941 = TÓTH Endre: A pápai református egyház története. Pápa, 1941.

VARGA 1958 = VARGA Endre (szerk.): Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek. Bp. 1958.

SUMMARY

PÉTER DOMINKOVITS

Three Documents from the Life of a Local Magistrate in the 17th Century

Due to the Ottoman invasion and the succeeding wartime circumstances, there are only few sources available now from the 16–17th Century Pápa. The collection and publication of sources took a new start in the 1990s. An archivist, the author publishes the will (1636) of István Kovács, a citizen and magistrate of Pápa and his two additional documents, through which the author contributes to the history of the local elite.

*Ányos Pál szülei:
édesanyja, Róth Klára és édesapja, Ányos Ferenc*

HUDI JÓZSEF

Az esztergári Ányos-kúria leltára 1782-ből

(*Ányos Pál emlékének*)

A MAGYAR SZENTIMENTALIZMUS fiatalon elhunyt jeles poétájának szülőházát megkopott emléktábla jelzi a Bakony szívében fekvő Nagyesztergáron. A Zirc közelében található falu fő utcájában, a Petőfi (ma: Radnóti) utcában 1959-ben emeltek emléktáblát, amely jelzi, hogy „*ebben a házban született 1756. dec. 23-án Ányos Pál*”.¹ A kutatás azóta ismét tisztázta, hogy nem december 23-án, hanem 28-án született a költő.² Az emléktáblán kívül a katolikus templom közelében 1779-ben épült egykori Ányos-kúria is őrzi a költő emlékét.

A két „szülőháznak” az a magyarázata, hogy az esztergári birtokot megszerző és újjáépítő *Faiszi Ányos Ferenc* kezdetben a falu közepén épített egy egyszerű, parasztházhoz hasonlatos hajlékot, melyet később felcserélt a társadalmi helyzetének jobban megfelelő kúriával.

A költő családját megörökítő irodalomtörténeti munkákban család származásával, XVIII. századi felemelkedésével csak nagy vonalakban, gazdálkodásával, gazdasági viszonyaival alig, életmódjával egyáltalán nem foglalkoztak.³ A községtörténet előbb magyarul, majd magyarul-németül megjelenő XVIII. századi fejezete viszont sok gazdaság- és életmódbeli adattal gazdagította korábbi ismereteinket.⁴ Jelen közleményünk Ányos Ferencné halála utáni ingóságleltár közlésével enged betekintést a kúria mindennapi életébe.⁵

A szöveget eredeti helyesírás szerint közöljük, melyet annyiban egységesítettünk, hogy a mondatokat (a leltárbeli sorokat) nagy kezdőbetűvel írtuk, a figyelmetlenségből vagy a latinus írásmódból eredő, hiányzó és értelmezést nehezítő ékezeteket (ezust-ezüst, fabul-fábul, kepek-képek, szekek-

¹ BÁNDI 1980. 84., BÁNDI 1996. 183.

² LŐKÖS 1984. 7.

³ CSÁSZÁR 1912., LŐKÖS 1984.

⁴ IRÁNYI László: *Az Ányos-család élete.* = IRÁNYI 2000a. 39–47., Uő.: *Das Leben der Familie Ányos.* = IRÁNYI 2000b. 113–121.

⁵ Az osztálylevélben szereplő adatokat elsőként Irányi László hasznosította elemzésében.

FORRÁSKÖZLÉS

székek, tanyer–tányér) kitettük, a közneveket, jelzőket, igéket mindenütt kisbetűvel írtuk.⁶

A[nn]o 1782 Die 17a Maii In Pos[ses]sione Esztergár⁷ Nehai Nemz[e]tes és Vitézlő Feiszi Anyos Ferencz in mediatus successori⁸ úgy mint János, Anna, és Ignác gyermekei között következő mobiliakbul valo osztál lett meg.

Az residentionalis házban.

1o	Az első szobában találtak.	No.
	Vörös plusz szék no	8
	Kanapé megyszínű rasával ⁹ bevont és lószőrrel ¹⁰ töltött kemény fábul 4 személre való	1
	Kisasztal török magyarofával ki rakot	1
	Ruha tartó fogas lágy fábul	1
	Kis tűkór	1
	Nagyobb kép	3
	Középszerű kép	11
	Kisebb kép	12
	Kis kereszt fekete füstekel és aranyozot	1
	Szentölt víz tartó Sz[ent] Veronika képe tatai edényből	1
2do.	Az második szobában találtak	
	Székek zöld rosával bevonyva kemény fábul	6
	Kanapé zöld materiával bevont és lószőrrel töltött két személre	1
	Kisasztal ki rakot	1
	Asztal nagyobb három darabbal álló lágy fábul	1
	Törökasztali szőnyeg	1
	Puska tartó fogas kemény fábul	1
	Középszerű képek	11
	Kisebb kép	2
	Sz[ent] Clára képe övegben álló	1
	Kemény ¹¹ fábul egy személre való nyoszolák	2
	Bőr ládo	1
	Szentölt víz tartó kereszt tatai edényből	1
	Ezüstbül ¹² osztogató kalány próbás ¹³	2
	Ezüst evő kalány próbás	9

⁶ MOL P 6. Az Ányos család levéltára. Évrendezett iratok, 1782. Ányos Ferenc örökösei ingóságainak osztálya (vagyonleltára). Esztergár, 1782. május 17.

⁷ 1782. év május 17. napján, Esztergár faluban.

⁸ helyesen: *immediatus successori* (latin) = közvetlen örökösei

⁹ értsd: rózsával

¹⁰ értsd: lószőrrel

¹¹ A sor elején eredetileg: *ágy*, áthúzva.

¹² Ezután: *két fe*, áthúzva.

¹³ értsd: próbás, vagyis ötvösmester által megvizsgált.

	Ezüst cave kalány ¹⁴ próbás	5
	Ezüst cave kalány próbátlon	7
	Ezüst kés próbás pár no.	2
	Ezüst kés próbátlon pár no.	6
	Ezüst só tartó belül meg aranyozot próbás	2
	Ezüst só tartó nagyobb egészen meg aranyozot	1
	Ezüst gyertya tartó próbás	2
3o	Harmadik szobában találtotot	
	Székek kemény fábul karmasin színű szőr atlacsal be vont	
	és ló szőrrel meg töltötték no.	12
	Kanapé székekhez hasonló 4 személre való	1
	Asztal lágy fábul 24 személre való	1
	Kis asztal kemény fábul három	3
	Ostablás kis asztal lágy fábul	1
	All ¹⁵ olmáriom avét diofával kirakot	1
	Pohárszék kemény fábul	1
	Képek kisebbek	7
	Ürmös korsok fehér övegébül	11
	Kavés candler	1
	Polczolan fincsa ¹⁶ csokoládés	2
	Caves fincsa porcelán	3
	Confect tányér holtis edény	13
	Masdo korso tatai edény	1
	Uborkás csése tatai edény	2
	Fekete nyelű kés pór ¹⁷	6
	Pinczetok öt palackval	1
	Réz gyertya tartó	5
	Szél gyertya tartó övegestül	2
4to	Negyedik szobában találtotot	
	Fekete bőr szék	4
	All ¹⁸ olmáriom avét dio fával kirakot	1
	Tornyos ágy	2
	Képek egy keresztel együtt	7
	Öveg szentőt víz tartó	1
	Asztal diofábul	1
	Szőnyeg	1
5o	Ötödik szobában találtotot	
	Sárgo poszto székek	5
	Kanapé sárgo posztoval bevont 4 emberre	1
	Ruha tartó fogas lágy fábul	1
	Középszerű képek	13
	Coridon	2

¹⁴ értsd: kávéskanál

¹⁵ helyesen: álló

¹⁶ értsd: porcelán findzsa

¹⁷ pór = paraszti

¹⁸ helyesen: álló

FORRÁSKÖZLÉS

	Török magyoro fából kis asztal	1
	Jerusalemi kereszt	1
6o	Hatodik szobában találtotott	
	Papiros képek	16
	Nyoszola kemény fából	2
	Ruha tartó lágy fából	2
	Kis asztal kemény fából	1
7o	Hetedik szobában találtotott	
	Fa szék kemény fából hat	6
	Asztal lágy fából	1
	Nyoszola kemény fából ketei ¹⁹	3
	Ruha tartó lágy fából	1
	Képek	17
	Eczetes öveg nagy tele eczetel	11
	Kisebb öveg tele eczettel	3
	Eczetes hordo tartó fa	1
	Eczetes hordo ketei egy fertalos egyik egy akos tele	3
8o	Cseléd szobában találtotott	
	Egy hoszi asztal a cseledek[ne]k	1
	Soo öllő ²⁰	1
	Hus vágo torsok ²¹	1
	Pap	2
	Mángollo	2
9o	Kónyhában találtotott	
	Asztal	1
	Czin olmariom lágy fából	1
	Fa tálos	2
	Hus vágo törsök	1
	Vizes csöbör	1
	Viz hordó kis lait a számárra	2
10o	Az életes kamorában találtotott	
	Nagy pincze tok	[1] ²²
	Vasas ládo	[1] ²³

Az örökösödési osztályos eljárásra *Róth Klára* 1782. április 4-én Esztergáron bekövetkezett halála után készült, s kiterjedt az örökösök közt felosztott ingatlanokra, ingóságokra, a csekély állatállományra, terményekre és a gazdasági felszerelésre is. Ányos Ferencné halála előtt hosszabb ideig betegeskedhetett, ugyanis gyermekei már február közepén is halálos betegnek

¹⁹ értsd: a 3 nyoszolya közül kettő kemény fából készült.

²⁰ értsd: sóórló, sódaráló

²¹ értsd: törzsök

²² A rovat kitöltetlen.

²³ A rovat kitöltetlen.

tartották, s végrendelezését szorgalmazták.²⁴ Végrendelet nélkül halt meg, ami később bonyodalmakat okozott.

Ányos Pál pálos szerzetes nem tartozott az örökösök közé, csak három élő testvére: *Ányos János* (1751–1803), *Ányos Anna* (1754–?) és *Ányos Ignác* (1762–1829).²⁵ Az örökösödési eljárás (1782–1786) során békésen megosztottak az ingóságokon, az ingatlanok elosztása viszont már bonyodalmakat okozott. A kúriát és tartozékait a legidősebb testvér, János tartotta meg, amiért Ignác 1783-ban 2764 forint 59 krajcár megváltási összeget fizetett öccsének.²⁶ Anna hiába követelte a leányrész kiadását, kizárták az esztergári örökségből.²⁷

Az ingóságok fentebbi összeírásából egy 7 szobából, ahhoz tartozó cselédszobából, konyhából és egy kamrából álló földszintes, nádtetős²⁸ vidéki nemesi udvarház képe tűnik elénk.²⁹ A szerény, praktikus célokat szolgáló házbelső elárulta, hogy tulajdonosai újbirtokosok, akiknek nem volt ideje komoly vagyont felhalmozni, de már elég tehetősek ahhoz, hogy a kisbirtokos nemesektől külsőségekben is megkülönböztessék magukat.³⁰

A keményfából, színes, mintás huzattal készült kanapék, az intarziás berakású kis asztalok, a kis tükör, az álló almáriumok a köznemes birtokosi életforma, reprezentáció részét képezték. A rengeteg (mintegy száz) kép, közte a sok szentkép a katolikus család szilárd vallásos kötődését fejezte ki. Szent Klára és Szent Veronika „képei” a kedvelt szentek kultuszára utaltak.

²⁴ SZAJBÉLY 1994. 40. Ányos 1782. február 11-én Elefánton kelt levelében írja öccsének: „Édesanyánknak közelgető utolsó órájáról tudósított a napokban bátyánk...” Március 2-án a végrendeletet is szóba hozza neki: „Otthon voltál hát? be szerencsés vagy! de elég szomorú körülállásokban! írj, ha valamit hallasz édesanyánkról, mert engem már régtől fogva senki sem tudósít; bár édes öcsém a testamentom csinálását jobban sarkalltatd volna, a halasztás kárunkra lehet.” A halál fogadtatásáról és a családi osztozásról nem maradtak fenn levelei.

²⁵ HUDI 1994. 206., IRÁNYI 2001. 16. A fitestvérek vármegyei karriert futottak be: Ányos János Veszprém vármegyei alispánja, országgyűlési követe, Ignác főszolgabírója és táblabírája volt pályája csúcsán.

²⁶ IRÁNYI 2000a. 43., IRÁNYI 2000b. 118.

²⁷ IRÁNYI 2000a. 44., IRÁNYI 2000b. 118

²⁸ MOL P 6. Az Ányos család levéltára. Évrendezett iratok, 1779. Az új épületre tett költségek kimutatása. Esztergár, 1779. június 7. A tételek közt a nádazás költsége is szerepel.

²⁹ Parraghy László volt zalai főszolgabíró mihályfai „residentialis háza” 1759-ben két szobából és konyhából állt, sümegi városi háza pedig három szobás, konyhás, cselédszobás volt. Vö. BENDA 2006. 254–255.

³⁰ A jómódú köznemes családból származó Deák Ferenc az egyemeletes söjtöri kastélyban (korábban vármegyei katonai kvártélyházban) született, gyermekkorát viszont Antal bátyja kehidai földszintes, az Ányos-kúriához hasonló nagyságú lakóházában töltötte. MOLNÁR 2003a. 9., 2003b. 15–20., 25–34. A XVIII. század végétől nagyobb arányban épített, igényesebb nemesi udvarházakról KÓSA 2002. 275–276.

A képek egy kisebb része a frissen alapított családi ősgalériához tartozhatott: festmény készült az esztergári birtokot visszaszerző és a falut betelepítő *Faiszi Ányos Ferenc*ről (1718–1779) és feleségéről, *Gadóczy Róth Kláráról* (1728–1782), mely a XX. századig számos új ábrázolással gazdagodott.³¹ Más családoknál is divat volt különböző méretű kép készíttetése. Ányos Pál 1783-ban írt novellájában (*Egy kisasszonynak levele kedvesséhez*) a Balaton mellékére szüleivel együtt utazó kisasszony kedvese képét is magával viszi a kéthetes útra.³² Az Ányost ismerő *Kazinczy Ferenc* (1759–1831) abaúji, zempléni köznemesként családtagokról is őrzött, írófejedelmként pedig íróbaráitól, levelezőpartnereitől is beszerzett arcképeket – tudatosan építette irodalmi ikonográfiai gyűjteményét.³³

Az Ányos család társadalmi helyzetét az igényesebb kivitelű, tatai³⁴ és holicsei³⁵ gyártású kerámiatárgyak, az ezüst és aranyozott ezüst, aranyműves által bevizsgált étkészlet, az ezüst és porcelán kávékészlet sugározták. A kávéivás szokása a XVIII. század második felében a nyugat-magyarországi, dunántúli köznemesi társadalomban már általánosnak mondható – az 1780-as évektől kezd elterjedni a városi-mezővárosi polgárság körében is.

A tárgyak közül feltűnően hiányoznak a könyvek és az órák, holott tudjuk, hogy a költő apja és testvéröccse, Ányos Ignác (1762–1829) is a művelt, könyvszerető emberek közé tartozott. A családi könyvtár a XX. század elején még őrizte a XVIII. századi könyvtár darabjait, később azonban szétszóródott.

A korabeli köznemesi kúriáknak elengedhetetlen tartozéka volt az állóvagy falóra, de előszeretettel vásároltak zsebórát is a nemesek. Ugyancsak lennie kellett valamilyen „úri” zeneszerszámnak is.

Az Ányos család mindennapi életéhez is hozzá tartozhatott az óra. A költő 1779-ben írt *Érzékeny gondolatok* c. versének XXXII. strófájában az ifjú sze-

³¹ Ányos Pál költő szüleinek festményéről fotoreprodukciót közölt CSÁSZÁR 1912. 16., 40. oldalt követő betétlapon. A szakirodalomban a Róth családnév többféle változatban (Röth, Rötth) fordul elő, mi ezt az alakot használjuk.

³² LŐKÖS 1984. 244.

³³ 1794-ben pl. Pálóczi Horváth Ádám küldi a képét az írófejedelmnek. KAZINCZY 1979. 68. Bessenyei György 1802-ben azt írta neki, hogy képet nem tud küldeni, mivel nem rajzoltatta le magát. „*En képet csak elevenen használom.*” (uo. 97.) Kazinczy ezen év végén Csokonairól is képet akar festetni (uo. 101.). 1803 tavaszán Virág Benedek képéről metszetet készített, ugyanezt tervezi Kis Jánossal és Himfyvel, vagyis Kisfaludy Sándorral kapcsolatban is.

³⁴ A tatai kőedénygyárat Schögl János György alapította, ő működtette a XVIII. század végén. Tőle veje, Pasteiner József örökölte, aki Fischer Farkasnak adta el. Vö. KATONA 1978. 184.

³⁵ A holicsei fajanszmanufaktúrát Lotharingiai Ferenc alapította 1743-ban. Az üzem 1786-ban állt át kőedénygyártásra, de továbbra is gyártott fajanszot és porcelánkészítéssel is folyamatosan kísérletezett. Vö. KATONA 1984. 81–82.

relmes zsebórával méri a személyes időt. A költői kép értelme Ányos szerint: Egy ifju szerelmességét tartya karjai között és zsebóráját tekénti:³⁶

*Midőn a bal szelek viszik vitorlámát,
Nem győzőm sürgetni unalmas órámat;
Ha pedig Klórisom piheg kebelemben,
Száz pillantást egynek számlálok szívemben.*

A leltárba nyilvánvalóan azért nem került az óra, s még több fontos tárgy, mert azok sorsáról már a hivatalos osztozást megelőzően döntöttek.

A leírásból kitűnik, hogy több szoba reprezentációs célt szolgált. Az elsőben fogadni lehetett a vendégeket, a második — az osztálylevelben „zöld szobának” nevezett — szobát társalgóként és tálalóként használhatták, de egy személy szükség esetén alhatott is benne. A legnagyobb méretű az ebédlőként használt harmadik szoba volt, amelyben a nagy asztalnál 24 személy fért el. Itt szolgálhatták fel a forró csokoládét, a kávé, az édességet vagy az ürmöst. A pincéből ízletes somlói, felsőörsi bor és szilvapálinka is került az asztalra.³⁷ A három keményfa asztalka mellett kártyázhattak, ostáblázhattak vagy társaloghattak a vendégek.

A többi szoba a család magánéleti teréhez tartozott. A negyedik, ún. „kék szobában” elhelyezett tornyos ágyon³⁸ a szülők aludtak, az ötödik, ún. „sárga szobában” a férfi családtagok, hatodikban a lányok nyoszolyákon pihentették ki fáradalmaikat. A hetedikben talán a vendégek, míg a cselédszobában a házi cselédek lakhattak szerény körülmények között. Az iratokban nincs utalás arra, hogy a falakat freskók díszítették volna, de az nagyon valószínű, hogy a bútorzathoz illő színekkel festették ki a szobákat.

A családi környezetben, a neveltetésben találjuk annak magyarázatát, hogy az 1780-as években a költő kikelt a magyar viseletet és szokásokat átalakító, a „magyar nemzet” jövőjét veszélyeztető új (nyugat-európai) divat: a „pipes ruházat”, szagos kendők, abroncsos, fodros, csipkés női ruházat, „párizsi cipők” terjedése ellen. 1782-ben a „nagyszombati nemes ifjúsághoz” címzett költeményében (*A régi magyar viseletről*) a hagyományos életvezetés mellett érvel:³⁹

³⁶ Az idézet helye: LŐKÖS 1984. 59.

³⁷ IRÁNYI 2000a. 45., IRÁNYI 2000b. 119–120. Az osztálylevel szerint az 1782. május 17-én kezdődött osztozáskor a három testvér az esztergári pincében tárolt 22 ¾ pozsonyi akó somlai, 65 akó felsőörsi boron, 4 akó szilvapálinkán osztozott meg. MOL P 6. Az Ányos család levéltára. Évrendezett iratok, 1782. Osztálylevel, 1782. május 23.

³⁸ A presztízszértékű tornyos ágyról részletesen ZENTAI 2002. 192–197.

³⁹ Az idézet: LŐKÖS 1984. 89.

*Együgyü öltözet, csinos tisztasággal,
Mértékletes élet, igaz jámborsággal,
Erkölcsök szállása, nem pedig gőgösség,
Mellyet vétek követ, s végtére szegénység.*

A János bátyja biztatására írt verset a megyében mint névtelen szerző hazafias művét olvashatták, ugyanis a költő tartott a hiú dámák bosszújától. 1782. március 2-án kelt levelében teljes titoktartást kért testvérétől: *„szerettedre kérek, ki ne myilatkoztasd nevemet, sőt olly fortélllyal közöld másokkal, hogy azt se tudhassák, hogy tőled jöttek ki ezek a versek, mert külömben könnyü volna reám a gyanu; az okát ennek a titkolásnak magad elgondolhatod: kivált dámáitok, kikről csupa igazságot irtam, kiátkoznának a világból”*.⁴⁰

Az összeírásban figyelmet érdemelnek a különféle ládák, amelyeket többféle célra használtak. A bőrláda és megvasalt láda értékek (pl. ruhák) őrzésére és úti holmik tárolására egyaránt alkalmas volt. A parasztság körében akkor a láda még a szekrényt is helyettesítette, az Ányos családnál már alárendelt szerepet játszott. Valószínűleg ládában őrizték a család féltett iratait, okleveleit, amelyekre a jogszokás szerint a család feje, mindenkori legidősebb férfitagja felügyelt. A család levéltára végül két részletben: 1921-ben és 1931-ben végső őrzőhelyére, a Magyar Országos Levéltárba.

A szülők után maradt ingók és jószágok elosztására 1782. május 17-én és a következő napokban került sor.⁴¹ Az „osztozás” során előbb a cinedényeket, aztán a rézedényeket, harmadjára a fehér ruhákat, majd az ezüstneműeket, azt követően a szobákban található ingóságokat osztották fel egymás között. Az ezüstitárgyakat és szobai ingóságokat becsár szerint, sorshúzással osztották el; akinek valamiből kevesebb jutott, azt pénzzel kárpótolták. Ugyanígy jártak el a kevés tehén, ló és ökör esetében is. A hordónak szánt pintérfákat darab számra, az üres, valamint a borral vagy pálinkával telt hordókat pozsonyi akó számra; a granáriumban tárolt gabonát is egyformán osztották el.

Az ingóságokra vonatkozó „osztozás” utolsó előtti jelenetére aratás után, augusztus 9-én és szüret után került sor. Nyáron a határban termett őszi gabonát (búzát és rozsot) „kévékben egyenlő képpen” osztották el. A felsőörsi és somlai szüret nyomán készített boron a felsőörsi és esztergári pincében osztottak meg. Ányos Anna férje, *Komáromy Sándor* december 4-én vette át a borból nekik járó örökséget és az egy akó szilvapálinkát, melyeknek elismeréseként az utolsó feljegyzés is felkerült az osztálylevelére.

⁴⁰ Jegyzetében idézi LŐKÖS 1984. 256.

⁴¹ MOL P 6. Az Ányos-örökösök osztálylevele. Esztergár, 1782. május 23., kiegészítve augusztus 9., december 4. (A kiegészítéseket hozzáírták az osztályleveléhez).

Az örökösödési eljárás során a szülők által évtizedek során szorgos munkával összegyűjtött mobiliák 1782-ben – mintha földrengés sújtotta volna a falut – kimozdultak eredeti helyükről, hogy többé már sose kerüljenek oda vissza. Ifjú poétánk, aki talán elefánti magányából látogatott haza mielőtt októberben fehérvári gimnáziumi tanári állását elfoglalta, szomorúan tapasztalhatta a visszafordíthatatlan változásokat.

IRODALOM

- BÁNDI 1980 = BÁNDI László: Történeti emlékhelyek Veszprém megyében. Veszprém, 1980.
 BÁNDI 1996 = BÁNDI László (főszerk.): Emlékhelyek Veszprém megyében. Veszprém, 1996.
 BENDA 2006 = BENDA Gyula: Egy Zala megyei köznemesi gazdaság és család a 18. század közepén. Parraghy László hagyatéka. = Uő.: Társadalomörténeti tanulmányok. Bp., 2006. 249–340.
 CSÁSZÁR 1912 = CSÁSZÁR Elemér: Ányos Pál (1756–1784). Bp., 1912.
 HUDI 2004 = HUDI József: Ányos Pál és családja. In: Vár ucca tizenhét 1994. 2. sz. 203–206.
 IRÁNYI 2000a = IRÁNYI László: Nagyesztergár a XVIII. században. Veszprém, 2000.
 IRÁNYI 2000b = IRÁNYI László: Nagyesztergár a XVIII. században. Grossestergaj im XVIII. Jahrhundert. Veszprém, 2000.
 IRÁNYI 2000a = IRÁNYI László: Nagyesztergár a XIX. században. Veszprém, 2001.
 KATONA 1978 = KATONA Imre: A magyar kerámia és porcelán. Budapest, 1978.
 KATONA 1984 = KATONA Imre: A porcelán. Bp., 1984.
 KAZINCZY 1979 = Kazinczy Ferenc művei II. Levelek. Bp., 1979.
 KÓSA 2002 = KÓSA László: A polgári társadalom korának művelődése I. (A XVIII. század végétől 1920-ig). A hétköznapi élet kultúrája. In: Uő. (szerk.): Magyar művelődéstörténet. Második, javított kiadás. Bp., 2002. 258–331.
 LŐKÖS 1984 = LŐKÖS István (vál.): Ányos Pál válogatott művei. Budapest, 1984.
 MOLNÁR 2003a = MOLNÁR András: Deák Ferenc életrajza. In: Deák Ferenc élete és kora. Szerk. Hegybíró Éva. Győr, 2003. 9–24.
 MOLNÁR 2003b = MOLNÁR András (szerk.): „Zalának büszkesége”. Helyszínek, arcok, események Deák Ferenc életéből. Zalaegerszeg, 2003.
 SZAJBÉLY 1994 = SZAJBÉLY Mihály: „Íme, általküldöm elmém futtatását”. Ányos Pál levelezése. In: Vár ucca tizenhét 1994. 2. sz. 7–46.
 ZENTAI 2002 = ZENTAI Tünde: Az ágy és alvás története. Pécs, 2002.

SUMMARY

JÓZSEF HUDI

The Inventory of the Ányos Country-house in Esztergár in 1782

The history of literature has not dealt with the way of life of Pál Ányos' (1754–1786) family, who was a Pauline friar, a poet and a representative of sentimentalism. The author describes the every day life of a noble family by publishing and analysing the inventory of chattels taken in

FORRÁSKÖZLÉS

1782 after the death of Klára Róth, the mother of the poet. The family lived in Esztergár (Veszprém County) in a thatched house consisting of seven rooms, a servant's room, a kitchen and a pantry. The social status of the family was correctly expressed by pieces of inlaid furniture, patterned sofas, fine pieces of potteries, silver and golden dinner and coffee-sets. The library was not inventoried, however there are some data proving its existence.

Leg Kisebb Solgája
P. Ányos Pál

Ányos Pál névalírása

HUDI JÓZSEF

A pápai zsidóság 1803. évi összeírása

APÁPAI VÁROSTÖRTÉNETI IRODALOM áttekintése során azt tapasztalhatjuk, hogy a város gazdasági, kulturális életében nagy szerepet játszó zsidóságról viszonylag kevés feldolgozás született.¹ Az 1890-es évek derekán, amikor a helyi értelmiség a magyar állam millenniumára készülve, várostörténeti monográfia összeállításán fáradozott, még gazdag forrásanyag állt rendelkezésre, bár a zsidó hitközség levéltára csak részben maradt fenn.² A XX. században a két világháború mind a város, mind az Esterházy uradalom anyagát megtizedelte. A holokauszt következtében a zsidóság nagyobb részt elpusztult, a túlélők többsége kivándorolt, dokumentumaik megsemmisültek.

A város töredékesen fennmaradt iratait a Veszprém Megyei Levéltár, az uradalom hiányosan fennmaradt gazdasági levéltárát a Magyar Országos Levéltár vette át.³ Ezen iratanyag számos forrást őriz a pápai zsidóság múltjából, melyek rendszeres feltárása és feldolgozása még nem történt meg, bár az uradalom gazdálkodásáról, igazgatásáról már több figyelemre méltó tanulmány született.⁴

Az Esterházy uradalmi levéltárakban több, a zsidóságra vonatkozó irategyüttest őriznek a XVIII–XIX. századból, ami bizonyítja, hogy a főúri

¹ LÁNG Jehuda-Gyula: A pápai zsidóság emlékkönyve. Tel-Aviv, 1972. — SZALAI Antal: A pápai zsidóság története és a hitközség szerepe a város társadalmi életében. Pápa, 1996. (Jókai füzetek 19.) — Uő.: A pápai zsidóság asszimilációs törekvései 1600–1944. Pápa, 2003. (Jókai füzetek 37.)

² Ennek alapján az első vázlatos feldolgozás SCHOOR Ármin: A pápai izr. hitközség történetéből. = KAPOSSY Lucian (összeáll.): Pápa város egyetemes leírása. Pápa, 1905. 197–200.

³ VeML V. 2., 11., 12. Pápa város feudális levéltára 1732–1848. MOL P 1216. Az Esterházy család pápai uradalmának lajtromozott iratai.

⁴ FÜLÖP Éva: A pápa-ugod-devecseri Esterházy-uradalom megszervezése a 18. század folyamán. = Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Pápa, 1994. 225–281., HUDI József: Esterházy Károly birtokigazgatása levelezése tükrében (1759–1799). = Emlékkönyv galántai és fraknoi gróf Esterházy Károly egri püspök, Pápa város földesura, mecénása és építtetője halálának kétszázadik évfordulója tiszteletére. Pápa, 2000. 77–89. — LÁSZLÓ Péter: A pápa-ugod-devecseri uradalom a 18. század második felében. = Acta Musei Papensis / Pápai Múzeumi Értesítő 7 (1997) 109–124. Tudomásunk szerint pápai vonatkozású levéltári anyag a család fraknoi levéltárában is van, de az a kutatás számára jelenleg nem hozzáférhető.

család uradalmaiban mindenütt befogadták az osztrák örökös tartományokból és máshonnan érkező izraelitákat.⁵ A Devecserben élő Hirschl Izsák és Jakab 1706-ban s később bőrrel és posztóval kereskedett.⁶ A Pápán élő zsidó családok tudvalevőleg 1748 tavaszán kaptak védlevelet Esterházy Ferencről, ami rendezett viszonyokat teremtett a később betelepülők számára is.⁷ Mivel az uraság továbbra sem gördített akadályt a letelepedés elé, a közösség dinamikusan gyarapodott: 1744-ben 12, 1785-ben 86, 1847-ben 601 családot tartottak nyilván. Ez idő alatt 48-ról 2947-re nőtt a zsidóság lélekszáma, s ezzel a Dunántúl legnagyobb és legjelentősebb zsidó községe jött létre.⁸

Az Esterházy-levéltárban őrzött 1803. évi összeírás eredeti példányán elígyazító feljegyzés nincs, így annak keletkezéstörténetéről keveset tudunk. Az irat a hitközségi választásokra vonatkozó többi ügyirattal együtt került levéltárba. A kimutatás minden bizonnyal földesúri adóösszeírás, mely a város belterületére (belsőváros, külső városok) és külterületére (Sávoly puszta, Simaháza puszta) terjedt ki. Magában foglalta a letelepedett (házas és házatlan) zsidókat, a honiakat (indigenae), idegeneket (extranei). Az összeírás utcánként és házanként történt, külön jegyezték fel a háztulajdonosokat, s külön a zselléreket. Az utóbbiak esetén a szállást adó háztulajdonos nevét is rögzítették. Az összeírás nem terjedt ki a város teljes zsidó népességére, hanem csak azokra, akik földesúri telken éltek, s ezért az uraságnak adóztak.

Első ránézésre meglepőnek tűnik, hogy házas, vagyis háztulajdonos zsidók mindössze 6 utcában laktak, mégpedig a Belsővárosban (a Kristóf, Szent László, Ispitály, Új, Hosszú utcában), továbbá az alsómajoroki Devecser[i] utcában. Ha figyelembe vesszük, hogy ugyanekkor a reformátusok a Belsővárosi, Hosszú, Téglá, Potsotaszeri, Kis, Ujvárosi utcában laktak, egyértelműen megállapítható, hogy a zsidók fizikailag is elkülönültek, mivel a Belsőváros nyugati felében, az Ispitály utcában és annak környékén lévő negyedben éltek.⁹

⁵ Az Esterházy-birtokközpontok közül Kismartont (Eisenstadt), Pápát említi KATZ, Jakov: Végzetes szakadás. Az ortodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban. Bp., 1999. 48.

⁶ BÁNKÚTI Imre: Veszprém megye a Rákóczi-szabadságharcban 1703–1711. S. a. r. és szerk.: Hudi József. Veszprém, 2005. 83. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 18.)

⁷ SCHOOR 1905. 197.

⁸ HUDI József: A pápai zsidó község és önkormányzata 1748–1848. = ...és hol a vidék zsidósága?... Történeti és néprajzi tanulmányok a falusi, mezővárosi zsidók és nemzsidók együttéléséről. Szerk.: Deáky Zita–Csoma Zsigmond–Vörös Éva. Bp., 1994. 41. (Centrál-Európa Alapítványi könyvek 2.)

⁹ DREL II. 62. A Pápai Református Egyházközség iratai. Az „egyházi szolgák” készpénzbeli és természetbeni fizetésének kivetése 1803. évre. Pápa, 1803. március 12. A két összeírást, mivel helyrajzi azonosító adatot nem tartalmaznak, nem lehet „egymásra vetíteni”.

A zsidók házszerzését két tényező nehezítette: a földesúr várospolitikája és a keresztények elővételi joga. A földesúr igyekezett visszavenni a földesúri adó alól korábban felszabadított, ún. inscriptionalis házakat, továbbá megvásárolni a nemesi telkeket, hogy a telkek minél nagyobb részét magáénak mondhasa, s azok felett diszponálhasson.¹⁰ Gróf Esterházy Károly kezdetben nem engedélyezte a zsidók házvásárlását. 1766-ban azonban – látva, hogy a nemesek bejelentés nélkül is eladják nekik házaikat – lehetővé tette, hogy nemesek cenzuális házait a zsidók vásárolhassák meg.¹¹ A későbbiekben feltehetően a megüresedő földesúri házak egy részét is zsidóknak adták el, arra azonban ügyeltek, hogy az uradalmi házak közé zsidó tulajdonos ne kerüljön.¹²

A kialakult gyakorlat szerint eladó ház esetén zsidó vevő akkor jöhetett szóba, ha a keresztények nem kívántak vásárolni, s a városi tanács és a zsidó község is egyöntetűen támogatta az illetőt. Csak szorgalmas, jó magaviseletű zsidó élvezhetett támogatást. Végül az úriszék döntött a kérelmező ügyében.¹³ A zsidóság meggyökerezésének folyamata ily módon a letelepedési engedély¹⁴ megszerzésén, a foglalkozás szabad gyakorlásán, házszerzésen át vált teljessé. Sokan azonban letelepedési engedély nélkül próbáltak szerencsét, s a nemesi fundusokon épült szabad házakban húzták meg magukat.

A földesúrnak adózó zsellérek 1803-ban szétszórta éltek: többségük a Belsővárosban, kevesen a Külső Városban (másként az Alsó és Felső Majorokban).¹⁵

Az adót vagyoni helyzetüknek megfelelően vetették ki rájuk. A házas zsidók 8, a házatlanok 3, az idegenek, máshova valók (extranei) 2 forint adót

¹⁰ HARIS Andrea: Telkek és tulajdonosok. A pápai „Hoszu utza” krónikája a 17–18. században. = Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Bp., 1998. 343–372.

¹¹ MOL P 1216. Capsa 51. Nro. 1. Prefektusi levélmásolati könyv (1759–1766). Tóth István levele Esterházy Károlyhoz. Pápa, 1766. február 21. Esterházy megfogadta uradalmi tisztje javaslatát, s március 2-án kelt válaszában kimondta: „Igy lévén a’ dolog megengedheti kegyelmed a’ Sidóknak, hogy mind az majorokban, mind az belső városban házokat vehessenek.”

¹² HARIS Andrea: i. m. 348. Az uradalom 1824-ben, Neumann Ábrahám házvásárlása kapcsán nemtetszését fejezi ki amiatt, hogy uradalmi házak között zsidó lakjon.

¹³ MOL P 1216. Capsa 64. nro. 265. Protocollum Resolutionum Papensium (1816–1820). 1816. Nro. 44. Schlesinger Mózes házvásárlási ügye.

¹⁴ Letelepedési engedély (incolatus) kiadása a levéltári források szerint földesúri jogkörbe tartozott, ilyen engedélyért a házat venni szándékozó nemesek is folyamodni szoktak. Ha incolatus-ügyben a földesúr kikérte az adott céh és a város véleményét, az pusztán „jóakaratóból” történt. A polgárjog adományozása és megvonása viszont a belsővárosi tanács hatáskörét képezte. MOL P 1216. Capsa 66. Nro. 85. Forintos János levele az uradalmi prefektushoz. Pápa, 1838. december 15. A megtúrt helyzetű zsidó a rendi világban nem kaphatott polgárjogot.

¹⁵ 1804-ben az Alsómajorokban 11, a Felsőmajorokban 16 zsidó adózót írtak össze. MOL P 1216. Capsa 61. Nro. 113. Pápai zsidók 1804. évi adóösszeírása.

FORRÁSKÖZLÉS

fizettek. A koldusok, szegények, özvegyek adómentességet élveztek. Az adófizetők (állandó lakosok) esetén pontos lokalizálás lehetséges, a bizonytalan jogi helyzetűeknél azonban elvértve jegyezték fel a lakásukat, így őket összevontan foglaltuk táblázatba:

1. sz. táblázat

A pápai zsidóság területi és társadalmi megoszlása 1803-ban

Sorszám	Utca neve	Adózó helyzete		Összesen
		házas	háztalan	
1.	Devecser[i] u.	3	–	3
2.	Fölső Majorok	–	2	2
3.	Hosszú u.	1	2	3
4.	Ispitály u. (bástyaig)	19	49	68
5.	Kristóf u.	1	27	28
6.	Laki u.	–	4	4
7.	Szent László u.	9	–	9
8.	Új u.	1	12	13
9.	Víz u.	–	4	4
10.	–	Extranei		15
11.	–	Indigenae		21
12.	–	Subinquinini		4
Mindösszesen				173

A XIX. század elején az összeírásban tükröződő zsidóság lélekszáma – a jövevényeket is beleértve – legfeljebb 700–900 lélekszámú lehetett, de folyamatosan gyarapodott.¹⁶ 1834-ben 1367, 1847-ben megközelítette, 1848-ban pedig – az engedély nélkül itt tartózkodókat is figyelembe véve – már jóval meghaladta 3000 főt.¹⁷

1803-ban a hitközség élén Rapaport Wolf rabbi állt, akit 1793-ban (vagy még korábban) választottak meg.¹⁸ A bírói tisztséget Krausz Salamon töltötte be, helyettese Liebl Sándor volt.¹⁹ Több személy esetén a foglalkozást is feltüntették: Selig Buchbinder (könyvkötő), Khupl Liebl könyvkötő (Buchbinder), Herschl Izsák hentes (Fleischer), több személy esetén a Laufer meg-

¹⁶ Az adózók számát alapul véve, négyszeres-ötszörös szorzót alkalmazva számoltunk.

¹⁷ HUDI József: Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában (1730–1847). Pápa, 1995. 108–109. (Fejezetek Pápa város történetéből 2.)

¹⁸ SCHOOR 1905. 198. Schoor azt írja, hogy egyesek szerint 1781 óta szolgált. Szalai Antal szerint 1781–1826 között volt főrabbi. Vö. SZALAI 1996. 25.

¹⁹ Az 1803. évre szóló választást 1803. január 8-án, az 1804. évre szólót 1803. december 28-án tartották. Decemberben Frum Lázár lett a bíró. MOL P 1216. Capsa 61. Nro. 113. Jelentések az elöljáróság választásáról, 1803.

jelölés szerepel (Herschl Jakab, Szerdahelyi Mózes), Báron József „uraság árendása” volt. Több esetben a családnév egyúttal foglalkozást sejtet: Schneider Ábrahám, Schneider Izsák, Schneider Lippman, Schneider Sámuel a szabómesterséget űzhette. Bár a foglalkozást kevés alkalommal jelölték, a későbbi összeírások alapján megállapítható, hogy a család- és háztartásfők többsége kereskedéssel és iparral foglalkozott.²⁰

A máshonnan származók kijelölik a betelepülés irányait: Pápa környékéről (Csögle, Doba, Kerta, Nemesszalók, Tapolcafő falvakból), Veszprém vidékéről (Palota mezővárosból), a Balaton-felvidékről Dörgicse, Tördemic, Zsid (Zala vm.) községekből, de érkeztek Sopron megyéből (Beled, [Rába]-Szentandrás község), Győr megyéből (Ásvány község), Mosonból (Frauenkirchen) és Bécsből (Vienna) is. Akadt olyan is, aki Baranyából (Ürög) jött ide. Következzék a zsidóság összeírása:²¹

A[nn]o 1803. die 20. Junii.

Pápai belső, és külső városi zsidók így conscribaltattak:

<i>[Utca]</i>	<i>[Név]</i>	<i>[Adó összege]</i>
		<i>f. xr.</i>
<i>Házias zsidók</i>		
Xtóff utzáb[an] ²²	Liebl Szaltzer	8
Sz[ent] László Utza	Abraham Naiman	8
	Raphael Groszpart	8
	Liebl Kruppel	8
	Herschl Toch	8
	Samson Levi	8
	Liebl Raichenfeld	8
	David Izrael	8
	Bennyamin Hertman	8
	Salamon Krausz judex ²³	8
Ispitál Utza	Isak Golt	8
	Moises Frenkl	8
	Moises Liebl Hertman	8

²⁰ HUDI 1994. 39–57., illetve lásd jelen számunkban JAKAB Réka esettanulmányát.

²¹ Az összeírásban szereplő személyneveket, utcaneveket eredeti helyesírással írtuk. Az összeolvasásban Köblös József segített, munkáját ezúton is megköszönöm.

²² Kristóf utcában. Az első három sor elején arab sorszámozást alkalmaztak, a későbbiekben viszont elhagyták.

²³ judex (latin) = bíró

FORRÁSKÖZLÉS

	Volf Grinbaum	8
	Raphael Bekshaim	8
	Moises Flaisser	8
	Strutz Aron	8
	Liebl Salamon Levi	8
	Jacob Salamon	8
	Ella Bedege Mejerin	8
	Selig Puchbinter	8
	Josue Boem	8
	Izrael Stern	8
	Lazar Frum	8
	Ss ²⁴ Ablesz Jakob	8
	Liebl Max Flaisser	8
	Moises Roth	8
	Samuel Markus Haitler	8
	Lazar Groszpart	8
Uj Utza	Adam Munk	8
Hosz[sz]u Utza	Successor[es] Lieb Krausz	8
Devetser Utza	Moises Stainer Bonyhárd	8
	Salamon Grotta	8
	Joseph Herschl Vexler	8
	<i>Inquilini</i> ²⁵	
Xtóff Utza	Náthán Materstarfer apud D. ²⁶	
	Csoknyai	3
	Vidua Juditha Ablatin apud D.	
	Csoknyai	
	Vidua Salamon Grinfeldén apud	
	sutorem Bisitzkÿ	–
	David Naiman apud D. Talian	3
	Salamon Billitz apud Anton	
	Tdornkartner	3
	Billitz Elkán in Savol ²⁷	3
	Isak Billitz in Simaház ²⁸	3

²⁴ Ss. = successores (latin) = örökösei

²⁵ inquilini (latin) = zsellérek

²⁶ apud D. = apud dominum (latin) = úrnál

²⁷ Sávoly pusztán (Pápa határában).

²⁸ Simaháza pusztán (Pápa határában).

Samuel Sraiber apud questorem	
Schvarz	3
Mendicus ²⁹ Gersen Hüller apud	
Gitzi Páll	–
Samson Alkonen apud Soós Adán	3
Kasman Levi apud Anton	
Jugenvürth	3
Isak Liebl Aizenstac ³⁰ apud	
Raphael Grospart	3
Nathan Liebl apud Khipper Páll	
vietor[em]	3
Abraham Riede apud Khipper Páll	
vietor[em]	3
Liebl Sándor subjudex apud	
Joannem Patsai	3
Volf Rechnitz apud Szebenyovszky	3
Joseph Gothard apud Sanson Levi	3
Rebeka Ablesz apud Samson Levi	3
Kuppel Openheimer apud Liebl	
Raichenfeld	3
Aron Vüllner apud Mathiam	
Prohazka	3
Vidua Isak Szingerin apud	
Mathiam Prohazka	3
Adam Lebenfeld apud sartor[em]	
Khunt	3
Abraham Fischl apud Joann[em]	
Markovits	3
Fellner Simon [apud] Joann[em]	
Markovits	3
Joseph Hertman apud Benjamin	
Hertman	3
Vidua Malka ³¹ Freindin apud Israel	
Fraind	3
Rachel Fraindin apud Israel Fraind	–

²⁹ mendicus (latin) = koldus

³⁰ helyesen: Eisenstadt/Kismarton

³¹ Előbb *Marka*, majd átjavitva, alig olvasható.

FORRÁSKÖZLÉS

Ispitál Utza	Markus Grúnbaum apud Milkovits	
	János	3
	Moises Schlesinger apud Osváld	3
	Daniel Krakau apud Hegyi	3
	Filip Vainer apud Hegyi	3
	Jurist Khuppl Prespurger apud Hegyi	–
	Rabbinus Rabbaboth Volff apud Rephain	–
	Seligh Pekk apud Rephain	3
	Lazar Klain apud Rephain	3
	Majer Spitz apud Vekerle	3
	Nathan Schnaider apud Vekerle	3
	Zacharias Bek apud Vekerle	3
	Bernard Tentzer apud Vekerle	3
	Josue Téth apud Isak Gold	3
	Hirsl Schvarz apud Repha[i]n	3
	Magister Enoch Italien apud Paldauf	3
	Vidua Khanna Mendica ³² apud Paldauf	–
	Isak Herschl Flaisser apud Pfaffenslager	3
	Samuel Pintshuff apud Marton Professor ³³	3
	Abraham Stern apud Aszelsperger Braxator[em]	3
	Matyas Pekk apud Betsei	3
	Isak Salamon apud Betsei	3
	Majer Schnaider apud Moises Frankl	3
	Magister Aron Aizler apud Grinbaum	3
	Markus Aizler apud Grinbaum	3
	Seligman Betlehem apud Paphel Betlehem	3

³² mendica (latin) = koldusnő

³³ Mándi Márton István (1760–1831), a református kollégium professzora.

	Liebb Rechnitz apud Jacob Salamon	3
	Vidua Salamon Pekk apud Jacob Salamon	3
	Samuel Szerdahel apud Ella Bedege Majerin	3
Ad menia ³⁴	Jacob Klain apud Kiss János	3
	Kuppel Vaisz apud Kiss János	3
	Markus Liebl Haitler apud Joseph[um] Vexler	3
	Jacob Herschl Laufer [apud] Metzko György	3
	Josue Jalla [apud] Naibert Matyás	3
	Elkanen Laufer [apud] Naibert Matyás	3
	Mendicus Lebl Litman [apud] Albert Hippel	–
	Mendicus Elkonen Klain [apud] Etei Juli	–
	Samuel Toch [apud] Noztritz János	3
	Joseph Schnaider [apud] Jámбор István	3
Laki Utza	Isak Volff [apud] Veszerle	3
	Mendica Juda Liebl Vúlner [apud] Veszerle	3
	Majer Vúlner [apud] Veszerle	–
	Mendicus Michl Nasz [apud] Sipos Lórintz	3
Ispítál Utza	Joel Bedege apud Szarka István	3
	Israel Liebl Khon [apud] Samuel Csutorás	3
	Isak Liebl Gosa [apud] Rebeke Ablotin	3
	Mendicus Fülöp Mihál [apud] Rebeka Ablotin	–
	Volff Khadlburg [apud] Tisler Joseff	3
	Khupll Liebl Puchbinter [apud] Tisler Joseff	3

³⁴ ad menia (latin) = a falaknál

FORRÁSKÖZLÉS

	Isák Schnaider [apud] Tisler Joseff	
	Juda Beer Khon [apud] Lazar	
	Grozbart	3
	Izrael Nasz [apud] Samuel Markus	
	Haitler	3
	Gaspar Markus [apud] Nemeth	
	György	3
	Abraham Schnaider [apud] Mátsits	3
Uj utza	Moises Taitis apud Adam Munk	3
	Nathann Nasz [apud] Rudi Páll	3
	Joachim Veltner [apud] Ribianszký	3
	Liebl Pinkutz [apud] Torma Ferenz	3
	Mendicus Mandl Abraham [apud]	
	Csoknai Páll	–
	Vidua Abraham Ferenczne [apud]	
	Csoknai Páll	–
	Abraham Veltner [apud]	
	Szombatheli	3
	Ephrain David [apud] Babotsné	3
	Magister Moises Polák [apud] Ihá-	
	szi Adám	–
	Mendicus Isak Polak [apud] Föcze	
	Mihál	–
	Samuel Schnaider [apud] Föcze	
	Mihál	3
	Vidua Raphael Joseffné [apud]	
	Orbai Joseff	–
Viz utza	Simon Hertzfeld apud Morotz	3
	Bennyamin Frum [apud] Kazimir	3
	Jachom Praizok [apud] Sútó Pintér	3
	Vidua Sari Guth [apud] Nideraiter	3
Hosz[sz]u Utza	Benedek Lunnenfeld [apud]	
	Krausz successor[es]	3
	Filepp Grúnfeld [apud] Atol	
	Samuel	3
Fölső Majorok	Juda Saltzer [apud] Polgár Mihál	3
	Baron Joseff uraság arendása	3

*Indigenae*³⁵

Ad moenia ³⁶	Joseph Tait [apud] Geltl György in D[omi]nali fundo	–
	Hertzl Schnaider [apud] Barbarits Mátyás	–
	Lippman Schnaider	–
	Magister Samuel Piriti apud Joannem Patsai	–
	Adam Schlesinger [apud] Kiss János	–
	Joseph Szergurn	–
	Moises Telek [apud] Buzás István szappanyos	–
	Mandl Telek [apud] Buzás István szappanyos	–
	Vidua Simon Friedlender apud Pállffy	–
	Joseph Gyepes [apud] Atol Istv[án]	–
	Hujus vitricus ³⁷ [apud] Atol Istv[án]	–
	Samson Marer [apud] Rohontzi	–

[Utca nélkül]

Indigenae

Herschl Csugle ³⁸ Kintli Gaspárnál	–
Mandl Tördemitz ³⁹ [apud] Adler Joseff	–
Herschl Liebl Klain [apud] Schwarz questor[em]	–
Joseph Bogor	–
Israel Zinger [apud] Ihászi Adam	–
Isak Schnaider	–
Aron Erlik	–
Jachom Bennyamin [apud] Nemeth György	–

³⁵ indigenae (latin) = jövevények

³⁶ ad monia (korábban: ad menia) (latin) = a falaknál, t. i. a bástyánál

³⁷ hujus vitricus (latin) = ennek a mostohaapja

³⁸ értsd: Csögle (Veszprém vm.)

³⁹ Tördemic (Zala vm.)

FORRÁSKÖZLÉS

Extranei

Viennensis	Baruch Pinkusz	2
Palota	Majer Liebl	2
Sz[ent] Miklos	Jacob Engl	2
Asván	Mihál Asvanien[sis]	2
Dörgitse	Gothard Isák	2
Sz[ent] András	Liebl David	2
Bruderstarf	Markus Isák	2
Dobaien[sis]	Selig Isák	2
Fraukirchen	Joseph Fraunkhircher	2
Kertaien[sis]	Abraham Khaufman	2
Tapoltzafő	Moises Krausz	2
Úrógien[sis]	Elias Nobel	2
Szalokien[sis]	Samuel Jachom	2
Zsidien[sis]	Salamon Vülner	2
Beledien[sis]	Majer Polák	2

*Subinquilini*⁴⁰

Mend[icus] Asser Paur	–
Magister Martinus Dávid	–
Salamon Frelik	–
Moises Szerdahel Laufer	–

FORRÁS: MOL 1216. Az Esterházy család gazdasági levéltára. Capsa 61. Nro. 113. Pápai belső- és külsővárosi zsidók adóösszeírása, 1803. június 20.

SUMMARY

JÓZSEF HUDI

The Census of the Jewish community of Pápa in 1803

The history of the Jewish community of Pápa is difficult to search since the archives of the community completely and that of the town partly fell into ruin. But the economic archives of the landlord of Pápa, the Esterházy family, the document of which is the census, is still available. The census relative to taxation registered 173 people. Widows and poor people were exempt from taxation but owners were levied 2, 3 and 8 Forints per capita. The Jewish people lived in the western district of the inner town, however, only 24 of them owned a house. Purchasing houses was restricted by the landlord. New employees came from Vienna and Western Hungary, which shows the tendency of their social and economic relations as well.

⁴⁰ subinquilini (latin) = házatlan zsellérek. Nevüket folytatólagosan írták, mindnyájan szegénynek számítottak, adót nem fizettek.

HUDI JÓZSEF

A komáromi református egyházmegyei olvasótársaság a reformkorban

1835 május 4-én Dunaörsön alakult meg a Komáromi Református Egyházmegye Olvasótársasága, melynek alapszabályát Hetényi János lelkész, országszer-
te ismert tudós lelkész készítette.¹ A Dunántúli Református Egyházkerület pápai nagykönyvtárának kéziratárában fennmaradt példányból megtudjuk, hogy az egyházmegyei papi gyűlést Sárközy József szolgabíró és egyházmegyei tanácsbíró dunaörsi kúriájában tartották, ahol megválasztották a négy tagú tisztkart és elfogadták az egyesület alapszabályát.² Az alapszabályból kitűnik, hogy az olvasótársaság már korábban is létezett, de egy idő után megszűnt. 1835 tavaszán mintegy a hamvaiból éledt újjá.

A Dunántúli Református Egyházkerület területén nem számított újdonságnak az egyesület újjáalakítása, hiszen művelt, felvilágosult lelkészek önszerveződésének már komoly hagyománya volt, bár a kutatás eddig erről alig vett tudomást. Míg a protestáns kollégiumok, katolikus papi szemináriumok diáktársaságairól komoly feldolgozások készültek, addig a „papi tár-

¹ Hetényi János (1786–1853) református lelkész, egyházi író, filozófus. Debrecenben, azután Göttingenben tanult, majd apját követve Ekelen lelkészkedett. 1836-tól az akadémia levelező, 1840-től rendes tagjává választotta. Számos történeti, pszichológiai, pedagógiai mű, tanulmány szerzője. A Dunántúli Református Egyházkerület jegyzői, Komárom vármegye táblabírói tisztségét is betöltötte. Életrajzához Vö. SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1896. IV. 821–824. SZÉNÁSSY Zoltán: A bölcsellettudor Hetényi János. = Uő.: Új komáromi Olympos. A Madách Könyvkiadónál 1984-ben megjelent kötet átdolgozott és bővített kiadása. Tatabánya, 1987. 80–87. Egyik biográfiája sem utal olvasótársasági szerepkörére.

² Sárközy József, *bócsai* (1802–1867) kömlői birtokos, Komárom vármegyei tisztségviselő, országgyűlési követ. 1824-től Komárom vármegyei esküdt, 1829-től szolgabíró, 1840–1844 között alispán, 1848-ban a vármegye országgyűlési követe. 1829-től egyházkerületi tanácsbíró, 1861-től a pápai főiskola gondnoka, 1863-tól egyházkerületi főgondnok. Vö. SZINNYEI: i. m. Bp., XII. 1908. 208–209. Jelentős könyvtára és mintegy 6000 darabos numizmatikai és régiséggyűjteménye volt. Vö. FÉNYES Elek: Komárom vármegye leírása (1848). Pozsony, 1994. 78. Gyűjteményét 1863-ban a Pápai Református Főiskolának adományozta. Vö. PROHÁSZKY Péter: Sárközy József, a műgyűjtő. = Limes 2002. 2. sz. 105–116.

saságokról” alig született írás.³ A reformkori Komárom vármegyét részletesen bemutató korabeli kézikönyv sem emlékezett meg az egyházmegyei olvasótársaságról.⁴

Az egyesületről mindeddig nem jelent meg írás, így ismeretlennek számít a magyar művelődéstörténetben.⁵ Érdemes röviden fölvezetni működésének lényegét. Az egyesület szervezetét a komáromi egyházmegye sajátos viszonyaihoz idomították: a lelkészek önkéntes alapon, csekély (fél, ill. egy ezüstforint) évi tagdíj befizetésével lehettek tagjai.⁶ A közösen előfizetett hazai és külföldi folyóiratok, egyéb kiadványok az esperesi körlevélhez hasonló utat jártak be. Egy-egy tagnak két heti határidő állt rendelkezésére, hogy a küldeményt áttanulmányozza. Azt követően csak köröztetés befejezése után, a könyvtárnoktól kölcsönözhetette ki ismét az adott kötetet.

Az olvasótársaság működése több ponton eltért a reformkorban létesült egyletektől, azok alapszabályában rögzített liberális elvektől. A komáromi egyházmegyei olvasótársaság viszonylag zárt egyesületnek számított. Elsősorban az egyházmegyei lelkészek, káplánok jelentkezhetek tagjai közé; a tanítók külön engedéllyel kerülhettek be. Ezzel szemben a reformkori olvasótársaságoknak – születésre, felekezetre, foglalkozásra való tekintet nélkül – elvileg bárki tagja lehetett, aki célkitűzéseit elfogadta.

A komáromi „papi olvasótársaságot” 4 tagú tisztikar irányította: a „pártfogó” (esperes), az elnök (az egyesület tényleges irányítója) munkáját a tiszteletbeli elnök (művelt világi patrónus) és a jegyző (egyúttal könyvtárnok) segítette. A tisztikar összeállítása nem a tagok jelölése alapján, választással történt, hanem „pártfogó” (esperes) és az „előülőt” (elnök) jelölte ki, választotta ki a mindenkori tiszteletbeli elnököt („tiszteletbeli előülőt”), a közgyűlés csupán jóváhagyta a tisztikar összetételét. Ez azt jelentette, hogy a felvilágosodást, szabadelvűséget; tudományos, erkölcsi és ízlésbeli művelődést hangsúlyozó társaságban a tekintély továbbra is meghatározó közösség-szervező elv maradt.

³ A kérdéskörrel tárgyalatosan BODOLAY Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Bp., 1963., Uő.: Petőfi diáktársaságai. Bp., 1973. A protestáns kollégiumokról korábban összefoglalóan, több ponton vitathatóan BAJKÓ Mátyás: Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp., 1976.

⁴ FÉNYES Elek 1848-ban a Komárom vármegyei kulturális egyesületek közül csak a komáromi és két tatai kaszinót említi. FÉNYES 1994. 75.

⁵ Az egyleti mozgalommal foglalkozó irodalom a komáromi kaszinót az 1836-ban alakult egyesületek között tartja nyilván. Vö. FÜLÖP Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp., 1978. 97.

⁶ A kaszinók esetében általában 3–6, ritkábban 10–12 pengőforint volt a tagdíj. Vö. FÜLÖP 1978. 115.

Praktikus döntésnek számított, hogy az olvasótársaság könyv- és levéltárát Révkomáromban helyezték el, melyet a helyi lelkész, Tüdős József gondjaira bízta.⁷ Ő látta el „jegyzőként” (notarius) az esperesség négy körzetét (Csallóköz, Csilizköz, Mátyusföld, Vág melléke) megfelelő olvasnivalóval. Az ő kötelessége volt az írásbeli adminisztráció vezetése, az egyesületi irattár rendben tartása is.

Az egyesület évente egy alkalommal, az egyházmegyei közgyűléshez igazodva tartott közgyűlést, ami megnehezítette a kapcsolattartást. A tisztviselőknak sok munkát kellett végezniük a működőképesség fenntartása érdekében. A kevés nyilvános együttlét aligha felelt meg Széchenyi István elképzelésének, hogy az egyletek szellemi, „tanácskozási műhelyek” lehessenek „a nemzeti értelem lehető legnagyobb kifejtése” érdekében.⁸

Feltétlenül szólni kell az egyesület könyvtáráról. Az alapítók már az induláskor gondoskodtak a legszínvonalasabb hazai és német tudományos és ismeretterjesztő folyóiratok megrendeléséről, Sárközy József pedig felajánlotta, hogy gazdag könyvtárát az egyesületre hagyja.

A kölcsönzés módja (köröztetés) nehézkesnek számított, a határidő (14 nap) betartása nagy fegyelmet követelt a tagoktól, amihez nem voltak hozzászokva. A könyvtárból való kölcsönzés idejét (1 hónap) a távolság, az időjárási és közlekedési viszonyok miatt szintén nehezen lehetett betartani.⁹ Ilyen esetben a lelkészek saját kiskönyvtárukra voltak utalva. Többen közülük több száz kötetes könyvtárral rendelkeztek, így másoknak is kölcsönadhattak olvasnivalót.

Az olvasótársaság 1836-ban 100 váltóforintból két színvonalas tudományos folyóiraatra (Tudományos Gyűjtemény, Tudománytár) fizetett elő, továbbá számos teológiai, iskolai és neveléstudományi kötetet rendelt meg. A

⁷ Tüdős József (1788–1857) 1815-ben a debreceni kollégiumban senior, majd Komáromban gimnáziumi tanár és lelkész. Több szentbeszéde nyomtatásban is megjelent. Vö. SZINNYEI: i. m. Bp., XI. 1914. 590–591.

⁸ SZÉCHENYI István: Világ. Pest, 1830. 363. Széchenyi szerint: „Nevezeteseb egyesület alig állhat fel csak kirekesztőleg egyfelekezeti részesekből, hanem abban természetnek, fabricansnak, kereskedőnek ’s a’ t. lenni kell; mert nem csak a’ sok részvényes pénzbeli tehetsége alkotja azon magusi egyesületi erőt (...), hanem az egyesületek ereje legfőképp azon sok ’s különböző részvényes értelmiben ’s tapasztalásiban gyökerezik (...)”. Uo. 411–412.

⁹ Fényes is megjegyzi, hogy az árvízvédelmi töltések ellenére a csallóközi és udvardi járáásokban a folyók „kiöntéseikkel gyakran nagy darab földeket elborítanak” s „e vizek szomszédságában alig van határ, melynek kisebb-nagyobb része különféle árvizek csapásainak ki nem volna téve.” FÉNYES 1994. 16.

beszerzett könyveket a 4 körzet, vagyis a 4 „tájéki könyvtár” között osztották fel.¹⁰

A Komáromi Református Egyházmegye Olvasótársasága egyike volt a reformkorban az országban működő számos református esperességi egyesületnek. 1835-ben több hasonló olvasótársasággal találkozunk, bár nem mindenütt nevezik így magukat. A Tudományos Gyűjteményt járatta pl. Borsodban a Felsőborsodi Helvétziai Vallástételt követő Egyházi Megye Olvasó Társasága, a Pesti Helvét Vallástartó Tractus, a Solti Refomátus Egyházi Vidék, Szatmárban a Nagybányai Református Egyházi Vidék, a Dunántúlon a Pápai Helvétziai Egyházvidék.¹¹ 1836-ban a külsősomogyi egyházmegye nevével találkozunk.¹² Az evangélikusoknál és a katolikusoknál – az egyházak jobb anyagi helyzete miatt – alig fordul elő a lelkeszi társadalomban hasonló előfizetési forma.

Az egyházmegye papsága és tanítósa által alapított társulati könyvtár jogutódja a XIX. század második felében a „Komáromi Evang. Reform. Egyházmegyei Könyvtár” lett, amelynek alapszabályát 1889. augusztus 29-én Révkomáromban tartott közgyűlésen hagyták jóvá.¹³ A könyvtár célja nem változott: „Első sorban theologiai szakművek, másodsorban egyéb, leginkább tudományos munkák társulás útján való beszerzése és hozzáférhetővé tétele.” A könyvtár „kötelezett és jogosult tagjai” az egyházmegyében élő lelkészek és tanítók, „jogos tagjai” az egyházmegye világi tisztségviselői voltak, de rajtuk kívül bárki beléphetett, aki az évi 50 krajcár könyvtári illetéket lefizetette. Az új szabályozással a könyvtár hosszú távú működésének kereteit alakították ki.

A következőben a Komáromi Református Egyházmegye Olvasótársaságának alapszabályait eredeti helyesírással tesszük közzé, csupán a köznevek nagybetűs írásmódját változtattuk meg a mai helyesírási szabályzatnak megfelelően.

¹⁰ DREL II. 259. a. Komáromi Református Egyházmegye közgyűlési jkv. IX. 1./1836. (IV. 6.) sz.

¹¹ Tudományos Gyűjtemény 1835. XII. Előfizetők.

¹² Tudományos Gyűjtemény 1836. XII. Előfizetők.

¹³ DREL II. 259. a. Komáromi Református Egyházmegye közgyűlési jkv. 39/1889. (VIII. 29.) sz. Az egyházmegyei könyvtár alapszabályainak jóváhagyása. Ez alkalommal Jókay Károly világi tanácsbíró a Hon c. politikai napilap 1863–1882 közötti 20 évfolyamát ajándékozta a könyvtárnak. Uo. 40/1889. (VIII. 29.) sz.

A' KOMÁROMI REFORMÁLT EGYHÁZI MEGYEBELI
PAPI OLVASÓ TÁRSASÁG ALAPRAJZA
ÉS RENDSZABÁSAI.

Bévezetés

A protestantismusnak, melyben születetni, nem csak hanem ennek gyá-
molául is rendeltetni, e magyar hazánkban szerentsénk vagyon, legszebb és
legditsőbb caractere¹⁴ ez; hogy a' tudományokkal már első kezdetében ke-
zet fogván, azoknak kifejtődését, elterjedését, virágzását nem csak az hogy
meg nem gátolja, mint a papismus¹⁵ valaha cselekedett; hanem a'
kiszélesített és jól megfundált¹⁶ tudományos esméreteket, a' külső tudosoktól
nagy örömmel és hálással fogadván, azokkal vallás tudományát is, szüntel-
len erősíti, szépíti és gazdagítja.

A' protestantismus szelleme tehát, mely nem a' tekintet¹⁷ árnyékába szu-
nyadoz, hanem azon vizsgálódás útján hallad, soha sem áll meg a'
theologiai és más tudományok ősvényén: mert ha ő megállapodik, a' szüntel-
len tudományoktól elmarad, ezeket nyomba nem követi, és a' tudományos-
ságot elmellőzi, ezzel legszebb és legigazabb bélyegét vetkezi le és világos-
ság angyalából léssen setétség angyalává.

A protestantismusnak ezen egyedüli megesmértető jelét kitalálták és
elesmerték a' tudós német honban lévő protestáns hit tudosok ez előtt
mintegy 80 esztendővel, a' mely idő óta megszűnvén azon hatalmas
ellenzet, mely volt egészen a mult száz feléig, a' theologia és egyéb tudomá-
nyok között, ezek egymással öszve békéltek, mely békességnek áldott
gyümöltse a' lett, hogy a' theológiára segítő és készítő tudományok külön-
sen az exegesis¹⁸ meggazdagodott, maga a' rendszer is régi komor kedvetlen,
és ugy szolván ijesztő formáját levetette. Ettől fogva szüntelen szépül terjed
erősödik a vallás fellengős studiuma,¹⁹ mely most már oly kívánatosá tétetett,
hogy a' nem theologusok között is bizvást kedvellökre tarthat számot.

Ezen theologiai szerentsés változást leginkább fáradhatatlan szorgalmú
német theologusainknak köszönhetjük, kiket noha a' frantz honból²⁰ került,

¹⁴ character (latin) = jellem

¹⁵ értsd: pápizmus (katolicizmus)

¹⁶ megfundált (latinból) = megalapozott

¹⁷ tekintet = tekintély

¹⁸ exegesis, egzegézis (görög) = szövegmagyarázat, itt: bibliai szövegek magyarázata

¹⁹ studium (latin) = tanulmány, kutatás

²⁰ értsd: Francia honból, Franciaországból

's német honban csak hamar elhatalmasodott libertinismus és indiferentismus (szabadelműség és közömböség)²¹ huzott, de mintegy kéntelen a' csatába, mindazonáltal ők voltak kik ama csuda állatot a' libertinismust meggyőzvé a' theologiai és külső tudományok közötti köz falat elrontották, a' tudományosságot a' protestantismust megesmértető jelévé tették, a' vallást a' világosodással szorossan és elválhatatlanul szorossan egyesítették, hogy ez a' mult században történt áldott újulás sok munkába került, azt mindenki gondolhatja. Mely sok fáradságok formállódtak a' német hittudósok között, mellyek vagy a' napkeleti litteraturát,²² vagy a' Biblia régiséget vagy magyarázatokat tették magoknak célul, és számtalan repertoriumokban,²³ archivumokban,²⁴ journalokban,²⁵ magazinumokban²⁶ tették le fáradozásainak drága gyűmőltseit, melyek által valamint a' vallás tudománya kiszélesített megigazított, erősebb lábba állított; ugy a' német theologusok szorgalmának soha el nem múló érdem szereztetett.

Ezen német honban kitűndöklött nagy ditsőség által a' hazánkbeli vallás tanitokra annak kedvetlenebb árnyék²⁷ esett. Igaz hogy ezeket a' kéntelenség nem vonta bé oly erőssen a' csatába, mint a' németeket, igaz hogy nálunk nem voltak és most sintsenek a' tudományosság oly sok segéllő eszközei mint a' németeknél; de tsak ugyan igaz az is, hogy bár mi nagy érdeme van is papi rendűnknek a' vallásra nézve egy felől de más felől szintoly szűnyadozás lelketlenség mondhatni sok helyeken setéség van közöttünk, a' papi tudományokban melyek az oskolaiság mértéken²⁸ alig haladnak felyül átáljában hazánkban, és mintha ezeket néhány oskolai esztendők alatt telyesen ki lehetne meríteni /: csak valjuk meg igazán magunk között:/ elhagyattatnak a' censurák²⁹ után többnyire elől sem vétetnek.

Mely kedvetlen ellenkezet³⁰ /:contrast:/ van tehát a' protestantismus lelkében szüntelen előre halladó, a' sok társaságokban egyesített erő által, igazságra törekedő, a' tudományok minden ágait gondos méh modjára megkereső, évenként számtalan derék könyvekkel gyűmőltözö német hon és hazánkban helyhez tetett protestans egyház között? valyon megtartja é ez a'

²¹ értsd: szabadelvűség és közömböség

²² t. i. a keleti irodalmat

²³ repertorium (latin) = adattár

²⁴ archivum (latin) = levéltár

²⁵ journal (francia) = újság, hírlap, napilap

²⁶ magazinum (latin) = tárház, gyűjtemény

²⁷ helyesebben: *árnyéka*

²⁸ értsd: az iskolai szinten

²⁹ censura (latin) = vizsga, itt: papi vizsga

³⁰ értsd: ellentét

protestantismusnak felyebb említett bélyegét? valyon reménylhető é? hogy ez a' megállapodásnak sótt hátra állásnak oly világos jeleit adván, magát az elenyészéstől megtartsa még akkor is midőn ezek a' mostani polgári formák és helyhezetek³¹ megváltoznak.

Ezek mind igen fontos és méltó figyelmet érdemlő kérdések. Eljött tehát az idő hogy mi is a' protestantismus lelkétől vezérelve, a' külső országi tudományok nagy előre halladásától elevenítette, az idő lelkétől buzdítatva, a' német hit tudosok példájától serkentetve arról gondoljunk teljes erővel, mi modon tarthassuk meg a' tudományos világban őseinkről reánk szállott tudos nevünket, mi modon adhassunk tisztos rendünknek a' sok oldalú pallérozódás által ujjabb fényt és tiszteletet, mi modon tarthassuk föl társaságunkban a' tudományos igyekezetet, és az eldurválástól³² megmentő lelki munkásságot.

Ezen nagy és nemes célra legtöbbet tettek és tesznek eleitől fogva a' tudós emberekből formált társaságok. Ezekben kivált ha cél erányosak³³ és jó tonussal³⁴ bírók felette igen segíthetnek, élesítetnek a' pallérozódásra már eljutott elmék, a' mi több maga a' tudomány legkilyebb vitetik kellemetesebb formát nyer,³⁵ erősebb lábba állittatik, ön állásává³⁶ tétetik és oly állapotban hely heződik,³⁷ hogy a' leghasznosabb gyümölcsökkel gazdagítja az emberiséget. Így érte el a' hazai nyelv franc honban, technologia az angolyoknál, a' művészetek és régiségek tudománya, olasz földön a' lehető tőkéletességet.

Hogy mi magyarok a' tudomány kijjebb vivését tegyük célul magunknak, arról most még ingyen sem gondolkozunk. Sokkal jobban elmaradtunk mi sok akadályok miatt a' tudos világtól, sokkal több és győzhetlenebb bajokkal kell nekünk küszködnünk; főleg, szegénység nemzetünk tudománytalansága miatt, hogy sem mint mi ilyen sisiphusi³⁸ vállalattal foglalatodhatnánk, elég minékünk még most ha cél erányos eszközök által papi társaságunkat olyan néző pontra felemelhetjük, melyből a' tudomány mostani széles határát elláthatja, mostani állapotját felveheti, a' német és

³¹ helyhezetek: értsd: helyzetek

³² értsd: eldurválástól

³³ értsd: célszerűek

³⁴ tonus (latin) = hangszín, hangnem

³⁵ helyesen: nyer

³⁶ helyesen: ön állásává, azaz önállóvá

³⁷ értsd: helyeződik

³⁸ sisiphusi = sziszifuszi, értsd: kilátástalan, hiábavaló. A halált is kijátszó Sziszüphosz görög király büntetése az volt, hogy az alvilágban egy állandóan visszazuhanó sziklát kellett a hegyre felgörgöztetnie.

magyar hit tudosok között illendő pár huzamot vonhat, magát orientálhatja,³⁹ és a' nemes vetélkedésre csak valamely részben is felindittatik.

E' jeles cél elérésére jól meg kell fontolni azt, hogy mire van lelki tanítóinknak e jelen korban legnagyobb szükségek? Ez az a' feladat /:problema:/ melyet még mig nem fejtünk addig hijjábba gondolkodunk az Ólvasó Társaság felállításáról, mert minden munkásság, mihelyt nem valami bizonyos meghatározott célra vitetik és sokféle csapong sikertelen az erőnek sokféle való káros és szükségtelen elosztása miatt.

– Ugy tartom hogy vidékünk⁴⁰ a' predikátori rend hármias tőkélletesítésére van legnagyobb szükségünk: az első az értelembeli vagy tudományos műveltség; mely abban állana, ha ennek minden tagjai a hit tudományt nem ennek Augustiano scholastica⁴¹ alakjában, mely visszataszitto, hanem e mái philosophusi 's igazán tudományos formájában esmérnék és kedvelnék meg és magoknak kedvelt studiumokká tennék.

A' második az erköltsi tőkélletesedés mely abban állana ha tisztai társaink elhagyván azt a' részint pedánt, részint különböző részint magának való, részint egymás ellen áskálódó tőkélletlen valamit, de a' mely papi rendünket nem kissé bélyegzi és a' nép előtt is arra kedvetlen árnyékot vet, lennének a' köz betsíltre érzékenyebbek, nyájassabbak őszve tartobbak a' társalkodásra kellemetesebbek.

A' harmadik ízlési pallérozodás, mely abba mutatná ki magát ha e mai aestheticus⁴² világban mind chatedrai taníttásunk mind viseletünk, mind egyéb bennünket környékező⁴³ dolgok, a' miveltebb érzésnek jobban megfelelnének, és ezeknek summája az igaz humanitás⁴⁴ bélyegét mutatnák.

Tudományos erköltsi és izlésű⁴⁵ műveltség kell tehát magyar predikátoirainknak e tudományos és maga izlésű⁴⁶ időben! ez áldott háromság a' honnan kell ki indulni, és a' hova kell vissza térni mind azon tudosok planumának⁴⁷ kik ezen tisztas rendről jól gondolkoznak. Ezen három oldalú culturát tegyük tehát fő céljává⁴⁸ ezen Tudományos és Olvasó Társaságnak is; úgy mint: a' melyre ha valaha úgy most legnagyobb szükségünk van,

³⁹ orientálhatja (latinból) = irányíthatja

⁴⁰ helyesen: *vidékünkön*

⁴¹ értsd: a szent ágostoni filozófia

⁴² aestheticus (latin) = szép, művészi, ízléses

⁴³ értsd: körülvevő

⁴⁴ humanitás = emberszeretet

⁴⁵ értsd: ízlésű

⁴⁶ helyesen: magas ízlésű

⁴⁷ planum (latin) = tervezet, elképzelés

⁴⁸ helyesen: céljává

mert a' predikátori rend, mind a' tudományos mind az erköltsi mind az ízlési culturában igen hátra maradt, és csak néhány itt amott tündöklő nagy szerű tagjainak derék hírére nézve, érdemeire támaszkodik, kik azomba fogynak kevesednek és nem sokára láthatárunkrol végképpen elenyésznek.

Hogy ezen valójába nagy és szép idea⁴⁹ valosittassék arra a' többek között az Olvasó Társaságnak czélerányos alkotása igen sokat fog tenni. Czélerányos lesz ez ugy, ha a' tiszta világos elvekre épittetik, és ezeknél fogva maga is megállittatik melyről az előre botsajtott fogalmak szerént ilyen gondolatjai vagynak az alol irtnak. –

I-ször Alaprajza az Olvasó Társaságnak.

1.) Czélja ezen Olvasó Társaságnak: az hogy kőz költséggel és egyesített erővel mozdítsa azon tudományosságot, humánitást és miveltebb izlést, melyet a' mai idő lelke, főkképp egy vallás és nép tanítóban mulhatatlanul megkiván, de a' mely hármás kifejlődést mind az idők mostohasága, mind egyházi rendünknek sorsul jutott szegénysége mai időkben hatalmasan gátol.

2.) A' Társaság foglalatosságait a' mi illeti: ezeknek eránya e következendők felé vagyon ki tűzve: ugy mint 1^{ször} A' hazai és külföldi tudos ujságoknak, tudományos folyó iratoknak örök betsüknek /:classicusoknak:/ esmert, és egyházunkat különösen érdeklő könyveknek, jeles fordításoknak, kivonatoknak, kebelbeli predikátor társainktol került és megbírált értekezéseknek feltett kérdésekre adott feleleteknek olvasása, mellyeket az előlülő közölni fog az olvasó tagokkal, jelesen: ezen esztendőben olvasni fogják az egyesület tisztelt tagjai

1.) A' Magyar Tudos Társaságtol kiadott Tudomány Tárt,⁵⁰ melynek értekezései hazai tudosinktól készülvén, és a' magyar tudományosság jelenállás pontját ki jegyezvén nagy érdeklővel birnak mindnyájunkra nézve.

2.) A' legrégebben fen álló folyó iratját hazánkknak a' Tudományos Gyűjteményt.⁵¹

⁴⁹ idea (görög-latin) = eszme

⁵⁰ A *Tudománytár* (1834–1844) az akadémia első folyóirata volt, Toldy Ferenc szerkesztésében indult. 1837-től két sorozatban adták ki; az önálló tanulmányokat Luczenbacher János, az irodalmi-vegyes közleményeket Almási Balogh Pál szerkesztette. Kezdetben több mint 500 példányban jelent meg. KÓKAY György (szerk.): *A magyar sajtó története I. 1705–1848.* 1979. 465–489.

⁵¹ A *Tudományos Gyűjtemény* (1817–1841) az első magyar nyelvű, vegyes profilú, enciklopédikus igényű fővárosi tudományos folyóirat, amely nagy szerepet játszott a polgári átalakulás előkészítésében. Értékeléséről lásd: KÓKAY: i. m. 1979. 280–323. A folyóirathoz használható segédlet: CSÉCS Teréz (összeáll.): *A Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) repertórium.* Győr, 1998.

3.) A' legujjabb fölfedezésekkel, és ujj talalmányokkal ezeknek képeikkel megismerkedtető Fillértárt.⁵²

4.) A' keresztyén vallás és egyház mostani történeteit eredeti actakba előladó és a' késő maradéknak levél tár gyanánt szolgáló Kirchen Zeitung nevü becses német folyó iratot.⁵³

5.) Tekintetsem szolgálja biro és tractualis assessor Sárkózi Josef úr kegyességéből az Olvasó Társaságnak ajándékozott Veltkünde nevü derék gyűjteményt, egy másik Chanonize Wachter czimüvel edgyütt. Minő könyvekkel kéz iratokkal 's értekezésekkel pálya feleletekkel fog szaporodni könyves levél tárunk, azt előre tudni és meghatározni nem lehet, azoknak szaporodása, és bővülése függ főleg azon részvételtől és kedvtől, melyel fogadja a' tisztelt papi társaság ezen hamvaiból felélesztett egyesületet.

Az Olvasó Társaság javára intézett munkálkodás: közönségesen el esmért pszichologiai tapasztalás lévén az, hogy a' legszebb és leg tántomossabb elmék is elzáratva helyhezeteknél fogva a' tudományos közösüléstől,⁵⁴ és magoknak hagyatva el alélnak el durvulnak, és közönséges lelkekhez illő erényt vesznek magoknak, mely szép rendeltetésekkel ellenkezetbe áll, nékünk tehát oda kell munkálkodnunk, hogy ezen lelketlenségtől és aluszékonyágtól magunkat és társainkat meg őrizzük. Mely ugy léssen ha dolgozunk, irunk a' szerént, a' mint a' lelki tehetség, kedv és erőnk mértéke engedi. Alolirt tehát felszollit mindenkit addigi tudományos tartalmú, köz érdekü, tudni és olvasni méltó akár eredeti, akár fordított vagy ki vont dolgozásainak letisztázott és olvasható kéz iratba való közlésére. Felszollit ezenkívül nála lévő valamely betses régiségnek, oklevélnek, iratnak, vagy könyvnek bejelentésére, mely az egyesület költségén le másoltatván neki köszönettel vissza adatik.

Felszollit alolirt mindenkit a' legnagyobb tisztelettel, hogy amaz bévezetésben érintett hármás ugymint tudományos, erköltsi és ízlési miveltséget érdeklő és majd kőz hirre lejendő pálya kérdésekre ha többet nem legalább egy ivni⁵⁵ feleletet ki dolgozni magára nézve gyakorlásul másokra nézve pedig jó példa adásul sziveskedjen.

⁵² A *Fillértár* (1834–1836) c. hetilap Pozsonyban jelent meg 1300–1700 példányban, Schmidt Antal nyomdász, majd 1835-től Orosz József szerkesztette. A vártnál kevesebb közleményt jelentetett meg a technikai újításokról, természettudományi felfedezésekről. Vö. KÓKAY: i. m. 1979. 493–494. Az egyletek közüül járatta pl. a Somogy megyei olvasótársaság és az egri kaszinó is. Vö. FÜLÖP 1978. 122–123.

⁵³ A darmstadti, Ernst Zimmermann alapította *Allgemeine Kirchen-Zeitung*ra (1822) céloz.

⁵⁴ értsd: tudományos érintkezéstől

⁵⁵ helyesen: ivnyi

3.) A' társaság tisztviselőit a' mi nézi nem volna tanácsos ezen még most csak induló félbe lévő intézetet nagy szeméjzettel /:personale:/ terhelni, és az által a' minden esztendőbéli legalább egyszer össze jövetel utját terhelni. Öszvesen tehát ezen egyesület tisztviselői négy tagokból fognak állani:

1^{ső} A' pártfogó: azon hálás tisztelet melyel egyházi megyebéli egész papi társaságunk mostani nagy tudományú esperestjének nagy tiszteletű Kolmár József⁵⁶ urnak sok részbe és sok rendben jelesen ezen Olvasó Társaság fel állítójában ki tüntetett érdemeiért tartozik, arra bir mindnyájunkat, hogy ezen serdülő egyesületet az ő oltalma alá ajánljuk,⁵⁷ és a' fent tisztelt urat alázatosan megkérjük, hogy a' társaság jegyző könyvét maga eleibe terjeszteni engedje; a' tisztviselők gyűlését betses jelenlétével megtisztelje. A' komáromi esperességbe lévő nemes lelkű hazafiakat, lelkészeket, ekklésiákat ezen intézet elő mozdítására leendő adakozás végett felszollittani, és a' canonica visitatio⁵⁸ alkalmával az egygyes tagoktól adandó summátskát beszédni méltoztassék.

A' másik tisztviselő lészen a' társaság előlülője, kinek kötelessége lészen az egész társaságra, és az ebben felállított rendre valo felvigyázás, a' tudományos folyó iratoknak és megszerzésre kijelelt könyveknek megszerzése és circuláltatása,⁵⁹ a' beküldött értekezéseknek az igazságos birálati végett való ki osztása, és azoknak a' birálat ítéletivel együtt az Olvasó Társasággal lejendő közlése.

A' harmadik tisztviselő lészen a' tiszteletbeli előlülő ki mindenkor oly világi urbol választatik a' nagy tiszteletű pártfogó által és előlülő által, kit születés, érdem tudosokat és tudományokat szerető lélek és világi érték már anyira fényes karba helyeztettek; hogy a' társaság eránt lévő fáradozásiért semmi költsön hasznot nem vár, hanem a' vallás szeretet és a' tudományokból vett öröm néki elég jutalom. Illyet találtak fel a' nagy tiszteletű pártfogó és előlülő tekintetes szolga biro, és esperest assessor Sárkőzy Josef urban, kinek ezen serdülő intézet eránt tett érdeme már fellyebb megemlitetett, és a' ki oly példás buzgosággal kívánja jelen Papi és Olvasó Egyesületünk szent célját elő mozdítani, hogy 4^{dik} Maiusban saját uri házánál D. Örsön⁶⁰ legelső jeles és drága könyvekből álló könyvtárát halála után esperestségünkbeni könyvtárunknak ajándékozni méltoztatott.

⁵⁶ Kolmár József (1769–1835) komáromi lelkész, neves szónok, 1822-től haláláig a komáromi egyházmegye esperese.

⁵⁷ helyesen: *ajánljuk*

⁵⁸ canonica visitatio (latin) = kánoni látogatás, egyházlátogatás

⁵⁹ circuláltatás (latinból) = köröztetés

⁶⁰ Dunaörsön

A' negyedik tisztviselő lészen a' notarius, kinek R. Komáromba⁶¹ kell lakni és a' ki t. professor és assessor⁶² Tüdős Josef⁶³ úr. Ennek tisztí abban áll, hogy a' társaság könyvtárában lévő könyvekre, tudományos folyó iratokra gondosan felvigyáz, ezeket regisztrálja,⁶⁴ és az olvasásra kiadja, és beszedi, továbbá a' kerülendő darabokat az elől ülöktől általveszi, és az esperestségben levő négy u. m.⁶⁵ Csalló kőzi, csilizközi, mátyusföldi, és Vág mellyéki tisztelt expeditor⁶⁶ uraknak elküldeni, végre a' társaság történeteit, actait, egy arra rendelt jegyző könyvben hitelesen megírja, és a' társaság nagy tiszt.⁶⁷ pártfogójától neki általadott, és tudományos czélra rendelt summákról minden esztendőben számot ad.

II. Az Olvasó Egyesület Rendszabásai

1.) A' Komáromi Esperestségben lévő Papi Olvasó Társaság a' lelki pásztori hivatalra szükséges miveltség és hasznos esméretek terjesztésén igyekezik egyedül.

2.) Tagjai minden kebelbeli lelki atyák és káplányok, kik önként és szabad tetzésekből írnak alá ezen Rendszabásoknak.

3.) A' ki egyszer be áll ezen egyesületben, abból a' társaság engedelmé nélkül ki nem álhát.

4.) Minden olvasó tag fizet évenként a' pénz tárba egy forintot ezüstben, a' legcsekélyebb jövedelmű atyáknak megengedtetik ennek felet az az 30 xr. pengőt⁶⁸ fizessenek.

5.) A' fizetés ideje lészen a' canonica visitatio.⁶⁹

6.) Dolgozo tagok külön nem neveztetnek; hanem minden kinek szabad lészen elméji szüleményét és dolgozását az előlölönök megküldeni, ki azt érdeme szerént méltatni és köz érdekünek találván a' nagy közönséggel is megesmertetni fogja.

7.) A' dolgozásnak tárgyai lesznek az előlölötől kiadandó és papi rendünket közelebbről érdeklő pálya kérdések: továbbá minden a' mi tudományos erköltsi és vallási miveltségére rendünknek jól tévő hatással lehet.

⁶¹ Révkomáromba

⁶² tiszteletes professzor és esküdt

⁶³ Tüdős József (1788–1857) komáromi gimnáziumi tanár, igazgató, 1836-tól komáromi lelkész.

⁶⁴ regisztrálja (latinból) = lajstromozza

⁶⁵ úgy mint

⁶⁶ expeditor (latin) = kiadó, továbbbító

⁶⁷ nagytiszteletű

⁶⁸ krajcár pengőt

⁶⁹ canonica visitatio (latin) = kánoni látogatás, egyházlátogatás

8.) A' dolgozó tagok jutalma köz tiszteleten kívül munkáiknak circulál-
tatása, és a' könyv és levéltárban való bévétele.

9.) Minden folyó iratok és örök betsüeknek esmért könyvek minden olva-
só tagoknak külömbség nélkül sorba fognak jární és kerülní.

10.) Ezen könyveket elmázolni elszagatni és beléjük írni nem szabad
mint szintén tilalmas ezeket egy helyben két hétnél tovább tartani. Ugyan
azért a' könyvbe mely kerülní indul, és a' melynek a' kerületi tiszt.⁷⁰
expeditor urak saját⁷¹ tokot fognak készíttetni egy nyoltzad rész ivni⁷² tiszta
[papír] tétetik, melyre a' vevés és elküldés ideje gondossan feljegyeztetik.

11.) Az előlülö ezen intézettől minden tractus⁷³ nagy gyüleskor felvilágo-
sító értesítést, az actuarius⁷⁴ pedig ugyan ekkor a' keze alá bizott könyvtárral
számadást fog nyujtani.

12.) Az oskolai tanítók különös engedelemmel léphetnek ezen egyesületbe.

13.) Ha valaki a' folyó iratok darabjaiban valamely kedvelt értekezésre ta-
lál, és annak dolgozásaiban szeretne hasznát⁷⁵ venni, ne tartoztassa ezt két
hétnél tovább magánál, hanem várja el míg a' könyvtárba vissza kerül, ekkor
azt ki kérheti onnan.

14.) A' ki a' könyvtárból akar⁷⁶ valamely könyvet ki kérni, ez adatik néki
reversalis⁷⁷ mellett; egy holnapí idöre, akkor tartozik ezt ismét beadni, és
ujjolog csak ugy veheti ki ha más valaki az eránt még nem jelentette magát a'
könyv tárnoknál. –

A' Duna Örsi első ülésben 1835 Maj. 4.

Felolvastattak és helyben hagyattak.

Közli Hetényi János s. k.

Elöl ülö

FORRÁS: *Komáromi Református Egyházmegyei Papi Olvasó Társaság alapszabá-
lyai. Dunaörs, 1835. III. 4. Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára,
Kézíráttár (DREKK) O. 864.*

⁷⁰ tiszteletes

⁷¹ helyesen: *saját*

⁷² helyesen: *ívnyi*

⁷³ tractus (latin) = kerület, itt: református egyházmegye, esperesség

⁷⁴ actuarius (latin) = jegyző

⁷⁵ helyesen: *hasznát*

⁷⁶ helyesen: *akár*

⁷⁷ reversalis (latin) = írásbeli kötelezvény

SUMMARY

JÓZSEF HUDI

The Reading Association of the Reformed Diocese of Komárom in the 19th Century

The pastors of the Reformed Diocese of Komárom, which was part of the Transdanubian Reformed Church District, started their reading association in 1835 in order to enable themselves to read foreign periodicals and the latest theological, scientific and pedagogic books. Mostly pastors, teachers joined the association but lay people could become members too. The leadership consisted of four members. The library of the association was placed in Komárom, the central town of the county. After dealing with how the association was formed, the author publishes the rules of the Association (1835).

MÓZESSY GERGELY

Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspök fogsága

AKOMMUNISTA DIKTATÚRA kiépülésének fojtogató mindennapjaiban Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök a Szentszéktől segédpüspök kinevezését kérte maga mellé. Kora és fizikai állapota – szívbetegség kínozta – kétségkívül indokolta a Széher úti kórház betegágyán meghozott döntését. De más szándékot is gyaníthatunk tette mögött. Valószínűleg azt szeretete volna, hogy amíg lehet, az állam beleszólása nélkül választhasson fiatal, megbízható segítőt, egyszersmind utódot magának. Kisberk Imre lett a kiszemelt, akit christianapolisi címzetes püspökké és székesfehérvári segédpüspökké XII. Piusz pápa nevezett ki 1951. március 11-én.¹ Az ekkor 45 esztendőes pap püspökké szentelését Székesfehérváron a megyésfőpásztor, Shvoy Lajos végezte Badalik Bertalan veszprémi és Pétery József váci püspökök segítségével 1951. május 3-án.

A segédpüspök kinevezési bullája tartalmazta azt az utasítást, hogy megyés püspökének bárminemű akadályoztatása vagy halála estén apostoli kormányzóként vegye át az egyházmegye irányítását. Bár e rész a szertartáson óvatosságból csak latinul hangzott fel – a bulla többi része magyarul is –, két jelenlévő állambiztonsági ügynök felfigyelt erre.² Az akadályoztatás pedig hamarabb bekövetkezett, mint bárki gondolta volna. A püspökszentelés másnapján, május 4-én a Magyar Dolgozók Pártja Titkárságának ülésén egy főpapok ellen készülő koncepció per egyik lehetséges vádlottjaként került fel Shvoy Lajos neve,³ ám végül más került fókuszba. Május 18-án a rendőrség letartóztatta Grósz József kalocsai érseket, majd perének idejére házi őrizetbe került néhány más „reakciós” főpap, közöttük Shvoy Lajos is 1951. június 21-én.⁴ Beállt tehát a főpásztor akadályoztatása, ami miatt Kisberk Imrének a pápai szándék szerint át kellett vennie a székesfehérvári egyházmegye kormányzását. Június 24-én Pilisvörösváron bémált – autóját ekkor

¹ ÁBTL 3.1.5. O–13581/2. 28–30.

² ÁBTL 3.1.5. O–13581/1. 32–36, 64.

³ TOMKA 2005. 81–82.

⁴ SHVOY 2002. 93–94.

FORRÁSKÖZLÉS

már végig követték.⁵ Június 28-án átvette az aulát, erről egy június 30-ra datált levelében az egyetlen hivatalban lévő érseket, Czapik Gyulát írásban tájékoztatta is.⁶

A forrásközlés 1. számú dokumentuma már az aula átvételének másnapján, június 29-én Kisberk Imrét is háziőrizetben levő személynek tekinti. Kormányzása így valóban „pünkösdi királyság” volt, miként azt íróasztalfiókja számára készített memoárában Shvoy Lajos később nevezte (9.). E rövid idő alatt mindazt, amivel az államvédelem vádolta (4.), el sem követhette.

Székesfehérvárott 1951-ben dicstelen viszonyok közt zajlott le a papszentelés is (1.), de Shvoy püspök papi életének egyik legnagyobb ünnepe, aranymiséje is (július 16-án).⁷ A letartóztatások ideje alatt a püspöki aulában az állam által fontosnak tartott személycserék is megtörténtek (2., 7.).

A két, egymástól is elzárt püspök közül Shvoy Lajosnak már volt „rutinja” a fogvatartott létből. 1945-ben a nyilasok hurcolták el, Sopronban raboskodott.⁸ Akkor a letartóztatását elrendelő főispánt exkommunikálta — ehhez képest 1951-ben sztoikus nyugalommal tűrte a vele történeteket.

Igaz, ő viszonylag hamar, 1951. július 21-én, az állameskü letétele után visszanyerte szabadságát — Kisberk Imre őrizetét azonban nem oldották fel.⁹ A segédpüspöktől nem vártak esküt sem. Az Elnöki Tanács időközben — július 4-én — megjelent 1951:20. számú törvényerejű rendelete ugyanis viszszaemelőleg, 1946. január 1-jei hatállyal saját hozzájárulásához kötötte a korábban a főkegyúri joghoz tartozó kinevezések életbeléptetését. Kisberk Imre 1949. évi kanonoki és 1951. évi püspöki kinevezése is ilyen volt. Az állam egészen 1959-ig egyszerően nem vett tudomást felszenteléséről, és eltiltotta a püspöki funkciók gyakorlásától. Shvoy Lajos fellépése legalább Kisberk kanonoki címének megmentése érdekében (5.) sem bizonyult sikeresnek (9.).

Kisberk Imre személyi szabadságát csak többszörös megalázkodás árán nyerhette vissza. Grósz József kalocsai érseket – perének lezárulta után – maga is „elítélte” az Állami Egyházügyi Hivatalhoz intézett nyilatkozatban, egyúttal támogatásáról és helyesléséről biztosította a püspöki kar esküjében foglaltakat. (3.) Majd ígéretet tett arra, hogy apostoli adminisztrátori tisztségét „semmi körülmények közt sem” fogja gyakorolni. (6.) Természetesen Shvoy Lajos is közbenjárt érte. (5.) Ez utóbbi két levélnek eredeti, elküldött

⁵ ÁBTL O-13581/1 73.

⁶ ÁBTL O-13581/1 75.

⁷ SHVOY 2002. 93.

⁸ SHVOY 2002. 84–88.; MÓZESSY 2006. 24–34.

⁹ BALOGH-GERGELY 1993. 297.

változata az Állami Egyházügyi Hivatal 1956-ban megrostált iratanyagában nem maradt fenn, csak azon Székesfehérvárott maradt verziók ismertek, melyekre – vélhetően az Állami Egyházügyi Hivatal megyei előadójának, Horváth Istvánnak véleménye és útmutatása alapján – az „átdolgozandó” ügyintézési jegyzet került.

A megalázkodás hatására Kisberk Imre a fogságból kiszabadult – de kitiltották Székesfehérvárról. A jól izolálható Dunabogdány lett kényszertartózkodási helye, az egyházmegye székvárostól legtávolabbi pontja, Shvoy Lajos szavaival élve: egy „harmadrendű” plébánia. (5.) Ide nevezette ki a segédpüspököt plébánosnak 1951 szeptemberében az ÁEH. Állomáshelyét október közepén foglalta el. Egy papügynöktől származó, a segédpüspököt szemlátomást jó színben bemutatni kívánó jelentés már egy megzavarodott, megcsömörlött, politikától és közélettől menekülni szándékozó akaró papot mutat, akit pszichés értelemben megviselt és kifárasztott a fogság. (8.)

A források közzététele során a szövegeket betűhíven közöltük, mindössze a magánhangzók hosszúságát javítottuk a mai helyesírás elvei szerint, hiszen a korabeli írógépek gyakran nem rendelkeztek megfelelő karakterkészlettel. Ezen túl a szükségesnek látszó rövid kiegészítéseket [] közé helyeztünk, hosszabb értelmezésekre azonban nem vállalkoztunk, az észlelt hibákat [sic!] betoldással jeleztük. Figyelemreméltóan és jellemzően gyenge az állambiztonsági környezetben keletkező források nyelvhelyességi szintje. Igen gyakori a személynevek helytelen közlése, illetve a központozás hibája. Sajtos, hogy magát a „háziórizet” kifejezést is háromféle helyesírással közli ugyanaz a pársoros dokumentum (4.).

Sokat elmond az őrszemélyzet tagjainak szocializációjáról retrospektív jelentésük (7.). Többszörösen kiemelik a fogvatartottak udvariasságát – vélhetően a tapasztaltaknál ellenségesebb reakciókhoz szoktak. Érzékelik Shvoy Lajos arisztokracizmusát („átnézett rajtunk”), és Kisberk Imre jóval közvetlenebb viselkedését, aki többször próbált beszélgetést kezdeményezni velük. Jellemző, hogy incidensként élik meg a számukra idegen, de papi közegben természetesnek tekinthető köszöntést a segédpüspök és az egyéb-iránt köztudottan kollaboráns Tökölyi István között. A főpapok elszigeteltségének hangoztatása akár műfaji toposznak is tekinthető. Külön érdekessége a jelentésnek, hogy viszonylag sokat foglalkozik a frissen – Grósz érsek letartóztatásának másnapján, május 19-én¹⁰ – felállított igazgatási szerv, az Állami Egyházügyi Hivatal helyi megbízottjának személyével és tevékenységével: jól látszik, hogy az ÁEH és az ÁVH kapcsolata kezdetben nem volt problémamentes.

¹⁰ BALOGH–GERGELY 1993. 295.

FORRÁSOK

1.

Szabó Sándor és Mester József államvédelmi századosok jelentése a székesfehérvári papszentelésről, 1951. június 29.

Szigorúan titkos „O”
Tárgy: Napi eseményjelentés
I. osztály

2890/51.¹¹

Államvédelmi Hatóság
(I/2 Osztály)
Budapest

Székesfehérváron a püspöki palotában lévő kápolnában Kisberk Imre segédpüspök a pa[p]i szeminárium 17 végzett hallgatóját pappá szentelte. A papszentelést azért végezték a püspöki palotában lévő kápolnában, mivel mind Shvoy Lajos püspök, mind Kisberk Imre segédpüspök háziőrizetben van. A felszentelés után az új papok a Bazilikába mentek, ahol Csúcs István kánonok rövid buzdító beszédet tartott, melyben figyelmeztette őket, hogy mint papok az Istennek éljenek. A Bazilikában megtartott ceremóniának érdekes jellegzetessége az a körülmény, hogy az igen kis számban megjelent hívek 90 %-a a Székesfehérvár Felsővárosi [sic!] kulákból tevődött össze, akik látzólag szervezeten vettek részt a papszentelésen. A felsővárosi kulákok egyébként a mai napon – mivel Péter-Pál ünnepe volt – mezőgazdasági munkát nem végeztek [sic!] s legnagyobb részük ünnepi öltözetben sétált a városban.

Székesfehérvár, 1951. június 29.

Szabó Sándor
/:Szabó Sándor:/
áv. szds.
alosztályvezető-

Mester József
/:Mester József:/
áv. szds.
osztályvezető

FORRÁS: *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 3.1.5. O-13581/1. Kisberk Imre 74. Gépelt, eredeti, hitelesített, ÁVH 23. sorszámu körpecséttel.*

¹¹ Utólagos kézírásos beszúrás.

2.

Szélpár Ottó államvédelmi főhadnagy jelentése¹² a székesfehérvári háziőrizetese hangulatáról, 1951. július 4.

Szigorúan titkos!

G.a:K-né.v:S.17.23

TM. 18.37. 2.pld.

Székesfehérvár, 2922/1951.

Shwoy [sic!] püspök egészségi állapota továbbra is jó. Rosszullétról egyáltalán nem panaszkodik.

Kisberk segédpüspök házi őrizetének fogatosítása óta lehangolt, szóltan, idejét a részére kijelölt szobájába[n] olvasással és imádkozással tölti.

Németh igazgató[:]¹³ a tegnap jelentésemben jelentettem lemondási szándékát írásban is bejelentette és kérte megbízatása alól felmentését. [sic!]

[...]¹⁴ Ügyében további intézkedés még nem történt, mivel Potyondi püspöki helynök aki jelenleg a püspöki konferencia miatt távol volt Székesfehérvártól. [sic!]

Általában a püspökségen lakó papok között lehangoltság észlelhető további fejleményeket várnak és magatartá[s]ukból bizonytalanság látható. [sic!]

Potyondi püspöki helynök a püspöki konferenciáról vissza érkezett [sic!], útjáról részletesen még nem számolt be, az ÁVH. kiküldötteinek. [sic!]

A mai nap folyamán egyéb [sic!] említésre méltó [sic!] esemény nem történt.

Székesfehérvár, 1951. július 4.

Szélpál¹⁵ av. fhdgy.

Intézkedésre : Szöllösi av. alezr. bts.

TV : Szendi av. örgy.

FORRÁS: *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára* 3.1.5. O-13581/1.

Kisberk Imre 76.

Gépett, eredeti másodlat.

¹² Feltehetően telefonon adott jelentés leirata.

¹³ Németh László püspöki irodaigazgató.

¹⁴ A hatályos adatvédelmi törvények miatt kutathatatlan rész.

¹⁵ Utólagos kézírásos beszúrás. A név valószínűsíthetően helyesen Szélpár Ottó. Vö.: KISZELY 2001. 299.

3.

**Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspök levele az Állami Egyházügyi
Hivatalhoz őrizetbe vételének megszüntetése érdekében,
1951. augusztus 3.**

Állami Egyházügyi Hivatal!

Amikor a magyar püspöki Kar a Magyar Népköztársaságra és annak Alkotmányára az esküt letette, ezzel kifejezésre juttatta a magyar néphez, a Magyar Népköztársasághoz, valamint a Kormány és a püspöki kar között történt megegyezéshez való ragaszkodását, és a megegyezés értelmében vállalt kötelezettség teljesítését: az ötéves terv és a béke ügyének támogatását és elősegítését.

Ezen újabb nyilatkozattal hangsúlyozni kívánom, hogy a püspöki kar ezen eskütételét és a benne vállalt kötelezettséget nemcsak helyeslem, hanem annak szellemében magam is részt kívánok venni a vállalt kötelezettség teljesítésében.

Ennek értelmében támogatni kívánom a magam munkakörében a Magyar Népköztársaság Kormányát dolgozó népünk érdekében kifejtett munkájában, mellyel annak anyagi jólétét és gazdasági felemelkedését szolgálja. Különösképpen támogatni kívánom az ötéves terv keresztülvitelének megvalósításában és annak idő előtt való befejezésében. Segíteni kívánom Kormányunknak a mezőgazdaság fejlesztésében való célkitűzéseit, a termelőcsoportok alakítására való törekvéseit, az eredményes cséplés és gabonabegyűjtés, valamint a másodvetés teljesítésére irányuló rendelkezéseit. Mindezt azzal a tudattal teszem, hogy ezen intézkedések népünk és országunk anyagi jólétét és felemelkedését szolgálják és a szocializmust építik.

Az építő munka, az emberi jólét alapja a béke. A háború csak romlást, pusztulást, könnyet, vért, szenvedést és halált jelent. A tőkés imperialisták kapzsi anyagi előnyökért lelketlenül újabb háborúk keletkezéséhez szítják a tüzet, nem törődve azzal, hogy milliók, köztük ártatlan gyermekek és védetlen asszonyok pusztulnak bele. Velük szemben áll az építő munkát végző demokratikus népek békeszerető nagy tábora, amely a népek boldogulásának és békés fejlődésének lehetőségét védi. Hogy ezt elérhesse, én is támogatni kívánom a nagy béketábort és minden erőmmel arra törekszem, hogy népünk külső és belső békéjét megőrizhesse.

Ezért hibáztatom és elítélem Grósz József és társainak hazaárulását és a társadalmi rend és béke ellen történt bűnös összeesküvését, mert ezzel megakarták semmisíteni, amit eddig dolgozó népünk épített, és háborúkra kal-

kulálva népünk újabb véres szenvedését akarták felidézni. A Magyar Népköztársaság Bírósága ítélezett és a bűnösök elnyerték büntetésüket.

Amikor erről nyilatkozatot juttatok el az Állami Egyházügyi Hivatalhoz, egyúttal kérem, hogy – az általam ismeretlen okból történt – őrizetbe vételemet megszüntetni szíveskedjék, hogy „tettekben megmutatkozó hűséggel szolgálhassam szeretett hazánkat, építő népünket és a béke megvédésének nagy ügyét”, miként ezt az Elnöki Tanács Elnöke kívánta a püspöki Kar eskütétele alkalmával.

Székesfehérvár 1951. augusztus 3.

Kisberk Imre
segédpüspök.

FORRÁS: Magyar Országos Levéltár XIX-A-21-a 183/1951 eln. – Kézirat, eredeti.

4.

Horváth János, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökhelyettese levele Révai József népművelési miniszterhez Kisberk Imre helyzetéről, 1951. augusztus 6.

361/1951. Eln. Szám.

Tárgy: Kisberk segédpüspök beadványa

Kedves Révai Elvtárs!

Mellékelten küldöm Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspök levelét, melyben leírja, hogy a jövőben hogyan kívánna tevékenykedni és kéri, hogy a háziőrizete szűnjön meg.

Kisberk a Grósz-per kezdete óta házi-őrizetben van. Azért került házi őrizetbe, mert az egyházmegyébe újonnan kinevezett vezetőpapokkal [sic!] szemben teljesen ellenséges magatartást tanúsított és kinevezésüket sem ismerte el. Ezzel kapcsolatban megjegyzem, nem áll helyt nevezettnek az az állítása, hogy házi-őrizetbevételének okát nem tudja, mert az Vele közelve lett.

Budapest, 1951. évi augusztus hó 6. napján

Elvtársi üdvözlettel:
Horváth János
Horváth János

FORRÁS: Magyar Országos Levéltár XIX-A-21-a 183/1951 eln. – Hitelesített gépirat, eredeti, az ÁEH fejléces papírján.

5.

Shvoy Lajos székesfehérvári megyés püspök levéltervezete Kossa Istvánhoz, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökéhez Kisberk Imre szabadon bocsátása érdekében, 1951. szeptember 16.

Székesfehérvári Püspöktől.

Elnök Úr!

Azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok Elnök Úrhoz, szíveskedjék Kisberk Imre, székesfehérvári segédpüspököt, a közel három hónapja tartó háziórizet alól felmenteni, neki szabadmozgást [sic!] engedélyezni.

Mérlegelve ugyanis a segédpüspök helyzetét elhatároztam, hogy őt a székesfehérvári-belvárosi plébánián betöltött megbízatása alól felmentem, ahol mint az idős 75 éves kanonok-plébános helyettese, mint vicarius coadiutor¹⁶ működött. Ugyanakkor megbízom a megürült dunabogdányi plébánia vezetésével, ahová öreg szüleivel s nővérel rövidesen átköltözködhetik.

Felszólítottam őt, hogy írásbeli nyilatkozatban jelentse ki, hogy a Szentszéktől kapott apostoli adminisztrátori megbízatással soha semmi körülmények között nem fog élni, s új állomáshelyén a Magyar Népköztársaság Alkotmánya szellemében, amelyre az esküt mint plébános letette, fogja gondozni a reábízott híveket. Felszólításomra ezen nyilatkozatot készséggel kiállította, amit jelen felterjesztésemhez tisztelettel mellékelek.

Úgy érzem, hogy ezzel Kisberk segédpüspök jóvátesz mindent, és azt hiszem, hogy új állomáshelyén ki fogja érdemelni Elnök Úrnak megelégedését.

Egy tiszteletteljes kérésem van s ezen kérésemet ajánlom Elnök Úr tapasztalt jóindulatába. Kisberk Imrének engedélye van a Szentszéktől, hogy távol lehessen a székeskáptalantól. Ráckevén is mint kanonok-plébános működött. Az a tiszteletteljes kérésem, ha lehetséges, engedjék meg neki, hogy Dunabogdányban is mint kanonok-plébános működhessen. Az apostoli adminisztrátorságról és a segédpüspökségről való lemondás – mert az áthelyezés ezzel egyértelmű a gyakorlatban, – s maga az áthelyezés az egyházmegye első plébániájáról egy harmadrendű plébániára, elég súlyos elégtétel.

Előterjesztésemnek és tiszteletteljes kérésemnek elfogadását kérve, őszinte tisztelettel vagyok,

Székesfehérvár, 1951. szeptember 16-án.

Shvoy Lajos
székesfehérvári püspök.

¹⁶ Utódlási joggal felruházott helynök. Más forrásokban „vicarius oeconomicus” (gazdasági helynök) megnevezéssel szerepel.

Alatta gépelt ügyintézési jegyzet: Átdolgozandó. 1951. szept. 17.

FORRÁS: Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, No.7470.

Sz.N./1951. Gépírat, eredeti, hitelesített – elküldésre ebben a formában nem került.

6.

**Kisberk Imre levéltervezete az Állami Egyházügyi Hivatalhoz,
1951. szeptember 17.**

Állami Egyházügyi Hivatal!

Alulírott, Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspök ezennel kijelentem, hogy az Apostoli Szentosztálytól segédpüspökké történt kinevezéssel kapcsolatban kapott apostoli adminisztrátori tisztségemet megyéspüspököm kívánságára semmi körülmények közt sem fogom gyakorolni. Készségesen elfogadom megyéspüspökömnek azt a rendelkezését, hogy Dunabogdányba megyék plébánosnak, és ott a legjobb lelkiismeretem szerint hivatásomban szolgálom a rábízott népet, és a magyar püspöki kar megegyezése értelmében és esküjéhez híven a Magyar Népköztársaság Alkotmányához hű leszek.

Székesfehérvár 1951. szeptember 16.

Kisberk Imre
segédpüspök.

FORRÁS: Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, No.7470.

Sz.N./1951. Kézirat, eredeti – elküldésre ebben a formában nem került.

Külzeten gépiratos megjegyzés: Átdolgozandó.

7.

**Gát Ernő államvédelmi főhadnagy, Csizmadia István alhadnagy és Gál
Dezső őrmester retrospektív jelentése Shvoy Lajos és Kisberk Imre
háziőrizetéről, 1951. szeptember 24.**

Jelentés.

Budapest, 1951. IX. hó. 24.

Székesfehérvárott, a püspökségen való tartózkodásunk ideje alatt az alábbiakat tapasztaltuk.

Scvoy [sic!] Lajos püspök, a házi őrizete ideje alatt velünk szemben igen udvarias magatartást tanúsított, minden cselekedetéhez pl. imádkozáshoz,

sétához stb. külön engedélyt kért. Amikor a háziőrizete feloldódott, s azt közöltük vele, annak láthatóan nagyon megörült, s köszönetét fejezte ki a Hatóságnak, a szabadsága visszanyeréséért. A későbbiek folyamán a velünk szembeni viselkedését gunyorosság jellemezte, átnézett rajtunk, ha mellettünk elment úgy tett, mintha észre sem vett volna bennünket. Köszönni őrizete feloldása óta csak egy alkalommal, amikor engedélyt kapott a Kisberggel [sic!] való tárgyalásra, s onnan távozott fordult elő. [sic!]

Kisberg [sic!] Imre volt Székesfehérvári [sic!] püspök helyettes amikor háziőrizetbe került adta a meglepettet, több ízben hangoztatta, nem tudja elképzelni, hogy miért került őrizetbe, nem tudja mi lehet annak a konkrét oka. Egy ízben mondotta, hogy ő korábban sejtette, hogy őrizetbe fog kerülni. Több ízben igyekezett beszélgetést kezdeményezni velünk, ilyenkor felvetette, hogy ő mindent megtenne, amit az Á.E.H. tőle kíván, az a baj, hogy nem tudja elképzelni, hogy mi volna a teendője, amikor ilyen irányú kérdést tett fel az Á.E.H. előadójának, a válasz mindig az volt, hogy gondolkodjon rajta.

Kisberg [sic!] háziőrizete ideje alatt nagyon szerényen, udvariasan, s tartózkodóan viselkedett. Hasonlóan Scwoy-hoz [sic!] mindenhez, minden alkalommal külön engedélyt kért tőlünk. A napja nagy részét „imádkozással” töltötte, naponta kétszer – reggel kb. 2 óra hosszat, s este kb. 1 óra hosszat – a házikápolnába[n], a többi időt pedig a szobájába[n]. Ritkán olvasott szépirodalmi könyveket. A sétát nem mindig vette igénybe. Amikor a házi őrizete feloldódott, s ezt közöltük vele, láthatóan meg volt illetődve, s kijelentette, hogy ő „nagyon meg van elégedve az ÁVH.-[v]al”, mivel igen nagy udvariasságot tapasztalt részünkről. Ezután kijelentette, hogy őrizete alatt igen sokat imádkozott értünk, s kilátásba helyezte, hogy ezt ezután is meg fogja cselekedni, s imádkozni fog lelki üdvünkért.

Kisberg [sic!] őrizete alatt, a püspökség részéről senki sem igyekezett hozzá közelíteni, ha séta közben az udvaron valaki más is tartózkodott, azok a találkozás elől kitértek, majd elhagyták az udvart. Ez volt a helyzet a kápolnában lévő tartózkodás ideje alatt is. Ez úgy a püspökségen lévő papoknál, mint az ottani alkalmazottaknál is fenn állt. Egy ízben fordult elő, hogy Thököl-i [sic!] lelkész¹⁷ bent járt a püspökségen, s Kisberg [sic!] éppen akkor jött le a kápolnából, amikor az ment fel, a lépcsőházban találkoztak, a lelkész Kisberg [sic!] tiltakozása ellenére térdre vetette magát, annak kezét csókolt, s megáldotta azt. Az incidens után Kisberg [sic!] kezeit széttárva büntudatosan hang nélkül mentegetőzött, a történetek miatt.

¹⁷ Tökölyi István – egyébiránt váci egyházmegyes – békepap, irodaigazgató.

Horváth István az Á.E.H. előadója, mint már korábbi jelentésünkben is beszámoltunk [róla,] nem viszonyult megfelelő módon hozzánk. Több ízben tett fel provokatív kérdéseket. És apróbb intézkedéseivel igyekezett megnehezíteni az ottani munkánkat. Pl. egy ízben saját kezűen kiszerezte az összekötő folyosó ajtaján lévő riglit, mely ajtó az őrizetben lévő Kisberg szobájához vezetett, mely korábban le volt zárva. Egy ízben azt fejtegette, hogy az Á.V.H. akadályozza az ÁEH. Munkáját, s kijelentette, hogy direkt szemben állunk Kósa [sic!] elvtárs¹⁸ intézkedéseivel. Eh[h]ez hasonló nézeteit több ízben is kifejtette más, más [sic!] alkalommal és formában.

Kisberget a Székesfehérváron lakó nővére¹⁹ több ízben meg akarta látogatni. Amikor hetenként bejött a püspökségre fivére mosni valójáért, akkor kérte, hogy testvérét vagy ő, vagy a szülei meglátogathassák. A nővérén kívül csak a Fehérvári bűnügyi osztály egyik nyomozója akarta kihallgatni egy korábbi ügygel kapcsolatban. A nyomozónak azt mondtuk, hogy az aktát adják át a Székesfehérvári Á.V.H. osztálya vezetőjének.

A püspökségen lévők általában – úgy a papok, mint a házimunkások – velünk szemben igen udv[ari]as magatartást tanúsítottak, a háziőrizetet egészen te[r]mészetes állapotnak tekintették.

Gát Ernő

/:Gát Ernő:/ áv. fhdgy.

Csizmadia István

/:Csizmadia István:/ áv. al[h]dgy.]

Gaal Dezső

/:Gaal Dezső:/ örm. áv.

FORRÁS: *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 3.1.5. O-13581/1. Kisberk Imre 79-80. Gépelt, eredeti, hitelesített.*

8.

„Építő” fedőnevű ügynök jelentése Kisberk Imréről, 1951. október 8.

Szigorúan titkos „V”

Tárgy: Kisberk Imre
székesfehérvári segédpüspök

Jelentés

Budapest, 1951. október 8.

¹⁸ Értsd: Kossa István, az Állami Egyházügyi Hivatal vezetője.

¹⁹ Kiberk Anikó.

Ügynökünk a következőket jelentette Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspökkel kapcsolatban:

Háziórizetéből történt kiszabadulása óta Kisberk legnagyobb részt székesfehérvári lakásán tartózkodik és nem megy sehová sem. Két alkalommal jött fel Budapestre, illetve Dunabogdányba, *hogy*²⁰ az újonnan kijelölt plébániáját megnézze. Első alkalommal Tölgyes Kálmán pomázi plébános kíséretében ment fel Bogdányba, másodszer egnapig [sic!] tartózkodott Székesfehérvártól távol.

Kiszabadulása óta igen sok látogatót fogadott, meglátogatta őt az összes székesfehérvári kanonok és majdnem valamennyi székesfehérvári pap. Otthon idejét csomagolással, a Dunabogdányba való költözködés előkészületeivel tölti el.

Helyzetére vonatkozóan elmondta, hogy az Államvédelmi Hatóság a legnagyobb előzékenységgel bánt vele. Soha nem faggatták, nem kényszerít[t]ették semmire sem, egyszerűen csak őrizték. Hogy miért őrizték[,] azt nem tudja megmondani, de úgy gondolja hogy azért, mert jogutódlási joggal lett kinevezve püspökké és a kormány azt tételezte fel, hogy ő lesz a Rómától megbízott arra, hogy Mindszenty és Grósz politikáját folytassa, illetve tovább vigye. Kijelentette, hogy „pedig sem külföldi összeköttetésem nincsenek, sem politikai személyekkel soha kapcsolatot nem tartottam fenn [sic].” Arra hivatkozik, hogy azért lett püspök, mert „a liturgiába erősen beledolgoztam magamat, ami Shvoyt püspöknek nagyon tetszett”.

Kisberk jövőjére vonatkozóan elmondta, hogy szándékában van teljesen visszavonulni. Az egyházmegyét nem fogja kormányozni még abban az esetben sem, ha Shvoyt ebben valami megakadályozná. Kijelentette, „elvégre nekem igazán nem létkérdésem, hogy ilyen időkben kormányozzak”. Elmondta, arra kérte Shvoyt, hogy ugyanerre vonatkozó felmentését hivatalosan is intézze el Rómával.

Új plébániáján Dunabogdányban sem fog semmi újat [sic!] kezdeni lelkipásztori vonalon – mint mondta – nyugodtan, csendben akar élni. „Sem magamat, sem szüleimet nem teszem ki semmiféle izgalomnak.”

Az egyházpolitikai helyzetre vonatkozóan elmondta, hogy véleménye szerint a püspöki kar keze teljesen meg van kötve. Nem disponálhatnak úgy, ahogy akarnak, mert az Állami Egyházügyi Hivatal mindenbe beleszól és minden úgy történik, ahogy ők kívánják. Szerinte a hívek érdekében a püspöki karnak mindent meg kell tennie, ezért nincs igaza azoknak, akik a kormány minden lépéséért a püspöki kart akarják felelőssé tenni.

„Építő”

Gépelte: Vné

²⁰ Utólagos kézirásos betoldás.

Utasítás: Utasítottam az ügynököt, hogy továbbra is kísérje figyelemmel Kisberk segédpüspök tevékenységét és egész tevékenységéről tegyen részletes jelentéseket.

A jelentés 3 példányban készült:

1 pl. objektum dosszié

1 pl. ügynöki munkadosszié

1 pl. osztályvezető bts.

Ipper Pál
Ipper Pál av. fhdgy.
I/2-b. alo.

*FORRÁS: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 3.1.5. O–13581/1.
Kisberk Imre 81–82. Gépelt, eredeti, hitelesített, első példány.*

9.

Részletek Shvoy Lajos önéletrírásából a háziőrizetre vonatkozóan, 1964.

Grósz József kalocsai érseket, Endrédy Vendel zirci apátot, Hagyó-Kovács Gyula előszállási zirci jószágkormányzót, Bozsik Pál volt gyöngyösi plébános és remetekertvárosi lelkészt — aki Remetekertvárost gyönyörű templomával és altemplomával megajándékozta — letartóztatták. A per kapcsán 1951. június 21-én délután Varga József, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökhelyettese letartóztatott és háziőrizetbe helyezett, mint akit szintén gyanúsítottak, hogy a Grósz-perben aktív részem volt Bozsik Pál révén. Lakásomat nem volt szabad elhagynom és négy államvédelmista, ávos legény és egy százados őrködtek testi épségem felett. Még aznap este házkutatást rendeztek nálam és az irodában, és koffer számra vitték el a könyveket és az iratokat. Akadályoztatva lévén Kisberk Imre segédpüspök úr vette át az Egyházmegye kormányzását. De ebből hamarosan pünkösdi királyság lett, mert őt is letartóztatták, ő is az ávosok őrizete alá került a püspöki palotában.

[...]

1951. [...] Ennek az évnek a keretébe tartozik a főpásztor őrizetbe vétele a Grósz-per kapcsán, és minden kihallgatás és ítélet nélküli szobafogságra ítéltése, Kisberk Imre segédpüspökkel együtt. Négy ávos — civilben — tartott őrizet alatt június 21-től augusztus 6-ig. Akkor felmentettek a szobafogság alól és termes kocsin Budapestre vittek, és azon is hoztak vissza a parlamentből, ahol letették az esküt. Rudas Ede, az ÁEH egyik megbízottja felol-

FORRÁSKÖZLÉS

vasta nekem a kertben a püspökkari nyilatkozatot, amit előző nap adott ki a püspöki kar, és oly éktelen káromkodásba kezdett, amelyet még életemben nem hallottam. Erős szívdobogást kaptam, rosszul lettem. Orvost hívtak, Rudast hamarosan leváltották. Kisberk püspök urat kényszerrel lemondatták a kanonoki rangjáról [és] a székesfehérvári plébánosságáról, és megígértették velem, hogy apostoli adminisztrátori jogát nem fogja gyakorolni. Dunabogdányba küldték adminisztrátornak.

FORRÁS: Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár — No.1664/I.; Gépell, eredeti. Kiadva: SHVOY 2002. 94., 113–114.

IRODALOM

BALOGH–GERGELY 1993 = BALOGH Margit–GERGELY Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia. Bp., 1993.

KISZELY 2001 = KISZELY Gábor: Állambiztonság 1956–1990. Bp., 2001.

MÓZESSY 2006 = MÓZESSY Gergely: Noteszlapok Shvoy Lajos fogságából. = Soproni Szemle 2006. 1. sz. 24–34.

SHVOY 2002 = SHVOY Lajos: Önéletrajz. Szerk.: Mózesy Gergely. Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből I. Székesfehérvár, 2002.

TOMKA 2005 = TOMKA Ferenc: Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynökkérdés. Bp., 2005.

SUMMARY

GERGELY MÓZESSY

The Custody of Imre Kisberk, Coadjutor of Székesfehérvár

Trying to minimise the social influence of the Catholic Church, in the early years of the communist dictatorship the Hungarian state used show-trials to break down its resistance. In the spring of 1951 the political police arrested József Grósz, archbishop of Kalocsa, and many prelates were kept in house-custody. One of them was Lajos Shvoy, the bishop of Székesfehérvár, who designated Imre Kisberk as his successor but the authorities prevented him from leading the diocese. He was made to resign and sent to a not very important parsonage. There are 9 documents attached displaying the troublesome period of June 29 to October 8, 1951.

MARCZALI HENRIK¹

Emlékeim

(Részlet)

III. ISKOLÁBAN

NYÁRON NAGY TANÁCSKOZÁSOK folytak és határozatba ment, hogy ősszel Győrre megyek iskolába a bencések főgimnáziumának V. osztályába. Ott volt férjnél anyám testvérnénje, annál lakhatom. Megegyeztek a fizetés felől is: 10 forint havonként szállás és ellátás. Az iskola megnyitása a háború és a kolera miatt késett és így csak október végén vitt rendeltetésem helyére anyámnak még hajadon húga. Mikor a gimnázium sárga, dísztelen épületét láttam, börtönnek néztem.

Egészen új viszonyok közé jutottam, sokban új életet kellett kezdenem. Nagynéném igen jó hozzám. Süldő leánya és érettségire készülő fia szintén szerettek, nagybátyám ellenben, a zsidó község titkára valami ellenségtételt látott bennem. Tanult ember volt, tele humorral, de mogorva. Atyámat sem tartotta jó zsidónak, engem még kevésbé². Vallásos voltam, de addig a

¹ *Marczali (Morgenstern) Henrik* (Marczali, 1856–Bp., 1940) történetíró, egyetemi tanár, a MTA levelező tagja (1893). Az elemi ismereteket családi körben sajátította el, az alsó gimnáziumi osztályokat magántanulóként végezte. 1866 őszén, tíz évesen került a győri bencés főgimnáziumba, majd innét Pápára. 1875-ben a budapesti tudományegyetemen doktorált, majd tanulmányait külföldön (Berlin, Párizs, Oxford, London) folytatta. 1895-től a budapesti egyetem tanára, a tanácskormány bukása után szabadságolták, majd 1924-ben végkielégítéssel elbocsátották. Ő dolgozta ki és vezette be a történelmi szemináriumi rendszert Magyarországon. Pozitivistá szemléletű munkásságával a magyar és az egyetemes történelem számos témáját feldolgozta. 1898-tól szerkesztette a *Nagy képes világtörténet* c. sorozatot. elsőnek dolgozta fel részletesen a XVIII. századi Magyarország történetét gazdasági, társadalmi és művelődési tekintetben. Fő művei: *Magyarország története II. József korában I–III.* (Bp., 1881–1888); *Mária Terézia* (Magyar Történelmi Életrajzok, Bp., 1891); *A magyar történet kútfőinek kézikönyve* (Angyal Dáviddal és Mika Sándorral, Bp., 1901); *Az 1790–91. országgyűlés I–II.* (Bp., 1907). *Hungary in the Eighteenth Century* (Cambridge, 1910). Munkatársa volt a Szilágyi Sándor szerkesztette „*A magyar nemzet története*” c. sorozatnak. — Visszaemlékezése, amelyet pápai éveiről itt közlünk, a *Nyugat* c. irodalmi folyóirat 1929 (XXII) 11. számában jelent meg először, a 719–726. oldalakon.

² Édesapja, *Morgenstern Mihály* Marcali (Somogy vm.) rabbijaként a neológ irányzatot képviselte. Visszaemlékezése II. részében így jellemzi őt fia: „*Atyám egyénisége, azt hiszem, abban jutott kifejezésre, hogy az ősi hitet megőrizve, összhangba bírta hozni nemcsak a modern irodalmi műveltséggel, hanem a felvilágosítással és Kant szigorú erkölctanával is. Ez a belső harmónia tette lehetővé élete munkáját.*”

szertartásokkal nem kellett sokat törődnöm. Most bizony a törvényt az utolsó cikkelyéig teljesítenem kellett. Ez megszokott szabadságom lényeges korlátozása volt, de szó nélkül engedtem. Ezáltal javult ugyan a viszony köztünk, de nem sokáig. Tavasszal kispaptársaim meghívtak szép kertjükbe és ott köztük csakhamar otthonosan éreztem magam. Ez nagybátyámnak nem tetszett; el is tiltotta; attól félt, meg akarnak téríteni.

Új volt az is, hogy naponként 5–6 órát az iskolában kellett ülnöm. Új volt, hogy napról-napra meg kellett tanulnom a leckét és elkészítenem a feladatokat. Ez azonban nem igen bántott. Kint laktunk Szigeten, a zord télben három hídon át körülbelül félórányi utat tettünk meg a városig. Ezt fel sem vettem, aminthogy mai napig természetesnek s nem tehernek nézek minden vesződséget. Az iskolában eleinte valami csodabaromfélének néztek, hisz társaim közt a fiatalabbak is négy évvel idősebbek voltak nálam. Volt egy *Lujber* nevű nagyszakállas, 23 éves. Így szívem hő vágya, hogy barátot találjak, nem nyert kielégítést. Mély belső meggyőződéssel szavaltam az önképzőkörben *Tóth Kálmán* versét és benne azt a sort: Istenem, csak nagyobb volnék. Különbösen társaimmal jó viszonyban voltam: nem bántottak. Köztük volt első *Schemicz Károly* (Sajó), természettudós lett belőle, *Kvassay Jenő*³, a kultúrmérnök és *Zechmeister Károly*⁴, Győr polgármestere, a kispapok közt *Páder Rezső*⁵ és gr. *Zichy Henrik*.

Tanáraim közül *Tomek*⁶ főtisztelendő úr örökös harcban állott velem. Mikor bejelentettem neki, hogy szombaton nem írok, rámförmedt: De pénzt ugye elvonnél? Azt sem, volt a válaszom. Ezt nekem nem tudta megbocsátani. Minduntalan kihívott a táblához, „le akart gyúrni” és mivel matematikában elég erős voltam és ez nem sikerült, még jobban haragudott. El kell ismernem, hogy ilyenkor az osztály velem érzett. Nagyobb baj volt ennél, hogy több száz oldalt kellett könyv nélkül „bevágni” minden előző magyarázat nélkül. Megtanultam bár az ásványtant is minden kristályformájával, de nem is tudok már belőle egy szót sem. *Szvorényi*⁷ Ékesszólástanát ellenben nagyrészt ma is el tudnám mondani. Történetből csak jelest kaptam, mert mikor *Bocskay* felkeléséről feleltem, nem *Frankl Vilmos*⁸ iskolakönyvé-

³ *Kvassay Jenő* (1850–1919) mérnök, az állami vízügyi szolgálat kiemelkedő szakembere, a Balaton első kormánybiztosa.

⁴ *Zechmeister Károly* (1852–1910) 1888 és 1906 között Győr polgármestere.

⁵ *Páder Rezső* (1851–?) római katolikus pap, győrszabadhegyi, majd horpácsi plébános.

⁶ *Tomek Anasztáz* (1833–1881) bencés szerzetes, 1858–1877-ig tanár a rend győri gimnáziumában, majd haláláig plébános Varsányban, Tárkányban.

⁷ *Szvorényi József* (1816–1892) ciszterci szerzetes, a rend egri gimnáziumának tanára, majd igazgatója.

⁸ *Fraknói (Frankl) Vilmos* (1843–1924) római katolikus pap, címzetes püspök, történész.

ből, hanem az úgynevezett „közép Horváthból” készültem. Csak két tanáromat zártam szívembe; rég meghaltak, de azért mindig hálás maradok irántuk. Az öreg *Orsonics Iván*⁹, a fizika tanára, gyönyörűen magyarázott és engem igazán atyailag szeretett. Neki köszönöm, hogy ezt a tárgyat annyira megkedveltem. *Vaszary Dózsa*¹⁰, a görög nyelv tanára – Kolos testvéröccse – ezt a nyelvet úgy megkedveltette velem, hogy én lettem a legjobb görög az osztályban. Grammatikát csak tőle tanultam. *Halbik Cyprián*¹¹, a magyar irodalom tanárát is kedves emlékemben tartom.

Győri iskolázásom mégsem tekinthető elveszettnek. Megtanultam rendesen, napról-napra elvégezni feladataimat. A fizikához és a göröghöz való szeretetem mindig megmaradt. Olvastam is sokat, nagybátyám könyvtárának megfelelően sok zsidó vonatkozásút is. Ezek közt a Szippurim, a prágai zsidó legendák gyűjteménye, melyben a Gólem is szerepel, érdekelt legjobban. Voltaképp gettóban éltem, de benne teljesen idegennek éreztem magam. Ez az idegenkedés okozta, hogy bámulatosan megtanultam a zsidó zsargont. Mikor hazaérkeztem, atyám ezen elszörnyülködött és nagyon szerencsétlen volt. Megmagyaráztam, hogy éppen azért ragadt rám, mert annyira távol áll tőlem és inkább mulatságul szolgál. Társaságba nemigen jártam, csak néha Königékhez, de ott sem éreztem jól magamat, mert Gyula már a VIII.-ba járt és engem lenézett. Színházban is voltam egyszer.

Hiába, nagyon is hirtelen volt az ugrás. Otthon magától érthető, hogy szerettek, itt meg minden megbecsülést magamnak kellett kivívnom. Nem mondhatom, hogy bántott volna a honvágy, de nagyon örültem, mikor megint a vaskocsin ültem. Gyakran gondoltam haza, mit csinálnak, mennyi gondja van most szegény apának, mikor én is akkora költséget okozok. Sokszor, mikor tízórás szünet alatt egy kiflit vettem, megvettem magamat lelketlen önzésemért.

Politikai szempontból, ha ugyan gyermeknél erről szó lehet, két esemény gyakorolt rám mélyebb hatást. Az első az volt, hogy 1867. február 17-én a minisztérium kinevezésének ünneplésére rendezett fáklyásmenet alkalmából a gimnázium összes ablakait bedobtuk. Mind ott voltunk, pedig össze se beszéltünk. Nem is hazafias felbuzdulásból esett meg, csupán azért, hogy egy-két napig ne kelljen bejárnunk. A másik az úrnapi körmenet volt a vár-

⁹ *Orsonics Iván János* (1805–1874) bencés szerzetes, bölcsészdoktor, 1850–1868-ig tanított rendje győri gimnáziumában.

¹⁰ *Vaszary Dózsa* (1833–1899) bencés szerzetes, Vaszary Kolos hercegprímás testvéröccse. 1866-tól tanított Győrben.

¹¹ *Halbik Cyprián Gáspár* (1840–1927) bencés szerzetes, 1865–1877-ig Győrben tanár, később a pannonthalmi könyvtár és levéltár igazgatója. 1894-től tihanyi apát.

ban, a székesegyház előtt, amelyben valláskülönbség nélkül testületileg kellett résztvennünk. Otthon ilyenkor vagy a császár születése napján csak egy pár mozsár dördült el, itt ellenben a nagy egyházi pompa és a tömjénfüst összevegyült a kivonult katonaság ünnepi sortüzelésével. A vallásnak és a militarizmusnak ez a rikító és kábító összeolvadása engem teljesen lesújtott és ettől a benyomástól szabadulni nem bírtam.

Azt a boldog vakációt azonban, mely Gyórt követte, nem zavarta terminus reflexió. Tanulnom atyám nem engedett, mint szünidőben később sem, soha. Ellenben sokat olvastam, főként franciául, Molière-t, Racine-t és Voltaire regényeit, melyek közül a legrövidebb, *Zadig, ou la destinée* tetszett legjobban. Igen rövid tanácskozás után elhatároztuk, hogy Győrre nem megyek vissza, hanem Pápán járok iskolába, mint atyám.¹²

Október elején indultunk oda kocsin. Reggel háromkor már a ház előtt állott a bizei (nixpródi) sváb kocsis és csak este tízkor értünk Pápara, mert etetni kellett Keszthelyen, Sümegen és Devecserben. Nagyon éber voltam, gyönyörködtem a szép vidékben, hisz országunk egyik legszebb tájékán mentünk át, de már Devecseren túl elnyomott az álom. A Griffhez¹³ hajtottunk, de a nagyvásár miatt nem kaptunk szobát sem ott, sem a többi fogadóban. Végre az egyikben mondtak egy helyet, ahol magánlakásban meghálhatunk: odamentünk, kaptunk is egy szépen bútorozott szobát, én a divánra feküdtem, menten el is aludtam, apám meg az ágyba. Egyszerre atyám felkelt: a diván és az ágy egyformán feketéllett a bolhától, atyám ezután egy karszéken töltötte az éjszakát, én azonban ilyen számos társaságban is rögtön elaludtam, fel sem ébredtem reggel 9-ig.

Mentünk a kollégiumba, beírtak, aztán atyámmal meglátogattuk régi professzorait. Ebédre egy régi barátjánál voltunk és ott megbeszéltük szállásom és ellátásom ügyét. Egy tanítóhoz kerültem havi 12 forint teljes ellátással. Felesége pesti és így művelt asszony volt, ki a legújabb kuplékat is ismerte. Velem igen jól bánt és mi a fő, eleget adott ennem, pedig szinte telhetetlen voltam. Igaz, hogy valami nagy választékosság nem tüntette ki a menüt. Vasárnap szokták megfőzni a paradicsomos káposztát, azt ettük aztán délben-este szerdán estig, amikor természetesen el szokott fogyni. Viszont szombat és ünnepnapokra rendszeren meg voltam híva atyám valamely barátjánál, hol ehettem, mi jó és drága.

¹² *Morgenstern Mihály* 1845–1848-ban Pápán végezte a gimnázium V–VI. osztályát és a bölcsészetet, majd 1848-tól a prágai egyetemen és a zsidó főiskolán folytatta tanulmányait. 1852-ben választották meg Marcali rabbinak. Itt is halt meg 1889. október 5-én.

¹³ A Griff vendégfogadó ma is a Fő téren áll.

Úgy látszik az volt a végzetem, hogy mindig végletek közé jussak. Hazulról a klastromos és gettós Győrbe, onnét meg a szabad, szinte féktelen Pápára. Féktelen, sőt mondhatom, állatiasan durva volt egy része annak a diákságnak, mely közé a VI. osztályba kerültem. Voltak köztük olyanok, kik nagy gyönyörűséget találtak abban, hogy engem üssenek-verjenek, nem tekintve, hogy 4–5 évvel fiatalabb vagyok náluk. Én pedig ezt nem tűrtem, visszaütöttem a legerősebbet is vagy a kezébe haraptam, bármi következik is utána. Ez a bátorságom megnyerte számomra az osztálynak nem egészen vad részét és mindig akadtak, kik a „kis zsidónak” — ez volt a becsületes nevem —, öklükkel is pártját fogták, úgy hogy karácsonyra már meglehetősen ki volt víva bánatatlanságom.

Az V. osztályban rétorok voltunk, a VI-ban poéták. Kellett is faragnunk verset minden nembem a hexametertől és distichontól az aszklepiadesi, glykoni formáig és a gházelig. Bizony nem volt multság és valami nagy tökéletességre nem vittem. Sokkal jobban érdekelt a görög és latin, amelyet kitűnő tanár tanított, *Szilágyi József*¹⁴, ki aztán az érettségiig vezetett minket a klasszikus tudományban. Apró, eleven emberke volt, előadása olyan lebilincselő, hogy akárhányszor, nyári forróságban délután még egy óra hosszát folytathatta beszédét és nem mozdult senki a különben inkább csürhének, mint osztálynak mondható társaságban. Másik tanárom, kitől sokat tanultam, *Szép Gábor*¹⁵ volt, a matematika professzora. A forradalomban tüzérkapitány volt Komáromban, aztán a kollégiumba került, hol a nebulók előmenetelével éppen nem volt megelégedve. Ha valamelyikünk rosszul felelt, állandó refrainje ez volt: „*Mi kell a magyarnak? Kostök, gugyi, meg bordélyház. Matematika nem kell.*” Velem nagyon meg volt elégedve és valahányszor feleltem, kijelentette: „*látszik, hogy nem szittyá*”. Úgy hallottuk, hogy egyszer a vármegyénél siker nélkül pályázott. Kudarcán érzett elkeseredését, mikor hárman is rosszul feleltek egymásután előttünk, miután az előzőket már elmondta, e szavakkal fejezte ki: „*Nem is jut a magyar a mennyországba, lerestegrálná még az Úristent is*”.

A matematikának köszönhetem, hogy pozícióm az osztályban és az egész kollégiumban nagyon megszilárdult. Nem is leszek soha olyan híres ember, mint amilyen Pápán voltam „kis zsidó” koromban. Noha kívül laktam, bejártam a konviktusba, hol segítettem fogyasztani a „szatyit” (fehér kenyér), amely a „markó” mellett (kis cipó) a legízletesebb tápszer, melyet valaha

¹⁴ *Szilágyi József* (1827–1895) 1851–1895 között a pápai református kollégium tanára, több alkalommal igazgatója.

¹⁵ *Szép Gábor* (1819–1896) pápai kollégiumi matematikatanár 1852–1882 között.

élveztem. Ott már szakállas, bajszos teológusok és jogászok is szóba állottak velem. A beszélgetések és viták örökös témája a politika volt. Az egész kollégium balpárti, csak éppen a historia tudós és nagytekintélyű professzora, *Bocsor István*¹⁶ mert Deákhhoz állani. Itt hallottam hát az első politikai vitákat, mert bár a nagy többség Tiszát és Ghyczyt imádta, akadtak a szélsőbalnak is lelkes hívei. Ebből következett a vitatkozás másik nagy tárgya: a szabadságharc. Kossuth bálványozásában, Görgeynek és az akkor Kossuth ellen fellépő Perczelnek elítélésében mind egyetérttünk. Meg kell jegyezmem, hogy nemcsak a tárgy, hanem a tárgyalás módja is sokkal komolyabb tartalmú és parlamentárisabb volt, mint ami nálunk az osztályban óraközökben dívott. Elkeperedett harc folyt a nagy folyosón „baglyok” (elsőéves) és „vércsék” (másodévesek) közt.

Vakációra mindig haza szoktunk utazni, kivéve természetesen azokat, kik legációba mentek. Többen is voltunk somogyiak, az idősebbek kocsit szoktak bérelni és együtt indultunk haza, megosztva a költséget. Vidám volt az út, csupa ének és anekdotázás. 1868 nyarán azonban elhatároztam, hogy gyalog megyek haza. Volt két forintom útiköltségnek, meg egy botom és nagyon jó kedvben indultam kora reggel a hosszú útnak. Csak arról feledkeztem meg, hogy szűk a csizmám — mind magyar ruhában jártunk. Somlóvásárhelyig valahogy eljutottam, de aztán csak úgy mehettem tovább, hogy ballábamat bepólyáztam egy kendőbe, a csizmát pedig hátamra vettem. Ha jött kocsi vagy szekér, fölkeredzkedtem vagy egy pár hatost ígértem és így másnap este szörnyen dagadt lábbal hazakerültem. Ott azonban a várt bámulás helyett erős dorgálással fogadtak. Ez volt oka annak, hogy az 1869. húsvéti vakációra ismét gyalog mentem haza, de már jó lábbeliben és így minden baj nélkül.

Pápai iskolázásom utolsó két éve minden nagyobb kellemetlenségtől mentes és egyik legboldogabb kora életemnek. A VII. osztályban már bölcsészek, azaz urak voltunk, ami elég furcsa volt az én esetemben, mert csak 12 éves multam. Szilágyi tovább is tanított, *Tarczy Lajos*¹⁷ és Bocsor István meg csak ott oktattak. Olyan tanáraink voltak abban a vidéki kisvárosban, hogy mikor Pestre jöttem az egyetemre, nem emelkedést, hanem alacsonyabb színvonalat észleltem némely szakban. Bocsor nagy tudományú férfiú volt, kátói jellem, szigorú és igazságos. Történeti tankönyvünk nem volt, figyelni kellett tehát, ami bizony a számos hallgatóságnál — hetvenen voltunk —

¹⁶ *Bocsor István* (1807–1885) 1835-től a pápai református kollégium történelemtanára, történész, 1848-ban országgyűlési képviselő, királyi tanácsos.

¹⁷ *Tarczy Lajos* (1807–1881) 1832-től a pápai református kollégiumban a fizika és a bölcsélet tanára, filozófus és természettudós.

nem lehetett általános. Mondta is az öregúr csaknem minden felelet után: tanulni kell, fiam, tanulni. Hegeliánus volt, Berlinben hallgatta a nagy bölcsészt és leggyakoribb szólása volt: „a világszellem a maga haladásában”. Megvallom, én sem értettem mindig, de óra után meg szoktam kérdezni és ő megadta a felvilágosítást és örvendett érdeklődésemnek.

Tarczy mestere volt az előadásnak, a legszárabbnak vélt tárgyat, a matematikát is úgy tanította, hogy élvezet volt hallgatni. Komoly tudós, azt hiszem, az első számbavehető magyar természettudományi könyvnek írója. Hírénél, eszénél és ékesszólásánál fogva egyházának igen befolyásos tagja. Azt mondták róla, hogy a legkisebb ajándékot is szívesen elfogadja, de azt sohasem bírtam elhinni. Engem első naptól fogva kegyébe fogadott. Az érettségim a parallaxisról kellett felelnem jó félórán át a püspök és a kurátor urak előtt. Volt az alsó veszprémmegyei esperességnek egy ösztöndíja, harminckét ezüst forint, annak a bölcsészhallgatónak szánva, ki az érettségim legjobban felel fizikából. Feleletem alapján megkaptam ezt az ösztöndíjat, el is mentem személyesen érte *Perey János*¹⁸ esperes úrhoz Fokszabadiba; avval a pénzzel mentem Pestre. Évekkel később, 1879-ben találkoztam Tarczyval, ki az akadémiai nagygyűlésre fel szokott jönni. Megköszöntem az ösztöndíjat, ő pedig elmondta, hogy az nem volt olyan egyszerű dolog. Az alapítólévélben ugyanis az áll: „*az a helvét hitvallású ifjú*” és emiatt a püspök és a kurátor urak ellentmondtak annak, hogy engem tüntessenek ki vele. „*Azt feleltem nekik, mégis csak fontosabb, hogy legjobban tudja a fizikát, mint az, hogy kálvinista legyen.*” Ez 1870-ben történt, azt hiszem, valamivel később már nem fogadták volna el ezt a szabad értelmezést.

Különben is híres volt a szintén hegelianus öregúr arról, hogy nem sokba veszi a vallás ügyét. Az optikában, a szivárványt magyarázva, rátér a szó eredetére. Szerinte a szív-ár = aorta, ugyanazon alakú és azután nevezték el azt a tüneményt, mert a vány-vény a magyarban hasonlóságot jelent p. o. hitvány: olyan, mint a hit.

Mikor Pápán elbúcsúztam tőle, nyitott ajánlólevelet adott volt kollegájához, *Molnár Aladárhoz*¹⁹, ki akkor tanácsos volt a közoktatásügyi minisztériumban. Ebben a levélben azt írta, hogy átadója matematikai lángész, kihez a legszebb reményeket fűzi és ki a magyar névnek az egész világon becsületet fog szerezni. Elolvastam — és nem adtam át a levelet.

¹⁸ *Perey János* fokszabadi lelkész, a Mezőföldi Református Egyházmegye pénztárosa volt, az esperesi tisztséget Horváth Mihály töltötte be 1861–1882 között.

¹⁹ *Molnár Aladár* (1839–1881) református gimnáziumi tanár, pedagógiai szakíró, kulturpolitikus.

Bűn volna meg nem emlékezni *Vályi Ferenc*²⁰, *Jókai* sógoráról, ki a vegytannak volt professzora. Ebből ugyan nem sokat tanultunk, de annál több életbölcseiséget. Vályi maga volt a szívesség, a jóság és ha a kísérleteket elvégezte, szép szóval tartott. Így jött szóba Petőfi is, ennek az iskolának növendéke. Vizsga volt latinból és a szövegben előfordult a *genu* szó, melyet nem bírt lefordítani. A pódiumon állott mellettem Tarczy tanár úr, ki nagyon szerette Petőfit és hogy segítsen rajta, térdére mutatott. Sándor úr ezt észreveszi és gyorsan kimondja: folt. Tarczy professzor úr nadrágja térdén ugyan is jókora folt díszlett.

Tarczy eljárása velem szemben az ösztöndíj ügyében a felvilágosodott autokratáé volt. Egy más ösztöndíj is volt kitűzve, éppen történelemre. Annál azt kellett tapasztalnom, mi a demokrácia. Az alapítvány szerint az osztály dönt. Rendesen az első kapta, de most a negyedik pártot ütött, híveket toborzott egy-egy pohár sörrel és így egyformán 32–32 szavazatot kaptak. Reám mindössze két szavazat esett.

Matematikában és történelemben mondhatom, orákulum voltam. Mikor elsőéves bölcsész voltam, a másodévesek, élükön *Pollák Illés*²¹ barátommal, bizony hozzám fordultak, ha bonyolultabb geometriai problémákra került a sor. De előadást kértek tőlem a közjogra készülők jogászok is, pedig azok szörnyű nagy urak voltak, némelyik már velocipédon feszített.

Az iskolába járás és tanulás mellett maradt időm az olvasásra is. Az önképzőkörnek²², mely büszkén számította tagjai közé Petőfit és Jókait, gazdag könyvtára rendelkezésünkre állott. Főképpen szépirodalmat olvastam. Jókai volt akkor a kollégium bálványa, nem csoda, ha műveit a legrégebbieken kezdve, végig elolvastam és nem tudtam betelni velük. Akkor a Kószívű ember fiait vártuk és mikor megjelent, minden lehetőt megtettem, hogy hozzáférjek, de sorshúzás volt és hetekig tartott, míg kezemhez jutott. El is olvastam úgyszólván egyfolytában és ez volt annak a forradalomnak, melyről eddig is annyit beszélünk, első képe, mely tán eszményítve, mégis életet mutatott és nem szavakat és formulát. Tudtuk, hogy a Baradlay-család alatt a Tiszánemzetséget kell értenünk és így egy kapoccsal több fűzött minket a balközép híres vezéréhez, ki egyúttal a dunántúli kerület főkurátora volt. Tisza Kálmán 1869-ben, mikor elsőéves voltam, eljött a matematikai vizsgára. Tarczy, miután az elsők feleltek — én voltam a hatodik —, udvariasan megkért, maradjak ott táblatörülőnek. Nem mindjárt értettem meg, de csakhamar felcsillant bennem

²⁰ *Váli Ferenc* (1810–1882) a pápai kollégium vegytan professzora, 1876-tól a tanítóképző tanára, majd igazgatója.

²¹ *Pollák Illés* (1852–1930) ügyvéd, jogi szakíró, az Országos Ügyvédszövetség elnöke.

²² A „képzőtársaság”-nak nevezett önképzőkört Tarczy Lajos szervezte meg 1841-ben.

szándékának megismerése. Mint táblatörülő kisúghattam és ki is súgtam az osztályt. E téren is pompás ügyességre tettem szert.

Mikor érettségihez gyűltünk össze a nagy teremben matematikai dolgozatra, a katedrától jobbra ültem. Néhány perc múlva észrevettem, hogy nem jó ott a világítás – átültem balra. Csak hárman vagy négyen maradtak régi helyükön. El is tekintve a matematikától, a jövő kultúrhistorikus számára megírom, hogy a magamén kívül még három társamnak csináltam meg a latin és két szerb diáknak a magyar dolgozatot. Be kell vallanom, hogy e munkamegosztás következtében latin dolgozatom nem volt hibátlan, mit Szilágyi professzor úr mindjárt közölt is velem.

Az otthon töltött éveken kívül talán a pápaiak voltak leghatározottabb befolyással jellemem fejlődésére. Otthon szabad voltam, de olyan erős volt a családi kötelék és olyan kicsi a gyerek, hogy a szabadsággal visszaélésről alig lehetett szó. Győrött iskolában, de lakásomon is, szinte túlságosan gyámság alatt tartottak. Pápán teljesen szabad voltam, magamra hagyatva, magam felelősségére, legföllebb atyám régi barátai és növendékei törődtek velem. Mégis, mondhatom, teljesen romlatlan maradtam, nemcsak tettben, még gondolatban is. A szabadság és önrendelkezési jog nem vált erkölceim ártalmára. A pápai főiskola pecsétjén áll egy tölgyfa²³ e felirattal: *Szabadon tenyészik*. Én e tölgyfa árnyában nevelkedtem és örök hálával vagyok iránta.

Más tekintetben azonban maradandó káros hatással volt a magamra hagyottság. Otthon a szülői gond, meg a testvéri szorgosság és vetélkedés elfojtotta a rendtelenségek kétségtelenül bennem rejtőző csiráját. Most azonban ez a hajlamom teljesen uralomra juthatott. Testemre tiszta voltam, de már ruhámmal semmit sem törődtem, lehettek azok foltosak vagy rongyosak, nem szólt meg érte senki. Társaságba alig jártam és így hiányzott a külső ösztön is a jobban öltözködésre. Ha szünidőre hazamentem, vagy atyám meglátogatott, mély szomorúságba döntötte ez a hibám. Meg voltam hatva szívem mélyéig, életemet is odaadtam volna érte, de még csak nem is ígértem neki soha javulást. Tudtam, hogy képtelen vagyok reá.

Ehhez járult még társaim legnagyobb részének nyersessége, trágár szava és brutalitása. Ez éppen úgy rám ragadt, mint Győrött a gettó nyelve, csak hogy sokkal nehezebb volt megszabadulnom tőle.

Boldogságomat fokozta, hogy volt már miután mindig annyit sóvárogtam: barátom. Volt kettő is. Egyiket sem láttam, mióta Pápáról elkerültem. Az egyik *Tóth Benő* volt, finom, kedves, nőies ifjú, kivel öröm volt beszélni és ki tanulásban, műveltségben is megállotta helyét. Szegényről csak sokkal

²³ Helyesen: eperfa.

később hallottam, hogy mint megyei pénztárnok sikkasztott és öngyilkos lett. A másik *Szabó Gyuri*. Testileg, lelkileg erős fiú, maga az egyenesség és becsületesség, ki engem úgy becézett, mintha öccse lettem volna. Sok szép órát töltöttünk együtt sétálva, beszélgetve. Hármunkat az elválhatatlannak neveztek.

Pajtásaim kedvéért megtanultam kártyázni is. Igaz, hogy csak titokban lehetett, mert a pedellus el szokott látogatni a deákszállásokra. Érettségi előtt kétheti szabadságunk volt készülésre. Előre bejelentettem, hogy nekem készülnöm nem kell és a két hetet ferblizéssel töltöttem. Ebből keletkezett az a Pápán – mint hallom – most is elterjedt legenda, mintha nagy kártyás lettem volna. Igaz, hogy vesztettem 5 forintot, akkoriban nagy pénz. Otthon ezt töredelmesen bevallottam atyámnak, aki szavamat kérte arra, hogy többé szerencsejátékot nem játszom. Ezt becsületesen meg is tartottam.

Ez az elbizakodottság, mondjuk hengegés, volt másik bűnöm, mely pápai eredetre vall. Csodagyereknek néztek, bámultak, hát magam sem tartottam semmit lehetetlennek. Későbbi életem, azt hiszem, eléggé bizonyítja, hogy becsületesen törekedtem a csodagyermekség békóiból folytonos és komoly munkával kiszabadulni.

Otthon és Győrött is gondossá, takarékosná tettek a szűk viszonyok, az «angusta res domi».²⁴ Pápán sem voltam Kroesus, de a pénzkidás már nem okozott fájdalmat, sem bűnbánatot. Környezetem hatása alatt behódoltam társadalmunk szörnyű előítéletének, mely megveti a becsületesen szerzett vagyont, bálványozza az örököltet. Különben e gyökeres változásba kétségtelenül belejátszott a nagyzás is.

Még csak két adat az érettségi vizsgáról. A hatodik és hetedik osztályban rendesen eljártam a hittani leckékre és volt is bizonyítványom. Aztán meguntam az álszenteskedést és a VIII.-ban már nem frequentáltam²⁵. Mikor érettségire jelentkeztem, Szilágyi osztályfőnök úr kérte a hittani bizonyítványt. Őszintén megmondtam, nincs és nem is lesz. Erre minden megjegyzés nélkül beírta az osztálybizonyítványba a „kitűnőt” hittanból.

Másik emlékezésem nem személyemre vonatkozik. A vizsga a kollégium első emeleti nagytermében folyt le. Amint társaim az ajtóból kiléptek, földhöz vágták tankönyveiket és a vizsga végén az egész hosszú és széles folyosó tele volt velük. Nem tudom biztosan, szakítást jelentett ez a rabnak ítélt tanuló élettél vagy pedig egyszerűen azt, hogy nem volt antiquárius Pápán.

²⁴ *angusta res domi* (latin) = szűkös otthoni helyzet

²⁵ *frequentáltam* (latinból) = látogattam

Hazaértemkor nagy örömmel fogadtak, nemcsak a bizonyítvány és az ösztöndíj miatt, hanem azért is, mert igen jó színben voltam és kezdtem nőni. Anyámnak kijelentettem, hogy egy álló napig enni fogok. Beültem a lugasba és tőlem telhetőleg végre is hajtottam szándékomat.

A szünidőm kezdetére esett a porosz-francia háború kitörése – a *Simplicius primas* esete²⁶. Mindenki avval foglalkozott, alig bírták az új híreket bevárni: feltűnt nekem, mennyire franciapárti mindenki. Ezt nem tartottam helyesnek és főképp az újságok befolyásának tulajdonítottam. Ekkor tűnt fel először előttem a sajtó hatalma, hisz addig újságot alig olvastam. Igaz, hogy a poroszt nem szerettem, de a franciáért sem rajongtam, ideálom az athénin és rómain kívül az angol volt. Mivel pedig már a háború előtt francia volt a diáki közvélemény, még verekedni is kész voltam angломániámért.²⁷

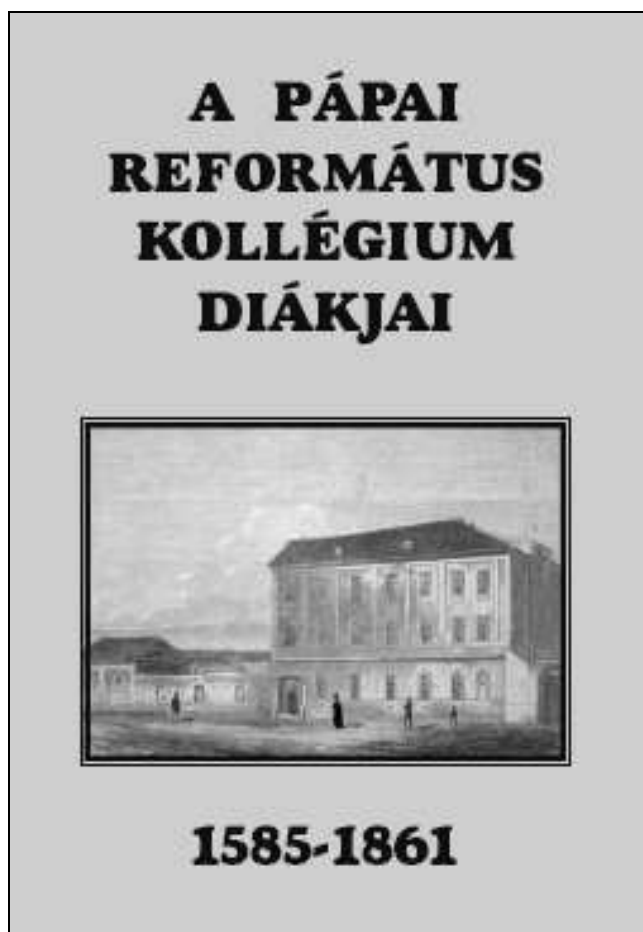

A fiatal Marczali Henrik

²⁶ A francia–porosz háború Franciaország 1870. július 19-i hadüzenetével kezdődött, és az 1871. május 10-i frankfurti békével ért véget. – A szünidőben a marcali *Simplicius* nevű cigány-primásnak tanította a Marseillaise-t.

²⁷ Memoárja IV. fejezetének („Az egyetemen”) első bekezdésében Marczali megemlékezik még Bocsor Istvánról, „ki a nyarat Marcaliban szokta tölteni rokonainál, szintén helyesnek találta”, ti. hogy ő a tanári pályára lépjen. (810. p.)

Megjelent!

Gyűjteményünk munkatársai több éves kutató- és adatfeldolgozó munkával összeállították a Pápai Református Kollégium diákjainak névsorát. A közel háromszáz évet felölelő időszakból közel ötezezer diák neve között böngészhet az olvasó. Az adatok egy része nyomtatott formában a kötetben, másik része a mellékelt CD-ROM-on önálló keresőprogram segítségével olvasható.

A könyv és a CD együttes ára 4000.– Ft.

Megvásárolható vagy megrendelhető a következő címen:

Pápa Református Gyűjtemények, 8500 Pápa, Március 15. tér 9.

Tel/fax: 89/324-240 — ref.lib@papacollege.hu

Szemle

ZACHAR József: *Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792.*
Bp., Zrínyi Kiadó, 2004. 351 oldal

A Magyar Királyság 1526-tól részlegesen, 1540-től véglegesen a Habsburg-család osztrák ágának uralma alá került. Az udvari kormánysszervek kiépítése, és fokozatos erősödése magával vonta a magyar állami önállóságot jelentő magyar királyi kormánysszékek háttérbe szorulását. Úgy gondolhatnánk, hogy a Habsburg-uralom alatt, főként az állandó hadsereg megjelenése után a magyar hadügy megszűnt létezni, de legalábbis a tetszhalál állapotába került.

Zachar József *Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1693-1792* című könyvében levéltári forrásokra alapozva mutatja be a magyar hadügy történetét a török kiűzésének kezdetétől a francia forradalmi háborúk kezdetéig. A szerző bécsi Kriegersarchiv hatalmas anyagára, valamint a korszakra vonatkozó széles nemzetközi szakirodalomra támaszkodva új alapokra helyezi a XVIII. század magyar hadtörténetét. Új, eddig nem, vagy csak kevéssé ismert tényeket állapít meg, több kérdésben teljesen új, levéltári adatokkal alátámasztott álláspontot fogalmaz meg.

A mű korszakolása nem igazodik Magyarország köztörténetének elfogadott 1686-os, és 1790-es dátumaihoz. Ezek megkérdőjelezése nélkül, de a hadtörténet igényeihez igazítottan a szerző rámutat a hadtörténetírásban szükségképpen módosítandó időpontokra: az állandó hadsereg magyarországi kezdetét (1683), s a francia háborúk kezdetét (1792) kell a korszak kezdő-, illetve végpontjaként értelmezni. A könyv hét fejezetben tárgyalja a XVIII. századi magyar hadügy csomópontjainak fő kérdéseit.

Az első fejezet a hadügy jogi kereteit vizsgálja. A XVII. század második felében Magyarországon a magyar királyi haderő mellett a császári haderő egységei is állomásoztak. Ezt a magyar országgyűlés nem nézte jó szemmel, és mindent el akart követni az idegen egységek eltávolítása érdekében. Ez a törekvése a hadi helyzet, és a császári udvar ellenállása miatt még békeidőben sem lehetett sikeres. A szerző részletesen foglalkozik a magyar hadügyet új alapokra helyező 1715. évi VIII. törvénycikkkel. Ezt a sokat emlegetett törvénycikket korábban az állandó hadsereg becikkelyezésének tartották. Zachar József viszont bebizonyítja, hogy a törvénycikkben említett rendes katonaságon a karok és rendek nem a császári hadsereget, hanem a magyar végvidéki katonaságot értették. Bizonyosságul erre a régebbi törvényekben a végvidékiekre alkalmazott „régii és rendes katonaság” kifejezést hozza fel, és azt a szintén kétségkívül nyomós jogi érvet, hogy a magyar országgyűlésnek nem lehetett volna kompetenciája a császári hatáskörbe tartozó állandó hadseregére vonatkozó törvényt hozni. A szerző rámutat a törvénycikk 3. és 4. paragrafusára, amelyek lehetőséget adtak a királynak, hogy rendkívüli esetben adók tekintetében tanácskozhasson.

son és határozatot hozhasson az ország határain kívül egy országnagyokból összehívott tanács. Ez a XVIII. század második felében kiváló lehetőséget szolgáltatott az uralkodónak a hadsereg kiegészítésére, és a hadiadó (*contributio*) befolyásolására.

A század másik, katonai tekintetben vitatott törvénycikke, az 1741. évi LXIII. tc. elemzése is újabb tényekkel gazdagítja ismereteinket. Miután a szerző bemutatja a törvénycikk keletkezésének, és az azt megelőző tervek történetét, rátér a törvénycikk által elrendeltek bemutatására. Elsőként a nádori portánként kiállított négy, összesen tehát 21.622 fő kiállítását elemzi. Ezt a szerző a korábbi törvények alapján az *insurrectio* portális katonaság részének tekinti. Ezt a katonatömeget az ország adóalapjából kellett kiállítani, és belőlük hat új, egyenként 3000 fős ezredet kellett szervezni, illetve a meglévő három magyar legénységű hajdúezredet is ki kellett egészíteni. Ettől kezdve beszélhetünk magyar gyalogezredekéről hajdúezredek helyett. Emellett szól az 5045 főnyi lovas *insurrectio*ról, és a nemesi személyes felkelésről.

Ezt követően elemzést olvashatunk az osztrák örökösödési háborút követő gyakorlatról, melynek keretében főként az 1715. évi VIII. tc. alapján országnagyi értekezleteken döntöttek a hadiadóról. Gróf Pálffy Miklósnak a szabad katonaparasztkok számának növelésére, illetve Mária Teréziának az *insurrectio* megszüntetésére, s helyette egy bizonyos számú állandó katonaság megszervezésére vonatkozó javaslatát egyaránt elutasította a nemesség.

Új helyzetet teremtett II. József uralkodása, valamint az ő halála után fenyegető francia háború. II. Lipót országgyűlést hívott össze, amelyen 6000 újoncot ajánlottak fel a rendek az 1741. évi LXIII. tc-re hivatkozva. Ezt a sort a következő másfél évtized országgyűlései folytatták. A fejezet végén a szerző kitekint az Erdélyi Nagyfejedelemség hadügyére, amely jelentős párhuzamot mutat a magyarországi helyzettel.

A második fejezet a hadügy anyagi fedezetéről szól. A szerző bemutatja birodalom hadikiadásait, hadiadókból származó bevételeit, valamint Magyarország hozzájárulását a kiadásokhoz. Összességében elmondhatjuk, hogy a kiadások mindig meghaladták a bevételeket. A fennmaradó pénzösszeget az udvar részben külföldi hadisegélyekből, részben hitelek felvételéből, harmadrészt az adóterhek emelésével próbálta fedezni. Magyarországon a hadiadó (*contributio*) a rendkívüli adók közé számított, de fizetése állandósult, mivel az állandó hadsereg léte ezt szükségessé tette. A magyar adózás alapjának a portát, 1671-től pedig a portiót tekintjük. A hadiadó megfizetésére természetben is volt lehetőség. A szerző részletesen ismerteti mindhárom pénzügyi tényező alakulását. Rámutat, hogy a hadikiadások összege a XVIII. század közepéig folyamatosan növekvő tendenciát mutat, majd az azt követő viszonylag hosszabb békeidőszakban stagnál. Ezen belül Magyarország részesedése folyamatosan 25–40% között mozgott. Ez a meglehetősen nagy szórás az egyes tartományokat sújtó hatásoknak (háborúk, túladóztatás, járványok stb.) köszönhető.

A harmadik fejezet a szervezeti egységeket tárgyalja. A szerző pontosan rögzíti az adott években az állandó hadsereg ezredeinek számát rámutatva, hogy azon kívül is léteztek irregulárisnak tekinthető egységek. Ezekben belül a magyar egységeket vizsgálva végigveszi az összes ezredet, amely az állandó hadsereg kötelékébe tartozott. Szervezeti előzményként említi a XVII. század nagy háborújában, a 30 éves

háborúban bevetett magyar kiállítású egységeket. Rámutat, hogy a köztudatban elsőként ismert Czobor-huszárezred valójában csak az első hosszú életű egység volt, korábban is léteztek magyar ezredek az állandó hadseregben. Ezt követően a szerző részletesen bemutatja az egyes ezredek alapításának és tulajdonosainak történetét.

A negyedik fejezetben a létszámviszonyokról olvashatunk. Nagyon pontosan, évek szerint ismerhetjük meg az állandó hadsereg ezredeinek számát, a tervezett és a tényleges létszámot, a magyar ezredek, ezekkel együtt a Katonai Határőrvidék XVIII. század közepén regularizált csapatainak létszámait, a huszárság lovasítási helyzetét. A szerző elemzi a hiányok okát, valamint a hadkiegészítési eljárásokat. Az utóbbiak közül figyelemreméltó tendencia, hogy a Haditanács gyakran kötött szerződéseket főurakkal, hogy meghatározott újonclétszámot állítsanak ki, valamilyen jutalom (pl. ezredtulajdonosság) fejében. Több ezredet állítottak fel ilyen módon. A magyar ezredek kiegészítésén kívül a szerző szerint figyelembe kellett venni, hogy a Magyarországon állomásozó idegen ezrede is folytattak toborzást.

Az ötödik, vezényletről szóló fejezetben a magyar ezredek parancsnokait vizsgálja a szerző. Összesen 57 magyar alapítású, ebből 47 tisztán magyar legénységű ezred vezénylőit vizsgálja. A 47 ezrednek a korszakban 306 parancsnoka volt, ebből 256 magyar nemzetiségű. Ebből 105-en érdemeltek ki tábornoki kinevezést, ami rendkívüli teljesítményt mutat. A magyar vezénylők aránya a huszároknál volt magasabb, mivel ez a speciálisan magyar csapatnem vonzotta a kiváló magyar tiszteket. A nem magyar egységeket is vezényeltek magyar parancsnokok. A szerző rámutat, hogy ezen irányba mélyebb kutatásokat kell végezni, de szórványadatai arra utalnak, hogy csaknem olyan magas volt a nem magyar ezredek magyar vezénylőinek aránya, mint a magyar ezredek idegen vezénylőié. Összesen a szerző 513 magyar ezredest nevez meg a korszakban, ami meglepően nagy szám. Hasonló mélységű vizsgálatokra lenne szükség a többi törzstiszti, illetve főtiszti szinten, melyeken jelenleg szórványadatokra vagyunk utalva.

A hatodik fejezetben a vezérletről, tehát a tábornoki karról olvashatunk. A szerző pontosan rögzíti a korszakban használatos katonai rangokat, és a forrásadottságtól függően meghatározza az egyes rangokba történt kinevezések számát. A legmagasabb katonai beosztást, az Udvari Haditanács elnöki tisztét a korszakban összesen tízen, ebből egyedüli magyarként Hadik András gróf érte el. A főszállásmesteri tisztségre a 35 kinevezett közül három volt magyar. Hadszintéri főparancsnoknak tizenegy magyart neveztek ki. Megfigyelhető tendencia, hogy a magyarok aránya háborús időben megnőtt. Általában korszakban tábornoki kar mintegy 15%-a tekinthető magyarnak, az ehhez viszonyított eltérések mindössze néhány százalékot tesznek ki. A szerző hallatlanul értékes, 311 nevet tartalmazó névsorban teszi közzé a korszak bizonyítottan tábornoki rangot elért magyarjainak jegyzékét. A névsorban megtalálható a születési, halálozási időpont, a katonai szolgálat kezdete és kezdeti beosztása, az ezredesi, és különféle tábornoki rendfokozatok elérésének éve. Rajtuk kívül még 23, 1792-ben ezredesként szolgáló magyar később nyert tábornoki kinevezést. A magyar tábornokok többsége háború idején, tényleges hadiszolgálat következtében, vagy annak elismeréseként békeidőben nyerte el rangját.

Az utolsó, hetedik fejezetben a szerző a korszak magyarjainak teljesítményét vizsgálja. Rámutat, hogy a korszak elején 22 800 főből álló magyar kontingens 1792-re 170.200 katonára nőtt. Teljesítményük vizsgálatára ma már csak korlátozott lehetőségek állnak rendelkezésre. A tiszti állomány alattiakat szóbeli dicsérettel, érdempénzzel, előléptetéssel jutalmazták. Ezek rögzítése csak ritkán történt meg, így a mai kutató nem tudja meghatározni ezek nagyságrendjét. A tisztek esetében a jutalmazás jelenthetett előléptetést, nemesítést, birtokadományt, arisztokrata cím adományozását, valamint a Katonai Mária Terézia Rend valamely fokozatát. Rendkívül magas a tábornoki karba kerültek társadalmi emelkedésének mutatója. A nem nemesek kétharmada kapott nemeslevelet, a nemesként született tábornok fele viszont az arisztokráciába került be. A felsőbb körökben elismerést jelenthetett kormányzati pozícióba (nádor, országbíró, tárnokmester stb.) való helyezés, egy-egy különleges katonai megbízatás, vagy éppen nagyobb egység élére történő kinevezés.

A kötetet kiváló forrás- és irodalomjegyzék zárja, amely önmagában is értékes kiindulópontja a XVIII. századi hadtörténet kutatásának. A kötet gazdagon jegyzetelt, főként levéltári forrásokra hivatkozik.

Zachar József könyve több évtizedet átívelő elmélyült kutatás eredményeit tárja az olvasó elé. Az eredmény önmagáért beszél. Meggyőzően, levéltári forrásokra alapozva teljesen új utat nyit a XVIII. századi magyar hadtörténet tanulmányozásában. A bevezetőben megjelölt hét kérdést lehetőség szerint megválaszolja, ugyanakkor rámutat a hiányosságokra, a még nyitott kérdésekre, melyekkel kijelöli a kutatás további irányát.

Ajánlom a könyvet mindenkinek, aki érdeklődik a korszak története iránt. A szakembereken túl az érdeklődő nagyközönség is örömet fogja lelni a sok új ismertető adó kötetben.

NAGY ISTVÁN

†ENGEL Pál – C. TÓTH Norbert: *ITINERARIA REGUM ET REGINARUM (1382–1438)*. *Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam* 1. Bp., 2005. 188 oldal

A magyar középkor történetének tanulmányozásában mindig üdvözlendő egy-egy új adattár megjelenése. Közhelyszerű, de a királyi könyvek pusztulásával és átfogó krónikakompozíciók híján a hazai medievisták munkája nagyrészt levéltári kutatásokra, a mintegy háromszázévezernyi középkori oklevél feldolgozására szorítkozik, amely munkában jelen adattár is nagy segítséget nyújthat. Az MTA Zsigmondkori Oklevéltár Kutatócsoportjának fiatal kutatója, C. Tóth Norbert rendezte sajtó alá és egészítette ki Engel Pál kéziratban maradt, Zsigmond királyra vonatkozó itineráriumát, és készítette el Mária királynő, Erzsébet és Borbála királynék itineráriumait. A kötet egyben első kötete a *Segédletek a középkori magyar történelem tanulmányozásához* címet viselő sorozatnak is.

A kötet rövid előszóval indul, amelyben C. Tóth Norbert vázolja a hazai itineráriumok közreadásának történetét, a XIX. századi kezdeti lépésektől (Ráth Károly) a részletesebb, egy-egy konkrét uralkodóra vonatkozó adattárak (Wertner Mór, Engel Pál) megjelentetésén át egészen a legújabb kiadásokig (Zsótér Rózsa, Zsoldos Attila, Jörg Hoensch, Stanislaw Sroka, Sebők Ferenc). Nem felejtkeznek el a határokon túlra való kitekintéstől sem, a magyar vonatkozású legújabb lengyel uralkodói itineráriumok is fellelhetők benne, ahogy koraujkori adattárról is tesz említést.

E rövid tudománytörténeti áttekintés után a szerző vázolja munkamódszerét, amelyben kitér a királyi udvar oklevéladási és pecsételési gyakorlatára is. Ennek ismeretében állítható össze maga az itinerárium. Különbséget tesz az 1370-es években bekövetkező kancelláriai reform nyomán ténylegesen az uralkodó kezelésében lévő pecsétek (nagy- és titkospecsét) és a királyi udvari hivatalok állandóan egy helyen fellelhető pecsét (középpecsét) és főkancellár magánpecsétje között. Az első két pecsétet azért emeli ki, mert a velük megpecsételt oklevelek keltezései kiadják az uralkodók itineráriumát.

Ezután az előszó német fordítása, majd a bibliográfia és rövidítésjegyzék következik. Itt egyetlen dolgot szabadjon a recenzensnek megjegyeznie: az egyes hivatkozásoknál a lábjegyzetekben szereplő „A” minden bizonnyal Altmann adataira vonatkozik, de némileg zavaró, hogy ez a rövidítésjegyzékben a szerző nevével és nem betűvel szerepel.

A kötet tartalmi része kronológiai rendben épül föl. Elsőként Mária királynő itineráriuma olvasható, majd Zsigmond királyé, végül a két királyné, Erzsébet és Borbála következik. Mint ahogy arra fentebb már történt utalás, C. Tóth Norbert a Zsigmond-féle itineráriumot Engel Pál a kutatócsoport számára átadott kézírata alapján állította össze, míg a három asszonyra vonatkozó adatok saját kutatásainak eredményei. Az egyes uralkodók itineráriumai után következnek az ezekre vonatkozó mutatók, amelyek némileg szokatlan módon és a kötet szerkezetéből adódóan nem egységesen az utolsó lapokon találhatóak meg. Míg Zsigmond királynál csak helynévmutató, Mária királynőnél, Erzsébet és Borbála királynéknál személynév- és kancelláriai jegyzet-mutató is található. Itt mindenképpen meg kell említeni ismét, hogy a fiatal szerzőnek lehetősége nyílt arra, hogy az asszonyok esetében valamennyi vonatkozó oklevelet átnézze, így a mutatók tekintetében is részletesebb eszköztárat bocsáthatott az olvasók elé, mint a még nem teljesen feldolgozott Zsigmond királyra vonatkozó anyag esetében.

Ez utóbbi tényből, a részleges feldolgozottságból következik az a vitatható eljárás, amely a recenzens számára sem teljesen világos, hogy ennek ismeretében vajon miért a hagyományos, papíralapú kiadás mellett döntött a kiadó. Egy tovább bővíthető adattár kezelésében, a benne való keresésben, a mutatók és az adatok párhuzamba állításánál az elektronikus adathordozók alkalmazása megfelelő segédprogramokkal, keresőfelülettel sokkalta kézenfekvőbbnek tűnne. Közre játszhatott ugyanakkor a közrebocsátás melletti döntésben az, ahogy a szerző ezt az előszóban meg is jegyzi, hogy bár a kiadvány ugyan még nem öltött végleges formát, különösen az „1423-as év utáni időszakra bővíthető és pontosítható maradt,” de kutatói

szükség miatt nem várhattak tovább kiadásával. Álláspontja, mely szerint a mai kutatóknak is szükségük lehet a tárgyalt időszakból uralkodói itineráriumra, érthető, különösen figyelembe véve a tényt, amiről ugyancsak az előszóban történik említés, hogy a Zsigmondkori Oklevéltár a közeljövőben nem fogja lefedni a teljes korszakot. Ennek ellenére, vagy talán éppen a munka félkésznek mondható állapota miatt azonban talán ésszerűbb lett volna a papír alapú kiadás helyett valamely folyamatosan bővíthető internetes adatbázis létrehozása, ahol a kiegészítéseket és esetleges bővítéseket – amihez a szerző egy e-mailcímet is rendel – folyamatosan lehetne földolgozni és közrebocsátani, természetesen megfelelő hozzáférhetőségi korlátok és a szerzői jogosultságok maximális figyelembevételével. Az sem teljesen világos, hogy az ugyancsak a fiatalabb szerző által a Századok 2004-es folyamában megjelent korabeli királyi tisztségviselők itineráriuma miért maradt ki a jelen kötetből (C. Tóth Norbert: *Zsigmond király tisztségviselőinek itineráriuma I.* = Századok, 2004/2). Tény, hogy a kötet mostani címe nem engedné meg, hogy az uralkodókon kívüli méltóságok is belekerüljenek, de talán nagyobb rugalmassággal egy komplexebb adattár láthatott volna napvilágot.

C. Tóth Norbert megemlíti, hogy munkája során figyelmen kívül hagyott olyan adatokat, amelyek korábbi szerzők munkáiban ugyan szerepelnek, de ma már ellenőrizhetetlennek bizonyultak. Így állhat elő az az érdekes helyzet, hogy például Zsigmond 1416-os angliai tartózkodásáról jelen adattár és az Altmann-féle *Regesta Imperii* (Altmann, Wilhelm: *Regesta Imperii. Die Urkunden Kaiser Sigismunds, Vol. XI., Band I.* Szerk.: Altmann, Wilhelm. München, Bayrische Staatsbibliothek. 1896.) gyakorlatilag alig közöl azonos dátumokat. Szerencsére az egyik, illetve másik kiadvány adatai inkább kiegészítik, mintsem kizárják egymást, mindenesetre a kívülállót elgondolkodtatja, hogy valóban ilyen jelentősek-e az eltérések (vö. Altmann: 132–135. oldalak, ill. jelen kötet 100. lapja). Szerencsés lett volna éppen ezért a korábbi adattárakban vagy oklevélkiadásokban szereplő, mára már nem ellenőrizhető adatok közrebocsátása megfelelő tipográfiai technikával – például szögletes zárójelben –, de legalábbis a jegyzetmellékletben való szerepeltetéssel.

Összességében jelen kötet hiánypótló voltával a fentebbi kisebb hiányosságokon felül tud emelkedni, a Kutatócsoport későbbi átfogó kiadványához jó alapul szolgál. Ugyancsak példamutató lehet a kötet abban is, hogy hasonló kiadványok, adattárak kis odafigyeléssel nemzetközileg is hasznosíthatóak lehetnek. Mivel az adatok döntően hely- és személynevek, lényegében csak az előszó és az egyes fejezetek idegen nyelvre történő fordítása igényel energiát, így a határokon túl is hasznosítható mű került ki a sajtó alól.

KARLINSZKY BALÁZS

ÉGETŐ Melinda: *Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Veszprém vármegyéből (1626–1828). Szőlőhegyek történetének forrásai IV. Bp., 2006. 267 oldal*

Mintegy két évtizeddel ezelőtt a történész és néprajzos szakmában az újdonság erejével hatott a *Szőlőhegyei szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból* c. dokumentumkötet, amely az MTA Néprajzi Kutatócsoportja gondozásában, Égető Melinda néprajzkutató összeállításában jelent meg. A kiterjedt kutatómunkával készült, alapos bevezető tanulmánnyal ellátott szöveggyűjtemény a „tudomány által számon tartott, de valójában mégis igen kevésbé ismert” agrárközösség, a hegyközség autonóm világába adott betekintést az 1629–1845 között keletkezett írásos hegyközségi törvények, másként artikulusok közzétételével.¹ A bevezető tanulmány az addig megjelent szakirodalom és 76 újkori rendtartás ismeretében tekintette át a hegyközségi szervezet kialakulását, működését, a szőlőhegyi igazgatás, gazdálkodás, erkölcs szabályozását.²

A kiadvány összeállítója ezt követően is rendszeresen gyűjtötte a szőlőhegyi státutumokat, így az 1990-es évek végére már annyi anyag állt rendelkezésre, hogy indokolttá vált az újonnan előkerült hegytörvények közzététele. A *L'Harmattan Könyvkiadó* által újtára indított *Szőlőhegyek történetének forrása* c. sorozat az 1985-ös kötet javított kiadásával kezdődött, majd egy vegyes, újabb 55 artikulust tartalmazó kötettel folytatódott.³

A sorozat harmadik darabjától kezdve megindult a vármegyék szerinti forrásközlés, amely Győr és Moson vármegye közös kötetében 12 Győr, 26 Sopron megyei hegytörvényt és telepítési szerződést tett közzé.⁴ A legújabb kötet az eddig még nem publikált Veszprém megyei artikulusok és szőlőtelepítő levelek kiadására vállalkozott. A kutatást és a kiadás előkészítését 1997 óta két cikluson át az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) támogatása tette lehetővé.

A kiadás sorrendjét a gyűjtőmunka folyamata határozta meg. Már a nyomtatásban korábban itt-ott elszórtan megjelent hegytörvények összegyűjtésekor világosan kitűnt, hogy legtöbb szabályzat a Dunántúlról ismert, így érthető, ha szisztematikus kötetek is azokkal a dunántúli megyékkel kezdődtek, amelyekben megfelelő mennyiségű artikulust sikerült feltárni az érintett levéltárak segítségével.

A kötetek nem levéltáros felhasználója, olvasója kevésbé érzékeli, hogy a szőlőhegyi múlt legfontosabb irattípusainak feltárása és közzététele milyen fáradságos mun-

¹ *Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból. (Szöveggyűjtemény). Összeállította és a bevezető tanulmányt írta Égető Melinda. Bp., 1985. 5.*

² Uo. Bevezető. 5–62.

³ *Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta Égető Melinda. 2., javított kiadás. Bp., 2001. (Szőlőhegyek történetének forrásai I.) — Hegytörvények forrásközléseinek gyűjteménye (1470–1846). Összegyűjtötte, jegyzetekkel ellátta és sajtó alá rendezte Égető Melinda. Bp., 2002. (Szőlőhegyek történetének forrásai II.)*

⁴ *Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Győr és Sopron vármegyéből (1551–1843). Közreadják: Égető Melinda–Dominkovits Péter. Szerk.: Égető Melinda. Bp., 2004. (Szőlőhegyek történetének forrásai III.)*

kát igényelt, de azt tapasztalhatja, hogy a régi szövegek elolvasása, értelmezése komoly szellemi erőfeszítést követel. A gyűjtőmunkát az teszi nehezkessé, hogy nem áll rendelkezésére tematikus jegyzék a levéltárakban őrzött hegytörvényekről, így azokat a különböző fondok tételes átnézésével lehet megismerni. A kormányhatósági, vármegyei, családi, uradalmi és egyházi levéltári iratok tömegét, a kéziratárak terjedelmes anyagát áttanulmányozva számíthatunk sikerre. A feladat majdnem akkora, mint a „tű megtalálása” a bizonyos kazalban. A forráskiadás napjainkban csoportmunka, s ez esetünkre fokozottabban érvényes: csak azokban a megyékben volt zökkenőmentes és eredményes a kutatás, amelyben a levéltárak is fel- és elismerték a téma fontosságát, s támogatták a forrásfeltárást. A Győr és Sopron megyei kötetnél Dominkovits Péter nyújtotta a legtöbb segítséget, de név szerint említhetnénk a Győr–Moson–Sopron megyei levéltárak számos dolgozóját és a győri Xantus János Múzeum munkatársait. A dolog természetéből adódik, hogy az Égető Melinda és Dominkovits Péter vezette kutatócsoport a széleskörű – Burgenlandra is kiterjedő – kutatómunka ellenére sem végezhetett teljes munkát. Nemzetiségek lakta régióról lévén szó, a szövegek többnyelvűsége is nehézséget jelentett.

Veszprém megye esetében Égető Melinda két munkatársával: Dominkovits Péterrel és ifjú Hermann Istvánnal együtt állította össze a kötetet. A német forrás átírásában és összeolvasásában Tirmitz József (Sopron), a latinéban Kredics László (Veszprém) és Horváth József (Győr) segített. A magyar források pontosításában D. Takács Anita (Sopron) és Szirácsik Éva (Salgótarján) működött közre.

A kötet összeállítását megkönnyítette, hogy Ács Anna, Csoma Zsigmond, s különösen Lichtneckert András kutatásainak köszönhetően a Veszprém megyei szőlőkultúra új- és legújabb kori története viszonylag jól feltárt. Ács Anna a tapolcafői, Csoma Zsigmond a somlóhegyi, Lichtneckert András a Balaton-felvidéki szőlészet-borászat történetével foglalkozott. Az elmúlt negyedszázadban sok forrás ismertté vált, a kutatók számos hegytörvényt is feldolgoztak, többet kiadtak.

Égető legújabb kiadványa összesen 52 forrásszöveget tartalmaz, melynek többsége (28) komplett hegytörvény, a többi vagy korábbi törvény módosítása, kiegészítése (9), vagy telepítési szerződés (8), egyéb szerződés (3) és földesúri statútum (4). A kiadványban 17 település szőlőhegyi kultúráját ismerjük meg egy vagy több időpontban. Ezek: Adásztevel, Bakonyjákó, Bársonyos, Berény (Vörösberény), Fokszabadi, Kajár (Balatonfőkajár), Kenese (Balatonkenese), Magyarszentkirály (Bakony-szentkirály), Nagyszőlős, Pápa, Somlónásárhely, Súr, Szentgál, Szentkirályszabadja, Tapolcafő, Várpalota és Veszprém. A szöveggyűjtemény különlegessége, hogy a források fele három településhez köthető: Tapolcafőt 13, Nagyszőlőst 7, Várpalotát 6 forrásszöveg képviseli. Érdekes, hogy a történeti Veszprém megye mezőföldi részéről mindeddig nem került elő hegytörvény.

A közzétett anyag zöme (22 forrás) a Veszprém Megyei Levéltárból került elő, a többi elsősorban innen-onnan: részben a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltárból, részben a Magyar Országos Levéltárban őrzött családi levéltárakból (Nádasdy, Zichy cs.). Néhány dokumentum a Pannonhalmi Bencés Főapátságból, a pápai Gróf Ester-

házy Károly Kastély- és Tájmuzeumból, a Jókai Mór Városi Könyvtárból, a Vas Megyei Levéltárból származik.

A források időbeli eloszlása nagyon egyenetlen. A XVII. századból mindössze 5, a XIX. századból pedig 8 új artikulusz olvasható a kötetben. Valószínű, hogy az arányokon a későbbi kutatások sem fognak lényegesen javítani, mivel a török hódoltság korából kevés levéltári forrás maradt fenn, 1804-től pedig a vármegyei státútumok szabályozták a szőlőhegyi életet, így a helyi törvényalkotás jelentősége csökkent.

A szövegeket a korábban rögzített forrásközlési elveknek megfelelően tették közzé, jobb megértésüket oklevéltani naptár, mértékegységek, pénzegységek jegyzéke, latin-magyar szó- és kifejezésjegyzék, továbbá 20 kiváló minőségű, térképekről, falupeccétekről, iratokról készített fotó segíti. A kötethez helynévmutató készült, így az érdeklődők és szakemberek gyorsan eligazodhatnak benne. (Hiányoljuk viszont a térképet, s a szövegek felhasználását segítő rövid bevezető tanulmányt, melyet a terjedelmi korlátok ellenére sem kellett volna elhagyni.)

Égető Melinda eddigi munkáival nagy szolgálatot tett nemcsak a néprajztudománynak, hanem a helytörténeti kutatásnak is. Külön kiemelhetjük, hogy az általa közzétett szabályzatokból a történeti és mai Veszprém megye szőlőtermő vidékeinek (Balatonmellék, Somló, Pápa és környéke, Bakonyalja) szőlőkultúráját történeti folyamatában ismerhetjük meg. Különösen akkor, ha a tervezett Zala megyei kötet is napvilágot lát.

HUDI JÓZSEF

**PROTESTÁNS
KOLLÉGIUMOK
ÉS MŰVELŐDÉS
AZ ÚJKORI
MAGYARORSZÁGON**

**TÖRTÉNETI KONFERENCIA
A PÁPAI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM
475. ÉVFORDULÓJA
TISZTELETÉRE**

*Pápa, 2006. november 16. (csütörtök)
délután 10:00 óra,
a Pápai Református Gyűjtemények
olvasótermében
(Március 15. tér 9., földszint)*

Elnök: Márkus Mihály

KÖNTÖS LÁSZLÓ: Köszöntő

KOVÁCS ZOLTÁN: Polgármesteri köszöntő

SZÓGI LÁSZLÓ: Peregrináció és protestáns iskolakultúra (Kutatási összefoglaló)

BOZZAY RÉKA: A németalföldi peregrináció és Pápa kapcsolata

SÁRKÓZY GABRIELLA: Magyarországi diákok az angol és skót egyetemeken

Vita, kávészünet

SASFI CSABA: A pápai gimnáziumok diáktársadalma a XIX. század első felében

PÁLMÁNY BÉLA: A jogakadémia szerepe a reformkori politikai élti képzésében

KOVÁCS I. GÁBOR: Protopográfiai kutatások felhasználása a magyar társadalomtörténetben

Vita, ebédszünet

UGRAI JÁNOS: Funkcióváltás és funkcióváltozás. A Sárospataki Református Kollégium a XVIII–XIX. század fordulóján

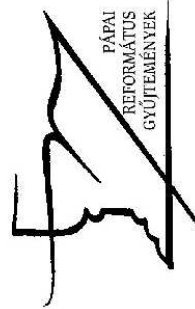
SZABADI ISTVÁN: A debreceni kollégium és a magyar művelődés

HUDI JÓZSEF: Zsidó ifjak a pápai kollégiumban 1848 előtt

KÖBLŐS JÓZSEF: Törvényalkotási folyamat a pápai kollégiumban a XVIII. század végéig

MEGHÍVÓ

1531-2006

SZERZŐINK

ACHS KÁROLYNÉ (†2005) ny. tanár (Pécs)

DOMINKOVITS PÉTER PhD-hallgató, főlevéltáros (Sopron)

HUDI JÓZSEF történész-levéltáros (DREL, Pápa)

JAKAB RÉKA levéltáros (VeML, Veszprém)

KARLINSZKY BALÁZS PhD-hallgató (VÉK, Veszprém)

KÖBLÖS JÓZSEF történész-levéltáros (DREL, Pápa)

LAKATOS ARTÚR PhD-hallgató (Kolozsvár)

MARCZALI HENRIK (1856–1940) történész, egyetemi tanár

MÓZESSY GERGELY levéltárigazgató (Székesfehérvár, Püspöki Levéltár)

NAGY ISTVÁN történész-muzeológus (EKKT, Pápa)

DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
EKKT	= Esterházy Károly Kastély- és Tájmuzeum
VeML	= Veszprém Megyei Levéltár
VÉK	= Veszprémi Érseki Könyvtár

Az angol nyelvű összefoglalókat KÖNTÖS LÁSZLÓ készítette.

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. A kéziratokat lehetőleg számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailhez csatolt fájlként *.rtf formátumban, valamint egy nyomtatott példányban postán a szerkesztőség címére kérjük eljuttatni. A szöveget balra zárva, formázás és tipografizálás nélkül írják, lábjegyzeteléshez használhatják a szövegszerkesztő program (Word) automatikus hivatkozás-szerkesztőjét. A beküldött fájl (lemez) vírusmentességét kérjük ellenőrizni!
2. A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más fájlokat, csak a közleményt, illetve, ha a közlemény több fájlból áll össze, akkor a fájlok a közlés sorrendjében következzenek a lemezen is.
3. Fotókat csak korlátozott számban tudunk közölni. A rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Az illusztrációkat kérjük beszámozni és egy külön lapon képjegyzéket csatolni a közleményhez.
4. A szövegben az évszázadokat — idézetek, címek kivételével — római számmal tüntessék fel.
5. Külön bibliográfiát ne készítsenek, a forrásanyagra és a szakirodalomra történő hivatkozásokat folyamatosan, a lábjegyzetekben helyezték el. A hivatkozásokban a szerző vezetéknevét kérjük csupa NAGYBETŰVEL szedni.
6. A hivatkozások formai szabályai:
 - *Egy szerző esetén:* **SZERZŐ: Cím. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám.** Példa: BEDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából, 3.) 407.
 - *Több szerző esetén:* **A mű címe. Szerkesztő neve. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám.** Példa: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. I. Pápa, 1994. 399.
 - *Tanulmány esetén:* **SZERZŐ(K): Cím = A tanulmánykötet címe. Szerkesztője. (Kiadás.) Kötetjelzés. Megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám(ok).** Példa: BODOLAY Géza: Petőfi Pápán = „A kényes úrfi s a rongyos baka” Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 108–145.
 - *Folyóiratcikk esetén:* **A folyóiratcikk SZERZŐJE: Címe = A folyóirat címe évfolyama (éve), száma. Oldalszám tól-ig.** Példa: SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története = Magyar Könyvszemle 102 (1986), 149–172.
 - *A jegyzetekben használható rövidítések:* Bp., köt., röv., jav., átdolg., kiad., s. a. r. (=sajtó alá rendezte), vö., uő., uo., i. m., jegyz., ld. (=lásd). Az Acta Papensiára az AP rövidítéssel hivatkozzanak.
7. A kézirathoz mellékeljenek max. egy oldal terjedelmű rezümét angol, német vagy magyar nyelven. Magyar nyelvű rezümé esetén a legfontosabb szakkifejezések idegen nyelvű megfelelőit kérjük megadni.
8. Szerzőink számára öt darab tiszteletpéldányt biztosítunk.

Tipográfia
Mezei Zsolt

Nyomdai munkák
Floppy 2000 Kft.
8500 Pápa, Juhar u. 2/a.

TARTALOM

MŰHELY

<i>Köblös József: „Keservesen panaszkodni kénszerítettünk...”</i>	1–94
<i>Jakab Réka: Pápa város zsidó társadalma a XIX. század első felében</i>	95–122
<i>Achs Károlyné: A református iskolák, tanáregyéniségek, diákmozgalmak emberformáló hatása</i>	123–155
<i>Lakatos Artúr: A második bécsi döntés és a kolozsvári református egyház ...</i>	156–164

FORRÁSKÖZLÉS

<i>Dominkovits Péter: Egy XVII. századi pápai polgár, városbíró életútjának három dokumentuma</i>	165–175
<i>Hudi József: Az esztergári Ányos-kúria leltára 1782-ből</i>	176–186
<i>Hudi József: A pápai zsidóság 1803. évi összeírása</i>	187–198
<i>Hudi József: A komáromi református egyházmegyei olvasótársaság a reformkorban</i>	199–212
<i>Mózyessy Gergely: Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspök fogsága ...</i>	213–226

ÚJRAOLVASÓ

<i>Marczali Henrik: Emlékeim</i>	227–237
--	---------

SZEMLE

<i>ZACHAR József: Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792. (Nagy István)</i>	239–242
<i>ENGEL Pál–C. TÓTH Norbert: Itineraria regum et reginarum 1382– 1438. Subsidia ad historiam medii aevi inquirendam 1. (Karlinszky Balázs)</i>	242–244
<i>ÉGETŐ Melinda: Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Veszprém vármegyéből 1626–1828. Szőlőhegyek történetének forrásai IV. (Hudi József)</i>	245–247

Szerzőink

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KIADVÁNYAI

„A kényes úrfi s a rongyos baka”: Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról (Petőfi Sándor, Jókai Mór). (Szerkesztette Mezei Zsolt). Pápa, 2001. 278 oldal. 1500.— Ft

A Pápai Református Gyűjtemény (Szerkesztette Kövy Zsolt). Pápa, 1987. 144 oldal + 47 kép. 400.— Ft

Félezer év. A Pápai Református Gyűjtemények millenniumi emlékkönyve (Szerkesztette Hudi József és Mezei Zsolt). Pápa, 2000. 58 oldal. 400.— Ft

Források Pápa város 1848/49. évi történetéből (Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József). Pápa, 2001. 400 oldal. 2500.— Ft

Francsics Károly visszaemlékezései (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2001. 293 oldal. 1800.— Ft

KÖBLÖS JÓZSEF: A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárának magyar vonatkozású középkori oklevelei 1265–1525. Pápa, 1997. 122 oldal + 25 kép. 950.— Ft

HUDI JÓZSEF: Fábián-emlékkönyv. Fábián József (1761–1825) református esperes pályafutása. Pápa, 2002. 143 oldal. 1400.— Ft

Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból. A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. Forráskiadvány. Pápa, 2002. 572 oldal + 6 térkép. 3500.— Ft

Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 300 oldal. 2000.— Ft

Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1808–1866. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 302 oldal. 2000.— Ft

ÓLÉ SÁNDOR: Pápai diákemlékek. Pápa, 2004. 220 oldal. 1400.— Ft.

KÖBLÖS JÓZSEF: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért. Pápa, 2005. 142 oldal. 1400.— Ft

A kiadványok megrendelhetők vagy megvásárolhatók a következő címen:

PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
8500 Pápa, Postafiók 48. Tel.: 89/324–240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu